

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Драгана Ј. Цвијовић

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Dragana J. Cvijovic

COLLECTIVE NOUNS IN
CONTEMPORARY SERBIAN
LANGUAGE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Драгана Цвиёвич

СОБИРАТЕЛЬНЫЕ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В
СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

докторская диссертация

Белград, 2017

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ:

Ментор:

Проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду

Чланови Комисије:

Проф. др Весна Ломпар, ванредни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду

Др Владан Јовановић, научни сарадник, Институт за српски језик САНУ,
Београд

датум одбране

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

РЕЗИМЕ

Предмет овог истраживања су збирне именице у савременом српском језику, односно лексичке јединице које означавају скуп, мноштво, колектив живих или неживих ентитета (људи, животиња, биљака, предмета и сл.) који се посматрају као нераздељива целина.

Регистрована су два типа збирних именица према творбеном критеријуму. Први тип сачињавају именице са творбеним формантом збирности: **-ад** (и проширеном варијантом **-чад**): *јагњад, мезимчад, пилад, телад, унучад*; **-еж**: *младеж, пилеж, стареж*; **-ија** (и проширеним варијантама **-адија, -арија, -ерија, -урија**): *дерладија, клинчадија, млађарија, старудија*; **-ина** (и проширеним варијантама **-евина, -иња, -итина**): *госпоитина, малограђанитина, омладина*; **-је**: *борје, грађе, жбуње, камење, цвеће*; **-ство (-штво)**: *грађанство, радништво, сељаштво, српство*, а други тип чине збирне именице без творбеног форманта збирности (*армија, војска, воће, накит, новац, племе* и др.), односно лексичке збирне именице. Према томе, с једне стране у оквиру творбено-семантичке категорије издвајају се деривати који служе за исказивање мноштва именица у једнини, а с друге стране немотивисане именице којима се уз помоћ семантичких константи типа 'скуп', 'мноштво', 'збир', 'маса', 'група', 'гомила', 'велики број' (људи, предмета и сл.) исказује збирни карактер.

Циљ истраживања јесте да се региструју и евидентирају збирне именице у савременом српском језику и да се опишу у оквиру лексичко-семантичких група. Вишеаспектни приступ у овом истраживању

подразумева да се збирне именице сагледавају са неколико нивоа: граматичког, творбеног, семантичког, лексиколошког и лексикографског. Велика пажња посвећена је проучавању механизма полисемије и мотивацији секундарних семантичких реализација које настају трансформацијом основног значења лексема. Приликом израде рада користе се различите методе израде, као што су дескриптивни, аналитички метод, анализа речничких дефиниција и контекстуалне анализе.

Истраживање је спроведено на корпусу збирних именица ексцерпираних из објављених 19 томова *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, а допуњен је грађом из шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Материјал чини око 1055 лексичких јединица са значењем нерашчлањивог, непрегледног мноштва, збира, било да се такав скуп реализује у примарном било у секундарним значењима лексема. Примери контекстуалних реализација преузимани су из поменутих дескриптивних речника, као и из електронског *Корпуса савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду.

На основу анализе лексике из наведеног корпуса уочено је да збирне именице не представљају облик именица већ заслужују статус посебних именица. Закључили смо да се морају испунити следећи услови да би именица била збирна: а) означавање мноштва, збира, скупа ентитета у класи људи, животиња, биљака, предмета, ствари и сл.; б) именовање класе истоврсних, једнородних референата, односно, хомогеност скупа; в) нерашчлањивост, небројивост скупа; г) опредмећеност појмова означених збирном именицом; д) присуство сема скупности, мноштва, збира и њ) једински облик. Наглашава се и општа оцена о експресивности која је код збирних именица веома изражена. Висок степен експресије сведочи о томе

да се добар део збирних именица употребљава у функцији оцене и то најчешће негативне.

Кључне речи: *збирна именица, збирност, категорија броја, творба речи, творбени формант, лексика, полисемија, полисемантичка структура, семантичка компонента, лексикографија*

Научна област: *лингвистика, србистика*

Ужа научна област: *морфологија, творба речи, лексикологија, семантика, лексикографија, лингвокултурологија*

COLLECTIVE NOUNS IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

ABSTRACT

Collective nouns in contemporary Serbian language, i.e. lexical units determining a set, a number, a collective of live or non-live entities (people, animals, plants, things, etc.), which are observed as inseparable unit, are the subject of this research.

According to the word-formation criterion, there are two types of collective nouns. The first type is represented by nouns with formation formant of collectiveness: **-ad** (extended version **-čad**): *jagnjad, mezimčad, pilad, telad, unučad*; **-ež**: *mladež, pilež, starež*; **-ija** (and extended versions **-adija, -arija, -erija, -urija**): *derladija, klinčadija, mlađarija, starudija*; **-ina** (and extended versions **-evina, -inja, -ština**): *gospoština, malograđanština, omladina*; **-je**: *borje, granje, žbunje, kamenje, cveće*; **-stvo (-štvo)**: *građanstvo, radništvo, seljaštvo, srpstvo* and the second type is represented by collective nouns without a formation formant of collectiveness (*armija, vojska, voće, nakit, novac, pleme*, etc.), i.e. lexical collective nouns. According to this, on one side there are derivations which express collectiveness of nouns in singular within formation semantic category, and on the other side there are non-motivated nouns which express collective character by semantic constants such as 'set' ('skup'), 'a multitude of' ('mnoštvo'), 'summation' ('zbir'), 'mass' ('masa'), 'group' ('grupa'), 'a lot' ('gomila'), 'a great number' ('veliki broj') of people, objects etc., determining collective character.

The aim of this research is registering and noting collective nouns in contemporary Serbian language and describing them within lexical semantic groups. There are many aspects of the research, and according to them, collective nouns are observed from several levels: grammatical, formational, semantic, lexicological and lexicographical one. A great attention is given to studying mechanisms of polysemy and motivation of secondary semantic realizations, which occur by transforming the basic meaning of the lexeme. Different methods of creation were applied during the process of composing this thesis, and they included descriptive, analytical methods, analysis of vocabulary definitions in the contextual analysis.

The research was based upon the corpus of collective nouns excerpted from the 19 volume *Dictionary of Serbian Literary and Folk Language of the SASA* with addition of the materials from six volume *Dictionary of Serbian-Croatian Literary language of Matica srpska*. The material is consisted of 1055 lexical units with the meaning of non-defined, infinite multitude, summation, whether this set is realized either primarily or with a secondary meaning of lexemes. Examples of contextual realizations were taken from the mentioned descriptive dictionaries as well as the electronic *Corpus of contemporary Serbian language of the Mathematical faculty, University of Belgrade*.

Based upon the analysis of lexis from the stated corpus, we have noticed that collective nouns do not represent the form of nouns, but that they deserve the status of exceptional nouns. Our conclusion is that there are several conditions to be fulfilled from the noun to be the collective one: a) determining a multitude of, summation, a set of entities in the class of people, animals, plants, objects, things, etc.; b) naming the class of the same sort, single gender referents, i.e. homogeneity of the set; c) inseparability, non-counting of the set; d) subjectiveness of the terms marked by a collective noun; e) presence of the unit of

a group, multitude, a lot, summation and f) singular form. General observation on expressiveness, which is strong among collective nouns is particularly stressed. A high level of expressiveness proves that a great number of collective nouns are used for the function of assessment and in most cases, it is the negative one.

Key words: *collective noun, collectiveness, category of a number, word formation, formation formants, lexis, polysemy, poli-semantic structure, semantic component, lexicography.*

Scientific field: *linguistics, Serbian language*

Special scientific field: *morphology, word formation, lexicology, semantics, lexicography, lingual-culturology*

САДРЖАЈ:

1. УВОД	1
1.1. Предмет, циљеви и структура истраживања	1
1.2. Корпус истраживања	9
2. ИСТОРИЈАТ ПРОБЛЕМА	11
2.1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	11
2.1.1. Основна обележја категорије збирности	11
2.1.2. Збирност као логичко-семантичка категорија	15
2.1.3. Збирност и категорија бројивости	18
2.1.4. О квантификацији и квантификаторима	21
2.2. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ У СРПСКОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ (XIX–XXI век)	26
2.2.1. О термилошкој синтагми <i>збирне именице</i>	26
2.2.2. Збирне именице на примеру значајнијих граматика из XIX века ...	27
2.2.3. Збирне именице у основној граматичкој литератури од почетка XX века до данашњих дана	29
2.2.4. Појединачне студије о збирним именицама у српском језику	32
2.2.5. Закључна запажања о збирним именицама у српском језику на основу представљене литературе	35
2.3. ПРЕГЛЕД ЛИНГВИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ЗБИРНИМ ИМЕНИЦАМА У ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА	38

2.4. ПРЕГЛЕД ЛИНГВИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ЗБИРНИМ ИМЕНИЦАМА У НЕСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА (НА ПРИМЕРУ БАЛКАНСКИХ ЈЕЗИКА)	47
2.5. ПРЕГЛЕД КОМПАРАТИВНИХ ИСТРАЖИВАЊА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА У СЛОВЕНСКИМ И НЕСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА	49
2.6. ЗАКЉУЧНА ЗАПАЖАЊА О ЗБИРНИМ ИМЕНИЦАМА У ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ И НЕСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА У ОДНОСУ НА СРПСКИ ЈЕЗИК	52
3. АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА СА ТВОРБЕНИМ ФОРМАНТОМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	54
3.1. Збирне именице са творбеним формантом у српском језику	54
3.2. Подела збирних именица према творбеном форманту	54
3.3. Збирне именице са творбеним формантом <i>-ад</i> (и проширеном варијантом <i>-чад</i>)	56
3.4. Закључна запажања о збирним именицама са творбеним формантом <i>-ад</i> (<i>-чад</i>)	79
3.5. Збирне именице са творбеним формантом <i>-еж</i>	87
3.6. Закључна запажања о збирним именицама на <i>-еж</i>	101
3.7. Збирне именице са творбеним формантом <i>-ија</i> (и проширеним варијантама <i>-адија</i> , <i>-арија</i> , <i>-ерија</i> , <i>-урија</i>)	107
3.8. Закључак о збирним именицама на <i>-ија</i> (и проширеним варијантама <i>-адија</i> , <i>-арија</i> , <i>-ерија</i> , <i>-урија</i>)	124
3.9. Збирне именице са творбеним формантом <i>-ина</i> (и проширеним варијантама <i>-евина</i> , <i>-итина</i>)	127

3.10. Закључак о збирним именицама са творбеним формантом <i>-ина</i> (и проширеним варијантама <i>-евина, -итина</i>)	137
3.11. Анализа збирних именица са творбеним формантом <i>-је</i>	140
3.12. Закључак о прототипичним збирним именицама са творбеним формантом <i>-је</i>	180
3.13. Анализа збирних именица са творбеним формантом <i>-ство (-итво)</i>	184
3.14. Закључак о збирним именицама са творбеним формантом <i>-ство (-итво)</i>	207
3.15. Анализа збирних именица са мање заступљеним творбеним формантима у овој именичкој категорији (<i>-ат, -ација, -иња, -иште, -ја, -лук, -ост</i> и др.)	210
4. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ СА ФУНКЦИЈОМ СУПЛЕТИВНЕ МНОЖИНЕ ПРЕМА ИСТОКОРЕНСКИМ ОБЛИЦИМА ЈЕДНИНЕ	217
5. АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА БЕЗ ТВОРБЕНОГ ФОРМАНТА КОЈИ УКАЗУЈЕ НА ЗБИРНОСТ	220
5.1. Теоријска разматрања о лексичкој збирности	220
5.2. Лексеме из семантичког поља „бића/лица”	225
5.3. Лексеме из семантичког поља „бића/нелица – животиње”	247
5.4. Лексеме са функцијом партикуларизатора-уобличивача	250
5.5. Лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”	263
5.6. Лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”	273
5.7. Збирно-градивна образовања	275

5.8. Лексеме из семантичког поља „гомила, камара чега”	277
5.9. О именицама <i>азбука, атлетика</i> и др.	278
5.10. Закључна запажања у вези са лексичким збирним именицама	279
6. КОНГРУЕНЦИЈА СА ЗБИРНОМ ИМЕНИЦОМ	281
6.1. Опште напомене о конгруенцији	282
6.2. Слагање збирне именице са предикатом	284
6.3. Збирне именице према граничним категоријама речи (збирним бројевима, бројним именицама на <i>-ица</i>)	289
7. ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА У ДЕСКРИПТИВНОЈ СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	298
8. ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА ЗБИРНОМ ИМЕНИЦОМ КАО КОМПОНЕНТОМ	317
9. ЗАКЉУЧАК	334
10. КОРИШЋЕНА И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	364
11. ПРИЛОГ (анкета)	389
12. РЕГИСТАР ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА	391

1. Увод

1.1. Предмет, циљеви и структура истраживања

У традиционалним српским граматикама збирне именице се посматрају као подврста једне класе речи – именичке врсте речи. Према значењу именице се деле на властите (особне), заједничке (опште), збирне (колективне), градивне, апстрактне (мисаоне). Збирне именице означавају скуп више предмета, ствари или бића посматраних у неком неодређеном збиру који се разумева као једна целина. Као најважнија особина ових именица истиче се то да оне обликом једнине означавају множину предмета или бића, и зато оне, по правилу, немају множину. То потврђују дефиниције збирних именица у граматичкој литератури, које обједињују два аспекта – морфолошки и семантички. Као заједнички модел за све дефиниције, који покрива оба аспекта В. Ломпар (2016: 72) издваја следећи:

Збирне именице	стојећи у облику једнине	означавају	збир	бића и предмета
-------------------	-----------------------------	------------	------	--------------------

Табела 1: Уопштена дефиниција збирних именица у граматичкој литератури

Дакле, традиционални приступ проучавању збирних именица у српском језику држи се првенствено граматичког принципа, по коме се збирне именице дефинишу уз помоћ категорије броја, па се издвајају именице на *-ад*, *-је*, *-ство* као именице којима се исказује збирност. М. Стевановић (1986: 184–185) као посебне групе именица издваја и именице *живина*, *марва*, *раја*, *родбина*, *стока* које означавају мноштво, односно неодређен број јединки узетих као један јединствен појам а које у језику никада немају службу граматичког означавања множине већ се искључиво употребљавају у облику једнине и именице типа *јато*, *крдо*, *народ*, *рој*, *стадо*, *чопор* које означавају скупине већег броја бића и које се

употребљавају и у множини. М. Ивић (1995: 26–27) издваја два типа именица са збирним значењем: један је егземплификован образовањима која стоје у корелацији са регуларно изведеним множинским облицима (*грана: гране–грање, стена: стене–стење, момак: момци–момчад, звер: звери–зверад* и др.) и други образовањима лишеним такве корелације, већ је семантички маркиран (*дивљач, живина, намештај, одећа* и сл.).

Предмет истраживања и полазна хипотеза – Предмет истраживања овог рада јесу збирне именице у савременом српском језику, односно лексичке јединице које означавају збир, скуп, мноштво, колектив живих или неживих референата који се поимају као нераздељива целина. Полазећи од хипотезе да збирне именице представљају засебне лексеме јер поседују сва граматичка обележја као и друге именице, те их не можемо посматрати само као облике за исказивање множине, издвојићемо два основна типа збирних именица према творбеном критеријуму. Први тип сачињавају именице са творбеним формантом збирности: **-ад** (и проширеном варијантом *-чад*), **-еж**, **-ија** (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*), **-ина** (и проширеним варијантама *-евина, -иња, -итина*), **-је**, **-ство** (*-штво*), а други тип чине збирне именице без творбеног форманта збирности (*дружина, јато, накит, племе, трава* и др.), односно лексичке збирне именице. Дакле, с једне стране у оквиру творбено-семантичке категорије издвајају се деривати који служе за исказивање мноштва именица у једнини, а с друге стране немотивисане именице којима се уз помоћ семантичких константи типа 'скуп', 'мноштво', 'збир', 'маса', 'група', 'гомила', 'велики број' (људи, предмета, ствари и сл.) изражава збирни карактер. Након класификације збирних именица представљају се основне одлике творбених форманата којима се деривирају збирне именице, спроводи се семантичка анализа и издвајају се лексичко-семантичке групе и даје се њихов опис.

Проучавају се механизми настанка секундарних значења издвајањем карактеристичних модела путем метонимијских преноса, метафоричких трансформација и синегдохе. Именице без творбеног форманта збирности на семантичком плану испољавају збирно значење, те се код њих посматрају метајезичке константе које чине саставни део семске структуре именица, издвајају се лексичко-семантичке групе и региструју се секундарне семантичке реализације путем механизма полисемије.

У граматичкој литератури која доноси дефиниције збирних именица најчешће се наглашава да збирне именице означавају збир бића и предмета. Дакле, издвајају се главне лексичко-семантичке скупине које се односе на биће и на предмет. Увидом у наш корпус, региструју се следеће **лексичко-семантичке скупине именица**, а у оквиру неких од њих и даље поделе на подгрупе:

1) а) биће/лице: *банда, братство, бригада, војска, грађанство, делегација, дечурлија, имиграција, младеж¹, млађарија, малограђанитина, народ, омладина, племство, породица, родбина* и др.;

б) младо биће: *близанчад, господад, дершичад, ђачад, мезимчад, одојчад, сирочад, унучад, чобанчад* и сл.;

2) а) биће/нелице—животиња: *голубље, живина, зверје, марва, птичје, стока*;

б) младунче животиње: *голупчад, зверад, јагњад, камилчад, мачад, пилад, прасад, слончад* и др.;

¹ Именицу *младеж* дајемо акцентовану у раду да бисмо је разликовали од именице *младеж* у значењу *мали израштај на кожи у облику округласте мрље*.

3) анатомски појмови и делови тела код људи и животиња: *костурје, мишићје, перје, трупље*;

4) биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними: *борје, врбље, грање, жбуње, класје, храстовље, цвеће, шипражје* и сл.;

5) материјалне реалије – природни и вештачки предмети:

а) природни предмети: *камење*;

б) предмети од различитих метала (бакра, злата, сребра и др.): *бакар, бижутерија, накит, прстење, сребро*;

в) предмети од камена: *бисерје, киповље, стубовље*;

г) предмети од дрвета: *бурад, гређе, дрвенарија, коље*;

д) делови покућства, окућнице, намештаја, предмета који се користе у домаћинству: *грнчарија, есцајг, мебл, посуђе, ћебад, ужад*;

ђ) превозна средства: *бродовље, сплавље*;

е) одећа и обућа: *ремење, рубље*;

6) воће и поврће: *грожђе, зелен, зеље*;

7) географски појмови: *горје, острвље, стење, хриће*;

8) атмосферске појаве: *громовље, облачје*;

9) ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова: *жеравље, огризоће, окрње, тилевина, плева, струготина, труње, угљење*;

10) комад, грумен нечега, гомила: *бусење, грумење, ђубре, отпад, плаиће, смеће*;

11) институција, установа, државно тело и сл.: *ваздухопловство, издавалаштво*;

12) врста јела, гастрономски производ: *пециво*.

13) место, станиште: *гробље*.

14) нематеријалне реалије: *гласовље, звуковље, мирисје, називље, песништво, сликарство*.

Циљ истраживања јесте да се региструју и евидентирају збирне именице у савременом српском језику, те да се опишу, анализирају са творбеног и лексичко-семантичког аспекта, затим да се издвоје специфични случајеви и да се илуструју примерима како би се сагледале у контексту. Један од задатака рада јесте да се нагласи морфолошко понашање збирних именица (на основу резултата досадашњих истраживања), као и да се провери да ли збирне именице опстају у језику или их потискују множински облици и да се установи од чега то зависи. Дакле, примарни циљ истраживања јесте да докажемо да збирне именице не представљају облик именица, већ да су то посебне именице. Такође, у досадашњој србистичкој литератури веома мало пажње се посвећивало лексичким збирним именицама, као и збирно-градивним именицама², те ће посебно поглавље у овом раду бити посвећено њима. Према томе, задатак рада јесте да се утврде критеријуми према којима се издвајају типичне и нетипичне збирне именице и да се одреди њихово место у систему српског језика. Вишеаспектни приступ у овом раду подразумева да се збирне именице сагледавају са неколико нивоа: граматичког, творбеног, семантичког и лексикографског.

Структура истраживања. Рад делимо на девет тематских целина. Након *Уводних напомена* (1) у којима представљамо предмет, почетну хипотезу, циљеве, структуру истраживања и корпус, прелазимо на *Историјат проблема* (2) у коме у оквиру поглавља *Теоријски оквир истраживања* (2.1.) сагледавамо категорију збирности, потом је разматрамо као логичко-семантичку категорију, а затим сагледавамо однос наведене категорије према категорији бројивости укључујући и квантификацију и квантификаторе. Потом, у оквиру поглавља *Збирне именице у српској*

² За разлику од нпр. англосаксонске литературе у којој се овим именицама посвећује велика пажња.

лингвистичкој традицији (XIX–XXI век) (2.2.) расправљамо о терминолошкој синтагми *збирне именице*, дајемо преглед збирних именица на примеру значајнијих граматика из XIX века, као и у основној граматичкој литератури од почетка XX века до данашњих дана, а затим и у појединачним студијама у српском језику. Следеће поглавље у оквиру исте целине бави се *Прегледом лингвистичке литературе о збирним именицама у другим словенским језицима* (2.3.) и *Прегледом лингвистичке литературе о збирним именицама у несловенским језицима (на примеру балканских језика)* (2.4.), као и *Прегледом компаративних истраживања збирних именица у словенским и несловенским језицима* (2.5.).

Дакле, у овом поглављу рада износе се резултати проучавања категорије збирности и збирних именица, како у србистици, тако и у другим словенским и несловенским језицима. Централни део рада сачињава анализа збирних именица у српском језику, па се у те сврхе спроводи класификација збирних именица на основу творбене мотивисаности у првом делу рада и на основу значењских параметара у другом делу рада. Тематска целина *Анализа збирних именица са творбеним формантом збирности у савременом српском језику* (3) састоји се од неколико поглавља. Збирне именице се деле према творбеном форманту и потом се у оквиру њих именички деривати анализирају смештањем у одговарајуће лексичко-семантичке групе. Независно од збирних именица са наведеним творбеним формантима посматрају се збирне именице у оквиру кратког поглавља *Збирне именице са функцијом суплетивне множине према истокоренским облицима једнине* (4). Окосницу другог дела рада чини целина *Анализа збирних именица без творбеног форманта који указује на збирност* (5) где се на основу метајезичких константи типа 'јединица', 'велика група', 'мноштво', 'скуп', 'гомила', 'маса' и др., најчешће у оквиру секундарних

семантичких реализација код значајног броја именица из различитих лексичко-семантичких група утврђује збирно значење. У овом делу рада разматрају се и збирно-градивна образовања, односно именице прелазног карактера, а описују се и позајмленице са компонентама збирности.

У оквиру целине *Конгруенција са збирном именицом* (6) налазе се три краћа поглавља која на синтаксичком плану говоре о конгруенцији збирних именица. Једно поглавље даје опште напомене о конгруенцији (6.1.), друго се бави слагањем збирне именице са предикатом (6.2.), а у трећем се збирне именице посматрају према бројним речима (збирним бројевима и бројним именицама на *-ица* за обележавање броја мушких лица) (6.3.). Седма целина бави се *Представљањем збирних именица у дескриптивној српској лексикографији* (7) и издвајањем карактеристичних лексикографских модела при опису ове врсте именица. У осмој целини *Фразеолошке јединице са збирном именицом као компонентом* (8) представљају се вишелексемни спојеве у које улазе збирне именице: термилошке синтагме, фразеологизми, изрази, изреке. Фразеологизме који садрже збирну именицу представљају се према традиционалној структуралној класификацији која укључује: предлошко-падежне конструкције (нпр. *на гороцвеће, под седу косу*), именичке конструкције (нпр. *живо гробље, кисело грозђе*), глаголско-именичке конструкције (типа *пасти на ниско грање, увалити се у перје*) и реченичне конструкције (нпр. *у друштву се и калуђер жени*), а потом се поједини од њих описују са лингвокултуролошког становишта.

У *Закључку* (9) се сумирају разматрања у вези са збирним именицама у савременом српском језику (на основу анализе грађе са различитих аспеката). Издвајају се главна својства која су неопходна да би именица била збирна. Наглашава се шта све утиче на значење збирних именица и на њихов статус у лексичком систему српског језика. Нарочита пажња се

посвећује експресивности која је веома изражена код ове врсте именица. Сагледава се и њихов функционалностилски статус, односно да ли су значења актуелна у језику, тј. да ли су у активној употреби у говору појединаца или се повлаче на периферију као стилски маркирана лексика која експлицира видове ограничене употребе и то према учесталости, пореклу, просторној заступљености, временској обележености и сл. Издавају се и механизми полисемије који учествују у реализацији секундарних значења збирних именица. Потом следи преглед коришћене и цитиране литературе у одељку *Литература* (10), затим у оквиру *Прилога* (11) налази се спроведена анкета у вези са збирним именицама и на крају представљамо инвентар збирних именица према лексичко-семантичким групама у одељку *Регистар збирних именица у савременом српском језику* (12).

Приликом израде овог рада служимо се различитим методама израде, као што су дескриптивни метод, аналитички метод, компаративни метод, тј. упоређивање типова описних речника (РСАНУ и РМС) и лексикографских поступака.

На основу овог истраживања очекује се да се добије јаснија слика о овој врсти речи, њиховој граматичкој и творбеној структури, о семантици самих лексема, као и да се допринесе српској лексикографији потврђивањем и издавањем доминантних модела приликом лексикографске обраде збирних именица. Анализом и описом збирних именица у српском језику са различитих аспеката, служећи се досадашњим резултатима и истраживањима, надамо се да доприносимо сагледаваљу ове именичке врсте речи и категорије збирности не само у српском језику већ и на ширем нивоу – на нивоу других словенских језика.

1.2. Корпус истраживања

Као основни корпус за ово истраживање користимо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ)* (до 19. тома: оцат¹–петогласник)³, а остатак корпуса допуњавамо грађом из шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС) (од слова П до слова Ш). Као контролни корпус користимо једнотомни *Речник српског језика* (РСЈ) и *Обратни речник српског језика* (ОРСЈ). Контекстуалне реализације преузимамо из поменутих дескриптивних речника⁴ и из *Електронског корпуса савременог српског језика* Математичког факултета у Београду (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>), а који нам нарочито користи приликом проверавања да ли се у језику реално више користе, нпр. збирне именице на *-ад*: *јагњад*, *кучад*, *прасад* или конкурентски множински облици на *-ићи*: *јагњићи*, *кучићи*, *прасићи*. Грађу сачињавају све ексцерпирани именице које уз одредничку реч имају квалификатор зб., нпр. **млађад** ж зб. покр. *младунци животиња*, *младунчад*, као и оне које имају граматичку дефиницију типа зб. *им. од X*, нпр. **јагњад** ж зб. *им. од јагње*, потом именице код којих секундарне семантичке реализације носе квалификатор зб., нпр. **племство б.** зб. *племћи*, или именице које су у примарном значењу маркиране квалификатором зб., а у секундарним семантичким реализацијама остварују друга значења, нпр. **грађанство**, као и оне код којих се у заглављу уз одредницу налазе следеће информације: често у зб. значењу, само јд., обично зб., ретко у мн. и сл. Лексичке збирне именице ексцерпиромо на основу њихове семантике,

³ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* најразуђенији је речник српског језика јер поред књижевне лексике садржи и дијалекатску и народну лексику. Дакле, Академијин Речник нам је погодан јер обједињује лексику с почетка 19. века, тј. од формирања модерног књижевног језика на Вуковој основици, па све до данашњих дана, обједињујући и временску и територијалну димензију која обилује богатим инвентаром лексема. Стога се у нашој грађи налази и стандардна и нестандарна лексика.

⁴ За изворе задржавамо скраћенице из ових двају речника (за РСАНУ в. у књизи 19, а за РМС у 1. књизи).

односно на основу исказивања збирности било у примарном било у секундарним значењима путем семантичких константи типа 'мноштво', 'велики' (број), 'гомила', 'маса' (људи), 'скуп', (предмета) и сл., нпр. *бижутерија, накит, намештај, роба* и др.

У раду се користи и анкета као релевантан метод за потврђивање извесних претпоставки у вези са збирним именицама. Анкета коју спроводимо састоји се из четири дела, односно садржи четири налога и налази се на крају рада као прилог⁵ и у њој је учествовало 48 испитаника.

⁵ За потребе рада и у самом раду када користимо резултате анкете, позивамо се на број налога и на број примера у оквиру самог налога. Детаљнији опис анкете налази се у тачкама 2.1.2., 3.3., 3.11. и 9.2.

2. Историјат проблема

2.1. Теоријски оквир истраживања

2.1.1. Основна обележја категорије збирности

„Док се плуралском формом множина исказује као одређена бројна ситуација појединачног, избројивог, збирна форма множину означава као јединствену укупност у којој се појединачно не разабера” (Ивић 1995: 12).

Категорија збирности представља веома комплексну појаву у језику. Збирност је својство онога што се јавља у збиру, укупност једнородних, хомогених ентитета, односно збирност подразумева свест о целовитом које је нерашчлањиво на саставне делове. Збирност сама собом чини јединичност, тј. илуструје карактеризацију мноштва као целину. Уопште узев, за категорију збирности могло би се констатовати да има општесловенски карактер јер је својствена свим словенским језицима, с тим што се у њима не манифестује на исти начин.

Б. Тафра (2005: 75) заступа став да збирне именице треба обрађивати у оквиру категорије збирности, дакле као засебне категорије која поседује и семантичка и морфолошка и синтаксичка обележја којима се збирне именице одвајају од осталих именица. Г. Корбет (2000: 118) такође истиче да збирне именице представљају засебну категорију именица и да могу бити маркиране бројем. Он сматра да је њихова примарна функција да искажу кохезију, јединство чланова затворене целине, групе, која се понекад манифестује и заједничком активношћу тих чланова колектива. „Два објекта могу се посматрати као целина исто као и три и више објеката” (Корбет 2000: 119). А. Вјежбицка (1996: 155, 156) са аспекта когнитивне лингвистике посматра категорију збирности. Под збирним подразумева скуп ствари, предмета, различите врсте појава. На основу људског сазнања и искуства на

примерима таксинома *птице* и именице *намештај* ауторка објашњава зашто се нешто поима или се не поима као збирно. Може се повући граница између *птица* и не-*птица*, али не може се повући линија између ствари које су укључене у категорију намештаја и ствари које то нису, зато што по свом значењу, реч *намештај* не идентификује појединачно сваку ствар. Колективна спознаја нам дозвољава да нпр. уочимо да ли реч *радио* спада у категорију намештаја или не. Даље, истиче она, анализом се уочава да су то две фундаментално различите појаве јер су *птице* значењски врста животиња, дакле припадају категорији живог, док се *намештај* конципира као различита врста ствари, а не само као врста ствари. Чињеница је да таксином *птице* припада класи бројивих именица (нпр. *три птице*, *пет птица*), док именица *намештај* припада класи *mass nouns*⁶ које су небројиве, те је и концептуализација датих именица различита.

У српском језику збирност има граматичка обележја једнине и у морфолошком облику за исказивање збирности, и у конгруенцији – како у именском изразу тако и у конгруенцији између именског израза и предиката, нпр. *Жуто лишће је опало* (Пипер и сар. 2005: 883–884). Аутори разликују неколико типова збирности. **Регуларна збирност** је облик збирности који има исти корен као облик за јединичност, док је значење збирности исказано само морфолошки и синтаксички (конгруенцијом), нпр. *сува грана/суво грање*, *зелени лист/зелено лишће*. **Ексклузивна збирност** изражава се именским изразима са именицама *collectiva tantum*, које имају искључиво облик једнине, а значење збирности, нпр. *нова обућа*, *она дечурлија*, *наша студентарија*. **Суплетивна збирност** је облик изражавања збирности који нема исти корен као облик за јединичност, нпр. *ово говедо/ово стадо*, *ова*

⁶ У енглеском језику под термином *mass nouns* подразумевају се све небројиве именице укључујући и апстрактне именице.

птица/ово јато, с могућношћу плурализације, нпр. *ово јато/ова јата*. **Генеричка збирност** је, како аутори истичу, посебан вид сингуларске збирности за који је карактеристична употреба сингуларског облика да би се означила читава врста, нпр. *Голуб је птица* или *Јабука је воће* и сл.

Збирност као лексичко-граматичка категорија има свој денотативни садржај у нејединичности, односно плуралности именицом означеног скупа, док је сигнификативно значење збирних именица (као начин на који је именовани објекат осмишљен) значење целине, односно мноштва као засебног и јединственог ентитета. То даје могућност да се неке збирне именице употребљавају у опозицији према множини, нпр. *грање–гране*, *жбуње–жбунови*, *лишће–листови* као два облика са истим денотативним значењем нејединичности, али у једном случају осмишљеним и представљеним у виду мноштва истоврсних објеката које се види као целина, нпр. *суво грање*, а у другом као мноштво истоврсних објеката без истицања да ли се оно види као целина, нпр. *суве гране* (Пипер и сар. 2005: 909–910). Дакле, збирност је, у начелу, тесно повезана са множином. И у једном и у другом случају, реч је о множини, односно о већем броју референата, с тим што се под мноштвом подразумева скуп и јединство непребројивих ентитета и јединки. Множином се обично означава количина, односно број јединки, док збирност подразумева скуп једнородних, нерашчлањивих ентитета исте врсте (Супрунчук 2012: 69). Најчешће се обликом једнине означава скуп схваћен као једна целина, било као проста целина, нпр. *сува грана*, било као сложена целина, нпр. *суво грање*, док се облик множине односи на скуп који садржи више од једног елемента и не садржи значење сложене целине, нпр. *суве гране* (Пипер и сар. 2005: 903).

Категорији збирности, у ствари, опонира категорија јединичности, односно сингулатив⁷. Опонирани ликови граматичког броја маркирани су засебним флективним наставцима (за облике). Сингулатив је у српском језику маркиран формантом *-ин* код именица мушког рода, и формантом *-ка* код именица женског рода. Тако нпр. имамо етноним *Србин*, и његов старији облик *Срб*. Лику *Срб* опонира множински лик *Срби*, тј. прави плурал. Међутим, то је само граматичка опозиција двају наведених ликова, а права опозиција сингулативу (семантичка и логична) било би збирно образовање *српство*. Из овога следи да је прави опонент сингулативу, у ствари колективност, а не плурал (в. Дабић 2000: 198–203).

Интересантни су и сингулативи типа *воћка*, *сламка*, *травка*, који су изведени од основних именица које означавају мноштво – *воће*, *слама*, *трава*, и то врло хомогено и имају значење и смисао збирности. Из таквог мноштва издваја се у поступку индивидуализације, сингулатив. Тиме се он јасно опонира збирности и колективности (в. Дабић 2000). М. Ивић (1995: 16) за именице типа *сено*, *слама*, *трава* истиче да су по самој својој природи прелазног, збирно-градивног карактера, те их тако треба и посматрати, јер се између ова два појма не поставља чврста семантичка граница. Наиме, *слама* представља врсту неуобличене масе, с једне стране, али с друге стране, уочавају се појединачни, пребројиви ентитети оличени у сингулативу *сламка*. Слично је и са именицом *трава* која поседује свој појединачни облик изражен сингулативом *травка*. Српскохрватски уопште мало

⁷ Пети (2001: 237) збирним именицама прилази преко **категорије збројине**, односно **зброја** као облика садржаја, који представља општи број којим се истовремено изражава и једно и много. Он одбацује приступ збирним именицама као категорији супротстављеној једнини и множини као морфолошким облицима граматичке категорије броја, већ сматра да је збројина засебна категорија која се не посматра у опозицији са сингуларом већ са сингулативом.

искоришћава описану морфолошку могућност деривирања сингулативног образовања од збирно-градивног, истиче ауторка.⁸

2.1.2. Збирност као логичко-семантичка категорија

Категорија збирности се поима као логичко-семантичка категорија, али се она граматикализује углавном кроз граматичку категорију броја. За дубље разумевање збирности неопходан је функционални и систематски приступ, који нам омогућава да истражимо унутрашњу структуру феномена збирности, као и функционисање у језику, јер збирност се манифестује на свим језичким нивоима.

Категорија збирности није само предмет језичких истраживања. Она је далеко више у фокусу логичара и филозофа управо због своје неодређености. Таква неодређеност често проузрокује проблеме, о чему сведоче још учења мислилаца и филозофа из античке Грчке. Филозоф Еубулид из Милета успоставио је **парадокс соритес**, односно **парадокс гомиле**. Парадокс означава мисао, суд који по нечему изгледа противречан општеусвојеном, уобичајеном мишљењу. Парадокс настаје када се пође од скупа очигледних премиса, а потом се из њих извуку закључци који их подривају. Противречност обично настаје због омашке у ланцу логике који води од премиса ка закључку. Један од најважнијих видова расуђивања јесте *соритес* или *ланчани (верижни) закључак* који означава низ уланчаних силогизама, односно који се састоји из више скраћених и међусобно у неку конклузију повезаних закључака (Кант 1819: 193)⁹. Међутим, понекад ланчано закључивање може да доведе до апсурда и тада имамо парадокс

⁸ Збирно-градивним образовањима у српском језику више пажње посветићемо у делу рада који се бави лексичким збирним именицама.

⁹<https://books.google.rs/books?id=0V8VAAAAAYAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=Metaphysical+Works+of+the+Celebrated+Immanuel+Kant&source=bl&ots=2bv165LmxS&sig=81fawVmWtb6eD2EBnOrOQB8KHlc&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwi4hbTq54jMAhVmEpoKHfsIAEMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Metaphysical%20Works%20of%20the%20Celebrated%20Immanuel%20Kant&f=false>

ланчаног закључивања. Тај парадокс се састоји у следећем – односи се на гомилу песка.

1 000 000 зрна песка чини гомилу песка. (Премиса 1)

Ако се одузме једно зрно песка, и даље остаје гомила песка. (Премиса 2)

Понављањем овог поступка (Премисе 2) на крају остаје једно зрно песка. Тиме се намеће закључак да гомила може бити састављена од само једног зрна песка. Сходно томе, ако једно зрно песка чини гомилу, онда уклањање и тог зрна песка и даље формира гомилу.

Постоји и друга формулација по којој се полази од једног зрна песка и претпоставке да једно зрно не чини гомилу. Додавањем још једног зрна песка, па још једног, поступак се понавља док се коначно не дође до неког броја X који чини гомилу, те се изводи закључак да $X-1$ не чини гомилу. Међутим, онда једно зрно ипак чини гомилу јер додавањем једног зрна не-гомилу претвара у гомилу¹⁰. Можемо се онда запитати докле иде та неодређеност и када се може успоставити јасна граница да је нешто престало да именује гомилу, односно непрегледно мноштво, а постало је јасан, пребројив ентитет, јединка и сл. И филозофи и логичари с почетка 20. века наовамо бавили су се сличним питањима (Квајн: 1960, Чапел: 1970/71 и др.). И. Прањковић (2000: 345) истиче да се неодређеност/одређеност у језику, нпр. код именица испољава путем тзв. дистрибутивне једнине и множине, где једнина сугерише неку врсту одређености, а множина неодређености именице: *људи у оделу/људи у оделима*. Овакви примери илуструју генеричку употребу, односно исказивање генеричког значења

¹⁰ В. https://en.wikipedia.org/wiki/Sorites_paradox.

именице у једнини, па се именицом *одело* означава одређена, специфична група људи, као нпр. и *људи у униформи* (в. и Ловорка 2008: 100). М. Ивић (1995: 14) под генеричком употребом именице подразумева именицу која се не везује ни за какав конкретан ентитет, већ се интерпретира уопштено, као назив одређене врсте лица или ствари и када је именица у својству лексичког језгра предиката искоришћена за класификацију или карактеризацију онога што се у реченици исказује као субјекат. Пошто је одлика врсте истовремено и одлика сваког њеног представника, дата именица се исказује било у једнини, било у множини: *Човек је смртан / Људи су смртни*. Могуће је и при саопштавању конкретних догађаја у којима дато мноштво јединки иступа као јединствена маса, поставити тежиште информисања на врсту појаве о којој се ради. Тада уместо плуралског облика именице, који би одсликавао конкретно стање ствари, употребљавамо **генерички сингулар**: *Непријатељ продире са свих страна* (Ивић 1995: 14). У својству генеричког сингулара јавља се и именица *војска*: *Војска је јутрос напала противничке положаје*, као и именице типа *голуб*, *јабука*: *Голуб је птица* и *Јабука је воће*. На овакав начин употребљен сингулар у именском изразу резултат је синегдохе: једнина за множину – *(сваки) голуб је птица* или *(свака) јабука је воће*. Наведена појава интересантна је и са становишта теорије прототипа, која се темељи на издвајању централног, прототипичног члана одређене категорије. Референти који се сврставају у исту категорију, на лексичком плану деле исте семе. Тако нпр. именице које именују воће (*јабука*, *крушка*, *шљива*, *јагода*, *бресква* и сл.) имају заједничку архисему *воће* и мноштво заједничких сема нижег ранга (в. Драгићевић 2007: 79). Анкета¹¹ нам је показала да су сви испитаници једногласни – *јабука* представља прототипично воће, односно

¹¹ В. трећи налог у оквиру анкете која се налази у прилогу на крају рада.

доживљава се као представник читаве врсте. Наиме, од испитаника се тражило да се изјасне да ли под *јабуком* у реченици *Јабука је моје омиљено воће* подразумевају одређену јабуку или јабуку као врсту. Такође, требало је и да опишу јабуку, а њихови одговори су углавном били усаглашени: округла, средње величине, али по боји су варирали. Највише одговора се односило на црвену јабуку, затим на жуту и на крају на зелену јабуку. Ако бисмо одређивали типичност неког примера према облику, величини, па и боји, онда би, рецимо *банана* била на самом дну листе. Међутим, долази се до тога да ни облик, а ни величина нису пресудни за одређивање типичног представника категорије (више у Драгићевић 2007: 79–89). Оно што је за наше истраживање значајно, а што нам је анкета и потврдила јесте сазнање да се у улози генеричког сингулара налази представник читаве врсте.

2.1.3. Збирност и категорија бројивости

„Brojivost se može opisati kao svojstvo imenice da se na temelju svoga značenja očituje kao mnogost od više istovrsnih elemenata ili pak kao značenjska jediničnost koja se ne može pomisliti kao mnogost” (Зника 2002: 63). Бројивост се темељи на значењској опреци јединичност \neq многост. Дакле, бројиве именице су оне које означавају раздвојен ентитет, односно ако је садржај именице појмљив као јединичност којој у опреци стоји многост. Небројиве су оне именице које немају природних граница, односно код којих садржај није појмљив као јединичност којој би у опреци стајала многост. Код бројивих именица ентитети се посматрају као издиференцирано мноштво, а код небројивих као неиздиференцирано мноштво. Потом, не може се на темељу јединског или множинског облика именице доносити суд о бројивости неке именице, већ се мора укључити и њено лексичко значење. „Brojivost ima svoj izraz na morfološkom planu u gramatičkoj kategoriji broja, њезиним грамемата једнини и множини” (Зника 2002: 67, према РГ 1980: 471,

472). Дакле, граматичка категорија броја представља морфолошки израз категорије бројивости.

Грамматички број својствен је већини језика, с тим што се другачије дистрибуира у њима. Састоји се од два опонирана члана: сингулара и плурала, док је нпр. у словеначком језику још увек жив и дуал. Конкретно, опозицију једно – више од једно/много разликују именице које означавају појединачне, пребројиве ентитете. „Иако је бројивост семантичка категорија, она се најчешће очитује морфолошким ознакама за једину и множину, али се увијек не подудара с категоријом броја, те лексичко-синтаксичким ознакама” (Тафра 2005: 70). Већина именица у српском језику су бројно променљиве именице, односно имају и облике једине и облике множине као морфолошке ознаке граматичке категорије броја. То значи да се у њиховој промени граматички број слаже са реалним бројем заснованим на броју именованих појмова: *Куца је спавала. Једна куца је спавала.* и *Куце су спавале. Многе куце су спавале.* Међутим, од овог правила одступају збирне именице (в. и Мразовић-Вукадиновић 1990; Тафра 2005: 71, 72). Дакле, поједини чланови категорије броја семантички су условљени, и ту се издвајају збирне именице које по правилу немају множинске облике. „Сингуларски облици за исказивање множине пореклом су збирна образовања, накнадно реинтерпретирана у множинском значењу и постављена на место изгубљене регуларне плуралске парадигме” (Ивић 1995: 11). Потом, збирне именице припадају категорији *singularia tantum* која је семантички условљена, те је код њих јединина граматичка, а множина семантичка. Највећи део именица из класе *singularia tantum* потенцијално може имати облике множине, али се они ипак ретко употребљавају.

Збирне именице су на својеврстан начин повезане и са именицама које припадају класи *pluralia tantum* јер и једне и друге за означавање онога

што је њима обележено користе један облик категорије броја – збирне именице користе једнину да означе мноштво, а именице *pluralia tantum* множину. На морфолошком плану о њима се говори као о именицама са тзв. дефектном морфолошком парадигмом. Међутим, за разлику од именица *pluralia tantum* које су граматикализоване (у дескриптивним речницима су маркиране квалификатором мн.(=ोजना)), збирне именице то нису. Оне означавају збир појмова у једнини, нпр. *младај, омладина, пилеј, раја*.

Поједини аутори користе термин **збирна множина**¹² који уводе као трећу категорију граматичког броја, поред сингулара и плурала, као назив за ознаку категорије броја збирних именица. Бондарко (1971: 34–35) сматра да термин **збирна множина** није прикладан јер не одражава суштину ствари. Прикладнијим се сматра назив **свеукупност** (Виноградов 1986: 156). Множина схваћена као свеукупност није бројива и супротставља се множини као низу појединачних бројивих предмета (в. Зника 2002: 94). И заиста, семантичка структура збирних именица односи се на свеукупан нерашчлањив збир ентитета. „Zbirne su imenice brojive kao 'izraz realne jediničnosti predmeta' (*momčad, narod*), a nebrojive kao 'izraz neizbrojenoga, ali konačnoga mnoštva' (*kler, namještaj, stoka*)” (Зника 2002: 94, према Холодович 1979: 191).

Поједине именице са творбеним формантом збирности различито се тумаче. Нпр. поједини граматичари творбени формант *-ад* доживљавају као граматичку морфему (Силић 1984: 105) у примерима типа *телад* и сл. Такве именице су склоне лексикализацији, па често попримају карактер лексичких морфема, тј. морфема са лексичким или лексикализованим значењем. Тако, нпр. суфикс *-ад* у именицама типа *момчад* више нема граматичко значење

¹² Прањковић (1984: 171–175) издваја две поткатогеорије граматичког броја: опозицију једнина–множина и једнина–збирна множина.

које има у именицама типа *телад*. „Стопивши се с основом, постала је дијелом структуре израза која претказује другачији избор граматичких морфема, а с њима и другачији избор грамема” (Силић 1984: 106). С друге стране, лексичке збирне именице, типа *армија*, *војска*, *народ*, *стадо* и др. разликују се од оних код којих је збирност морфемски изражена по томе што немају директне релације према категорији броја, односно према једнини и све имају множинске облике: *армија–армије*, *војска–војске*, *народ–народи*, *стадо–стада* и др. Код њих се збирна интерпретација мноштва јавља као обавезна компонента лексичког значења.

Категорија збирности се разликује од категорије бројивости првенствено по томе што актуелизује квалитет, односно једнородност, недељивост, свеукупност ентитета, јединки и сл., док се за бројивост на првом месту везује квантитет, тј. количина. Збирност се реализује на релацији један предмет – класа истородних, свеукупност једнородних ентитета, а бројивост се остварује на опозицији један предмет – више од једног предмета (Ристић 2004: 105 према ЛС 1990: 473).

2.1.4. О квантификацији и квантификаторима

Логичари су истакли да без семантике не можемо једну чулима доступну појаву одредити језички као избројиву или неизбројиву. Први услов за стицање својства избројивости јесте опредмећеност појаве о којој је реч, тј. чињеница да се она отелотворује у виду појединачних, међусобно издиференцираних ентитета у мери довољној за то да им се осигура препознатљивост” (Ивић 1995:18). Неодређено мноштво јединки је по својој природи блиско неубличеној материји, те логичари истичу релевантну чињеницу да се, за разлику од предмета који су одређени по броју, неодређено мноштво и материја одликују тзв. кумулативном референцијом ако ономе што именују изрази као *књиге* или *со* додамо још тога, добићемо

опет то исто – књиге + књиге = књиге, со+ со = со, ако, међутим, оно на шта се примењују изрази *књига* или *две књиге* увећамо по истом принципу, резултат је сасвим другачији: добили смо нешто ново: књига + књига = две књиге, две књиге + две књиге = четири књиге (више у Ивић 1995: 21).

За наше истраживање значајна је и квантификација и врсте квантификатора јер, као што се уочава, када не постоје услови за избројивост збирне именице, прибегава се квантификацији. „Сваки објекат који је конкретан, који има просторне димензије и може бити измерен, подлеже језичкој квантификацији (Пипер и др. 2005: 60).

Бројивост претходи **нумеричкој квантификацији** која се исказује бројем¹³ и која је својствена бројивим именицама. Поједине збирне именице не могу се директно нумерички квантификовати, већ посредно преко квантификатива: *два крда стоке, три хрпе грања* или преко прилога количине: *већина клера, главнина стоке, гомила стоке, много стоке* и сл.

Именицама типа *млађарија, омладина, дечурлија* и др. није својствена нумеричка¹⁴ квантификација, док је за именице типа *армија, батаљон, породица* и сл. квантификација уобичајена. Ако је немогуће употребити нумерички квантификатор уз збирну именицу, тада се прибегава алтернативним решењима. Именски израз може се оформити помоћу именице која значи елемент тога скупа (уместо збирне именице), нпр. уместо неправилног **хиљаду војске* квантификују се чланови скупа: *хиљаду војника*, или се прибегава својеврсној фрагментизацији, нпр. *два члана породице, два припадника армије* и сл. Избор једног или другог решења

¹³ Треба напоменути да се нумеричка квантификација не остварује само уз помоћ основних, редних и збирних бројева (*два детета, друго дете, двоје деце*), већ и осталих бројних речи (бројних именица, бројних придева).

¹⁴ О квантификовању збирне именице збирним бројем в. тачку 6.3.

зависи од лексичког значења збирне именице (више у Пипер и др. 2005: 62–63).

Термин **квантификатор** у науку о српском језику уводи М. Ивић, и под њим подразумева средство за изражавање количинских значења. „Неограничено мноштво се и не може друкчије партикуларизовати до путем уобличавања, односно квантификовања” (Ивић 1980: 9). Ауторка у истом чланку уводи и термине **партикуларизовање** и **партикуларизатор (партикуларизатор-уобличивач)** за уочавање појединачног, односно за издвајање појединачног ентитета, нпр. *грло стоке, комад накита, нит паучине, свежањ кључева*, или *ергела коња, јато птица, стадо оваца, чопор вукова* и сл. за сужавање непрегледног скупа и издвајање мање целине. Податак о мноштву које није маркирано неистоврсношћу не садржи се у лексичком корену именице него га она сигнализује остваривањем одговарајућег морфолошког лика *роб: робови–робље*, у немачком *Professor: Professoren–Professor-schaft* именица га доследно носи у свом лексичком значењу, па је стога и доследно неспособна за реферисање о појединачном ентитету. Да би се дало до знања да је појединачан ентитет посредни, уводи се посебно језичко средство које на њега указује, али га не идентификује, тј. не именује га, нпр. *намештај са комад намештаја, мушка одећа са четири комада мушке одеће, златан накит са три комада златног накита, ручни пртљаг са два комада ручног пртљага*, где се *комад намештаја* може односити на сто, столицу и сл. Све су то партикуларизатори непосредног типа, ништа не саопштавају о самој скупној појави која се именује, само упозоравају на то да је у овом случају реч о конкретном примерку неке од оних врста предмета на које се дати скупни назив протеже (више у Ивић 1995: 9–36).

М. Ивић такође истиче да партикуларизатори-уобличивачи садрже у свом лексичком значењу семантичко обележје „опредмећеност” (Ивић 1980: 4). Даље, она партикуларизаторе дели на неколико врста у зависности од тога на који начин издвајају део из мноштва, тј. целине, те тако говори о **индиректним** (*две шољице кафе*), **директним** (*комад стакла*), **партикуларизаторима конститутивног елемента** (*члан жирија*) и **генеричким** (*врста аутомобила*). Надовезујући се на гледишта М. Ивић, Драгићевић (2000: 427–447) у једном истраживању уводи још један тип партикуларизатора – **партикуларизатор-садржавач**, односно разматра именице са значењем посуде: *бокал вина, кашика брашна, лонац супе, тањир супе, флаша ракије, флаша пива, чаша воде* и сл. У другом раду, иста ауторка (Драгићевић 2003: 137–146), на основу анализе партитивних синтагми са уобличивачима типа *грудва снега, грумен земље, млаз воде, прамен косе, стог сена* кроз призму инкапсулације¹⁵ показује да је значење једног члана колокације понекад утиснуто или допуњено у значење другог члана. На основу колокацијских веза може се установити „какав и колики семантички утицај могу имати лексеме у контакту једна на другу” (Драгићевић 2003: 138).

Пипер и др. (2005: 879) разликује **слободне** и **везане квантификаторе**. Слободним се исказују углавном количински односи, док се за везане истичу и друга значења, а представљају се најчешће бројним именицама, придевима и прилозима, нарочито у оквиру партикуларизатора, као класификатори објеката који се количински одређују, нпр. *педесет грла стоке, неколико главица купуса* и сл.

¹⁵ Термин је увео Лајонс (1977: 262).

У лингвистичкој литератури наилазимо на различите термине¹⁶ којима се обележавају квантификатори. Зника употребљава термин **квантификатив** или **прилог количине**. „Квантификатив је ријеч која својим лексичким значењем изриче приближну количину или точно одређену количину изражену мјером, нпр. ријеч шака у изразу: шака трешања, и килограм у изразу: килограм јабука” (2007: 472). Ова ауторка иначе заступа став да нема начина да се бројиве именице раздвоје од небројивих, тј. да не постоји начин да се утврди начело по коме би се небројиве именице пребројале. По њој, небројиве именице су именице типа *брашно, вода, песак* и сл., дакле, градивне (материјалне) именице. Међутим, даље ауторка истиче да небројива именица може постати бројива тзв. секундарном прекатегоризацијом, тј. уврштавањем прилога количине који уз себе захтева генитив множине именице у бројивом значењу (Зника 2007: 474). Дакле, употребом количинских прилога уз небројиве именице долази до преобраћања небројивог у пребројиво, и они могу послужити као добар показатељ статуса именице у односу на бројивост. Затим, приликом квантификовања бројем изриче се прецизна, тачна количина нечега, нпр. *хиљаду војника*, док се количинским прилогом утврђује приближна количина референата: *шака трешања, мало воде, много брашна* и сл.

У студији *Квантификација у хрватскоме језику* (Шарић 2002: 218) ауторка повезује квантификацију с категоријом одређености/неодређености. Под одређеном лексичком квантификацијом подразумева квантификовање бројевима јер су они најпрецизније средство квантификације, а неодређена

¹⁶ У енглеском језику нпр. користе се термини *партитив* и *партитивна реч*, у немачком *нумератив* (Бушелић 2015: 75), у бугарском *нумератив* или *мензуратив* (Буров 2004: 24; Петров 2015: 74).

се остварује именицама, прилозима, неодређеним заменицама и бројем *један*.

Као што се уочава, постоје различита гледишта у вези са квантификацијом и квантификаторима којима се служимо у језику како бисмо прецизније истакли количину или број нечега.

2.2. Збирне именице у српској лингвистичкој традицији (XIX–XXI век)

2.2.1. О термилошкој синтагми *збирне именице*

Термилошка синтагма *збирне именице* потиче од латинске термилошке синтагме *nomina collectiva*, којом се називају именице које означавају скуп, мноштво, збир истоветних јединки посматраних заједно, односно морфосемантичку групу именица код којих се обликом једнине изражава множина датих појмова. Именице које се употребљавају само у једнини припадају именичкој морфолошкој категорији *singularia tantum*. Збирне именице обликом једнине исказују плурал, али то нису облици регуларне, системске множине, већ је то суплетивна множина, јер су именице *singularia tantum* семантички условљене.

Појам *збирних именица* у науку о српском језику уводи Вук С. Караџић у *Српској граматици* (1818), називајући их посрбљеном рускословенском термилошком синтагмом *сабирателна имена* (Ранђеловић 2016: 207). Збирне именице су се кроз историју српског језика, од Вука па надаље, различито називале: *име собиратељно*, *супстантив колективни*, *сабирателно име*, *збирна имена*, *име збирно*, *многокупне именице*, *збирне именице*.¹⁷ Синтагма *збирне именице* задржала се до данас,

¹⁷ Термини су преузети из Ранђеловић (2016).

а усталила се у српском језику 60-их година XIX века (в. Ранђеловић 2016). М. Стевановић (1986: 182–185) прави термилошку разлику између збирности и колективности. Аутор истиче да термин *збирне именице* треба употребљавати за оне именице којима се именују скупови ствари, а *колективне именице* су само именице којима се означавају скупови живих бића, колективи. Поједини лингвисти су следили Стевановићеву термилошку поделу, док су се други опредељивали за један од ова два термина. Ми ћемо у раду користити придев *збирни* (за означавање збирних именица које се односе и на живо и на неживо) због фреквентности и распрострањености¹⁸. Придев *збирни* је домаћег порекла у односу на придев *колективан*, који потиче из латинског језика, па из тог разлога предност дајемо домаћем термину.

2.2.2. Збирне именице на примеру значајнијих граматика из XIX века

Књижевни, стандардни српски језик на основи народних говора обухвата период од Вукове реформе, те стога историјски преглед збирних именица започињемо управо гледиштем овог језикословца и борца за утемељење модерног српског језика у XIX веку. У својој *Писменици* (1814) аутор истиче да се множествени број који има више лица или ствари исказује, а као примере наводи именице *људи*, *камење* и сл.¹⁹ Уочава се да Вук не разликује експлицитно збирне именице од осталих заједничких именица, те их тако и посматра. Он говори и о промени рода код неких

¹⁸ „И по фреквенцији и по месту на којем се јавља у граматичким дефиницијама можемо рећи да је уобичајен термин у овом случају *збирне именице*” (Ломпар 2016: 71). Такође, у словенском свету, чини нам се, чешће се употребљава термин збирни: рус. *собирательные существительные*; укр. *збірні іменники*; буг. *събирателните съществителни имена* и др.

¹⁹ У *Писменици* се именице називају *имена суштествителна*. Ту се огледа Мразовићев утицај, како приликом одабира морфолошке терминологије тако и приликом поделе именица на *име сопствено* и *име нарицателно*, односно на властите и заједничке именице (Ранђеловић 2016: 207).

именица услед одређених фонетских промена, па каже да се неке именице које се завршавају на *n* и на *t*, у множини мењају тако што *n* прелази у *нъ*, а *t* у *ћ*, и онда постају средњег рода, нпр. *камен, кремен, корен, цвет, прут, лист: каменње, кременње, коренње, тернње, цвеће, лисће, пруће*. Наиме, аутор ове именице посматра као множину, тј. доминантан му је семантички критеријум, а указује и на промену рода, али не и то да имају једнинску промену. То се види и код именица из следећег пасуса.

Он запажа да постоје изузеци код именица средњег рода на *-е*, те оне које означавају младунчад животиња у множини имају двојак облике, нпр. *ждребе, теле, пиле, њагње, њаре, прасе: ждребад, телад или теоци, пилад или пилићи, њагњад или њаганџи, њарад или њарићи, прасад или прасци*, док се множина код именица на *-ад* јавља и у парадигми: г. *ждребади*, г. *пилади*, д. *ждребадма*, д. *пиладма*.

За именице *дјеца* и *браћа* напомиње да су постале женског рода у једнини и да су то множински облици од именица *дете* и *брат*, а за именицу *човек* истиче да у множинском броју има именицу *људи*.

У *Српској граматици* уз прво издање Рјечника из 1818, Вук у оквиру треће и четврте деклинационе врсте као посебну групу именица према значењу спомиње збирне именице, односно *сабирателна имена*. „Имена живи ствари, која се свршују на *e* и нарашћују на *та*, она у млож. броју постају сабирателна женскога или мушкога рода, и склањају се по првом и по трећем склонениу, н. п. теле, телета, телад, или теоци; прасе, прасад, или прасци; чељаде, чељад; момче, момчад и т. д. Али имена овакоа мртви ствари (која су понајвише туђа), имају и млож. број, н. п. тана, танета, у млож. б. танета” (Вук 1818: XLI). Увиђа се да аутор ни овде не истиче да наведене именице имају граматичку једнину.

Вуков следбеник Ђ. Даничић у *Малој српској граматичкој* (1850) истиче да именице средњег рода које означавају живо, типа *јагње, прасе, теле* немају регуларне множинске облике, већ се за исказивање плурала користе именице мушког рода, нпр. *јагањци, прасци, теоци* или именице женског рода на *-ад*, нпр. *телад*.

Збирне именице су се први пут издвојиле као посебна врста именичких речи у граматичкој Д. Милаковића (1838). Аутор је издвојио као посебне врсте *име собиратељно* и *име вештаствено*, односно збирне и градивне именице, уз досадашње две врсте – *име сопствено* и *име нарицателно*. „Собиратељно ... изражава једномъ рѣчю много једнородны предмета, скупљѣны у једно цѣло; напр. стадо (скупъ животине), рой (скупъ пчела, муха, и пр.), дружина (скупъ люди), борѣ (скупъ борова), гранѣ (скупъ грана) [...]” (Рањеловић 2016: 210, према Милаковић 1938: 13).

2.2.3. Збирне именице у основној граматичкој литератури од почетка XX века до данашњих дана

У граматикама српског језика с почетка XX века до данас збирне именице се посматрају са различитих аспеката. С. Новаковић у *Српској граматичкој* (1902) именице дели на стварне и мислене, а затим стварне дели на особне, заједничке, збирне и вештаствене. Класификација именица коју је он спровео задржала се и у традиционалним граматичким уџбеницима XX и XXI века уз поједине термилошке измене (Стевановић 1986: 181–188, Станојчић–Поповић 2014: 80–82).

С. Новаковић истиче да збирне именице обликом једине значе неодређену множину или количину и по томе им облик множине и не треба, нпр. *дрвље, живина, зверје, момчад, орашје, телад, трње, цвеће* и сл. Даље, аутор ову врсту именица посматра и са творбеног аспекта, те издваја

суфиксе којима се граде збирне именице: **-ад**: *бурад, Влашад, јарад, Латинчад, момчад, назимад, сирочад, Српчад, телад, Турад, чобанчад*; **-ије**: *борје, бусење, бучје, влаће, гложје, голубље, грумење, дрвеће, дубље, камење, кестење, комађе, лишће, орашје, снопље, угљевље, шаторје*; **-ија**: *момчадија, циганија, чобанија* и др. „Збирне именице, образоване наставком *ад*, као што су момчад, унучад, телад, покрај свију правилних облика једнине, имају још и шести и седми падеж множине, избацујући и из наставка *има*, те им ти падежи гласе момчадма, унучадма, теладма” (Новаковић 1902: 168). Аутор наводи и то да се код многих именица уместо регуларних множинских облика употребљава збирна именица изведена од основе тих именица јер им се регуларна множина изобличила. Тако нпр. од именице *дете* регуларан плуралски облик био би *детета*, а употребљава се збирна именица *деца*, од именице *брат* регуларни множински облици били би *брати* или *братови*, а употребљава се збирно образовање *браћа*. Код неких пак именица као што су *влат, дрво, кремен, прстен, прут, сноп, трн* итд. употребљава се једински облик за представљање укупне збирне множине (иако имају и облик регуларног плурала), нпр. *влаће, дрвље, кремене, прстење, пруже, снопље, трње* итд. Према томе, сматрамо да би ово био први систематичан и целовит приказ семантичких и граматичких карактеристика збирних именица.

Са **творбеног аспекта** збирним именицама прилази Т. Маретић у својој граматици, структурно разлажући деривирани облици збирних именица на творбену основу и одговарајуће суфиксе (Маретић 1963: 306, 324, 334, 344).

Са **морфолошког и семантичког аспекта** разматра их М. Стевановић. По овом аутору, збирне именице означавају више предмета или бића узетих скупа у неком неодређеном збиру, у колективу, који се узима као једна

целина. Са морфолошког становишта, као најважнија особина ових именица истиче се то да оне обликом једнине означавају множину предмета или живих бића, и зато оне, по правилу, немају множину (Стевановић 1986: 182–185). На исти начин збирне именице се представљају у *Граматници српскохрватског језика за странце* (Мразовић-Вукадиновић 1990: 189), те се прави разлика између колективних и збирних именица и истиче да колективне именице означавају више бића као један скуп, нпр. *јагњад*, *момчад* и сл., а да збирне именице означавају више неживих појмова као збир неодређеног броја, нпр. *дрвеће*, *дугмад*, *лише*, *ужад*, *цвеће*.²⁰ Са семантичког аспекта прилази им и А. Белић (1999: 215) истичући да збирне именице обликом једнине значе цео збир предмета, значе апстракцију збира оличену у једнини: *момчад* = све што је момче, сви момци заједно; *иверје* = сви ивери заједно. Аутор истиче да се код ових именица гледа на целокупност предмета оличену у њиховој групи која има име јединке.

У новије време, чини нам се, приступ збирним именицама помало је иновативнији. У граматички Ж. Станојчића и Љ. Поповића збирне именице се посматрају као именице које својим једнинским обликом означавају више бића или предмета исте врсте узетих скупа, у неодређеном, неизбројивом збиру или у природној целини, те се не узима у обзир категоријални моменат биће/предмет, односно збир/колектив (Станојчић–Поповић 2014²¹: 80–81). У *Нормативној граматички српског језика* (Пипер–Клајн 2014: 57–58), у одељку о категорији броја код именица за збирне именице стоји да се обликом једнине означавају скупови који имају више од једног члана, али код којих је **идеја целине** важнија од појединачног, па се они стога обликом

²⁰ Преглед граматичке литературе заснован је на основу различитих критеријума који се тичу распрострањености, значаја, важности, иновативности, функције коју имају наведене граматике везивањем за одређено раздобље у науци о језику.

²¹ Прво издање наведене граматике штампано је 1989, а издање из 2014. је 15. по реду.

једнине и граматички обележавају као једно, као целина. Сматрамо да се у овој граматици иде корак даље, па се објашњава граматичка концептуализација и манифестација те збирности кроз једнину. У књизи *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)* (Ломпар 2016), у оквиру именичке категорије речи једно поглавље посвећује се збирним именицама, сврставајући их према приказу разноврсних граматака у групу конкретних (предметних) именица. Ауторка даје преглед репрезентативних збирних именица према заступљености у прегледаним граматакама, а за одабир примера послужио јој је естетски критеријум. Такође, представља и могући модел дефиниције збирних именица, који би задовољио и морфолошки и семантички аспект који се преплићу у овој именичкој врсти. „Збирне именице стојећи у облику једнине означавају збир бића и предмета” (Ломпар 2016: 72).

2.2.4. Појединачне студије о збирним именицама у српском језику

Постоји и неколико појединачних студија посвећених проблематици збирних именица у српском језику. Предмет неколико чланака јесте управо преплитање **морфолошког** и **семантичког** аспекта код ове врсте именица. У раду „Облици колективних именица на -ад” (Пецо 1956: 234–246), на основу Вукових запажања, преко граматака – најстаријих, па до оних из ауторовог времена, до примера из дијалеката који чине основицу српског књижевног језика, као и из књижевних дела наших писаца разматра се граматичко понашање збирних именица које углавном означавају колективе живих бића – младунчади. У раду „Избројивост онога што именица означава као граматички проблем” (Ивић 1995: 9–36) такође се посвећује пажња семантичким факторима који утичу на граматичко понашање именица приликом избројавања онога што је њима означено. Дакле, предмет ауторкиног разматрања јесу збирне

именице, градивне и збирно-градивне, а у свом излагању често се позива и на мишљења логичара и тиме повезује више научних дисциплина у једно концизно представљање актуелног проблема у српском језику са освртом и на друге словенске и несловенске језике.

О карактеристикама, значењу, функцији, употреби **творбених форманата** којима се деривирају збирне именице разматра се у неколико појединачних студија. Ж. Станојчић (1999: 55–62) у раду „Појединачно и збирно у плуралском значењу неких именица са суфиксом *-је*”, на примеру неких именица на *-је* расветљава њихов статус и значење, истичући да именица типа *бреза–брезје* тек секундарно улази у категорију збирних именица, у којима би овај суфикс био граматичког карактера. Исти аутор у раду „Рефлексија значењског односа *индивидуално:колективно* у неким морфолошким категоријама” (1999: 79–85) први део рада посвећује односу *багрем: багремови–багрење* заснованом на примерима употребе у роману Сеобе М. Црњанског, а потом се надовезује на лексему *гроб* и однос *гроб: гробови–гробље–гробовље*, анализирајући га са унутарјезичког аспекта и аспекта прагматичких односа. Стана Ристић (2004: 95–105) у монографији *Експресивна лексика у српском језику* посветила је једно поглавље збирним именицама под насловом „Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија*”, где истиче експресивне ефекте и прагматички садржај код именица типа *женскадија, мушкадија, клинчадија* и сл. дуплирањем суфикса збирног значења *-ад* и *-ија*.

О **граматичком понашању** збирних именица и о **категорији рода** и **броја** врло исцрпно се реферише у раду „Род у множинским облицима именица на *-ад*” (Симић 2007: 5–14). Аутор анализира проблем рода и множинских облика код збирних именица на *-ад*, али и рода и броја код

именица на *-a* и *-je*, осврћући се на граматике М. Стевановића и Т. Маретића. Промишља да је именицама на *-ad* парадигматски најближи женски род јер именице на *-ad* припадају женском роду или да су мушког рода јер је суседни парадигматски скуп облика онај с којим множина ових именица дели функцију: то је форма на *-ићи* (*прасићи–прасићима*). Даље, конгруенција личног глаголског облика претежно упућује на множину, али јављају се и јединске форме: *Ждребад је лепа / Ждребад су лепа*. Облици датива-инструментала-локатива могу имати обележја јединске, али и множинске парадигме. У првом случају они су женског, а у другом случају средњег рода.

Као једно од комплексних питања на **синтаксичком плану** јавља се конгруенција збирних именица. У том смеру М. Стевановић у раду „Предикат збирних именица” (1936: 202–206) бави се конгруенцијом збирних именица са предикатом. Аутор као значајно истиче то што је могуће двојако слагање предиката код ових именица: по значењу (логичко) и обликом (граматичко); другим речима, предикат се уз ове именице употребљава у множини, јер је субјекат стварно множина, или у једнини, зато што субјекат има облик једнине: *Деца су дошла, Сва господа подранили у цркву, Момчад играју скока јуначкога, Лишће отпада с грана*. Преклапање и неодвојивост морфолошких и синтаксичких особина збирних именица у народним говорима у оквиру српског језика предмет је једног истраживања „Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије” (Младеновић 2011: 205–226). Аутор доноси значајне закључке у вези са статусом ових именица у датим говорима. Општи утисак јесте одсуство појединих збирних именица (нарочито оних на *-ad*) из система, што је део опште тенденције елиминације збирних именица из ових говора.

Веома је значајно и то како се збирне именице представљају у дескриптивној српској **лексикографији**. У раду „Лексикографски поступци у обради збирних именица у дескриптивном речнику” (Вуксановић 2008: 123–135) ауторка се бави лексикографском обрадом ове врсте именица и указује на проблеме који се јављају приликом њихове граматичке квалификације и семантичког описа.

2.2.5. Закључна запажања о збирним именицама у српском језику на основу представљене литературе

На основу прегледа најзначајнијих граматика и појединачних студија од Вука до данас, могу се уочити неке сличности и разлике у односу на језик у Вуковом времену и каснији књижевни језик на вуковској основици, којим се служе његови следбеници. Вук је још тада запазио да код именица на *-е* које означавају младунчад постоје облици за исказивање збирности и облици суплетивне множине, нпр. *теле: телад–теоци, пиле: пилад–пилићи, прасе: прасад–прасци* и др. Сличну ситуацију проналазимо и данас, о чему сведочи и речничка пракса.²² Такође, и данас се потврђује Вуково запажање из *Писменице* да се код именица на *-ад* јављају множински облици и у појединим зависним падежима, нпр. *ждребадма, пиладма*. Додуше, мишљења граматичара су подељена, и док једни сматрају да ове именице саме собом значе множину, те не могу имати облике множине, други,

²² У Вуковом *Рјечнику* за облике именица *пилићи, теоци* стоји да су то множински облици, али да могу означавати и колективност, док у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (даље РМС) уз именицу *пилићи* стоји да је то множина од једнинског облика *пиле*, што није на месту јер је то множински облик од именице *пилић*, а уз именице *прасци* и *теоци* да је то суплетивна множина од именица *прасе* и *теле*. У *Речнику српскога језика* (даље РСЈ) за именице *пилићи* и *прасци* стоји да је то суплетивна множина од именица *пиле* и *прасе*, док за именицу *теоци* стоји да је то множина од *телац* и суплетивна множина од *теле* и *теоце*. Дакле, *теоци* је регуларна множина од *телац*, као и *прасци* од *прасац*, а имају улогу суплетивне множине код *теле* и *прасе*, као *људи* код *човек*, те представљају граматичку множину: Јурњава кроз јасеначке кукурузе, за теоцима, била је за њих ... пријатна игра (РМС).

бројнији, слажу се са Вуком да неки падежи могу имати облике множине (више о томе у Пецо 1956: 239–242). У новијим граматикама се истиче да именице на *-ад* поред облика једнине могу имати у дативу, инструменталу и локативу и облике множине (Стевановић 1986: 185, Белић 1999: 215), док аутори најновијег издања средњошколске граматике (Станојчић–Поповић 2014: 81) истичу да збирне именице немају множинских облика који би били формирано од њихових граматичких основа. Вук је такође приметио да су именице *деца* и *браћа* множински облици од именица *дете* и *брат* и у свом *Рјечнику* уз ове именице ставља квалификатор coll. (= колектив) да означи збирност. М. Ивић (1960: 192–211) опозицију *брат–браћа*, *теле–тела*д и сл. схвата као врсту морфолошког суплетивизма који се састоји у промени деklinационог типа. М. Стевановић (1986: 184) напомиње да именице *браћа* и *деца* никад немају значење целине, већ увек множину јединки. „Код ових именица није ишчезао осећај индивидуалности појединачног члана скупа, те их и не схватамо као неиздиференцирано мноштво” (Симић 2007: 7). У именици *браћа* сема недељивости или небројивости практично се губи, те она представља плурални облик именице *брат*, а збирно значење се изгубило (Супрунчук 2012: 70). У именици *браћа* сингуларни облик функционише као плурални без значења збирности, односно без значења нерашчлањене колективности, као нпр. код именице *братија*, у изразу *манастирска братија*. То су, дакле, именице које су по облику збирне, али са ослабљеним или чак изгубљеним значењем збирности, а функционишу као плуралски облици (Пипер и др. 2005: 906). Речничка пракса потврђује становиште језичких проучавалаца да су именице *браћа* и *деца* збирне именице које према себи немају облике множине, те обликом једнине означавају множину, што се показује кроз дефиниције у РСАНУ: **брат** м зб. им. од *брат* и **дете** с зб. им. од *дете*.

Увидом у најзначајнију литературу у српском језику у периоду од Вука до данас, примећује се да се збирне именице посматрају из различитих углова, међутим евидентно је да се морфолошки и семантички приступ преплићу управо због њихове природе. Као што је истакнуто, збирне именице припадају класи *singularia tantum*, те стоје у облику једнине којим обележавају мноштво, збир живих и неживих референата. Дакле, бића и предмети који се концептуализују преко збирних именица стоје у недељивом, непребројивом скупу, мноштву, збиру и као такав тај скуп делује као нераздвојива целина.

Збирне именице поседују сва граматичка обележја као и друге именице и тиме добијају статус самосталних лексема. Оне се разликују и формално и садржински од јединских и множинских форми. Збирним именицама до сада се прилазило углавном са формалног аспекта у граматичкој литератури и у појединачним студијама, те су збирне именице код којих се збирност изражава само лексички (*армија, бижутерија, војска, народ, племе* и др.) веома ретко предмет лингвистичких истраживања. Већина језичких проучавалаца, како у граматикама тако и у појединачним студијама у српском језику, а и шире, збирне именице посматра као врсту именица према значењу која представља збир, мноштво предмета или бића, а чија се граматичка/морфолошка специфичност огледа у чињеници да обликом једнине означавају множину. Према томе, поред традиционалног приступа збирним именицама као граматичкој категорији у оквиру категорије броја и у опозицији једнина–множина, збирним именицама може се приступити и са семантичког аспекта и у оквиру творбено-семантичке категорије на основу **творбених форманата који обележавају збирност**: *-ад* (*-чад*), *-еж*, *-ија* (и проширеним варијантама *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*), *-ина* (и проширеним варијантама *-евина*, *-иња*, *-итина*), *-је*, *-ство* (-

итво), дакле, према творбеном критеријуму као деривати који служе за исказивање мноштва именица у једнини, а као други тип издвајају се **збирне именице без творбеног форманта збирности** (*бижутерија, јато, накит, народ, племе* и др.), односно лексичке збирне именице.

2.3. Преглед лингвистичке литературе о збирним именицама у другим словенским језицима

Кроатистичка²³ граматичка литература држи се традиционалних принципа, па у новијој граматици хрватскога језика групе аутора (Барић и др. 1997: 100) стоји да се именице које означавају скуп појединих примерака схваћених као целина, у којој се не издваја поједини члан тог скупа, нпр. *бурад* (скуп бурета), *грање* (скуп грана), *перје* (скуп птичјих пера), *племство* (сви племићи као скуп), *цвеће* (скуп цветова), зову збирне, колективне именице. Аутори напомињу и то да збирне именице због свог значења редовно немају множину, а имају је само онда кад је реч о више скупова таквих бића или ствари, нпр. множина *момчади* означава више скупова²⁴.

У појединачним кроатистичким студијама збирне именице се и теоријски и дескриптивно разматрају углавном у оквиру **катеорије бројивости**. У раду „Збирне именице и категорија броја у хрватском или српском језику” (Прањковић 1984: 171–175) раздваја се лексичка збирност од морфемски изражене збирности. Аутор у оквиру категорије броја посматра морфемски изражену збирност говорећи о двама поткатеоријама, и то једној коју чини опозиција једнина–множина, и о другој коју чини

²³ И некадашња сербокроатистичка.

²⁴ Именица *момчад–момчади* је интересантна и на семантичком плану, нарочито када се говори о лексикализацији, те ће се детаљније анализирати у поглављу које се тиче збирних именица на *-ад*.

опозиција једнина–збирна множина²⁵. У књизи *Од ријечи до рјечника* (Тафра 2005: 67–77) такође се у оквиру категорије броја једно поглавље односи на разрешавање актуелног проблема који се односи на збирне именице. Ауторка издваја као посебну групу „неправилнике у хрватској граматици и рјечнику”, под којима подразумева именице које немају оба граматичка броја (и једнину и множину) као морфолошке ознаке граматичке категорије броја, па су се ту нашле збирне именице типа *кумчад*, *лишће*, *пучанство*, *снопље*, затим бројиве именице које мотивишу збирне именице којима се множина исказује као целина насупрот избројивој множини, нпр. *сноп*: *снопови–снопље*, *грана*: *гране–грање*, *роб*: *робови–робље* и збирне именице које имају множину: *горје–горја*, *момчад–момчади*. Напомиње и то да је од пресудног значаја раздвојити граматички од семантичког броја и као пример наводи именицу *деца* која је граматички једнина, а семантички множина. Те стога, од великог је значаја разграничити граматички од семантичког броја, јер код појединих збирних именица управо семантика утиче на развој збирног, колективног значења.

Нову категорију у оквиру категорије броја – *збројину* уводи М. Пети у раду „Збројина” (Пети 2001: 209–250). Он то чини јер сматра да се облицима једнине и множине као морфолошки утврђеним облицима збирних именица категорија броја не може ваљано описати. Зброј се као посебан семантички облик збирних именица, састоји од мноштва и јединости онога што је означено збирном именицом, наводи аутор. Иначе, он први уводи појам „збројина” као назив за ознаку категорије броја збирних именица. Увођењем збројине као ознаке категорије броја збирних именица укида се подела на лексички и морфемски изражену збирност јер се збројина подједнако односи и на именице с лексички израженом збирношћу

²⁵ О постојању збирне множине сведоче и други јужнословенски језици, нпр. македонски језик.

(*дружина, народ, слама*) и на именице код којих је збирност изражена морфолошки (*лишиће, снопље, телад*), као и на збирне именице у једнини (*жбуње, јањад*) и на збирне именице у множини (*радници, сватови, супружници*), истиче аутор. Чини нам се да увођење нове категорије – *категорије збројине* као засебне категорије која се не посматра у опозицији са сингуларом већ са сингулативом, и зброја као општег броја којим се истовремено изражава и једно и много није одрживо ни у традиционалном смислу нити у модерним теоријама о језику. Збирне именице су у традиционалним граматикама описане као именичка врста речи која према значењу именује скупове бића, предмета, ствари и сл. у оквиру једне целине, мноштва као нераздељивог на појединачне ентитете, те их тако треба и поимати. Збирне именице су, у ствари, различите по томе како означавају свој садржај, па у вези са тим имају различито лексичко и морфолошко окружење, дакле „парадигматско уопште узев: од именица са једнином и множином, преко оних са само једнинским облицима, до нултог окружења” (Симић 2007: 7). Истакли смо такође да је прави опонент сингулативу колективност док Пети супротставља збројину.

У савременом македонском језику, према већини граматичара, збирно значење имају именице које се испољавају само у једнинској форми и означавају целину, целовитост или збир лица и предмета (Конески Б. 1967: 30; Марков 1973: 393 и др.) као и у српском. Међутим, поједини аутори као битну одлику збирних именица у македонском језику истичу постојање збирне множине, односно долази до мешања збирног и множинског значења, те се издвојио термин *збирна множина* (Конески Б. 1967: 224), који се разумева као колективно јединство, које је заправо сума предмета који су избројиви. Аутор под овај појам сврстава збирне именице на *-је*, које поред збирних облика имају и регуларне облике множине, а значајну улогу

остварује и синтаксичка позиција и слагање са предикатом у множини, нпр.: *Убави снопје врзавме, Трњето многу боцкаат* (Конески Б. 1967: 224). О збирној множини у македонском језику говори и З. Тополињска у оквиру коауторске књиге *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, у поглављу „Македонски јазик” (2009: 141–253) и потврђује гледиште својих претходника. Ауторка истиче да је деривација збирне множине ограничена, али се ипак остварује. Збирна множина се у македонском језику најчешће остварује путем наставака *-је, -ја, -ишта*, с тим да је први наставак неутралан у погледу рода, други сигнализира женски род, а трећи мушки. Наставцима *-ја* и *-ишта* гради се мали број именица у македонском језику, истиче она.

Велика пажња посвећује се збирним именицама са **творбеног аспекта**, те Б. Марков у раду „*Nomina singulativa и collectiva во современиот македонски јазик*” (1973: 391–402) даје преглед суфикса којима се творе збирне именице у македонском језику и као најпродуктивнији суфикс издваја суфикс *-је* који има општесловенски карактер, а затим наводи и остале суфиксе: *-еж, -ија, -арија, -ина, -ство, -ишта, -ана*. И Кирил Конески у књизи *Зборообразувањето во современиот македонски јазик* (2003) под категоријом *nomina collectiva* подразумева деривате са збирним значењем код којих се збир схвата као целина, као колективно јединство (нпр. *учитељство* и сл.) и издваја суфиксе који служе за образовање збирних именица од именичких и придевских основа. Као најпродуктивнији, он издваја суфикс *-је*, а потом и суфикс *-ство (-иство)*, и мање продуктивне суфиксе *-ија, -арија, -ина, -ишта*. Примећује се да у савременом македонском језику степен продуктивности суфикса и нових збирних образовања није толико честа појава за разлику од осталих словенских

језика (в. Марков 1973: 402), а постоји и тенденција замене збирних облика множинским²⁶.

И у бугаристици је проучавање збирних именица ишло истим путем као у граматикама осталих јужнословенских језика. Л. Андрејчин у граматички *Основна бугарска граматика* (1944/1978), приликом **семантичке класификације именица**, издваја као посебну групу „существителни имена за сборни предмети” која означава скуп једнородних предмета или лица узетих као једна целина. Овај граматичар прави терминолошку дистинкцију између назива *сборна имена* за образовања која означавају биљке и растиње, предмете и животиње и назива *колективна имена* за образовања која именују лица.²⁷ Ст. Стојанов у граматички *Граматика на бугарски книжовен језик* (1964/1980), као једну од група по значењу, издваја именице „существителни събирателни имена”, које означавају множину једнородних објеката (лица, животиња, предмета) који су осмишљени као целина. Затим их дели на изведене (*производне*), које имају исту основу као мотивна именица, нпр. *студентство* (од *студент–студенти*) и немотивисане (*непроизводне*), које имају различит корен од основе именице, нпр. *јато–јата* (од *птица–птици*), *стадо–стада* (од *овца–овце*). Оваквом класификацијом аутор обухвата не само именице које имају јединску форму већ и лексичке збирне именице код којих семантика утиче на развитак збирног значења.

²⁶ У појединим говорима српског језика (нпр. у говорима југозападног дела Косова и Метохије) огледа се одсуство појединих збирних именица из система, нпр. именица на *-ад*, па долази до опште тенденције елиминације збирних именица из ових говора. „Слабљење лексичко-граматичке разлике између опште и збирне множине и приближавање збирне множине општој, објашњава се заједничким означавањем скупине од више ентитета” (в. Младеновић 2011: 205).

²⁷ Већ смо истакли да на исти начин М. Стевановић (1975: 183–184) описује ситуацију у србистици, сматрајући да треба направити терминолошку разлику између збирности и колективности.

Творбеним критеријумом руководи се Јо. С. Маслов у граматици бугарског језика *Грамматика на българския език* (1982) и издваја суфиксе за образовање именица са збирним значењем, те наводи суфикс *-ак* за именице које означавају биљке и животиње, *-ств/-еств* за лица, и неколико мање продуктивних суфикса *-ол, -ор, -урлиг* фамилијарног карактера, типа *женоря, дечурлига*.²⁸

Досадашња истраживања о збирним именицама у бугарском језику веома прегледно је представио В. Петров у књизи *Събирателните имена в българския език (в съпоставка с други балкански езици)* (Петров 2015). Аутор је посматрао категорију збирности и класу збирних именица у бугарском језику и на дијахроном и на синхроном плану, упоређујући стање у бугарском са стањем у другим балканским језицима – најпре са грчким, а потом и са албанским и румунским, а где је било потребно, и са руским и са турским. Новину у односу на досадашњу бугарску лингвистичку традицију представља ауторова системска класификација збирних именица на **периферне** и **прототипичне** именице, која је заснована на лексичко-семантичким и граматичким карактеристикама и на темељима **КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ**²⁹, па тако на основу семантике, односно значења успоставља класе периферних, а на основу творбеног критеријума и тзв. *суфикса класификатора*³⁰ групе прототипичних збирних именица.

²⁸ У појединачним студијама, монографијама, радовима и сл., феноменом збирности и проблемом граматичке и семантичке структуре збирних именица у бугарском језику бавили су се и други лингвисти: Димитрова (1967), Гочева (1994/2001), Буров (2004), Крумова-Цветкова (1994, 2007); Ницолова (2008).

²⁹ Аутор се највише служио резултатима когнитивисте Бурова (2004) и његовом поделом именица на центар и периферију.

³⁰ Наведени термин аутор користи у својој књизи (2015: 49). Ми ћемо се држати термина *творбени формант* за суфиксе који изражавају збирност. „Термин творбени формант у домаћој лингвистици почео се употребљавати тек у новијим радовима” (Јовановић 2010: 16, према Радовић-Тешић 2002: 14). У новије време користе се и термини *збирни (колективни) суфикси* (Пипер–Клајн 2014: 226), *суфикси граматичког броја* (Станојчић–Поповић 2014:

У Русији, као водећем славистичком лингвистичком центру, велики број еминентних лингвиста бавио се проблематиком збирних именица – у појединачним студијама, затим у склопу компаративних проучавања, или у оквиру поглавља у граматицама руског језика: Потебња (1888), Дектјарев (1982а, 1982б), Виноградов (1986), Висоцка (2002), Григорик (2008), Мустакимова (2012) и др.

Ова класа именица у руском језику је подробно испитана како са дијахроног тако и са синхроног аспекта. У традиционалном смислу, постоје не само различита већ и супротна гледишта у вези са саставом збирних именица и њиховом продуктивношћу у руском језику. И док Т. В. Лихошвај (1985: 195) сматра да је колективни суфикс веома продуктиван у руском језику, дотле И. М. Горшкова (1978: 180) ове именице назива „угасающим классом”. Збирне именице се описују и као парадоксална, противречна категорија у којој су форма и садржај контрадикторни – обликом једине означава се мноштво. С друге стране, оне представљају раскрсницу свих језичких нивоа: лексичких, јер су носилац одређеног знања о објекту и граматичких – као примени одређених правила за употребу у дискурсу (више у Висоцка 2002).

А. В. Бондарко (према Прањковић 1984:171, у фусноти) сматра да збирност треба посматрати као део **функционално-семантичке категорије**, а не као саставни део морфолошке категорије броја. Последњих деценија многе језичке категорије изучавају се с позиције функционалне граматике. Интересовање за овакав приступ условљен је тиме што функционално-семантички метод омогућава истраживање језичких категорија како с њиховог унутрашњег језичког устројства тако и са становишта њиховог

164). У руској литератури најчешће се срећу конструкције типа *суффиксы со значением собирательности* (суфикси са значењем збирности) (Виноградов 1986; РГ 1980).

функционисања у језику уопште. Овакав приступ подстакнут је упоредним истраживањем двају или више језика, испоређењем њихових граматичких система, семантичких, прагматичких, комуникативних и других особина. Тако се као полазиште узима семантичко одређење језичке категорије, а онда се анализира којим се јединицама она испољава на различитим језичким нивоима (в. и Иконијева 2007).

Функционална граматика је настала на основама структурализма последњих година XX века, а као један од идејних зачетника и твораца у руском језику, и славистици уопште, управо је Бондарко. У основи функционалне граматике лежи **функционално-семантичко поље (ФСП)**. ФСП представља систем језичких средстава која припадају различитим језичким нивоима обједињених на основу заједничких особина и интеракција њихових семантичких функција. ФСП представља садржајно-формално јединство које обухвата конкретна средства датог језика са свим особеностима њихових форми и садржаја. У основи сваког ФСП-а лежи одређена семантичка категорија која обједињује разнородна језичка средства и условљава њихове интеракције (Николић Мар. 2014: 14, према Бондарко 1984: 21–23). Даље, свака семантичка категорија има семантички центар и семантичку периферију, која је, у зависности од облика, ближа или даља. Такође, свака семантичка категорија има граматички центар и периферију. Центар чине јединице које садрже већи степен граматикализованости, односно чије је значење граматички експлицирано, од оних које су на периферији и чије је значење мање граматикализовано, а више лексикализовано (Николић Мар. 2014: 17, према Бондарко 1984). Бондарко такође напомиње да је у основи сваког функционално-семантичког поља морфолошка категорија. Поље може бити моноцентрично или полицентрично. Издвајају се два типа моноцентричног поља: 1) са

целовитим, хомогеним граматичким језгром и 2) са сложеним хетерогеним језгром. Поље збирности састоји се из хомогене структуре у коју су укључене следеће зоне: центар (рус. „ядро”), зона најближа центру (рус. „околоядерная зона”), ближа периферија (рус. „ближнюю периферию”) и даља периферија (рус. „дальнюю периферию”)³¹.

Према томе, уочава се да русисти у својим истраживањима излазе из оквира традиционалне граматике и семасиолошког приступа структури језика и све се више опредељују за ономасиолошки приступ. У српској лингвистичкој традицији функционални метод није много заступљен.³² У конкретном случају, нисмо у могућности да га применимо у анализи

³¹ С. В. Иконикова (2007) наводи да је ФСПЗ у енглеском језику моноцентрично, док је у руском језику полицентрично, тј. центар поља у енглеском језику чини именица, а у руском језику постоје два центра: именица и број. У центру поља у енглеском језику налазе се именице *singularia tantum* с морфемским показатељем збирности (*humanity, machinery, foliage*), као и *singularia tantum* које могу имати значење како обједињене тако и раздјеливе збирности (*the nobility, the peasantry, the populace*). У зони око центра налазе се именице типа *people, cattle, police*, као и *family, group, herd*. Ближу периферију чине именице типа (*the young, the injured, the English*), као и именице типа *the town, the world, the village*, настале у процесу метонимије. У саставу даље периферије налазе се именице *pluralia tantum* (*scales, clothes*), потенцијалне *pluralia tantum* (*eyes, hands, shoes*), лексикализоване множинске форме типа (*waters, snows, sands*), глаголи са значењем збирности (*to club, to band, to staff*), фразеолошке јединице (*a well of knowledge, an ocean of love, a bunch of fools*) и др. У руском језику у центру поља налазе се именице са творбеним суфиксом у значењу збирности (*вишење, гвозђе, каменје, листва*). Збирни бројеви образују други центар поља (*четверо, семеро, оба*). У зони око центра су именице типа *мебель, посуда*, а у зони ближе периферије именице настале метонимијским преносом (*город, мир, деревня*), односно лексичке збирне именице. У зони даље периферије у руском језику налазе се именице *pluralia tantum* (*весы, брюки, сумерки*), потенцијалне *pluralia tantum* (*глаза, руки, ботинки*), лексикализоване множинске форме типа (*снега, пески, холода*), глаголи са значењем збирности (*собираться, объединяться*), фразеолошке јединице (*море мыслей, букет болезней, ручьи слез*). На исти начин лингвисти из словенског света, по узору на Бондарка, представљају структуру збирних именица у руском језику или у поређењу са другим словенским и несловенским језицима (в. Лешкова 1984; Домрачева 2011 и др.).

³² Опште напомене о развоју функционалне граматике и њеним основним правцима и начелима в. у Војводић 1991: 269–279, Војводић 2000: 167–182, Ивић 2001: 206–210 и др. Најзначајнија истраживања у тој области у српском језику остварио је П. Пипер (2000, 2009), а 2014. изашла је и монографија Марине Николић „Категорија степена у српском језику: сложена реченица”, која представља прву монографску студију из те области засновану на ономасиолошком приступу.

збирних именица јер предмет наше тезе јесте једна врста речи – именичка врста и у оквиру ње збирне именице, а да би функционални метод дао значајне резултате, потребно је категорију збирности посматрати на свим језичким нивоима, односно анализирати све језичке јединице које припадају категорији збирности. Наиме, у оквиру категорије збирности у српском језику збирне именице на морфолошком нивоу посматрамо као творбену категорију са својим творбеним типовима и моделима (*телаџ*, *пилеж*, *студентарија*, *омладина*, *грање*, *радништво* и др.), на нивоу синтаксе збирне именице се сагледавају из угла граматичке конгруенције, односно квантификације (*Деца су отишла*, *друштво је дошло*, *господа су дошла*, *тројица браће*, *петоро деце*, *седморо пилади*), док се на семантичком плану проширује поље збирности на јединице без граматичког (формалног) обележја збирности (*војска*, *народ*, *племе* и др.).

2.4. Преглед лингвистичке литературе о збирним именицама у несловенским језицима (на примеру балканских језика)

Осврт на лингвистичку литературу о збирним именицама у несловенским језицима, конкретно у појединим балканским језицима (грчком, румунском и албанском), спроводимо увидом у књигу бугарског лингвисте В. Петрова (2015) на коју смо се више пута у раду позивали. Сматрамо да је значајно представити ситуацију у наведеним језицима због међусобних утицаја, преплитања и окружења, односно због чињенице да се наведени језици заједно са јужнословенским језицима налазе на истом тлу – Балканском полуострву. Поимање збирних именица у овим балканским језицима не разликује се много од гледишта у осталим јужнословенским језицима. Наиме, проблематици збирних именица у румунском језику детаљно је приступила О. Стојка-Дину (Oana Stoica-Dinu) у својој

дисертацији „Los sufijos colectivos en español y en rumano (La formación de los substantivos colectivos morfológicos)” (2012), написаној на шпанском језику. Компаративну анализу збирних именица ових двају романских језика ауторка спроводи на основу морфолошке и творбене структуре датих именица и издвајањем карактеристичних суфикса који учествују при њиховом образовању. У аутореферату који је настао на основу докторске дисертације, а који је публикован на румунском језику, ауторка издваја две врсте збирних именица: 1) просте: *turmă* (стадо), *trib* (племе), *grup* (група) и сл. и 2) деривирани, тј. образовани уз помоћ суфикса: *frunziș* (лишће), *țărănime* (сељаштво), *tineret* (младеж), *sticlărie* (стакларија), *zmeuriș* (малињак) и сл. Оваква подела заснована је на основу становишта групе аутора (Ромало и др. 2005) у граматици *Gramatica limbii române*, који збирне именице (substantive colective) деле на: 1) просте (simple) и 2) деривирани (derivate) на основу њихове морфоструктуре (више о томе у Петров 2015). Дакле, уочава се да се и у румунском језику издвајају збирне именице деривирани неким од суфикса за збирност, а потом се региструју и именице које лексички испољавају збирно значење. Према В. Петрову (2015: 35) долазимо до сазнања да грчка лингвистичка традиција не посвећује довољно пажње овој класи именица. У већини грамика посвећених новогрчком језику збирне именице се спомињу као основна класа именица која се одликује тиме што познаје само јединску форму и као таква сврстава се у непотпуне парадигматске групе. У граматици М. Триандафилидиса (Μανώλης Τριανταφλίδης) *Νεοελληνή Γραμματική (της δημοτικής)* (1941/2002), аутор збирне именице представља као један скуп, као свеукупност лица и предмета и наводи примере: *λαός* (народ), *στρατός* (војска, армија), *σύλλογος* (дружина) и др. У књизи *Новогрчка грамика* (1985), аутора Г. Папагеоргија, објављеној на бугарском језику, за збирне именице се каже да су то именице које обликом јединине означавају множину, односно

представљају свеукупност лица и предмета. Аутор граматике збирне именице дели у две групе: 1) праве/чисте збирне именице (καθάρá περιληπτικá ουσιαστικá) и 2) значењске (περιεκτικá ουσιαστικá) које показују „сдържание, обем” (према Петров 2015: 37). Као примере за другу групу именица, наводи ελαιών(ας) у значењу *маслинова шума, много маслина на једном месту* и αμπελών(ας) у значењу *лозе* (према Петров 2015: 37). Велики допринос овој језичкој класи именица у албанском језику, као једном од балканских језика, дала је А. В. Десницка. У својој студији „Категория собирательности и категория массы в истории грамматического строя албанского языка” (1976), у оквиру монографије *Грамматический строй балканских языков. Исследования по семантике грамматических форм*, ауторка на основу досадашњих истраживања на овом пољу, спроводи своју анализу са морфолошког и творбеног аспекта (према Петров 2015).

2.5. Преглед компаративних истраживања збирних именица у словенским и несловенским језицима

Компаративним истраживањима у области збирних именица бавио се значајан број језичких стручњака са различитих аспеката и користећи се разноврсним приступима. О проблематици збирних именица у оквиру **категорије бројивости** говори граматичка студија „Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския и полския език” у оквиру трећег тома *Българско-полската съпоставителна граматика* (Крумова-Цветкова 1994: 82–101), где се посебан акценат ставља на изражавање збирне множине, под којом ауторка подразумева категорије *nomina collectiva* и *pluralia tantum*, с тим што истиче да категорија *nomina collectiva* заузима главно место у реализацији значења збирне множине.

Ауторка се дотиче и творбе, те истиче да се именице из категорије *nomina collectiva* углавном творе од форманата страног порекла, а да су словенски форманти ограничене употребе.

Са **творбеног аспекта** Ју. Балтова у раду „О strukturze semantycznej nazw zbiorowych w języku bułgarskim i polskim” (1989: 59–66) категорију *nomina collectiva* поима као специфичну модификовану категорију, односно као деривате који су непродуктивни у оба језика.

О **конгруенцији са збирном именицом** писала је М. Ивановић (2007: 587–597) у раду „Конгруенцијске класе именица у руском и српском језику”. Ауторка наводи да се именице *singularia tantum* у руском и српском језику посматрају као непотпуне потпарадигме основних конгруенцијских класа – иако имају потенцијалну множину, ретко се, а поједине именице и никада, употребљавају у овом облику. Она истиче и да је особеност српског језика да се код појединих именица значење множине изражава помоћу одговарајућих облика збирних именица уз које атрибут употребљавамо у облику једнине (*та господа, та браћа* и сл.), а предикат у облику једнине (*Господа је дошла*) или множине (*Господа су дошла, браћа су дошла*). У руском језику облици типа *господа, братья* имају статус облика плурала, а не збирних именица, па се конгруентне речи уз њих употребљавају у облику множине: *Могут ли писать ваши братья – писатели*.

Достигнућима **когнитивне лингвистике** послужила се М. И. Вахрушева у својој докторској тези „Морфотемный анализ собирательных существительных, на материале немецкого и русского языков” (1999). Ауторка помоћу компоненцијалне анализе посматра збирне именице, наглашавајући да оба језика располажу значајним инвентаром лексема, али да се унутар језика разликују према сфери употребе, учесталости, семантичким карактеристикама и сл. Ауторка прави класификацију живих и

неживих објеката и групише их у неколико класа: 1) множина једнородних предмета означених једним специфичним именом: *свора собак, Hundemeute* (чопор паса); 2) множина једнородних предмета означених једним општим збирним именом: *Menge* (количина); 3) множина једнородних предмета означених у оба језика разним, несинонимичним збирним именима: *свора собак, стая волков, Hundemeute, Wolfsrudel* (чопор паса, чопор вукова); 4) множина једнородних предмета означених синонимним варијантама збирних именица: *толпа, масса, множество, Menge, Haufen, Schar* (гомила, маса, скуп); 5) множина разнородних, разнотипских предмета означених једним општим збирним именом или са неколико општих варијантних имена: *сор, мусор, куча мусора, Müll, Kehricht, Müllhaufen* (ђубре, смеће, гомила ђубрета). Закључује да квантитативност може бити спољашња (када су предмети у множини, представљају скуп, целину, нпр. *Laub* (народ) и унутрашња (када се предмет састоји из више делова, нпр. *Gerippe, ворота* (скелет, костур).

Посматрањем збирности кроз **функционално-семантичку категорију** на материјалу пољског и руског језика бавила се О. О. Лешкова у докторској тези „Функционально-семантическая категория собирательности в польском и русском языках” (1984). Ауторка издваја централне и периферне елементе који сачињавају збирност, истичући да периферни бележе апстрактност или конкретну свеукупну множину.

2.6. Закључна запажања о збирним именицама у другим словенским и несловенским језицима у односу на српски језик

Језички проучаваоци јужнословенске групе језика (македонског, бугарског, српског) збирним именицама приступају првенствено с формалног аспекта, стављајући у први план творбени модел и издвајајући доминантне суфиксе који учествују у деривацији збирних именица. М. Ивић (1995: 26, 27, у фусноти) одавно је запазила да је српски језик много сиромашнији од других словенских језика у погледу искоришћавања ресурса за исказивање збирности, „те тако нпр. у македонском имамо планина: планини–планин’е, ограда: огради–ограг’е или у бугарском книга: книги–книжа, док у српском бележимо само двојну обличку корелацију птица–птице, а у пољском ptak: ptaci–ptactwo”.

Представници руских школа збирним именицама углавном прилазе са семантичког аспекта, испитујући функционално-семантичка поља датих именица (помоћу различитих средстава: фонетских, морфолошких, семантичких, синтаксичких), било да се анализа спроводи на материјалу руског језика било као компаративна студија заснована на двама различитим словенским језицима или у поређењу са неким од несловенских језика.

Значајно је споменути и то да су у већини словенских језика (руском, пољском, чешком, српском и др.) збирне именице у облику једнине, док су у бугарском и македонском језику чешће у облику множине – када се посматрају преко категорије граматичког броја и њихових морфолошких облика (в. Пети 2001).

Када је реч о односу српског и руског система, творбена категорија збирности у српском језику на нивоу морфологије збирно значење реализује

у оквиру једнинске парадигме, док су у руском језику еквивалентне лексеме добиле множинску парадигму, чиме је значење множине добило и своје формално (граматичко) обележје: срп. *браћа, браће...* : рус. *братья, братьев,* срп. *господа, госпoде,* а у руском *господазз, господ ...* итд.

Чини нам се да у балканским језицима проблематика збирности није до краја разрешена, те се на основу досадашњих истраживања не могу успоставити специфичне особености и карактеристике ове именичке категорије.

Дакле, категорија збирности има општесловенски карактер, а као доминантан суфикс који се јавља у свим словенским језицима, издваја се суфикс *-је* који је различито заступљен у овим језицима. Његова продуктивност је у неким језицима веома изражена, док је у другим слабија, али се свакако издваја као најзаступљенији у овој класи речи.

³³ Према историјским изворима, руска именица *господа* стекла је множинску парадигму још у 16. веку (Дектјарев1982а: 100).

3. Анализа збирних именица са творбеним формантом у савременом српском језику

3.1. Збирне именице са творбеним формантом у српском језику

Традиционални приступ збирним именицама је граматички, и у том смислу језички проучаваоци су их посматрали на релацији **форма – значење**, односно са семасиолошког аспекта. Дакле, ми ћемо у нашем истраживању поћи од творбених форманата који учествују у деривацији збирних именица и издвојити њихове варијанте (фонетске и морфолошке), описати најфреквентније, затим размотрити конкуренцију творбених форманата, учесталост и употребу у језику. Покушаћемо да утврдимо да ли одређени творбени формант уноси додатно значење поред збирног и да ли се на одређену мотивациону основу додаје још неки творбени формант а добија исто збирно значење. Да ли је примарно значење творбеног форманта другачије, а за збирност секундарно или пратеће? Потом ћемо описати морфолошко понашање збирних именица са наведеним творбеним формантима (бројивост/небројивост, род именица, опозиција збирност–множина и др.) и са семантичког аспекта размотрити полисемију збирних именица.

3.2. Подела збирних именица према творбеном форманту

Главно обележје збирних именица јесте творбени формант којим се издвајају као посебна творбена категорија са својим творбеним типовима и моделима (*јагњад*, *тилеж*, *грање*, *радништво* и сл.). Корен збирне именице једнак је корену мотивне речи од које се образује дата именица уз помоћ одређеног творбеног форманта. Именице са творбеним формантом збирности можемо посматрати као деривате, као изведене речи које ступају у деривационе односе са основном речју, тј. са речју истог корена. Под збирним именицама са формалним обележјем збирности подразумевамо

именице које означавају скуп или збир значењски истих појава које се посматрају као једна небројива целина, односно као једно нераздељиво мноштво. Управо та небројивост сврстава их у категорију *singularia tantum*, мада смо на основу лингвистичке литературе уочили да неке од њих, нпр. именице на *-ад* познају и поједине облике множине.

М. Стевановић (1986: 387–591) издваја суфиксе којима се граде изведенице које имају збирно значење: *-ад*: (*Арапчад*, *јагњад*, *ћебад*, *чобанчад* и сл.), *-еж* (*младеж*, *ситнеж* и др.), *-је* (*борје*, *грање*, *посуђе*, *труње*, *шипражје* и сл.), *-ство* (господство, *племство*, *радништво* и сл.). У средњошколској граматици (Станојчић–Поповић 2014: 164–165) у оквиру поглавља из морфологије и творбе речи, аутори издвајају суфиксе граматичког броја који према мотивној речи – именици са значењем јединке учествују у творби њених облика множине који су у виду збирних именица, а представљају суплетивну множину мотивне именице. То су следећи суфикси: *-ад* (*бурад*, *дугмад*, *јагњад*, *телад* и сл.), *-је* (*дрвеће*, *лишће*, *трње* и сл.), *-ство* (*радништво*, *сељаштво* и др.). Исте суфиксе, само под другачијим именом – збирни (колективни) суфикси, издвајају аутори *Нормативне граматике српског језика* (Пипер–Клајн 2014: 226).

У нашем корпусу у оквиру посебне творбене категорије издвајају се именички деривати образовани помоћу неколико различитих творбених форманата којима се изражава збирност.

<i>-ад (-чад)</i>	<i>-еж</i>	<i>-ија (-адија, -арија, -ерија, -урија)</i>	<i>-ина (-евина, -ишина)</i>	<i>-је</i>	<i>-ство (-иштво)</i>
анђелчад	младеж	дечурлија	богатиња	борје	грађанство
Арапчад	мравеж	клинчадија	госпоштина	врбље	радништво

близанчад	мрвеж	момчадија	омладина	голубље	сељаштво
јагњад	пилеж	Арапија	туњевина	грање	студентство
ћебад			Циганштина	жбуње	српство
ужад				камење	

Табела 2: Подела збирних именица према творбеном форманту

Највећи број именица у српском језику³⁴ мотивисан је именичким основама из различитих значењских група, подгрупа и сл., док се бележи и значајан број именица мотивисаних другим врстама речи, првенствено придевом и глаголом.

Анализу збирних именица у српском језику спровешћемо на основу фреквентности и распрострањености творбених форманата са значењем збирности, а у тези ћемо их представити азбучним редом.

творбена основа мотивне речи + творбени формант > збирна именица:

лекар + ија > **лекарија**; мрав + еж > **мравеж**; бор + је > **борје**; жбун + је > **жбуње**; студент + ство > **студентство**.

3.3. Збирне именице са творбеним формантом *-ад* (и проширеном варијантом *-чад*)

Творбени формант *-ад* учествује у деривирању именица којима се приписује збирно значење. Збирне именице добијене овим путем најчешће су изведене од имена младих бића (људи и животиња), дакле као мотивациона основа послужиле су именице средњег рода на *-е* које своју основу проширују сугласником *-т-* и означавају збир, скуп тих бића, а у исто време и њихову множину. Изведенице су женског рода у једнини. У

³⁴ Мада, у начелу, то важи и за остале јужнословенске језике.

граматичкој литератури (Маретић 1936: 306; Стевановић 1986: 458; Бабић 2002: 346, 347; Клајн 2003: 26–27) аутори су сагласни у томе да се творбени формант *-ад* користи за деривацију именица које означавају колективе младих бића, а веома ретко ствари и предмета.

Збирне именице на *-ад* разликују се од осталих збирних именица по томе што за исказивање мноштва, у зависности од тога да ли обележавају бића или ствари, наспрам њих могу стајати облици множине мушког рода на *-ићи* у виду суплетивне множине или пак системски, регуларни облици множине одређене именице (Стевановић 1975: 185). Наиме, ако обележавају бића, онда наспрам именице у једнини може стајати више јединица за исказивање мноштва, али је та множина суплетивна: *јагње: јагњад–јагњићи, пиле: пилад–пилићи* и сл. Ако обележавају ствари, онда имају пуну парадигму са регуларном множином, поред збирне именице: *буре: бурета–бурад, ћебе: ћебета–ћебад* и сл. Међутим, овде има и одступања. Често се именице које означавају ствари понашају као оне које означавају жива бића у погледу исказивања мноштва: *ђуле: ђулад–ђулићи*, али и *ђулета, каменче: каменчад–каменчићи, клупче: клупчад–крупчићи* и сл.

М. Стакић (1984: 301–310) истиче да се збирне именице на *-ад* користе као суплетивна множина код именица на *-е* и *-че*, било код назива за младунчад било код деминутива, без обзира на то да ли је основна именица мушког или женског рода: *Арапче* (:Арапин) – *Арапчад*; *близанче* (близанац) – *близанчад* и *близанчићи*; *врапче, врапчић* (:врабац) – *врапчад* и *врапчићи*; *гушче* (:гуска) – *гушчад* и *гушчићи*; *змијче* (:змија) – *змијчад* и сл. Преузимајући функцију множине код именица на *-е* (< е), именице на *-ад* задржале су колективност као своју основну функцију, због које су, уосталом, и постале продуктиван деривациони модел, истиче аутор (Стакић 1984: 308). В. Јовановић (2010: 70–71) напомиње да у савременом српском

језику деминутиви са суфиксом *-че* имају суплетивне форме на *-чад* или *-чићи* у класи бића, а у класи неживих ентитета само *-чићи*.

У делу доктората који се бави историјатом проблема већ смо нагласили да поједини лингвисти творбени формант *-ад* доживљавају као граматичку морфему (Силић 1984: 105, Прањковић 1984: 172). М. Пети (2001: 230) се слаже са претходним ауторима да *-ад* јесте граматичка морфема, али исто тако напомиње да не служи за ознаку множине која би била у опреци према једнини именица на *-e/-ета*. Нпр. ако погледамо опозицију именица *теле–телад* не ради се о граматички релевантном односу између једнине и множине, већ о семантички релевантном односу између јединости и мноштва. У том смислу бисмо могли да се сложимо са Петием. У граматици Станојчић–Поповић (2014: 145, 164) аутори суфикс *-ад* такође сврставају у граматичке суфиксе, истичући да се творбеним формантом формира суплетивна множина за неке именице. Аутори издвајају суфиксе граматичког броја који према мотивној речи – именици са значењем јединке – учествују у творби њених облика множине који су у виду збирних именица, а представљају суплетивну множину мотивне именице. Међу њима је и суфикс *-ад*, који формира суплетивну множину путем именица које означавају више јединки узетих збирно (колективно). Пипер–Клајн (2014: 226) у одељку о суфиксацији издвајају као посебну групу збирне (колективне) суфиксе, а један од њих је и суфикс *-ад*: *бурад*, *дугмад*, *унучад* и др. Аутори запажају да, с обзиром на то да именице на *-ад* замењују множину, суфикс *-ад* може се сматрати наставком за множину. Међутим, збирне именице на *-ад* представљају деривате чија је основна функција да обликом једнине обележе непрегледно мноштво, скуп, природну целину јединки, те се *-ад* не може сматрати наставком за множину јер је реч о семантичкој множини, нпр. именица *унучад* је у облику

граматичке једине али семантички означава множину. Дакле, она већ својим обликом маркира множину. Такође, истакли смо да збирне именице на *-ад* припадају класи *singularia tantum*, с напоменом да још Вук, а потом и други граматичари, примећују да у појединим зависним падежима могу имати и множинске облике у дативу, инструменталу и локативу, нпр. *јагњадима*, *теладима* и сл., па све наведене карактеристике иду у прилог томе да збирне именице на *-ад* не посматрамо искључиво као облике множине већ као посебне, самосталне именичке деривате.

Напоредо са суфиксом *-ад* развила се и његова проширена варијанта *-чад* према именицама на *-е* и *-че*. С. Новаковић (1902: 102) истиче да наставком *-ад* постају основе збирних именица које значе чељад и животињу (ређе ствари), понајвише од основа којима се наставком *-ет* образује једнина, а значе што мало или младо. Од тако образованих основа постају основе с наставком *-ад*, пошто се наставак *-ет* просто одбаци: *бурад*, *Влашад*, *јарад*, *Латинчад*, *момчад*, *назимад*, *сирочад*, *Српчад*, *телад*, *Турад*, *чобанчад* и др. Т. Маретић (1963: 306, 317) запажа да се суфиксом *-ад* граде збирне именице које значе животиње и чељад, а ретко ствари, као нпр. *близнад*, *јарад*, *пилад*, *унучад*, као и *бурад*, *дрвљад*, а да суфикс *-чад* служи за грађење збирних именица на *-че*, нпр. *Арапчад*, *кумчад*, *момчад*, *сирочад* и др.

Творбени формант *-ад* веома је продуктиван у деривацији збирних именица. Као што смо истакли, јавља се у класи бића, најчешће младих колектива бића, затим у класи животиња, односно младунчади и мање је продуктиван у класи неживих ентитета. Дакле, као један од критеријума у прерасподели збирних именица образованих творбеним формантом *-ад*

јавља се **категорија живо/неживо**. У домену живог налазе се јединке људи и животиња, а у домену неживог материјални ентитети.

Збирним именицама на *-ад (-чад)* означавају се млада људска бића и уопште скупови људских јединки:

именице на *-ад*: *близнад, вузлад, дерад, дершитад, дерлад, жгебад, жгембад, копилад, момад*;

именице на *-чад*: *балавчад, баленчад, балинчад, бегунчад, бедничад, близанчад, богаљчад, братинчад, брбљавчад, брбљивчад, варошчад, варварчад, витешчад, властелчад, војничад, гегавчад, гладничад, говедарчад, голинчад, голобрчад, голотрпчад, господчад, господичад, грађанчад, деранчад, дерчад, деришчад, девојчад, довочад, доморочад, дорамчад, дрчад, ђакончад, ђачад, жгепчад, женчад, живорођенчад, изрочад, јадничад, јединчад, јуначад, калашчад, калаушчад, каурчад, клапчад, копилчад, котлокрпчад, крамарчад, лупешчад, макањчад, максумчад, мангупчад, мекушчад, мелешчад, мезимчад, миљенчад, момчад, морнарчад, мртворођенчад, најменчад, напричад, насишчад, нахочад, нахранчад, невинашчад, недоношчад, недоучад, нејачад, одабранчад, одојчад, планинчад, племчад, подмечад, подсвојчад, помечад, посинчад, посмрчад, повојчад, посвојчад, првенчад, прворођенчад, просјачад, сирочад, сисанчад, служинчад, слушчад, убошчад, унијачад, унучад, урлапчад, чобанчад, чукунунучад, шегрчад.*

И именице на *-ад (-чад)* изведене од деминутива на *-е* и *-че* употребљених у секундарном значењу означавају млада људска бића: *анђелчад, вилинчад, голупчад, грличад, ланад, мачад, магарад, тилад,*

као и од деминутива изведених од именица са значењем етничких, расних или територијалних представника:³⁵ *Американчад, Арапчад, Арнаучад, Бугарчад, Буњевчад, Влашчад, Јеврејчад, Латинчад, Мађарчад, Немчад, Српчад, Цинџарчад, црпчад* и сл.

Једна од основних семантичких компоненти која повезује ове именице јесте компонента 'младо'. Дакле, сема узраста 'млад' која је уткана у садржај мотивне речи, деривирањем творбеним формантом *-ад* употпуњује и појачава значење скупности и збирности као неодвојивог мноштва датих јединки. Именице из ове лексичко-семантичке групе најчешће су моносемичне, што их сврстава у групу правих, типичних збирних именица јер њихов семантички садржај реализује искључиво значење збира. Оно што их карактерише у односу на већину других збирних именица³⁶ јесте могућност представљања типском, односно граматичком дефиницијом у дескриптивним речницима: зб. им. од Х₃₇, нпр. **дерлад** ж зб. им. од *дерле*; **чобанчад** ж зб. им. од *чобанче* и сл. Тако нпр. већина збирних именица на *-ад* своје лексичко и творбено значење представља на наведени начин: **анђелчад** ж зб. им. од *анђелче*, **близанчад** ж зб. им. од *близанче*, односно значење се реализује у творбеном моделу: зб. им. + основинска реч.³⁸

Збирне именице на *-ад* су врло интересантне јер најчешће изражавају став говорника према референту који чини предмет његове пажње. Тако говорник исказује одређену емоционалну блискост према јединки на коју се односи или се пак региструје одсуство емоционалне блискости. Висок

³⁵ В. и Јовановић 2010: 73.

³⁶ Изузев, наравно, збирних именица на *-је*, које се такође у описним речницима представљају типском, тј. граматичком дефиницијом: **багремље** с зб. им. од *багрем*, **бисерје** с зб. им. од *бисер*, **иверје** с зб. им. од *ивер*, **жбуње** с зб. им. од *жбун*, **камење** с зб. им. од *камен*, **стење** с зб. им. од *стена* и сл.

³⁷ Х означава мотивну именицу.

³⁸ Више о томе у Ћорић 2008: 215; Јовановић 2008: 48.

степен емпатије распознаје се код збирних именица типа *близанчад*, *братинчад*³⁹, *госпочад*, *грађанчад*, *девојчад*, *дојенчад*, *ђакончад*, *ђачад*, *јуначад*, *мезимчад*, *одојчад*, *прворођенчад*, *унучад*, *чељад*. Нарочито је испољена у именицама *мезимчад*, *прворођенчад*, *чељад* јер је емпатија блискости дубоко културолошки мотивисана. Што је блискост већа и израженија, то је јача веза учесника у комуникацији према садржају који се исказује. Аутори *Когнитивне граматике хрватскога језика* (Белај-Фалетар 2014: 82–83) истичу да, када говорник у комуникацији употреби именицу *унучад* уместо плуралског облика *унучићи*, он тиме даје значаја потомству, односно већем броју чланова тог скупа не истичући индивидуалне карактеристике свакога од њих. Питамо се да ли се можда на тај начин исказује ниподаштавање њихових појединачних личности, па је збирна именица подесна за ублажавање непожељних карактеристика. Спровели смо анкету која садржи три налога, а за појашњење односа између збирне именице на *-ад* и множинских облика на *-ићи* значајни су резултати добијени у оквиру првог налога, који се састоји из 15 реченица⁴⁰. Наиме, од испитаника се тражило да се одреде за један од понуђених одговора. У свакој реченици је употребљена различита збирна именица и њен конкурентни множински (регуларни или суплетивни) облик. Такође, од испитаника се захтевало да објасне да ли емоција, однос према наведеним бићима или нешто друго утиче на њихов избор. Готово сви испитаници су подвукли суплетивни облик *унучићи*, а не збирну именицу *унучад*, истакавши да емотивни однос према наведеним бићима указује на присност, блискост, нежност, драгост док збирна именица носи неутралну информацију јер су јединке утопљене у мноштво: *Дошла му је унучад / Дошли су му унучући*. Дакле, анкета нам је показала да је корисницима

³⁹ У хипокористичком значењу *брат* од *братинац*.

⁴⁰ В. прилог на крају рада.

српског језика ближи множински облик на *-ићи* од збирне именице. Претпостављамо да је то у вези са језичким осећајем и са територијалном распрострањеношћу множинских облика на *-ићи* у односу на збирне именице на *-ад*, а чини нам се и да испитаници не препознају деминутивност која је у основи збирних именица на *-ад*, па самим тим немају ни изражен осећај према бићима која чине такав скуп.

Збирна именица *чељад* нема свој конкурент у заједничкој именици плуралске форме, те је једина могућност исказивања већег броја чланова скупа управо помоћу наведене именице. Именица *чељаде* заслужује посебну напомену јер је њен развојни пут текао нешто другачије. Наиме, како нас обавештавају поједини граматичари, именицу *чељад* налазимо у писаним споменицима из XIII века, а у XIV веку према именици *чељад* која означава колектив, јавља се и именица *чељаде* за означавање јединке издвојене из колектива (Пецо 1956: 234), међутим како истиче А. Белић, именица се није показала као продуктивна јер нема прозачну структуру (Белић 1949: 69). Од именице *чељад* развила се збирна именица *чељадија* дуплирањем суфикса збирног значења чиме се још више појачава збирност. Именице *дојенчад* и *одојчад* такође испољавају емпатију блискости, међутим, у именици *недоношчад* за разлику од претходне две, распознаје се одсуство емпатије блискости јер именица исказује негативан, пејоративан садржај који се реализује у физичком недостатку јединке – недовољно развијене. Наиме, осећа се јак културолошки утицај и самим тим одсуство емпатије према јединки која се разликује од прототипа. Корпус не бележи велики број таквих лексема али културолошки параметри, средина и друштво веома снажно утичу на позитиван или негативан приступ датом садржају, односно на исказивање емпатије блискости или пак на њено одсуство. Исказивање позитивне или негативне оцене као и код већине других збирних именица, а

нарочито код збирних именица на *-ија* и *-ина* често зависи од контекста, па иста лексема једном рефлектује емпатију блискости у смислу наклоности, симпатије и сл., а у другој контекстуалној реализацији изостаје и оцењује се као непожељна.

Примери употребе у контексту: Зар си ти човек? ... Кад слушаш жене и балавчад по кући! (Кост. Т. 4, 24). Прије женик није још оно знао, о чем сада балавчад поучава и бодри старце (Горан 1, 108).

Тако се нпр. код збирних именица као што су *богаљчад*, *дерчад*, *деришчад*, *дрчад*, *жгепчад*, *изрочад*, *клапчад*, *копилчад*, *лупешчад*, *мангунчад*, *мекушчад*, *посвојчад*, *просјачад*, *сирочад* уочава одсуство емпатије блискости услед неповољних и негативних, често погрдних и пејоративних квалификација којима су окарактерисане младе јединке наведених лексема, за разлику од збирних именица типа *мезимчад*, *миљенчад*, *насишчад*, *невинашчад*, *одабранчад*, *посинчад*, *повојчад*, *првенчад*, *прворођенчад*, *сисанчад* код којих семантички садржај изражава благонаклоност, саосећање, нежност, симпатију чланова датог скупа.

Примери негативних контекстуалних реализација: Док ја живим, неће Адамова јединица вјенчавати звонареву просјачад (Торд. Н. 1, РМС). Остадосмо као сирочад, нитко није хтио да зна за нас (Јонке, РМС).

Примери позитивних контекстуалних реализација: Знала би више пута сате и сате проборавити у наклапању са сељанкама, – а особито са својом мезимчади (Ђал. 3, 46). Оних мрких погледа сасвим је нестало, а мјесто њих су се појавили нови кротки и благи као у невинашчади (Ђор. С. 9, 122).

Поједине збирне именице реализују секундарна значења путем **метафоричких асоцијација заснованих на трансформацији типа апстрактно – конкретно**, типа дете – песма: Луцићева ... првенчад ... запрема особито мјесто у доба освета хрватске умјетне поезије (Водник Б. 1, РМС). Радо превраћам

по њима [по првим причама]: да ли зато што су прворођенчад, или зато што ме живо сјећају на оно златно доба моје младости (Коз. Ј., РМС): О, песме моје, јадна сирочади, децо мила мојих лета млади! (Радич. 2, РМС).

Именица *момчад* је интересантна из више разлога – превасходно због богате полисемантичке структуре, а онда и због могућности остваривања множинске форме *момчад–момчади*. Доста пажње је поклоњено овој збирној именици, нарочито у кроатистици. Ј. Силић (1984: 106) напомиње да се именица *момчад* лексикализовала, те да творбени формант *-ад* поприма карактер лексичке морфеме и нема исто значење као у именици *телад* у којој се уочава граматичко значење. Барић и др. (1997: 100) истичу да збирне именице имају множину само када је реч о више скупова таквих бића или ствари, нпр. именица *момчад* има плуралски облик *момчади* када означава више скупова. Исто становиште заступају и Б. Тафра (2005: 70) и Белај-Фалетар (2014: 83). Дакле, именица *момчад* у примарној семантичкој реализацији остварује збирно значење изведено из мотивне именице *момче*, док се у секундарним семантичким реализацијама **лексикализовала**, тј. изгубила је значењску везу са системским множинским обликом *момци*, са којим је творбено повезана. Због тога она потпуно независно остварује плуралски облик *момчади*. То је једина збирна именица која остварује множински облик у номинативу.

момчад ж **1.** зб. им. од *момче*. **2.** спорт. *спортска екипа, тим*. — Изишавши на игралиште обоја ... момчад се поздравила (Костић Д., НЈ 5, 156). Готово свако поподне одржавају се фудбалске утакмице између момчади појединих мјеста у Црној Гори (Ђон. Ј. 4, 27). Момчади које се састоје од 2 играча, обично играју до три постигнуте побједи (Харанг. Т. 1, 203). Игра на два гола ... најбоље је средство за тактичку изградњу момчади (Кнеж. Бр. 1, 101). У правилу свака момчад треба да овлада системом одбране и напада (Радослав Ф. 1, 52). **3. а.** *војници, војска*. — Скупи му се тридесет јунака, | Све момчади бољи од бољег (НП Вук 7, 33). На сриједи разбојишта змај Мандушић коло вије | са момчађу измашћеном мрском крвљу турских злицах (Ђег. 4, 107). Запита заповједнике

појединих чета бројно стање момчади (Јонке 3, 31). Стигао је логорник Шкуро и повикао на војника Матачића ... Матачић, ни корака натраг! Заустави момчад! (Ћоп. 12, 365). Гледајући за сатнијом, дошло је господину сатнику те се и нехотице сјетио активне момчади прије сарајевског атентата (Крл. 4, 68). **б. посада, људство на броду.** — И већ се и сам Колумбо поплашио, да ће изгубити поверење и послушност своје момчади (Недељковић М., БК 1906, 741). Салонитанске лађе са момчадима бегунаца господариле су на обали (Радон. Ј. 1, 92).

Корпус Математичког факултета (СрпКор) бележи значајан број примера контекстуалне употребе наведене лексеме у лексикализованом значењу: Мало даље вежбала се момчад у гађању стрелом. Било је велико уживање посматрати на који начин старији уче неспретне момчиће. Они су формирали и своје оружане формације, „момчад” (Mannschaften), које су имале полицијску улогу (у манастиру Војловици близу Панчева). Момчад коју је саставио Катанец, квалитетнија је од математичког збира квалитета појединаца. Али шума избацује нову момчад која се баца у бој, која скаче и виче, или се немо батрга између оних који су испали из строја. Али, нитко није могао „свезати лопту за ногу“, предриблати цијелу момчад и забити гол.

Збирне именице које су мотивисане деминутивима који су настали од придевских и глаголских основа типа *бедничад*⁴¹, *брбљивчад*, *гладничад*, *голубрчад*, *голотрчад*, *довочад*⁴², *јадничад*, *мртворођенчад*, *нејачад*, *убошчад* употребљавају се тако што се њихово значење перципира као хипокористичност типа ублажавања, сажаљевања, самилости. „Сема ’мали’ обавезна је у сфери узраста, што у комбинацији са негативним значењем основе, развија деминуцију типа еуфемизације, а хипокористичност типа саосећања, солидарисања, покровитељства” (Јовановић 2010: 84). Збирна именица употребљена на овакав начин има функцију исказивања појачане емпатије према садржају који се номинује, нарочито што је код већине

⁴¹ У фусноти дајемо значења мање познатих лексема из РСАНУ и РМС, али модификована и прилагођена за потребе докторског рада, било да припадају стручној терминологији било да су део нестандардне или стилски маркиране лексике: (покр.(ајинско), дијал.(екатско), разг.(оворно), индив.(идуално), песн.(ички), и др.).

⁴² У значењу: *доводак* – *дете (обично мушко) брачног друга из његовог ранијег брака, пасторак*.

именица то једини начин исказивања мноштва. Именице *бедниче*, *јадниче* и *нејаче* поред збирних образовања *бедничад*, *јадничад* и *нејачад* у речницима бележе и суплетивну множину *бедничихи*, *јадничихи* и *нејачихи*, међутим, ни речничка грађа ни наше језичко искуство не потврђују учесталију употребу семантичке множине на *-ихи*, те сматрамо да предност свакако треба дати збирним именицама на *-ад*.

Примери употребе из РСАНУ и РМС: Не бојте се, момчади голобрчади! (Пав. 20, 193). Ако се удовац ожени а има дјеце па узме удовицу с дјецом ... зову се она дјеца ... њезина или његова која су дошла или доведена (довочад) (Куш. 1, 49). Па као да то не види нико и не окреће се на њега и његову јадничад (Кик. 2, 86). Пред очима јој се указа болесни муж, нејачад, кућа, комшилук (Лаз. Б. 1, 43). Повика убошчад (Крешић С., РМС).

Поједине лексеме које су територијално и стилски раслојене, маркиране су квалификаторима типа необ. (= необично), покр. (= покрајинско), лексикализовале су се и исказују извештан степен оцене – позитивне или негативне, што је условљено мотивационом придевском основом.

малишад ж зб. покр. *мала деца, малишани*; исп. малиш (1) и малиша¹. – Малишад се готово у исти час сјатила око стола и уперила лакоме очице на преосталу танку кришчицу круха (Драж. 2, 159).

мравад ж зб. необ. *слаба чељад, људски ситнеж*; исп. мрав (16). – И чини се, силна риека ова [људи] | Да не тече са обична тиека, | Већ да пузи, гмизи, промиче се [...] | А та мравад свуда простире се (Прер. П. 2, 274).

неваљад ж 1. зб. (каткад и хип.) *неваљала деца, неваљалци*. – Док само цикне па шкрипне зубима: ха, неваљали једна, тако ли се учи, све ћу вас у хапс (Шапч. 7, 72). Неваљад [...] каже се више од милоште: „Дошла сам да видим ову неваљад“ (Змај 4). **2.** *неваљала особа (обично дете)*. – Дигох се [...] па обливен сузама пођох на своје место. – У руку [пољуби], сеоска неваљали. Ваља да ми захвалиш што сам те накарао за твоју памет

(Шапч. 11, 341). Неваљад, ж, неваљало чељаде: неваљадџи једна! Чује се и у шали и у збиљи (Осијек, Богд. Л.).

Висок степен емпатије блискости нарочито је исказан код деминутива на *-е* и *-че* који означавају млада људска бића, а збирна образовања региструју скуп таквих јединки: *анђелчад*, *вилинчад*, *голупчад*, *грличад*, *ланад*, *магарад*, *мачад*, *пилад*. Именице *анђелче* и *вилинче* по свом значењу јесу заједничке именице иако је реч о бићима која нису опипљива, али преношењем номинације са једног појма на други, у секундарним значењима могу се односити на конкретне, људске јединке, односно на млада бића: Он имађаше петоро деце, пет анђелчади (Ат. Б. 3, 211). Дакле, збирном именицом уобличава се неопипљив појам који добија људске карактеристике, а деминутивни карактер мотивне именице исказује симпатију, нежност, наклоност и сл. према именованом појму што је опет условљено високим степеном емпатије блискости. На исти начин понашају се и именице *голупчад*, *грличад*, *јарад*, *ланад*, *магарад*, *мачад*, *пилад*, с тим што је у основи деминутивна именица која означава младунче животиње, а развија секундарно значење **метафоричким асоцијацијама заснованим на семама колективне експресије**: 'мало', 'умиљато', 'нејако', 'нежно': Родитељи из милоште тепају деци својој: пиле моје ... голупче моје (Грб. С. 1, 134). Хо'те, цуре, грличад, | пунаних недара! (Кост. Л. 6, 198). И чини ми се још је мило лане, | Несташно дете с расплетени власи (Стеф. Св. 1, 57). Ради чега је тета волела своје „мало маче“? ... Можда стога, што је сама она била последње дете очево, па није запамтила мале деце у кући (Ранк. С. 4, 143). Јованка се кмези и плаче. Де, немој плакати, магаре моје, проћи ће те то до ујутро (Самок. 4, 127). Еј, еј, сирочићи моји, пилићи моји! (Тос. Д., РМС).

Збирне именице изведене од деминутива са значењем етничких, расних или територијалних представника као што су *Американчад*, *Арапчад*, *Арнауачад*, *Бугарчад*, *Буњевчад*, *Влашчад*, *Јеврејчад*, *Латинчад*, *Мађарчад*,

мелешчад, *Немчад*, *Српчад*, *Цинцарчад*, *црнчад* означавају колективе младих људских бића. Међутим, најчешће исказују одсуство емпатије блискости, те одражавају негативну пејоративну експресију у језику и доминирају компоненте 'непожељан', 'неадекватан', 'несимпатичан', што се уочава у примерима употребе:

Нећу да знам за ту цинцарчад и за ту бугарчад (Рув. И. 3, 291). У троје сам допадала руке, | Ево данас, брате, у четврте, | Међ' дванаест браће Арапчади (НП Вук 2, 373). Откуда је то двоје Туради те сте ми их на дару довели? (Њег., РМС). Разлог томе треба тражити у друштвено-историјским и културним моментима друштва и у односима међу њима.

Другу велику скупину збирних именица на *-ад* (*-чад*) чине оне које означавају младунчад и скупове животиња у неодвојивом збиру, мноштву, колективу, о чему сведочи богата речничка грађа.

именице на *-ад*: *бибад*⁴³, *бравад*, *бучад*⁴⁴, *вижлад*⁴⁵, *вижљад*, *гудад*, *гурад*, *дивљад*, *ждребад*, *зверад*, *јагњад*, *јањад*, *јарад*, *јунад*, *кезмад*⁴⁶, *кисад*⁴⁷, *кизмад*⁴⁸, *козлад*, *ланад*, *магарад*, *младад*, *мулад*, *мушад*⁴⁹, *омад*⁵⁰, *пилад*, *прасад*, *телад*, *ћурад*, *шиљежад*⁵¹, *штенад*;

именице на *-чад*: *алашчад*⁵², *арсланчад*⁵³, *бипчад*⁵⁴, *бирчад*⁵⁵, *блашчад*⁵⁶, *бравчад*, *вашчад*, *вратчад*, *вучад*, *говечад*, *голупчад*, *грличад*,

⁴³ У значењу: назив за домаће животиње (младунчад).

⁴⁴ У значењу: ћуре.

⁴⁵ У значењу: мали пас, штене.

⁴⁶ У значењу: једногодишње прасе, назиме.

⁴⁷ У значењу: прасе.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ У значењу: магарац, магаре.

⁵⁰ У значењу: ждребе у другој години живота, старије ждребе.

⁵¹ У значењу: јагње од годину дана.

⁵² У значењу: ждребе које се води у планину на испашу.

*гушчад, гушчарчад, живинчад, жутокљунчад, зечад, зверчад, иманчад, имањчад*⁵⁷, *јагањчад, јаловчад*⁵⁸, *једногочад*⁵⁹, *јесенчад*⁶⁰, *камилчад, керчад, кленчад, кловашчад*⁶¹, *кокошчад, коњчад, крмчад, ластавчад, ластавиччад, лавчад, лисиччад, лишчад, маччад, мајмунчад, мангулчад, марвинчад, машчад*⁶², *мечад, медвечад, мисирчад, мишчад, младунчад, назимчад, овнашчад, огарчад*⁶³, *озимчад*⁶⁴, *пашче, пилчад, свињчад, славујчад, слончад, сомчад.*

Примарна функција суфикса *-е* била је да означи нешто младо, типа *ждребе, јагње, јаре, лане, магаре, пиле* и сл., дакле наведени суфикс реализовао се у категорији људи и животиња, док збирна именица обједињује младе јединке у једну хомогену целину, нпр. *ждребад, јагњад, јарад, ланад, магарад, пилад, прасад, телад, ћурад, итенад* и др. Према већини граматичара творбени формант *-ад* има функцију граматичког суфикса и служи као облик за множину. Међутим, више пута смо нагласили да збирне именице са творбеним формантом збирности искључиво посматрамо као деривате који служе за исказивање мноштва именица у једнини. Те тако збирне именице на *-ад* имају и своје конкуренте оличене у множинским облицима на *-ићи*, а и једне и друге функционишу као творбени дублети: *јагње: јагњад–јагњићи; јаре: јарад–јарићи; магаре: магарад–магарићи; пиле: пилад–пилићи; прасе: прасад–прасићи; теле:*

⁵³ У значењу: *младунче лава.*

⁵⁴ Исто што и *бибе.*

⁵⁵ У значењу: *младунче гуске.*

⁵⁶ У значењу: *живинче.*

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ У значењу: *женско теле које још сиса.*

⁵⁹ У значењу: *младунче животиње од једне године.*

⁶⁰ У значењу: **а.** *јесење пиле* и **б.** *јесење младунче (јагње, јаре или прасе).*

⁶¹ У значењу: *прасе окоћено са великим очњаџима.*

⁶² У значењу: *младунче мазге.*

⁶³ У значењу: *врста ловачког пса.*

⁶⁴ У значењу: *теле при крају прве године живота.*

телад–*телићи*; *ћуре*: *ћурад*–*ћурићи* и сл. Поставља се питање која именица је доминантнија и фреквентнија и због чега се јављају паралелно. Претпостављамо да је употреба збирне именице на *-ад* или множинског облика на *-ићи* условљена територијалном распрострањеношћу језичког подручја, те да поједини дијалекти имају искључиво збирну именицу на *-ад* (нпр. у говорима Црне Горе), а да други не познају други облик сем множинског облика на *-ићи* (нпр. косовско-ресавски) и сл. Погледали смо такође какву ситуацију одражава *Корпус савременог српскога језика* (СрпКор) и добили следеће резултате. Збирна именица *пилад* потврђена је у двадесетак примера употребе, док се множински облик *пилићи* јавља стотинак пута, што указује на чињеницу да у новије време облик *пилићи* потискује из говора збирну именицу *пилад*.

Примери употребе: Његови политички противници су егоисти, каријеристи, удворице, пилад. Како ми љубили весељак тако нам краве љубиле телад, овце јагњад, крмача прасад, квочка пилад. Зором би у велике врбове корпе и кошаре трпали зелениш, сир, јаја, пилад. Нарочито се не употребљава месо маторог петла, док се петлићи употребљавају као и остала пилад. Нежну пилад потура себи у недра, ту их греје и успављује и чини издалека прстом знак да нико не галами.

Онда је Ева помислила да мачка, као и кокош, носи јаја, из којих се излегу пилићи. Како су пилићи у Русији постали *ћурке*. Дресирани пилићи у рату против скакаваца. Пилићи су одмах по рођењу укључени у специјални програм увежбавања од 60 дана. Последњих година пилићи су крупнији а кокошке ситније. За време одрастања, пилићи се хране углавном инсектима, пауковима и пужежима. по играма које наши фудбалери пружају и резултатима које постижу, више би им одговарало тепање: пилићи. Нису већи од тебе а плачу као пилићи. Чујте, пилићи моји, рече им мајка, овако је то било. И пилићи које Ферера очекује биће већ кокоши, додаје шалећи се девојка. А кад пилићи изађу из љуске долазе у посебно дезинфиковану просторију.

Именички деривати *јарад*, *мачад* и др. у СрпКор-у посведочени су знатно мањим бројем потврда у односу на множинске облике на *-ићи*.

Анкета одражава сличну ситуацију. У прилогу који се налази на крају рада налазе се примери 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 и 15 из анкете у оквиру првог налога. Код наведених примера множински облици односе превагу у односу на збирне именице. Изузетак чине збирне именице *одојчад* и *телад* које су сви испитаници подвукли уместо множинских облика *одојчићи* и *телићи*, сматрајући их обичнијим и фреквентнијим. Примери 2 и 6 у оквиру првог налога из анкете посведочиће наведено стање. Као најјачи разлог за избор множинског облика уместо збирне именице, испитаници истичу емоционални однос према младим бићима и младунцима животиња, те на њих гледају са извесном благонаклоношћу и нежношћу, док збирна именица по њиховом мишљењу носи формалну, неутралну информацију о јединственом скупу јединки, без посебног истицања.

Примери контекстуалних реализација са интернета из различитих извора: Најмлађи од њих Јаков (негде се може наћи име Сава), био је задужен да чува јарад. И јарићи су врло умиљати. Јарићи су ми трчали у сусрет као да су куце. Као мекани гарави мачићи, прасци спавају матерама на стомаку.

Међутим, именице *јагњад*, *јунад*, *коњчад*, *телад* одражавају другачију ситуацију у односу на претходне лексеме. СрпКор региструје чак по стотинак потврда збирних именица *јагњад* и *телад*, а само по три потврде у множинском облику *јагњићи* и *телићи*. Претпостављамо да природно окружење и начин живота јединки које су послужиле као мотивна реч у деривирању збирних именица условљавају контекстуалне употребе наведених лексема јер ове животиње најчешће иду у групи, у крду или стаду, те их и разумевамо као једну непрегледну целину. Чини нам се да је сема збирности код њих израженија.

Примери контекстуалних реализација: Велики и слабо направљени тор, у коме су јагњад чекала да буду утоварена за Грчку, чувао је дежмекасти чичица. Мрамору

код Ниша откривено је неколико особа из најближе околине који су куповали ситну (прасиће и јагњад) и крупну стоку (телеад, јунад, говеда и коње) за евре. Једном недељно једе усољену свињетину, а на пијацу износи живину, јаја, јариће, телеад, јагњад. Цар Душан је, како је забележено, јео само јагњад која је пасла у Гори. Говеда се ту и размножавају, краве се не музу а њихово млеко пију само телеад. Зато имам стадо од 70-80 оваца, пет говеда и телеад.

Са становишта семантике именички деривати на *-ад* представљају апстракцију збира оличену у једнини, односно представљају семантичку множину именица које су у облику граматичке једнине. Дакле, посматра се категорија датих појмова у целини.

Из наведеног корпуса уочава се да велики број збирних именица чини лексиком из народних говора. То је условљено првенствено мотивном именицом, односно природом суфикса *-че* који има наглашену територијалну црту (в. Јовановић 2010: 70–81)⁶⁵. Такође, примећује се да је, као и код именица из категорије младих бића, знатно доминантнија употреба проширеног творбеног форманта *-чад* у односу на његову основну варијанту *-ад*, а то је опет у вези са веома фреквентним и распрострањеним именицама на *-че*, нарочито у дијалекатској зони. Наиме, суфикс *-че* се издвојио као самосталан и учествовао је у творби именица са значењем младих бића, као што су *Аранче*, *господарче*, а потом се, у појединим говорима, знатно проширио и на именице које означавају предмете, нпр. *прозорче* (Белић 2000: 116).

Збирне именице деривирани творбеним формантом *-ад* и његовом проширеном варијантом *-чад* као мотивациону основу имају именице које означавају животињу, те се издваја неколико сема: сема 'мало' којом се маркира младунче, затим сема 'мали по величини, тежини' и сема 'узраста'

⁶⁵ О пореклу деминутивног суфикса *-че* писао је Белић (в. Стакић 1988: 169).

као млада јединка животиње, те се збирношћу реализује укупан збир таквих јединки. Тако нпр. ако основна именица означава животињу код које се може утврдити узраст, деминутивни суфикс *-че* у садржај основне именице унеће значење 'млад', а збирна именица маркира скуп јединки које повезује заједничка сема – сема 'узраста': *арсланчад*, *бирчад*, *једногочад*, *машчад*, *озимчад*.

Примери из (РСАНУ): Излећеће из језера ... арслан, са ... троје арсланчади (НПр Чајк., 79). Уза њих маљава прокољчад, једногочад ... дрмуса (Цвијан. 1, 159).

Међутим, понекад се не може утврдити узраст код животиње, па се сема 'мало' реализује само као величина, нпр. *сомчад*.

Код појединих збирних именица неутралисана је функција којом се јединка издваја на основу узраста, величине или неке друге карактеристике. Такве су лексеме *блашчад*, *бравчад*, *живинчад*, *иманчад*, *имањчад*, *марвинчад*. Мотивационе основе збирних именица попут *бравче*, *живинче*, *марвинче* имају сингулативно значење, те су им прави опоненти забележена збирна образовања. Наиме, из врло хомогеног скупа јединки може се издвојити представник, односно појединачни члан датог мноштва у поступку индивидуализације. Нпр. именица *живинчад* је у РСАНУ дефинисана као *зб. им. од живинче*, а именица *живинче* је дефинисана на следећи начин: *јединка живине, марвинче, животиња*.

Именица *говечад* као мотивациону основу има именицу *говече* у значењу врсте. Клајн (2003: 204) употребу именице *говече* уместо именице *говедо* да значи врсту, објашњава погрдним призвуком који поседује именица *говедо*. Међутим, у Речнику САНУ именица *говедо* није експресивно маркирана. Примарно значење именице *говедо* описано је упућивачком дефиницијом: **говедо** с 1. в. *говече* (1). Именица *говече*

реализује значење **1. а.** зоол. *домаћи шупљороги преживар* *Bos taurus*, данас одгајен у великом броју раса и значење **1. б.** *ограничена, глупа особа*, које је остварено метафоричким асоцијацијама заснованим на семама колективне експресије, односно преношењем особина са животиње на човека, чиме је наглашена негативна колективна експресија. „По питању интелигенције најнепожељније се доживљава именовање крупном домаћом животињом (брав, во, говедо...)” (Новокмет 2016: 515). Узроци колективне експресије леже у перцепцији понашања појединих животиња у домаћој, српској култури. Наиме, домаће животиње које човек гаји и користи за сопствене потребе, сматрају се глупим (во, говече, гуска, крава, овца, ћуран, ћурка и др.) (в. Новокмет 2016, 40). Према томе, не бисмо могли да се сложимо са констатацијом коју износи Клајн.

Збирна именица *зверад* мотивисана је именицом *звере*. Негативна експресивна вредност збирне именице условљена је секундарним значењем мотивне именице *звере*: **2.** *фиг. зао, свиреп човек, зликовац*, које је настало метафором према семи понашања, особине, изгледа. Ранђеловић (2012: 101) као доминантну духовну особину у зоонимској метафорици бележи злобу, односно рђавост, а која је условљена самом природом дивљих, крволочних животиња, односно предатора и грабљивица којих се човек иначе боји.

Именица *дивљад* мотивисана је придевом *диваљ* (*дивљи*) и такође развија секундарно значење истим механизмом полисемије: **2.** *фиг. свирепи људи, дивљаци*. — Са сусједом једне крви браћом, | Од којег нас пусто име лџчи | Зид големи прот дивљаци турској | Давно својом основасмо пџти (Везић, Хрв. ант., 144).

Именица *перад* интересантна је по својој полисемантичкој структури. Примарно значење именице *перад* јесте **1.** *домаће пернате животиње*,

живина; пернате животиње уопште, и оно се лексикализовало и осамосталило, тј. изгубило мотивациону везу са основном речју, дакле у односу на секундарно значење **2. рожната цевчица која прелази у бадрљицу с чијама, а расте из коже птица и покрива им тело, супл. мн. од перо.** Дакле, именица перад не асоцира првенствено на перо него на скуп пернатих животиња. Претпостављамо да су семе 'изгледа' и 'облика' поред сема збирности утицале на модификацију значења лексеме.

Примери контекстуалних реализација: Била је то стара братова гуска, још једино што му је преостало од перади (Лив. 1, 53. Најосетљивије су на зиму од све перади ћурке (туке) (Вуков. А. 1, 40). Распитују за болести у народу, за број имена воћака, за врсте оваца или перади (Андрић 7, 146). Али перад је уживала. Кокоши, патке и гуске ... чепркале по прашини и слами ... налазећи зрња у изобиљу (Кол. 5, 264). Сви тутори и главари разаслали су своје гониче да за опћу гозбу дотјерају чопоре јарчева и јаради ... перад, ћуктер, те друге ђаконије и дарове (Јелић В. 3, 48).

Посебну скупину чине лексеме мотивисане именицама женског или мушког рода, које представљају маркирану лексику и којом се жели истаћи и представити збирност експресивно. Наиме, осим значења збирности, ове лексеме реализују и експресивна значења. Код ових именица сама мотивациона основа није носилац експресивног значења, већ на њу утичу екстралингвистички фактори, па се ове именице могу поделити у две скупине:

1) именице које означавају животиње и примери су експресивне употребе зарад афектизације садржаја:

вранад ж зб. песн. *вране, вранови.* – К'о што гладна вранад врви, | Кад зањуши гдјегод стрви (Шен. А. 11, 216).

2) именице које означавају животиње, а примери су неекспресивне употребе из народних говора:

козад ж зб. необ. *козе.* – Није обичај држати козад у нас (Далм., Мед. 7).

овчад ж зб. покр. *овце*. – Овчад или козјад господарева остаје увик господару, а што се накоти, напридак (припаш), дили се на по с чобанон (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 294).

свињад ж зб. *свиње*. – У храстовим шумама има [...] припаше свињади (Павлин., РМС).

Употреба експресивних збирних именица у ситуацијама када постоје могућности употребе плурала није условљена само лингвистичким факторима нити факторима објективне реалности већ субјективним факторима, и то пре свега оценом актуелне ситуације и мотивационо-прагматичким циљевима субјекта именовања/говора (Ристић 2004: 105).

Мањи део чине именице које означавају материјалне ентитете: *аковчад*⁶⁶, *бренчад*⁶⁷, *бурад*, *гуњад*, *дугмад*, *ђинђувчад*, *ђубрад*, *ђулад*, *звончад*, *каменчад*, *катанчад*, *клинчад*, *клубад*⁶⁸, *крупчад*, *конопчад*, *парчад*, *прозорчад*, *стаклад*, *танад*⁶⁹, *ћебад*, *ћилимчад*, *ужад* и сл. Збирне именице из категорије предмета и ствари деривирани су од именица средњег рода на *-e/-ета*, као и од именица које у основи имају именицу на *-че*, али продуктивност деминутивних значења у наведеној категорији није нарочито запажена. Све их повезује сема збирности јер оне маркирају скуп ентитета, мноштво реалија посматраних као једно. Веома ретко имају конкуренте у множинским облицима на *-ићи*: *ђуле*: *ђулад*–*ђулићи*, *каменче*: *каменчад*–*каменчићи*, *клинче*: *клинчад*–*клинчићи*, *крупче*: *крупчад*–*крупчићи*, а многе од њих остварују и облике регуларне, системске множине: *аковче*: *аковчета*, *буре*: *бурета*, *дугме*: *дугмета*, *ђуле*: *ђулета*, *звонце*: *звонца*, *уже*: *ужа* и *ужета*.

⁶⁶ У значењу: *мера за запремину течности од 50 литара*.

⁶⁷ У значењу: *звечак у звона*.

⁶⁸ У значењу: *крупко*.

⁶⁹ У значењу: *пушчано или топовско зрно*.

У РМС уз именицу *ћебе* стоје облици *ћебад* и *ћебѐта* као суплетивни облици множине. Међутим, сматрамо да је дошло до погрешке и неадекватног интерпретирања облика *ћебѐта*. Наведени облик представља системски плуралски облик именице *ћебе*: *ћебѐта*, као код именица типа *буре*: *бурѐта*, *ђуле*: *ђулѐта* и сл. О томе нам сведочи и РСЈ – уз именицу *ћебе* у заглављу је дата збирна именица *ћебад* и системски плуралски облик *ћебѐта*.

Вредна помена је и именица *стаклад* која је мотивисана градивном именицом у основи, а дефинише се описно: *стаклени предмети (чаше и др.)*. Значајнији број збирних именица мотивисаних градивном именицом бележимо деривирањем творбеним формантом *-ија*.⁷⁰ Збирна именица *стаклад* реализује неутрално збирно значење, о чему сведочи и грађа из РМС: Тресну о сто, на коме се превртоше неколико стаклади (Лаз. Л., РМС). Са страшћу ... је испијао чаше и ломио стаклад по биртијама (Коз. И. 3, РМС).

И међу именицама из категорије предмета и ствари има именица као што је *гуњад* која је употребљена експресивно да би се истакао значај предмета на који је усмерена говорникова пажња:

гуњад ж зб. необ. *гуњеви*. – На црним плотовима задими окрпљена гуњад (Лоп. Н. 1, 73).

Као засебну скупину издвојили смо лексеме које нисмо поделили према значењу већ према мотивационој основи. Према творбеној мотивисаности не могу се довести у директну везу са неком именицом јер немају као мотивну реч именицу у једнини, већ је то често нека друга врста речи, нпр. глагол или придев који на посредан начин мотивише настанак нове речи.

⁷⁰ О томе више речи у делу рада који се бави тим именицама.

гмизад ж зб. *животиње које гмижу, гамад*. – Љиљци тамане ноћу **гмизад** (Арс.).

даничад ж зб. (у народној песми) *мање звезде око Данице (Венере)*. – На истоку крвава даница | И око ње двоје **даничади** (НП Шаул. 4, 74).

крњад ж зб. *комађе, одломци, крњаци, остаци*. – За посјетиоца [...] је ова [...] црква веома занимљива стога, што се по раскривеним јој [...] основима могу јасно да виде остаци (**крњад** дорскијех стубова) (Цар 2, 123).

сувад ж зб. = сухад *суво грање*. – [Нађе] починка [...] гдје је досада [...] гњила **сувад** и јесење лишће (Назор, РМС). Беше зауставио једну бабу са бременом **сувади** на леђима (Глиш., РМС).

убожад ж зб. *убоги људи, сиротиња*. – Ви дакле мислите [...] да је [...] ваш [...] кућегазда доброчинац **убожади**? (Шен. А., РМС).

Њихова специфичност огледа се у томе што као деривирани лексичке јединице имају функцију означавања збирности датих јединки и реалија, те немају конкуренте у плуралској форми као што је иначе случај са великим бројем именица на *-ад*.

3.4. Закључна запажања о збирним именицама са творбеним формантом *-ад (-чад)*

Творбени формант *-ад* (и проширена варијанта *-чад*) представљају веома продуктиван модел за грађење збирних именица. Збирне именице настале овим путем задржавају своју колективност и осећај јединства и скупности, те функционишу у језику као деривати који служе за исказивање мноштва именица у једнини. Творбени формант *-ад* учествује у деривацији збирних именица у класи бића, најчешће младих колектива: *близнад*, *дериштад*, *жгебад*, *копилад*, затим у класи животиња односно младунчади: *јагњад*, *пилад*, *прасад*, *телад*, *итенад* и у класи неживих ентитета: *бурад*, *ћебад*, *ужад*. Напореда са њим, развио се и творбени формант *-чад* за грађење збирних именица на *-че*, односно деминутива у класи живог и

неживог, нпр. *Арапчад*, *каменчад*, *конопчад*, *кумчад*, *момчад*, *прозорчад*, *сирочад* и др. Функционише као проширена варијанта форманта *-ад* и представља његов конкурент. Из нашег корпуса се уочава да проширена варијанта на *-чад* представља фреквентнију и учесталију употребу у овој класи именица, те је његова доминантност превладала. Наведена појава може се и табеларно приказати.

<i>Живо/Неживо</i>	<i>Творбени формант -ад</i>	<i>Проширена варијанта -чад</i>
Категорија бића	близнад, вузлад, дерад, дериштад, дерлад, жгебад, жгембад, копилад, малишад, момад, мравад, убожад.	Американчад, анђелчад, Арапчад, Арнауачад, балавчад, баленчад, балинчад, бегунчад, бедничад, близанчад, богаљчад, братинчад, брбљавчад, брбљивчад, Бугарчад, Буњевчад, варошчад, варварчад, вилинчад, витешчад, властелчад, Влашчад, војничад, гегавчад, гладничад, говедарчад, голинчад, голобрчад, голотрпчад, господчад, господичад, грађанчад, деранчад, дерчад, деришчад, девојчад, довочад, доморочад, дорамчад, дрчад, ђакончад, ђачад, жгепчад, женчад, живорођенчад, изрочад, јадничад, Јеврејчад, јединчад, јуначад, калашчад, калаушчад, каурчад, клапчад,

		копилчад, котлокрпчад, крамарчад, Латинчад, лупешчад, Мађарчад, макањчад, максумчад, мангупчад, мекушчад, мелешчад, мезимчад, миљенчад, момчад, морнарчад, мртворођенчад, најменчад, напршчад, насишчад, нахочад, нахранчад, невинашчад, недоношчад, недоучад, нејачад, Немчад, одабранчад, одојчад, планинчад, племчад, подмечад, подсвојчад, помечад, посинчад, посмрчад, повојчад, посвојчад, првенчад, прворођенчад, просјачад, сирочад, сисанчад, служинчад, слушчад, Српчад, убошчад, унијачад, унучад, урлапчад, Цинцарчад, црнчад, чобанчад, чукунунучад, шегрчад.
Категорија животиња	бибад, бравад, бучад, вижлад, вижљад, гмизад, голупчад, грличад, гудад, гурад, дивљад, ждребад, зверад, јагњад, јањад, јарад, јунад, кезмад, кисад,	алашчад, арсланчад, бипчад, бирчад, блашчад, бравчад, вашчад, врапчад, вучад, говечад, голупчад, грличад, гушчад, гушчарчад, живинчад, жутокљунчад,

	кизмад, козлад, ланад, магарад, младад, мулад, мушад, омад, пилад, прасад, телад, ћурад, шилџежад, штенад.	зечад, зверчад, иманчад, имањчад, јагањчад, јаловчад, једногочад, јесенчад, камилчад, керчад, кленчад, кловашчад, кокошчад, коњчад, крмчад, ластавчад, ластавичада, лавчад, лисичада, лишчад, мачада, мајмунчад, мангулчад, марвинчад, машчад, мечада, медвечада, мисирчада, мишчада, младунчада, назимчада, овнашчада, огарчада, озимчада, пашче, пилчада, свињчада, славујчада, слончада, сомчада.
Категорија предмета, ствари	бренчада, бурада, гуњада, дугмада, ђубрада, ђулада, звончада, клубада, парчада, стаклада, танада, ћебада, ужада.	аковчада, ђинђувчада, каменчада, катанчада, клинчада, клупчада, конопчада, прозорчада, ћилимчада.

Табела 3: Збирне именице распоређене на основу конкурентских творбених форманата *-ад* и *-чад*

Као што се може уочити из представљене табеле, у категорији бића и животиња далеко је продуктивнији творбени формант *-чад*. Таква ситуација одраз је широке употребе суфикса *-че* у деривирању деминутивних именица у српском језику у односу на свог „историјског претходника – деминутивног суфикса *-е*” (Јовановић 2010: 71). У категорији предмета и ствари запажа се нешто мања продуктивност у односу на претходне класе, али је она занемарљива у односу на свој конкурент – творбени формант *-ад*. Наиме, као закључак намеће се размишљање да оба форманта учествују у деривацији наведених категорија с мањом или већом фреквентношћу и у

погледу дистрибуције суфикса представљају развијене творбене моделе у српском језику⁷¹.

Збирним именицама на *-ад* конкуришу и творбени деривати на *-ићи* да изразе множину јединки, али и облици системске множине, нпр. *јагње*: *јагњад–јагњићи*, *прасе*: *прасад – прасићи* али и *ћуле*: *ћулад–ћулета*, *звонце*: *звонцад–звонца* и др. Међутим, ни ту није уједначена ситуација. Наиме, поједине збирне именице употребљавају се паралелно са плуралним облицима, тј. функционишу као синоними о чему сведочи пример *парче*: *парчад–парчићи*, затим неке збирне именице понашају се као супститути множинских форми, нпр. *бурад–бурета*, *ћебад–ћебета* и др., док је код неких збирних именица „сигнификативно значење збирности, тј. мноштва као целине, ослабљено, али не и сасвим изгубљено, што може бити и ствар језичког осећања у употреби тих облика, нпр. *пилићи–пилад*, *јарићи–јарад*” (Пипер и др. 2005: 910).

Основна семантичка компонента која је уткана у садржај збирних именица јесте компонента ’младо’. Деривацијом се учвршћује значење збира као нерашчлањивог мноштва младих јединки. Са семантичког аспекта уочавају се и бројна стилска варирања. На плану хијерахије емпатије блискости региструју се додатне позитивне компоненте ’мио’, ’драг’, ’нежан’ или пак негативне ’непожељан’, ’неодговарајући’ и сл. Експресивна функција збирних именица на *-ад* условљена је ситуацијом, друштвеним моментима, односом средине према појединцу, па се и присуство/одсуство емпатије блискости испољава на прагматичком нивоу исказивањем говорниковог става према садржају који се исказује.

⁷¹ Требало би испитати каква је ситуација у дијалектима јер нека истраживања показују да постоји тенденција елиминације збирних именица у појединим говорима и да се све више употребљавају плуралске форме за изражавање мноштва.

Код збирних именица на *-ад*, као и код других збирних именица, нпр. на *-ија*, *-ина* позитивне или негативне компоненте значења различито се реализују. Код једног броја именица као позитивна квалификација истиче се то што су бића део колектива, скупа, збира, односно припадају групи која функционише као заједница, мноштво, док се код других уочава издвајање из тог мноштва, те се индивидуализација, различитост у односу на прототип процењује негативном оценом, осудом у оквиру система вредности друштвене и културне заједнице, нпр. *новорођенчад*, *одојчад*, *прворођенчад* у односу на *балавчад*, *дериштад*, *мртворођенчад*, *недоношчад*, *просјачад*⁷². Често исказивање позитивне или негативне оцене зависи од контекста, па иста лексема једном рефлектује позитивну квалификацију у виду благонаклоности, симпатије, нежности и сл., а у другој контекстуалној реализацији оцењује се као непожељна: Зар си ти човек? ... Кад слушаш жене и балавчад по кући! (Кост. Т. 4, 24). Прије женик није још оно знао, о чем сада балавчад поучава и бодри старце (Горан 1, 108).

Сема 'мали' везује се за сферу узраста, те се за лексеме са наведеном компонентом значења редовно везују осећања драгости, нежности, симпатије, што се објашњава чињеницом да оно што је мало доживљавамо као нејако, слабо, безопасно, те се заузима заштитнички однос, саосећање, солидарисање. Збирна именица употребљена да означи такав скуп бића има функцију исказивања појачане емпатије према садржају који се номинује, нарочито што је код већине именица то једини начин исказивања мноштва: *бедничад*, *гладничад*, *јадничад*, *нејачад*, *убошчад*.

Однос суплетивних множинских облика на *-ићи* и збирне именице условљен је првенствено територијалном раслојеношћу, а потом и додатним екстралингвистичким факторима као што су друштвени, социјални,

⁷² В. Цвијовић 2016: 111–113.

параметри, колективна експресија и др. Ако се истиче да је непожељно било какво издвајање из колектива, онда се ствара слика да индивидуализација доводи до ниподаштавања појединачних јединки из групе, те је збирна именица прикладна за ублажавање неповољних особина појединца.

3.5. Збирне именице са творбеним формантом *-еж*

Творбени формант *-еж* слабо је продуктиван у савременом српском језику, те се њиме деривира ограничен број именица. М. Стевановић (1986: 460–461) издваја именице женског рода са придевским делом у основи које означавају збир предмета, особина и сл., као што су *младаеж*, *пилеж*, *плавеж*, *ситнеж* и наглашава пејоративну нијансу код појединих од њих. И. Клајн (2003: 90) истиче да је творбени формант *-еж* веома хетероген и неправилан, како по значењу тако и по граматичким особеностима, јер код великог броја изведеница постоји колебање у роду (мушком и женском). Најчешће долази са глаголским основама и означава радњу или стање, претежно у речима са пејоративним призвуком.

Као значајна особеност збирних образовања на *-еж* издваја се колебаљивост морфолошке категорије рода (мушког и женског). Т. Бошњак (2005: 1–18) је разматрала граматичку и семантичку колебаљивост двосложних именица са суфиксом *-еж* у хрватском језику на основу материјала (око четрдесет именица мотивисаних углавном глаголом) из неколико различитих хрватских речника, те је покушала да на основу значења тих именица утврди оправданост бележења рода (мушког или женског или оба истовремено) уз њих. У закључку даје препоруку за будућу обраду двосложних именица на *-еж* у речницима хрватског језика како би се избегле одређене неправилности и недоследности (забележити сва значења двосложних именица на *-еж*, регистровати промену рода уз секундарно значење именице и др.). Рад ове ауторке послужио нам је као идеја да и на основу семантике збирних именица са творбеним формантом *-еж* које су се нашле у нашем корпусу, сагледамо граматичку категорију рода код анализираних именица и утврдимо да ли код појединих именица које су збирне или им је неко од значења збирно, обележје рода зависи од њиховог значења, па семантика утиче на промену морфолошке категорије

рода, што доводи до двородности већег броја именица. Када примери употребе уз значења у РСАНУ и РМС нису били довољни као показатељи бележења рода уз именицу, консултовали смо и *Обратни речник српског језика* Мирослава Николића (даље ОРСЈ), као и контекстуалне реализације из различитих функционалних стилова и са интернета.

Наиме, како сведочи речничка грађа, поједине именице могу имати оба рода или се предност даје једном роду али се не искључује могућност другог рода, и напослетку, издвајају се именице које имају само један род. Уз поједине одреднице у РСАНУ и РМС стоји **м** и **ж** / **ж** и **м**, што указује на равноправну употребу рода, или **м (ж)** / **ж (м)**, што упућује да један од родова има предност, односно да је заступљенији у језичкој употреби. Наведена колебљивост можда се може правдати слабом продуктивношћу творбеног форманта *-еж*, као и ретком употребом наведених деривата јер се уместо њих често користе други (нпр. збирне именице на *-ад* или на *-ија*, *крњеж*: *крњад*, *пилеж*: *пилад*, *ситнеж*: *ситнурија*, *стареж*: *старудија* и сл.). С. Бабић (2002: 42–43, 360, 478) искључује могућност постојања колебања у роду код именица на *-еж*, већ истиче да су углавном мушког рода када означавају радњу, стање или предмете и ствари, а женског рода су именице *клатеж*, *младајез*, *пилеж*. Група аутора (Барић и др. 1999) мисли да су именице типа *живеж*, *клатеж*, *ситнеж*, *стареж*, *трулеж* мушког рода, једино се издваја именица *младајез* која је женског рода. У *Граматици српског језика* (Станојчић–Поповић 2014: 160) творбени формант *-еж* наводи се као слабо продуктиван и најчешће служи за деривирање глаголских именица типа *грабеж*, *крпеж*, *палеж*, *сврбеж* и сл., док се у *Нормативној граматици српског језика* (Пипер–Клајн 2014: 228) сврстава међу суфиксе са апстрактним и уопштеним значењем који служи за деривацију именица од глагола: *грабеж*, *дремеж*, *цртеж* и сл. Дакле, граматичка литература не пружа нам увид у сагледавање граматичких и

семантичких особености творбеног форманта *-еж* када он учествује у деривацији збирних значења, нити нам даје информацију о роду. Због тога је потребно на основу увида у дескриптивне речнике, као и на основу контекстуалних реализација анализирати међузависност граматичких, семантичких и прагматичких параметара код збирних образовања на *-еж*. С обзиром на то да на основу граматичких информација не можемо поуздано одредити род збирне именице, поставља се питање да ли семантика, односно значење именице утиче на граматичку структуру саме именице.

Именички деривати са збирним значењем који су предмет нашег истраживања настају најчешће од придевске или глаголске основе, ређе од именичке.

Од придевске основе деривирају се именички деривати са значењем збира, скупа предмета или ствари, нпр. *крњеж*, *ситнеж*, *старез* или пак означавају скупове јединки с особином која се исказује мотивном речју, нпр. *гадеж*, *младеж*, *ситнеж*, *старез*, а ретко означавају животињу, типа *гадеж*, *живеж*.

Именице *ситнеж* и *старез* и према творбеном форманту и према семантичким параметрима подводе се под збирна образовања. Дакле, примарне семантичке реализације именице *ситнеж* **1. а. ситне ствари, ситни предмети** и именице *старез* **1. старе ствари, стари остаџи нечега, старудија** сведоче о већем скупу истоветних ентитета који се разумевају као нерашчлањив збир: Низбрдицом отиче вода и носи ситнеж и испресијецано лишће (Ћип., РМС). С дрвљаника купите ситнеж (Радић Д., РМС). Ту су биле штале и држале се каце, бурад и свакојака старез (Андрић, РМС).

Именица *ситнеж* развија неколико секундарних значења која настају полисемијом, чиме именица исказује богату полисемантичку структуру. Секундарне семантичке реализације имају збирно значење, а повезује их сема величине 'ситан', док су остале семе дистинктивне: **б. унутрашњи**

органи и делови тела заклане животиње. — Била су испечена три дивља прасета, па још, као надев, зачињена ситнеж од дивљег вепра (Богд. М., РМС). **в. ситан новац, ситнина.** — Гурнуо [је] невидом домаћици неку крупну пару у руку, а деци нешто ситнежи (Радул. Ј., РМС). **г. мала деца, животињска младунчад.** — Полагао је [Вукадин пријемни испит] с неким ситнежом, међу којима је изгледао као тучак међу кашикама (Срем., РМС). Старе [гуске] су кљуцале по ситнежи, газиле и крале храну (Бен., РМС). Наведена значења садрже и одређену нијансу субјективне оцене, дакле експресивне обојености и то позитивне. Тако нпр. значење под **г.** на основу сема 'ситан', 'мали' изражава одређену симпатију и благонаклоност говорника према јединкама на које се односи садржај. Именица *стареж* у РМС развија фигуративно значење **2.** *фиг. старији свет, остарина.* — Сад видим да има само два света: младеж и стареж (Црњ. 2, РМС) **понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања** јер је сваки пут спој творбене основе и суфикса давао независан резултат (попут именице *белка*, в. Гортан Премк 1997: 64; Драгићевић 2007: 139–140).

Именице *ситнеж* и *стареж* показују колебање у роду, односно особеност двородности, што је нарочито уочљиво како се семантичко поље ових лексема шири. Посматрајући контекстуалне реализације наведених лексема у РСАНУ и РМС чини се, да би се код именице *ситнеж* предност дала мушком роду када именује предмете/ствари или особу, а женском роду када именује младунчад животиња или животињске изнутрице, док именица *стареж* када именује особу, доминира женски род, а када означава неки предмет, предњачи мушки род.

Примери употребе са интернета из различитих функционалних стилова указују на то да се именице *ситнеж* и *стареж* углавном јављају као именице женског рода:

Рецепт за припремање пилеће ситнежи са печуркама. Да се природа није већ заморила рађајући, и да није почела истресати из својих крила последњу ситнеж спремајући

се да заспи. То је камена ситнеж или камено брашно. Сви су клањали Једином Богу али им је једнако потребовала и она ситнеж свагдања. Остало је неколико стараца у делу који се ослања на Брестовик. Бројимо дане и плашим се да за неку 'ситнеж од година' овде неће бити Србина. Остало је била ситнеж. Своје потомство, са женом му Назмом, три сина и двије кчери, Хасан је творио у Сарајеву и Кисељаку. Умро је 1918, за њим остала сама ситнеж. Одавно је нагомилана стареж потребовала пожар у теби. Дуго ће трајати тај пожар, јер је гнила стареж у теби. Спаљивана су дрва, али и кућна стареж (опанци, старе гуме, непотребне ствари и сл.). И опет ћу се сада вратити, ако она стареж дође. Рекао сам му следеће: „Боље је да сву стареж поделимо, а ако вам нешто треба, узмите из моје келије, као своје”. Тамо се износи свакојака бакарна стареж и, док то калајџија стручно прегледа, Рожљика га пропитује гдје је све досад био, шта је видио, шта има ново. Дио њих провест ће га овдје, понајприје преостала совићка стареж која зиме у граду проводи у нади да ће дочекати следеће прољеће. Онда се свом жестином баци на таванску стареж.

Наиме, да бисмо одредили предност једног над другим родом, морамо узети у обзир и временску димензију примера којима илуструјемо наведену појаву. Примећује се да писци с краја 19. века и прве половине 20. века нпр. именице *ситнеж* и *стареж* употребљавају као именице мушког рода, а да је данас обичније да се те именице користе као именице женског рода.

Када исказују одређену особину, карактеристику јединке или кад означавају животињу, збирна образовања мотивисана придевом могу имати и погрдан карактер. Именица *гадеж* у секундарном значењу **2. а.** остварује збирност која је садржана у погрдном именовању људи, која је настала метонимијским преносом путем модела: КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА ИЛИ СТАЊЕ → ОСОБЕ КОЈЕ СУ НОСИОЦИ ТИХ ОСОБИНА: *гадеж* м и ж **1. а.** *нечистоћа, прљавитина* → зб. *људи који заслужују презир, према којима се осећа мржња, одвратност, гадови*. — Не може ти остати ни воћка ни бајама, у све дирне гадеж [дјеча] (Калеб 6, 140). Крвљу својом натапали [су] ... ову несретну земљу само да је ослободе од онога азијатскога гадежа (Самоупр. 1883, 10/1), а у секундарном значењу **2. б.** односи се на животиње које код човека изазивају одвратност и

гађење, такође путем метонимијског преноса и модела: КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА ИЛИ СТАЊЕ → ЖИВОТИЊЕ КОЈЕ СУ НОСИОЦИ ТИХ ОСОБИНА: гадеж м и ж **1. а.** *нечистоћа, прљавишина* → зб. *животиње (ређе поједина од њих) које код човека изазивају одвратност и гађење (црви, буве, ваши, мишеви, жабе, змије и сл.); гамад*: Не може човек од те гадежи (вашке, буве, стенице) да се одбрани (Крагујевац, Радој. Вл.).

У недостатку примера употребе не можемо извући закључак о томе да ли је нпр. женски род доминантнији у односу на мушки род код наведене именице, а малобројни примери са интернета указују на тенденцију замене мушког рода женским: Јер не трпи Спанце тешке ропске ланце, нити да га гази подла гадеж свака. Дуго сам живио, дуго гледао, дуго слушао, окружен више гадалином него сјајем људске душе, јер преда мном је свака и најогнојенија унутрашња гадеж. У противном су само бедници и љубоморна гадеж.

Именица *живеж* у примарном значењу реализује следеће значење: **1.** *ж животне намирнице, храна, залиха хране, провијант; следовање (најчешће војничко)*. — Раја ће дати живеж сватовима (НП Марј. Л. 3, 624). Млетачка морнарица ... обскрби град живежем (Рач. 2, 45). Била сам ондје, да донесем нешто живежа за кућу (Коз. Ј. 4, 127). Брине се за живеж и вино, надгледа и исплаћује раднике (Андрић 3, 6). Снабдјели га [склониште] сваковрсним конзервираним живежом (Десн. 1, 219). Ова лијепа црквица ... постала је ... магацином војничкога живежа (Строх. 1, 44). У Орши даваше [Стендал] војсци три дана живежа: једини живеж, који се даваше од Москве до Березине (Матош 1, 112). У секундарним значењима остварује следећа значења: **2.** *м живљење, живот, одржавање живота*. — Платја најмљених харамијах састајала је у готовом новцу, сукну, или других за живеж потребитих стварих (Ил. Л., Арк. 5, 107). (Терм. 6, 318; Шул. 4); **3.** *ж зб. а. в. живина (1)*. — Квочке ... закокоташе поплашено, а пилићи се само прибише уза њих ... И сама живеж већ види да се некака чудевенија збивају (Глиш., Приповетке II, Бгд. 1925, 53). (Змај 4; Р—К 2; Бак. 1); **б.** *животиње уопште*. — Кукуруз [дај] свињама; мекиње кравама или другој домаћој живежи: — па ето ти и добра хлеба и добра мрса (Батут 3, 24). Тачно је знао навике све

морске живежи (Јов. М. Ч. 1, 10). Дакле, збирно значење остварује тек у секундарним семантичким реализацијама **понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања**. За разлику од анализираних именичких деривата код којих се двородност испољава у свим значењима (и у примарним и у секундарним), промена рода код именице *живеж* условљена је секундарним збирним значењима. Те тако у примарном значењу именица је нпр. мушког рода, а у секундарном значењу поред мушког рода, регистроване су и контекстуалне реализације у којима је именица женског рода. Дакле, када има збирно значење, именица *живеж* је женског рода и то у свим семантичким реализацијама са обележјем збирности које се односе на животиње и човека, односно живо уопште.

Збирна именица *младеж* такође има развијену полисемантичку структуру. Примарно значење се реализује као **1. а.** *млади нараштај, младо поколење, младићи и девојке, омладина, млади*, о чему сведоче и примери контекстуалних реализација збирних именица са значењем скупа јединки према особини коју исказује мотивна реч: Покупіо є и одвео сву младежъ сасобомъ, коя оружіє носити може (СН 1838, 142). Она је говорила ... да су јој уста, на која гледајући тадашњи младеж све се облизивао, ама баш зато створена била, да изводе славуј-песме (Поп. Ђ. 1, 53). Нисам имао прилике, да изучим методу, којом су учили младеж првим знањима (Марк. Св. 9, 146). Одмах по ручку [на сабору] увати се младеж у коло, а старији људи осташе још за сопром ... да гледе како се млађи веселе (Глиш. 1, 105). Међу младежи није био обљубљен, јер је њеким презиром проматрао њихова прегнућа и њихове идеале (Кум. 1, 78). Секундарне семантичке реализације одлика су покрајинских говора и то **1. б.** покр. *младе животиње (обично домаће), младунчад*. — У овакој појати има одељење за стоку и одељење за ситнеж, „младеж” (Ник. В. 2, 74). Здружила би неколико домаћина своју стоку, одвојили би музаре од младежи (Кар. 1899, 273). Значење **1. б.** резултат је симилисемије, односно реализована је равноправна особина људи и животиња, а то је да и једни и други могу бити млади. Значења под **2.** покр. *млада и младожења, младенци*. — За све време

док се венчање не отпочне, они носе ове венце на главама, а кад се венчање почне, узме им поп венце и венча са њима младенце („младеж”) (Петр. А. 1, 469) и **3. покр. изданци**, *младице* (Прањани код Горњег Милановца, Симић С.) резултат су настанка секундарних значења **понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања**. Именица *младај*, као што се примећује из наведених примера употребе значења, не показује колебање у роду, односно у највећем броју примера понаша се као именица женског рода јер у РСАНУ стоји ознака за женски и мушки род, али се предност даје женском роду, што значи да у употреби углавном функционишу као именице женског рода. Примери са интернета сведоче о доминацији женског над мушким родом: Куда иде то данашња младеж? Увријезено је мишљење да је мостарска младеж летаргична и неактивна. Чему се на факултетима учи српска младеж? Агитатор словенски, човек који је непосредно образовао српску младеж ... постао је духовни вођ и васпитач све словенске омладине.

Од глаголске основе изведене су следеће именице са збирним значењем: *дробеж, гладеж, гњилеж, клатеж, липсеж, трулеж*.

Именица *гладеж* ж и м у свом примарном значењу остварује збирност када се односи на особу: **1. а.** зб. *они који гладују, гладнице, сиротиња*. — Све што је гладеж и безгаћник, то сад тражи издржање (С. Заст. 1891, 2/2). Као што се уочава, именица *гладеж* се у РСАНУ бележи као двородна именица, дакле у зависности од значења може бити или мушког или женског рода. Секундарна значења наведене именице примерима употребе илуструју колебање у роду: **б. в.** *гладница (1, 2)*. — Првих дана су их [турску сирочад] у чаршији дочекивала турска деца из грађанских кућа, подсмевала им се што ... једу каурску храну ... и довикивала им: „Гладежи! Тафире! Јеси ли се најео крметине? Гладежи!” (Андрић 5, 422). Изјелице! Гладежу! — није имао других имена (Газ. 1, 9). **2.** покр. *глад, гладовање*. — Спопала ме велика гладеж (Ускоци, Станић Мил.). Стиче се утисак да је именица *гладеж* женског рода када се односи на глад као на стање, осећај који буди у појединцу, а када се односи на особу, онда се јавља

колебање у роду, о чему сведоче и примери са интернета: Скромно сам одгојен да знам цијенити своје, ето куле и градови и подијелите их гладежи. Без обзира сто су Швајцарци први реаговали на „упад” српске гладежи у Швајцарску, од навале неће бити ништа.! Доста нам је више гладежи! Мисли се Ноле, ма ето вам наједите се, гладежи. Сада јој као жао бивших „другова”, који пропатише јадни, а у суштини сви заједно грабежи и гладежи! Почне цурити само (млеко), ал’ малом гладежу није доста. Хоће ли му икад бити доста, гладежу!

ОРСЈ уз именицу *гладеж* даје само мушки род, чиме се још једном потврђује нејасна слика и граматичка природа анализиране именице.

Именице *гњилеж* ж и м **1.** *оно што гњили, што се распада, трулеж.*

— У влажном полумраку дотруљаваху опале ране крушке медњаци ... стопало [јој] нагази на гњилеж и трулеж (Наст. 1, 47). Соба [је] заударала влагом и немилим гњилежем (Турић 2, 32). Црвена пиљарица ... изрезује гњилеж из наранче (Мајер В., ХКА, 50). Изгрни тај гњилеж из подрума (Бос. Грахово, Билб. 2). фиг. Кад бисмо претраживали ту речену књижурину, колико бисмо још такога гњилежа могли наћи (Мус. 1908, 25/2). Туке су се дизале у књижевне хајдуке, чепркале по буњишту литерарних отпадака и гњилежи (Шимић С. 1, 63) **2. а.** *гњилење, труљење, распадање.* — На плодовима се јављају мрке мрље ... плодови ... убрзо сасвим иструле, а на њима се јавља беличаста, густа плесан ... Болест се зове гњилеж или трулеж плода (Вукас. П. 2, 59). Смрад од гњилежи старих крпа, гноја допираше до њега (Шег. 2, 161). **б.** фиг. *недостатак полета, учмалост, опадање, декаденција.* — Садашњост твоја ... иште од тебе ... да се што јаче замахнеш, што живље оживиш, што више узлетиш, а беспосленост је прерана остарјелост, обумрлост, гњилеж (ПП 1868, 162). Народ ... је ... омлитавио и зачामीо у гњилежу (Ратн.6, 609). Ма како гњилеж народнога живота у Славонији ... отпорно на њ дјеловала, он ипак није оћутио мржњу против њега (Прох. 1, 37) и *трулеж* м и ж **1. а.** *оно што је труло, гњило; трули предмети.* — Гавранови ... чекају час да их смрт почаст *трулежом* (Уск. 2, РМС). Тијело ... ће ... изједати ... црви, који воле гњилеж и трулеж (Мишк. 3, РМС). **б.** *прашина, прах трулог дрвета.* — Прозори су мртво одсијевали под тањушном навлаком прашине, уз прошће се пела мрка трулеж и хладна маховина (Ћоп., РМС). **2. а.** *распадање, труљење, гњилење.* — Онда се из те нечистоће почну развијати гасови трулежи и гњилења (Батут, РМС). **б.** *стање онога што је труло,*

трулост, гњилеж. — Морско дно ... састављено [је] из слојева органских материја у стању трулежа (Петр. Мих., РМС). **3.** фиг. *морални друштвени пад*. — Овај трулеж у друштву продаје се за паре свакој реакцији (Марк. Св. 9, РМС). Садањи свијет са својом трулежи није за мене (Јурк. Ј., РМС). **4.** бот. у изразима: бела ~, зелена ~, црвена ~, црна ~, горка ~, гусенична ~ итд. *врста гљивица које паразитирају на разним деловима и плодовима биљака* (Сим. Д. 2, РМС), у својим примарним семантичким реализацијама исказују одређен процес, стање, нерашчлањиву масу гњилих, односно трулих ствари, те се у таквом збиру могу поимати као именице са значењем хомогене материје. Код ових двеју именица је изражена колебљивост у роду јер уз њих стоји обележје за оба рода, уз гњилеж **ж** и **м**, а уз трулеж **м** и **ж**. На основу контекстуалних реализација забележених у РСАНУ и РМС није могуће најјасније сагледати наведену ситуацију. Наиме, именица *гњилеж* на основу свог примарног значења и онога што означава у збирном значењу носи као прво и главно обележје рода ознаку **ж**, међутим из наведених примера се не назире, нарочито што је већина примера дата у акузативу једнине, па је на основу овог падежног облика веома тешко одредити род именице. Такође, међу наведеним примерима у два случаја предност се даје мушком роду: Соба [је] заударала влагом и немилим гњилежем (Турић 2, 32) и Изгрни тај гњилеж из подрума (Бос. Грахово, Билб. 2). Међутим, контекстуалне реализације у осталим значењима указују на подједнаку употребу и женског и мушког рода, те можемо говорити о двородној природи именице *гњилеж*. Уз именицу *трулеж* као прво обележје рода стоји ознака **м**, иако би било оправданије да стоји ознака **ж** за наведено значење, аналогно именици у основном значењу онога што је захваћено труљењем. Дакле, и именица *трулеж* испољава двородну природу у исказивању граматичког рода. Наведени примери контекстуалних реализација на основу развијене полисемије ових двеју именица сведоче о томе да је у једном значењу могуће употребити именицу као именицу

мушког рода, а у другом/другим значењима као именицу женског рода. О двородној природи наведених именица сведоче и примери употребе из различитих функционалних стилова (разговорног, књижевно-уметничког, новинарског и сл.) са интернета, а то показује конгруентни атрибут који иде уз њих: Када иза овога не би стајао овај гњилеж од човјека а који наводно заступа интерес „Војводине” човјек би још и помислио да је у питању добронамјерна сугестија. Клањам се и крећем, опрезно, уназад, један по један степен док сасвим не сиђем натраг у житку гњилеж. Америчка куга пчелињег легла, АТЛ (Америчка трулеж легла), Америчка гнилоћа, Америчка гњилеж и како год је назвали је врло контагиозна – заразна болест ензоотског и епизоотског карактера. Сива трулеж плодова и сушење изданака малине. Дрво зимске сече отпорније је према трулежи. Многи чиниоци утичу на појаву трулежи плода парадајза. Консултовали смо и ОРСЈ који даје предност женском роду у односу на мушки, али не искључује ни мушки род.

Именица *дробеж* у примарном значењу именује неодређену количину ситних делова, честица, дакле једну хомогену смесу: Аде и спрудови граде се у свима рекама при крају поводња ... Река их одадире на доњем крају па ову дробеж оставља у врх следеће низводне аде (Жуј. 5, 72), а на основу сема 'ситан', 'скупни', 'нерашчлањив' развија фигуративно значење преношењем особина са предмета на особу: **б.** фиг. *ситан свет, прост народ, пук*. — Послије ових асова и аристократије Коломне слиједи необични дробеж и ситнеж (Шов. 1, 715). Збирна именица *дробеж* такође показује колебање у роду јер у РСАНУ стоји **м** и **ж** као обележје рода, о чему сведоче наведени примери употребе у анализираном речничком корпусу.

Именица *крњеж* је конкурентна збирној именици *крњад*, а дефинише се као *мноштво оштећених, окрњених предмета*; исп. крњад. — Очи посматрача чекнуше: да се та слепа плоча [врата] заљуља, открије јаму пуну крњежи и кртога (Сек. 3, 64). За разлику од претходних, именица *крњеж* не показује колебање у роду јер је у РСАНУ маркирана само ознаком **ж** за женски род. Међутим, с обзиром на то да се веома ретко употребљава, наведена тврдња

посведочена је само на основу једног примера употребе из књижевно-уметничког текста, али претпоставићемо и према аналогiji јер је именица *крњад* женског рода.

Именица *клатеж* збирно значење остварује у секундарном значењу, а као мотиватор послужио је глагол у основи којим се исказује радња или стање онога ко је носилац те радње: *клатеж* м **1.** *онај који се клатари, вуцара, скитница, пробисвет.* — Неколико дангуба и ноћних клатежа пронашла је потребним, зијати у месту (Ковачић 1, 40). Има још других бекријах (скитницах, клатежах), који по ноћи ходају (Маж. М. 1, 22). Спокојним гласом прозбори онај клатеж (Вел. 1, 278). **2.** (и ж) зб. *скитнице, пробисвети.* — Иза њега [харамбаше Лазе] неколико година верало се је и додијавало је нешто ... зликоваца, клатежи, одметника, „кокошара“ (Буд. 1, 27). Градска клатеж се лакше и брже подаје ... него сеоска (МПД 1912, 17). То су вам ствари само за људе пуна трбуха, за путујућу клатеж (Кум. 3/1, 27). Понижавала [си се] пред којекаквим клатежом (Бег. М., Виј. 3, 693). И с тим клатежом хоће [цар] савладати турскога султана (Крањч. Стј. 1, 385). Има тога клатежа доста по овом крају (Шен. А. 8, 108). (Сомбор, Трб. П.). Како показује РСАНУ, именица *клатеж* је мушког рода, међутим када развија ново, збирно значење, поред мушког рода, регистроване су и контекстуалне реализације у којима је именица женског рода. Дакле, промена рода условљена је секундарним збирним значењима.

Именица *липсеж* м (ж) мотивацију за развој секундарног значења збирног карактера остварује на основу покрајинског значења именице *лѝпса* ж покр. *липсавање, помор стоке услед какве заразне болести.* — Удри нека лѝпса у стоку (ЦГ, Змај 4). Ако удари липса у стоку, он зове свештеника, те закрсти водицу (ЦГ, Медак. 1, 27) која је у основи деривата, те се тако бележи значење маркирано квалификатором неуоб.(ичајено): **2.** зб. *неуоб. липсале, угинуле животиње, цркотине, стрвине.* — Крај неме बारे, | Жабокречине мртве пуне, | Где липсеж труне (Кош. 11, 65). На основу граматичког квалификатора којим се обележава род именице у РСАНУ, уз именицу *липсеж* стоји ознака за

мушки и женски род, али се предност даје мушком роду, што значи да у употреби углавном функционишу као именице мушког рода.

У групу именица које у неком од својих значења остварују збирно, колективно значење, а мотивациона основа им је глаголска, могли бисмо сврстати и именице *квареж* у значењу **1. б.** *покварена, кварна роба* јер семантички садржај на основу семе количине 'скуп, гомила чега' и семе квалитета 'кварљив' изражава непребројив збир предмета, производа који се поимају као једно, и описује се стање у којем се такав скуп налази: *Општи је квареж ... пољопривредно-прехрамбених производа (интернет), као и именицу крпеж* у значењу **2. а.** *оно што је крпљено, поправљано; дроњци, траље.* — Ово нацифрано одијело могло би се претворити у прње и *крпеж* (Ковачић, Р. МС–МХ), која такође изражава збирност поимањем већег броја ентитета као једног јединственог скупа.

Именички деривати са збирним значењем у чијој је основи именица су *живеж, мравеж, мрвеж, пилеж, стрвеж, шиљеж.*

Именице *мравеж, пилеж* и *шиљеж*⁷³ у основи имају животињу као мотивациону реч за настанак збирне именице, а именицама *живеж* и *пилеж* конкуришу и збирне именице на *-ад*: *живад* и *тилад*: *Мравеж*, црви и мушиње, | Сви гадови, све дивоте, | Сва три царства животиње, | Све се мразној зими оте! (Поп. А. 2, 11). Насред дворишта умлаћен певац. У јарку мртва *пилеж* (Радић Д., РМС). Пошто је пребројио *шиљеж* ... врати се у кућу (Шапч., РМС). Именица *пилеж* у примарној семантичкој реализацији исказује следеће збирно значење: **1.** зб. *тилад, пилићи.* — Сад му се овај што долази учини као јастреб који се залеће у *мирну* и *безбрижну пилеж* (Ранк. С., РМС). Насред дворишта умлаћен певац. У јарку мртва *пилеж* (Радић Д., РМС), а развија и фигуративно значење под **2.** *фиг. много ситне, нејаке деце.* — Подвикну да се вас *ратоборни* и *питоми пилеж* разлетио (Матош, РМС). Од жена у кући ... беху ... још две снаје ... оно остало беше *сама пилеж* (Весел., РМС), чиме

⁷³ У значењу: *млади овнови и младе овце.*

се постиже извесна субјективна оцена – позитивна, јер говорник исказује емотиван однос према садржају. Као и код именице *дробеж*, и овде имамо пренос сема 'мало', 'ситно', 'нејако' са примарног на секундарно значење, односно путем **метафоричких асоцијација по сличности (облику, особини, стању, ситуацији)** остварује се ново значење. Именица *пилеж* на основу ознака **м** и **ж** у дескриптивним речницима такође изражава двородност и то, када именује животињу у збирном значењу, женског је рода, а када се односи на биће, може бити и женског и мушког рода. Уз именицу *мравеж* у РСАНУ стоји ознака **ж (м)**, дакле, предност се даје женском роду. Једино именица *шилјеж* не исказује никаква колебања у погледу рода, те у РМС има ознаку **ж** као обележје женског рода.

Именица *мрвеж* маркирана је квалификатором нераспр.(острањено) као лексема ограничене употребе и дефинише се као: *комађе, остаци нечега смрвљеног*. — Око тебе мрвеж, развалине, | Уђе, трупље, кости и стрвине, | А за тобом пепео сам и прах! (Прер. П. 2, 34). Дакле, у саставу мотивационе именице доминирају семе 'ситан', 'мали делић чега', те се већим бројем таквих делова постиже скупност, чиме се изражава збирност појма који се именује. Уз именицу *мрвеж* у РСАНУ стоји ознака **ж** за женски род, па се чини да је недвосмислено женског рода. Међутим, из примера употребе које речник даје, не може се са сигурношћу тврдити да је именица женског рода јер је у облику номинатива, а уз њу не стоји никакав конгруентни атрибут који би је оквалификовао као именицу женског или именицу мушког рода. Претпостављамо да је у овом случају по аналогiji именици додељен женски род јер је мотивна реч именица мрва која је женског рода. Именица *стрвеж* је збирна, а мотивисана је именицом *стрвина* да означи човечји леш: Ту, где је скоро била борба љута ... оружје, стрвеж леже украј пута (Панд., РМС). Код наведене именице нема колебања у роду, именица је женског рода.

М. Стевановић (1986: 460) још двома именицама на *-еж* приписује збирно значење и истиче да није потпуно јасна мотивација, односно да ли су настале од именичке или придевске основе или пак од глагола, па означавају стање онога што се означава глаголима који су послужили као мотивација за настанак збирних именица. То су именице *сврабеж* и *срамеж*. Аутор констатује да могу бити и женског и мушког рода, међутим РМС и ОРСЈ наводе ознаку само за мушки род, а и контекстуалне реализације потврђују стање из речника.

Сврставају се у апстрактне именице јер означавају исто што и мотивне речи: *сврабеж* м *свраб* (1). — Туђа рука сврабеж не напипа (РЈА, РМС) и *срамеж* м в. *срам*. — С пољупца срамеж се рони (Камов 1, РМС). Међутим, збирни карактер им даје управо творбени формант *-еж* јер не изражавају осећање свраба или срама у једној ситуацији, односно у једном тренутку, већ се такав осећај дуже задржава и траје. И семантика глагола *срамити се* и *сврбети* указује на понављање, односно на трајање одређене радње, а то потврђује и глаголски вид наведених глагола – несвршен вид. Дакле, осећај који је изазван радњом глагола *срамити се* и *сврбети* траје у човеку дуже време. Код ових двеју именица, у ствари, врло је интересантан спој мотивне речи и творбеног форманта јер имају исту функцију – да искажу процес или стање које се понавља у својој укупности.

Примери са интернета: Зашто се у неких трудница јавља јаки сврабеж и како се лијечи? С обзиром на то да су и буве чест узрок *сврабежа*, помешајте мало јабуковог или винског сирћета ... Ментални сврабеж народа. Поријекло мушког рода овога оронима може се доводити у везу са другим именицама тог рода, а које се завршавају на *-еж* као што су: *гареж* - *гарежа*, *пилеж* - *пилежа*, срамеж - срамежа, *бодеж* – *бодежа*.

3.6. Закључна запажања о збирним именицама на *-еж*

Именице деривиране творбеним формантом *-еж* не представљају продуктиван слој у језику. Наиме, веома је мали број именица које су

збирне, односно оних код којих се збирност протеже и на примарно и на секундарно/секундарна значења, тј. односи се на целу лексему, али и оних које развијају збирно значење у неком од секундарних значења.

Према томе, на основу нашег корпуса именице на *-еж* можемо разврстати на праве, типичне збирне именице и на збирне именице које збирност развијају у једном/више значења или су поред збирног значења маркиране у језику и различитим квалификаторима. Прву групу сачињавају збирне именице *дробеж, крњеж, младеж, мравеж, мрвеж, стрвеж, шиљеж*. Другу групу сачињавају именице *гадеж, гладеж, живеж, квареж, клатеж, крпеж, липсеж, пилеж, сврабеж, ситнеж, срамеж, стареж, стрвеж, трулеж*. Невелик је број стилски маркираних лексема, а њихово присуство на неки начин сведочи о раслојености анализираних лексема у језику. Даље, из наведене анализе уочава се да је већи број лексема које су полисемичне, било да је примарно значење збирно, па се из те збирности даље развијају нова значења, било да збирно значење настаје секундарно. Да би било јасније о чему говоримо, илустроваћемо значењима лексема: **гладеж** ж и м **1. а.** зб. *они који гладују, гладнице, сиротиња*. — Све што је гладеж и безгаћник, то сад тражи издржање (С. Заст. 1891, 2/2). **б. в.** *гладница* (1, 2). — Првих дана су их [турску сирочад] у чаршији дочекивала турска деца из грађанских кућа, подсмевала им се што ... једу каурску храну ... и довикивала им: „Гладежи! Ћафире! Јеси ли се најео крметине? Гладежи!“ (Андрић 5, 422). Изјелице! Гладежу! — није имао других имена (Газ. 1, 9). **2.** покр. *глад, гладовање*. — Спопала ме велика гладеж (Ускоци, Станић Мил.). **3.** бот. покр. **а. в.** *гладши*¹ (2) (СБ 1938, 6/15; Борј.; Сим. Д. 2). **б. в.** *жешља* *Acer tataricum* (Петр. П. Ж. 3; Сим. Д. 2). **в. в.** *котрљан* *Eringium amethystinum* (Борј.; Сим. Д. 2). Дакле, прво се развило збирно значење, а потом су се развила и секундарна, мање заступљена значења која су одлика нестандартне лексике. Обрнут случај јесте када се из општег, примарног значења развије збирно значење које настанком новог значења код

појединих именица условљава и промену рода те именице: *клатеж* м **1.** *онај који се клатари, вуцара, скитница, пробисвет.* — Неколико дангуба и ноћних клатежа пронашла је потребним, зијати у месту (Ковачић 1, 40). Има још других бекријах (скитницах, клатежах), који по ноћи ходају (Маж. М. 1, 22). Спокојним гласом прозбори онај клатеж (Вел. 1, 278). **2.** (и ж) зб. *скитнице, пробисвети.* — Иза њега [харамбаше Лазе] неколико година верало се је и додијавало је нешто ... зликоваца, клатежи, одметника, „кокошара“ (Буд. 1, 27). Градска клатеж се лакше и брже подаје ... него сеоска (МПД 1912, 17). То су вам ствари само за људе пуна трбуха, за путујућу клатеж (Кум. 3/1, 27). Понижавала [си се] пред којекаквим клатежом (Бег. М., Виј. 3, 693). И с тим клатежом хоће [цар] савладати турскога султана (Крањч. Стј. 1, 385). Има тога клатежа доста по овом крају (Шен. А. 8, 108). (Сомбор, Трб. П.).

Истакли смо да се творбеним формантом *-еж* најчешће деривирају апстрактне именице од глаголских и именичких основа, типа *грабеж, метеж, дремеж, лавеж, палеж, сталеж*, као и заједничке именице које означавају предмет: *бодез, цртеж* и сл. Поред наведених именица, за нашу тему су биле интересантне именице на *-еж* које реализују збирно значење. Оне, уочили смо, чине невелику скупину, али су значајне по својим морфолошким и значењским карактеристикама. Посебно нас је интересовала њихова семантика. Приметили смо да имају склоност ка означавању негативних појава, односно да имају негативну конотацију. Запитали смо се због чега је то тако. Да ли творбени формант *-еж* утиче на реализацију значења са негативном конотацијом код ових именица? Најчешће је нека физичка или духовна карактеристика предмет оцене (позитивне или негативне), или је пак покретач нека радња. Тако нпр. именица *гадеж* означавајући уопште нечистоћу и прљавштину реализује и збирно значење којим се обједињују особе које су „прљаве”, нечасне, које заслужују презир. Именица *дробеж* на основу семске структуре ’ситан’, ’нерашчлањив’, ’скупни’ реализује збир, мноштво особа означених као таквих – ситан, прост, дакле безначајан, обезличен свет, народ. На сличан

начин можемо описати и реализацију збира у именици *клатеж*. Наново је збирно значење мотивисано значењем мотивне речи, односно глаголом *клатити се*, те *клатеж* означава мноштво људи који се вуку, тумарају, лутају, скитају. Дакле, у емоционалном говору, говорник се са пејоративним призвукотом односи према објекту именовања, негативно оцењујући његово понашање, карактер, обезличавајући особу, одузимајући јој идентитет смештањем у безличну масу, групу која живи без икаквог смисла и циља.

Предмет негативне оцене не чине само особе на основу свог понашања, статуса у друштву, духовних особина и сл. То могу бити и ентитети из других класа, нпр. из класе зоонима. Пејорацији подлежу именице *липсеж* и *стрвеж*. У класи предмета и ствари издвајају се именице *квареж*, *крњеж*, *крпеж*, *стареж*. Побројане именице имају негативну семантику условљену мотивном речју, а творбени формант *-еж* додатно појачава пејоративност и негативну конотацију. Према томе, субјективна (емотивна и/или вредносна) оцена исказана збирним значењем условљена је мотивном речју и творбеним формантом *-еж* у коме је садржана експресивност и то негативно исказана. Да је оцена негативна у највећем броју случајева, сведочи број анализираних лексема, али не мора увек бити тако. Издвајају се и збирна значења са позитивном конотацијом која је условљена семским саставом лексеме, односно полазним семама 'ситан', 'мали', 'нејак' у примарном значењу, а механизмима полисемије реализују се секундарна значења емоционално обојена (позитивно конотирана). Такве су лексеме *пилеж* и *ситнеж*.

Из анализиране грађе уочава се још једна карактеристика именица на *-еж* која не иде у прилог њиховој продуктивности у језику. Реч је о конкурентним облицима који имају предност над облицима на *-еж*, а то су најпре збирне именице на *-ад* или збирне именице на *-ија*: *живеж*: *живад*, *крњеж*: *крњад*, *пилеж*: *пилад*, *ситнеж*: *ситнурија*, *стареж*: *старудија* и сл.

Са становишта категорије бројивости најзначајнија морфолошка особина збирних именица на *-еж* јесте одсуство множине. Наведене именице припадају класи *singularia tantum* и немају могућност изражавања у множини, дакле једином исказују збирност, скупност. Тај скуп је најчешће хомоген, о чему сведоче именице *гњилеж*, *дробеж*, *младеж*, *ситнеж*, *трулеж* и др. Именице на *-еж*, нарочито оне које имају придев у основи, супротстављају се поимениченом придеву: *младеж*: *млад*–*млади*, *ситнеж*: *ситан*–*ситни* и сл. (в. Симић 2007: 7).

Као главна и карактеристична морфолошка особеност именица на *-еж* које реализују збирно значење издваја се колебање у роду, односно њихова двородна природа и/или варирање рода у оквиру семантичке структуре именице. Истраживање и анализа корпуса потврдили су колебање између мушког и женског рода код ових именица. Дакле, моносемичне речи имају једнозначан граматички опис, односно код њих нема дилеме у погледу рода. Код појединих именичких деривата обележје рода у дескриптивним речницима не поклапа се са примерима употребе у различитим функционалним стиловима јер речничка норма представља један ниво, а језичка пракса је сасвим други ниво и то треба имати у виду⁷⁴. Такве су нпр. *гадеж*, *ситнеж* и *стареж*. „Дакле, жива употреба рода омогућује граматичко разликовање услијед значењских разлика, својеврсно преобликовање које води к настанку нових ријечи. Из тога би се могао назријети и један од узрока језичних промјена опћенито” (Бошњак 2005: 17).

Варирање и колебљивост у роду код именица на *-еж* представимо табелом у којој се налазе анализиране именице из нашег корпуса. Из табеле

⁷⁴ Примери потичу из различитих функционалних стилова који нису подложни стројој стандардизацији (нпр. разговорног преко друштвених, социјалних мрежа за комуникацију, дружење и забаву, поред публицистичког и књижевноуметничког стила који одражавају нешто реалније стање).

се види да значајан број именица на *-еж* које су у РСАНУ и РМС представљене као двородне (мушког и женског рода), у ОРСЈ су обележене једним родом (мушким или женским), а у контекстуалним реализацијама из различитих функционалних стилова углавном се употребљавају као именице женског рода. То не значи да се у језичкој пракси не поштује норма већ да понекад, у недостатку примера којима би се илустровала одређена појава, као и услед веома ретке употребе појединих именица, није могуће понудити јасна решења, па се често посеже за оним обликом који највише одговара језичком осећању. Такође, ако сагледамо с временске дистанце, именица која је забележена код неког писца с краја 19. века и у првој половини 20. века има ознаку за један род, а у контекстуалним реализацијама забележеним на интернету, које припадају садашњем времену, иста именица има други род. Интересантно је и то што неке именице забележене у РСАНУ и РМС као двородне, у ОРСЈ имају обележје за један род, међутим, у језичкој пракси ипак функционишу као двородне. Из табеле се уочава да су такве именице нпр. *гладеж* и *квареж*. С друге стране, уз именицу *младеж* у РСАНУ стоји **ж (м)**, чиме се даје предност женском роду али се не искључује мушки род, док је у ОРСЈ обележена као једнородна, а то потврђује и језичка пракса. Тиме се намеће закључак да код именица на *-еж* ипак преовладава женски род тамо где речничка грађа указује на двородност.

Именица	Мушки род (РСАНУ, РМС)	Женски род (РСАНУ, РМС)	Мушки и женски род (РСАНУ, РМС)	(ОРСЈ)	Род (примери употребе у разл. функц. стиловима)
гњилеж			ж и м	ж (м)	ж
трулеж			м и ж	ж и м	ж
дробеж			м и ж	м	м и ж
крњеж	/	ж	/	/	ж
ситнеж			м и ж	ж и м	ж

старез			М И Ж	Ж И М	Ж
гадеж			М И Ж	Ж (М)	М И Ж
младеж			Ж (М)	Ж	Ж
гладеж			Ж И М	М	Ж И М
клатеж	М	/	/	М И Ж	М И Ж
липсеж			М (Ж)	М	М
квареж			М И Ж	М	Ж И Ж
крпеж	М	/	/	М	М
живеж			Ж И М	М И Ж	Ж И М
мравеж			Ж (М)	/	Ж
пилеж			М И Ж	Ж И М	М И Ж
шиљеж	/	Ж	/	Ж	Ж
мрвеж	/	Ж	/	/	Ж
стрвеж	/	Ж	/	Ж	Ж
сврабеж	М	/	/	М	М
срамеж	М	/	/	М	М

Табела 4: Представљање рода збирних именица на *-еж* у дескриптивним речницима РСАНУ, РМС и у ОРСЈ као и у контекстуалним реализацијама у оквиру различитих функционалних стилова

3.7. Збирне именице са творбеним формантом *-ија* (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*)

Творбени тип коме припадају именице на *-ија* и његове проширене творбене варијанте на *-адија, -арија, -ерија, -урија* чине посебну скупину лексема које се по граматичкој литератури (Станојчић–Поповић 2014, Пипер–Клајн 2014) не издвајају као засебне у оквиру именичке категорије збирних именица, као што се то чини са именицама на *-ад, -је, -ство*. Међутим, М. Стевановић (1986: 466) као подврсту именица образованих помоћу творбеног форманта *-ија* издваја и именице са збирним значењем (*аратија, брђанија, паорија* и др.). С. Бабић (2002: 216) говорећи о творбеном форманту *-ија*, који је веома продуктиван у језику, истиче да, ако је изведеница образована од именичке основе која означава особу, једно од значења изведенице јесте и збирно значење. И. Клајн (2003: 144–146) такође истиче продуктивност творбеног форманта *-ија*, наводећи у којим се све сферама конкретно јавља, док се у осталој прегледаној граматичкој

литератури о творбеном форманту *-ија* углавном говори уопштено. Ристић (2004: 95–105) анализирајући експресивну и стилску употребу збирних именица са суфиксом *-ија* издваја неколико типова именица, и то са значењем особе, животиње и ствари или предмета, а у оквиру њих на још неколико подтипова. Наведени тип експресивних именичких деривата са збирним суфиксом *-ија* реализује углавном негативне конотације и наведени суфикс служи као стилско средство за експресивно маркирање садржаја, истиче ауторка. Она закључује да је употреба експресивних збирних именица условљена не само лингвистичким факторима, но и субјективним факторима, и то оценом актуелне ситуације и мотивационо-прагматичким циљевима субјекта именовања/говора, чиме је оваква употреба збирних именица стилски маркирана⁷⁵.

Мотивациона основа највећег броја именичких деривата јесте именица, а често је то већ деривирана збирна именица са творбеним формантом *-ад* или неким другим суфиксима, нпр. *-арија*, *-ерија*, *-урија*, који реализују експресивна пејоративна или погрдна значења. Дуплирањем суфикса збирног значења појачавају се додатни експресивни ефекти и стилска маркираност лексема. Поред именичке, као мотивациона основа за настанак збирних значења јавља се и придевска, а ређе и глаголска основа.

⁷⁵ Сличну појаву запазили смо и у другим словенским језицима. У бугарском језику нпр. именице субјективне оцене са збирним карактером захватају углавном категорију лица (према професији, друштвеном статусу, по полу, узрасту, етнониме и сл.: *буржоазия*, *влася*, *дечурлига*, *доктора*, *женория*, *сърбуля*, *турча*, *циганя*, али и нелица, типа *биволя*, *книжя*, *нивя* и др. (Петров 2015: 315–324). У руском језику нпр. суфикс *-ство* поред збирног значења има и функцију оцене у значењу „важан, значајан”, односно позитивну или неутралну конотацију, нпр. *студенчество*, *учитељство*, док се издваја и значајан број оних које садрже негативну оцену али слабијег интензитета, нпр. *детвора*, *начальство*, *офіцерня*, *ребятня*, *солдатня*, *татарва* (Викторовна 2007, према Руденко 1983: 151–162; Домрачева 2011).

Збирне именице изведене суфиксом *-ија* (и проширеним варијантама *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*) женског су рода и увек су у једнини, према томе, припадају класи *singularia tantum*.

Именичке деривате образоване наведеним творбеним формантима можемо разврстати у неколико група, а потом и у мање подгрупе: I) лексеме из семантичког поља „бића”; II) лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”; III) лексеме из семантичког поља „воће и поврће”.

I) Лексеме из семантичког поља „бића”

Лексеме из ове семантичке групе посматраћемо у оквиру две оделите целине. Једну чине лексеме којима се именује биће/лице, а другу чине оне којима се именује биће/нелице, односно животиња.

I/1. Лексеме из семантичког поља „биће/лице”

Најбројнију скупину чине лексеме којима се именује особа **по друштвеном, социјалном статусу, понашању, сталежу** и сл.: *бангалозија*, *бараберија*, *барабија*, *бећарија*, *богаљија*, *боемија*, *варварија*, *гадија*, *гадурија*, *голадија*, *голодија*, *голотурија*, *гомнадија*, *гуланферија*, *гурбетија*, *жгадија*, *капуташија*, *копилија*, *мангупарија*, *муларија*, *незнанија*, *поганија*, *простадија*, *скотија*, *слепарија*, *студентарија*, *ћифтарија*, *факинарија*, *фурештија*, *хохитанлерија*, *хуниутарија*.

Издвојићемо три начина испољавања збирности, с тим што се за разлику нпр. од именица на *-ство*, код којих је најдоминантнији начин настанка збирних значења као секундарних управо преко метонимијских преноса и метонимијских формула, код највећег броја именица на *-ија* збирност је одлика целе лексеме, и то експресивно исказане. Даље, у поређењу са збирним именицама на *-ство*, које су најчешће одлика

стандардне лексике, творбени формант *-ија* подједнако је заступљен и у оквиру периферних идиома лексичког система, па је веома раслојен.

Именице *бангалозија, бараберија, богаљија, голадија, голанферија, головерија, голодија, голотурија, гомнадија, гуланферија, гурбетија, капуташија, копилија, лоповија, простадија, скотија, студентарија, ћифтарија, фуреитија* збирне су и по облику и по значењу, а творбени формант *-ија* додатно појачава осећај колективизације и заједништва. На основу дефиниција из РСАНУ *бараберија* ж зб. *барабе, богаљија* ж зб. *богаљи; сиротиња, голадија* ж зб. *голаћи, гомнадија* ж зб. погрд. покр. *багра, неваљалци, гуланферија* ж зб. *гуланфери, пробисвети, гурбетија* ж зб. *циганија, пробисвети, гурбети, капуташија* ж зб. пеј. *капуташи, грађани, господа; грађанство, копилија* ж зб. нераспр. пеј. *копилани, копилад, лоповија* ж зб. *лопови, студентарија* ж зб. (са презривом нијансом) *студенти* и друге уочава се да збирна образовања конкуришу множинским облицима *бараберија: барабе, богаљија: богаљи, студентарија: студенти* али са појачаном дозом експресивизације (пејоративне и погрдне нијансе значења) у односу на неутрални плуралски облик. Збирне именице уместо регуларних множинских облика употребљавају се управо да искажу и изразе извештај став учесника у комуникацији. Употребљене на овакав начин изражавају говорников став према појединцу у зависности од личних или друштвено-историјских околности у којима се налазе, те се тако исказује презир, нетрпељивост, неодобравање извесног понашања, статуса и др. „Са становишта говорне норме оваква употреба збирних именица уместо множинских облика за именовање скупине људских јединки у позицији „они” интерпретира се као увредљив поступак обезличавања, дезиндивидуализације (аморфности)” (Ристић 2004: 100). Наиме, у њима су садржане компоненте омаловажавања, ниподаштавања, оспоравања,

непризнавања, потцењивања. Чини се као да се чланови групе намерно третирају само као група, и то као неодређен збир чиме им се на неки начин одузима идентитет јер су само део обезличене масе. Уопште узев, наведене компоненте издвајају се и код других збирних именица, нпр. *бедничад*, *дериштад*, *дерлад*, *калуђерштина*, *копилад*, *мађарштина*, *малограђанштина*, *немиштина*, *никоговина*, *стокупљевина* и сл.

Именички деривати који именују човека према друштвеном, социјалном статусу, положају, понашању углавном имају пејоративни или погрдни карактер. Негативна или позитивна квалификација се везује за оцену неке појаве као пожељне или непожељне. „Једнородност, свеукупност, недељивост мноштва људских јединки јесте квалитативна карактеристика која субјективно може бити оцењена као позитивна или негативна, што је у најопштијем смислу условљено емпатијом учесника у комуникацији” (Ристић 2004: 100). Контекстуалне реализације таквих лексема су експресивно обојене: Све ти је то гола раја и гуланферија (Маш. 4, 38); А бјеж’, вјеру ти голокраку ... бјелосветска гурбетијо! – кликнуо Марко за њима (Ђукић Д. 1, 19); Науку слободе, заборављену у народу и поплувану у капуташији, бесједи ... пјева тек ... здрави склад хрватских крајева (Матош 2, 154); У вагонима се натрпали ... регрути, студентарија наша мршава (Ћос. Б. 3, РМС).

Поједине збирне именице развијају секундарна збирна значења полисемијом. Именица *жгадија* има богату полисемантичку структуру: *жгадија* ж зб. погрд. **1.** *ситне животиње које у човеку изазивају одвратност, гађење (ваши, жабе, мишеви, змије и сл.), гамад.* — Подиже се ор’о као што је свик’о, | у висине горе, где не стиже нико; | Остави у низу сву жгадију слабу (Нен. Љ. 11, 120). Постаје [мачак] тром и лен ... према оној жгадији [мишевима] ради које је једино створен (Срем. 9, 25). Не само у пољима, него и у рекама и бунарима ова жгадија (мишеви) се налази (МЖ 1894, 166/3). Они зачују ... писку и цику, као да је кућа пуна змија, гуја и друге злочесте жгадије (Трав. 1, 34). **2. а.** *они који изазивају презир и гађење,*

неваљалци, покварењаци, олош, шљам. — Онакве жгадије нема нигде у свету (Мат. 15, 286). Стан' једанпут, ти, жгадијо јадна, | Тол'ка хвала и мени је гадна (Митр. М. 1, 100). Ми бранимо село, али исто тако морамо настојат, да што више потаманимо ове жгадије (Барк. 1, 120). Дошао је ... газда и зеленаш, банкар и трговчић и остала којекаква жгадија (Симић Н. 2, 52). Доћи ће он на крај и ... с том жгадијом анти-државном (Донч. И. 3, 146). Сва ми се модерна жгадија гади (Уј. Т. 6, 185). **б. ситна деца, дечурлија.** — Марко је ударио једаред малим звоном — то је обичан позив за децу — па сад чека. — Жгадија једна! мумла он под нос (Ранк. С. 4, 169). Није те срамота да умреш пре него што си регулисао пензију, већ да ја сада храним твоју жгадију! (Јејо 1, 141). Навалила она жгадија, па ће пре времена да је отерају у гроб (Темнић, Миј. С. 1). **в. гладнице, изјелице.** — Кад навали жгадија, може да поједе пун казан (Краг. Јасеница, Павл. Јер. 1). Као и именица *поганија* ж зб. **1. зли, опаки људи, људски олош.** — Поганија је све ово! (Цар Ем., РМС). Да је онеме, јадно дете моје, не би вам то пало на памет, поганијо једна! (Дов. 1, РМС). **2. гадне, одвратне животиње.** — Ко хоће да му сва кућа оживи којекаквом поганијом, онда само нека увече не пере судове (Ком., РМС). **3. нечистоћа, гад, гнус.** — Какву нечистоћу она не пипне, какву поганију длан не додирне! (Радић Д., РМС). У именици *жгадија* значење се перципира преношењем карактеристичне особине, осећаја и сл. са животиње на особу, док у именици *поганија* иде обрнутим редоследом – карактеристике које се односе на човека путем одређених процеса могу се пренети и на животињу персонификовањем тих особина. У сваком случају, члановима групе приписује се негативна квалификација, чиме се третирају као маркирани чланови друштва.

Именице које само у примарним значењима исказују збирност јесу *барабија, бећарија, боемија, гадија, гадурија, мангупарија, навалија, незнанија, хуңцутарија*. Дакле, примарна значења наведених лексема такође изражавају став говорника према садржају на који се односи, а који је најчешће негативан. Учесници у комуникацији према садржају који исказују односе се као према многобројној, нерашчлањеној, хомогеној

целини која је окарактерисана као неприкладна, непожељна, неподесна по друштво. О томе сведоче контекстуалне реализације појединих лексема: Е код нас ти је сад дивно; ту ти се крије нека бећарија, канда ми отац лопове прекрива, а они му довлаче крађу (С.Зора 1877, 111). Било их је свуд наоколо ... и боси и обувени, и обријани, и брадати ... Права гадија! — Море мани се калуђера! (Рак. Мита 20, 8). А кад је дошла ова наша буна овако сам синове свјетовала: гадурију треба тући, забит им, сине, пасје кости у ову црну земљу (Приселац Б., Борба 1951, 287/5). Застајкује сваки час ... грди сељаке и мангупарију (Срем. 14, 153). Моје место није на ледини са чаршијском мангупаријом (Радић Д. 2, 122).

Трећу скупину чине лексеме које путем метонимијских преноса на основу карактеристичног метонимијског модела остварују збирно значење. Именице на *-ија* у односу на именице на *-ство* остварују веома мали број метонимијских преноса, што се вероватно може правдати њиховом примарном функцијом у језику, а то је да изразе експресију и извесну оцену учесника у комуникацији.

Модел КОЛЕКТИВНО ДЕЛО, ЧИН, ПОСТУПАК → ОСОБЕ КОЈЕ ЧИНЕ ТО ДЕЛО:

варварија ж 1. *необразованост, грубост, суровост, нечовечност, дивљаштво* → 2. зб. *варвари, варварски народи*. — Славенско се море | Кренуло са вали, | Да велико царство | Варварије свали (Поп. Мита 1, 85).

факинарија ж 1. *факинско дело, факински посао; неваљалство, мангуплук* → 2. зб. *факини*.

хохштаплерија ж 1. *хохштаплерај* → 2. зб. *хохштаплери*. — Одсео господин у Гранд-хотелу ... сама хохштаплерија где год Се окренеш (Ћос. Б. 3, РМС).

Именица *слепарија* интересантна је по томе што се деривира секундарно значење мотивне речи, те се путем **метафоричких трансформација заснованих на асоцијацијама типа конкретно–апстрактно** слеп = сиромашан реализује збирно значење: **слепарија** ж **1. опсена, обмана, превара** → **2. зб. сиротиња**. — А тешко је у *слепарију* поћи кад ниси у *слепарији* рођена (Берт. 1, РМС).

Следећу већу групу именичких деривата чини **подела по узрасту**: *балавадија, балавандерија, балавардија, балавурдија, дерладија, дечија, дечурлија, ђеладија, клинчадија, клинчурдија, младарија, младија, млађарија, чедија, чељадија, џадија*.

Именички деривати који именују особу према узрасту представљају богат слој лексике, како стандардне тако и нестандартне, такође експресивно употребљене. Експресија се изражава на релацији говорник – појам који је предмет говорничког интересовања, односно изриче се негативан или позитиван говорничков став према коме.

Примери контекстуалних реализација лексема експресивно употребљених, али са негативном конотацијом у смислу ниподаштавања, омаловажавања, непризнавања и сл.: Мозак, браћо, да бирамо за посланика, а не сељачку *балавурдију!* (Радић Д. 4, 90). Тко сада иде на сијело? Момци су у рату. Зар је могуће она *балавандерија*, дечурлија? (Соф. 1, 77). Да ми не довукујеш ту *дечију* да ми се јуре по куће (Вучитрн, Ел. Г. 1); Оно истина, има стеница, али, брате, те *џадије*⁷⁶ има свуда (Уск. 2, РМС).

Примери из периферних идиома лексичког система (разговорног, шатровачког, покрајинска лексика) са позитивном конотацијом у смислу

⁷⁶ У погрдном значењу: *ситна деца, дечурлија*.

симпатије, наклоности, подржавања, одобравања и сл.: Не може да разуме нешто што сви они, клинчурдија, ђаци, знају (Конф. 4, 184).

Примери контекстуалних реализација неутрално употребљених збирних именица: Човеку дође да помисли ... да су његови синови и остала „млађарија” у праву (Андрић 7, 341). Младија приправља луче, зубље, буктиње, са овијем иде се по ноћи на воду за чесницу (Бег. Н. 2, 89);

Поједине збирне именице немају према себи одговарајући конкурентски множински облик, као што су нпр. *дечија*, *дечурлија*, *клинчурдија*, што их маркира као праве колективе, док поједине као што су *дерладија*, *клинчадија*, *чељадија* према себи имају једински и множински облик, али та множина функционише као суплетивна: *дерладија*: *дерле–дерлад*, *клинчадија*: *клинче–клинчад*.

Богатство појединих творбених форманата, а самим тим и њихова конкурентност играју значајну улогу у творби речи једнога језика, а у оквиру ове тематске групе нарочито је изражена. Присуство различитих творбених образовања исте лексеме, односно истог значења једне лексеме сведочи о богаћењу лексичког система језика варијантним облицима. Именица *дете* има неколико различитих творбених реализација са истим збирним значењем: *дерладија*, *дечија*, *деца*, *дечица*, *дечурага*, *дечурлија*; именица *клинче*: *клинчад*⁷⁷, *клинчадија*, *клинчурдија* и именица *чељаде*: *чељад*⁷⁸, *чељаца*, *чељадија*. Од именица *балавац* и *балавандер* развило се неколико збирних именица: *балавадија*, *балавандерија*, *балавардија*, *балавурдија*, с тим што морамо напоменути да постоји и конкурентска именица *балавче*, која суплетивну множину изражава преко збирне именице

⁷⁷ Именицу *клинчад*, која иначе припада групи збирних именица на *-ад*, на овом месту наводимо само као илустрацију конкурентности појединих творбених форманата.

⁷⁸ Исто важи и за именицу *чељад*.

балавчад, док именице *балавац* и *балавандер* имају регуларне множинске форме: *балавци* и *балавандери*. Именичка скупина *младарија*, *младија*, *млађарија* мотивацију за развој збирног значења проналазе у придевској основи *млад*, а супротстављају се поимениченом придеву у плуралу: *млађарија*: *млад*:*млади*. Исту позицију заузима нпр. и збирна именица *младеж* формирана помоћу творбеног форманта *-еж*.

Аугментативима је својствена пејоративност којом се изражава негативан став према појму на који се усмерава говорникова пажња у смислу ниподаштавања, потцењивања, одрицања вредности, те се збирно образовање *дечурлија* реализује као такво: Пратио га је поиздаље читав буљук дјечурлије (Ћоп. 1, 20). Дечурлија већ отишла у школу, па нема ни њихове граје и вијања по сокаку (Ивак. 2, 3).

У основи именичких деривата типа *дерладија*, *клинчадија*, *чељадија* јављају се већ деривирани збирне именице творбеним формантом *-ад*, па се дуплирањем суфикса збирног значења остварују нарочити експресивни ефекти, и то најчешће благо иронични или шаљиви. Творбени формант *-адија* у наредним примерима остварује позитиван однос говорника према садржају на који се односи.

Примери контекстуалних реализација лексема експресивно употребљених, али са позитивном конотацијом у смислу симпатије, наклоности, подржавања, одобравања и сл.: У ... двориште уђоше та Јелина дерладија, два младића висока и угледна (Шапч. 7, 105); У колери му погибе толика чељадија да је после Аноку држао као мало воде на длану (Лаз. Л., РМС).

Трећу групу именица чини подела **по полу**: *девојчетија*, *женскадија*, *женскија*, *мушкадија*.

Именички деривати којима се означавају особе по полу такође остварују експресивне како позитивне тако и негативне реализације у контексту, а поједина збирна образовања илуструју примере неекспресивне употребе. Именица *девојчетија* је маркирана квалификатором покр. што потврђује њену географску распрострањеност, именице *женскадија* и *мушкадија* маркиране су квалификатором фам. што је у вези са блискошћу саговорника, док је именица *женскија* маркирана квалификатором индив. као индивидуална особеност писца.

Примери позитивних реализација: Вриедна учитељица ... навела своје ученице да поздраве љубимца народа. Та десетогодишња женскија, пјева, краснослови ... усхитом невиних душа (Павлин. 5, 57).

Примери неекспресивних контекстуалних реализација: Младеж и женскадија се похватили у коло (Дач. Ж. 2, 86); Није искључено да се у ово мушко коло ухвати и која млада дјевојка, када хоће пред мушкадијом да покаже своју снагу и издржљивост (Умићевић Д., Разв. 1938, 76).

Четврту групу именичких деривата чини подела **по занимању, чину; присталице покрета, организација, партија** и сл.: *аргатарија, аргатија, беамтерија, коњадија, морнарија, напредњарија, обритариија, официрија, практикантерија, радикалија*.

Збирне именице из ове лексичко-семантичке скупине нарочито исказују идеју јединства, заједништва, мноштва јединки окупљених око исте ствари. То се нарочито огледа у збирним образовањима која маркирају особе у саставу војних и других регистара: *коњадија, морнарија*. Главни задатак ових именица јесте изражавање, истицање колективизације и јединства групе као такве. За разлику од збирних именица код којих су чланови групе утопљени у масу, па им се не признаје индивидуалност, овде је идеја јединства група као такве додатно позитивно истакнута.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС: Аустрија је ... била апсолутистичка држава, а „крањска” беамтерија политички бесправна класа људи

(Матас. 1, 50). Коњадија састојала се од осам коња, натоварених реалима по 58 гроша (Скар. В. 1, 101). Ал навали силна морнарија, | Па ми стаде Петру одвраћати (Бот. 1, 338). Изображено грађанство, официрија, ту је лако немачки научити (Игњ. Ј. 10, РМС).

Међутим, збирне именице које означавају особу као присталицу покрета, политичке партије, у којима се такође осећа јака веза јединства и чији су чланови окупљени око заједничких идеја и мишљења, као што је *напредњарија*, може садржати одређену дозу ироније, па је и стилски маркирана: *напредњарија* ж зб. ир. *напредњаци* (2). — Смешно је било то журно чепркање наше учмале напредњарије (С. Нез. 1888, 30/2). С обзиром на то да збирност и плуралност стоје у опозитном односу, чини нам се да збирно образовање *напредњарија* искључиво служи у стилске сврхе, односно исказује експресивни ефекат, за разлику од регуларног множинског облика *напредњаци* који означава системску множину од именице *напредњак* и бележи неекспресивно значење.

Пету групу именица чини подела **по етничкој или верској припадности**: *Арапија, Арбанија, Брђанија, Бугарија, Бугаритија, Буњевадија, Влашадија, Влашчадија, Грчадија, иноверија, каурија, крањадија, крањчадија, Латинија, латинитија, Мађарија, Немадија, Немчарија, Србадија, татарија, Турадија, Турчија, Циганија, Чифутарија, Чивутарија, Швабурија, Шокадија.*

Као засебну групу збирних образовања чине именички деривати којима се особа квалификује према етничкој или верској припадности, мотивисани како местом порекла, тако и другим особинама или својствима која се везују за дати етнос. Значајан број лексема исказује збирно пејоративно значење (о томе више у Ристић 2004), дакле у контекстуалним реализацијама су експресивно употребљене. Изражена пејоративност везује се за одређене друштвено-историјске прилике и присуство емпатије или одсуство емпатије у датом временском тренутку на релацији

говорник—појам на који се односи. Управо дуплирањем збирног суфикса код појединих лексема постижу се одређени стилски ефекти. Како је приметила Ристић (2004: 100), именица *Србадија* интерпретира се позитивно, док се етник *Турадија* поима негативно: Русто паде – кликну Србадија, а уздахну листом Турадија (Радич. 2, РМС). И друге збирне именице образоване творбеним формантом *-адија* или *-ија*, *-арија*, *-урија* исказују пејоративност, иронију: А засједе силна Бугарија | Бугарија с оном Влашчадијом (Новић 5, 129); Све сама Бугарштија (КМ, Ел. Г. 1); Седео је матор Цига, поред њега стара дада, а око њих Циганија, женска, мушка, стара, млада (Змај 1, РМС). Викао [је] и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и Швабуријом (Вук, РМС) или погрду нпр. *Чифутарија*, *Шокадија*. Употреба творбеног форманта *-адија* не везује се искључиво за негативан контекст. Поједине лексичке јединице су неекспресивне, нпр. *Буњевадија*, *Грчадија*, *Немчадија*.

Као што се може приметити, творбени форманти *-ија* (и проширене творбене варијанте *-адија*, *-арија*, *-урија*, *-штија*) најчешће имају експресивну функцију када се односе на лице, па збирне именице деривирани од њих исказују став говорника и то најчешће негативан, чиме се додатно наглашава негативна семантика основне именице. Дакле, стиче се утисак да се збирна образовања из ове тематске скупине употребљавају уместо неутралних плуралских облика (Бугари, Власи, Мађари, Цигани и сл.) онда када говорник жели да исказе одређени емотивно-експресивни став, односно када жели да постигне појачан стилски ефекат у говору.

Највећи је број именица које су моносемичне и као такве носе искључиво збирно значење.

Арапија ж зб. *мноштво, гомила Арапа*. — Сад навали, љута Арапијо! | Нема оног страшнога јунака | На шарену коњу великоме (НП Вук 2, 366). Подиже се сила убојита, | Арапије дванајест стотина (НП Петран. Б. 3, 576). Је ли који чуо, ја видио: | Је ли прошла силна Арапија (НП, БВ 1914, 118).

Бугарштија ж зб. пеј. *Бугари*. — Све сама Бугарштија (КМ, Ел. Г. 1).

Буњевација ж зб. *Буњевци*. — Лип је то обичај, дапаче крипост, код наше буњевације и шокадије: да је гостољубан и вазда дочекан (БШН 1870, 100).

Влашчадија ж зб. *Власи; млади Власи*; исп. Влахалук (1), Влахиње, Влашчадија. — А засједе силна Бугарија | Бугарија с оном Влашчадијом (Новић 5, 129).

Србадија ж *српски народ; Србија*. — А која је наша држава? — Па, ваљда, Србадија — истисне збуњено Брацика (Поп. Ј., РМС).

Турадија ж зб. *Турци*. — Русто паде — кликну Србадија, а уздахну листом Турадија (Радич. 2, РМС).

Швабурија ж зб. пеј. Швабе (2). — Викао [је] и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и Швабуријом (Вук, РМС).

Збирне именице као што су *Бугарија, Мађарија, Немадија* и сл. настале су метонимијским преносом на основу метонимијског модела ДРЖАВА → НАРОД КОЈИ У ТОЈ ДРЖАВИ ЖИВИ:

Бугарија ж нар. заст. **1.** *Бугарска* → **2.** зб. *Бугари*. — А засједе силна Бугарија, | Бугарија с оном Влашчадијом (Новић 5, 129).

Мађарија ж **1.** част и покр. *в. Мађарска* → **2.** зб. нар. *мађарски народ, мађарски живаљ, Мађари*. — Ту се нађох међ самом Мађаријом (Змај 4).

Немадија ж заст. и нар. **1.** *немачка земља, немачка држава, Немачка* → **2.** зб. **а.** *немачка младеж, омладина* (Вук, Рј.). **б.** (и немадија, њемадија) *Немци, немачки војници; уопште туђинска војска*. — Ухватисмо тридест ђевојака, | Побро Осман ухвати Луцију. | Ђе је срећа има и несреће. | Док пукоше на граду топови, | Док с' одвали на граду капија, | А излеће многа Њемадија (НП Шаул. 1, 418).

Преко денотата збирног, пејоративног значења *Циганија* развило се секундарно значење *циганија*, а преко денотата збирног значења *Цинцарија* развило се секундарно значење *цинцарија* следећом метонимијском формулом:

Модел НАРОД ЈЕДНЕ ДРЖАВЕ, ЕТНИЧКА СКУПИНА → КОЛЕКТИВНО ДЕЛО, ЧИН, ПОСТУПАК:

Циганија ж **1.** зб. и пеј. *Цигани* → **2.** (циганија) фиг. *непоштен поступак или посао*. — Десет пута био је деградиран ради некакве циганије (Шен. А., РМС).

Цинцарија ж **1.** *цинцарски народ, Цинцарлук* → **2.** (цинцарија) *људи који раде или поступају као цинцари; ситничари, ћифте*. — Па мед таквом цинцаријом [трговцима] да још дуље ... дане губим ијед гутајући? (Корајац В. 1, РМС).

I/2. Лексеме из семантичког поља „биће/нелице/зооним”

Међу именичким дериватима са збирним значењем нашао се невелик број оних које означавају животињу. Лексеме из ове семантичке скупине углавном припадају слоју народне или покрајинске лексике и све су моносемичне: *волија, говедија, ждребадија, зверадија, јунадија, пиладија*. Именица *јунадија* садржи пејоративну нијансу значења, чиме се појачава експресиван набој говорника према јединки на коју се односи: Ма да раним какво право благо, не би ни жалио, него некакву јунадију, која не ваљају оног што поију (РЈА).

Творбени формант *-адија* учествује и у деривацији збирних именица са значењем животиње које имају неутралан статус, те су у контекстуалним реализацијама неекспресивно употребљене: Негдје у пећини био се разболио лав, цар од све звјерадије (НПр, Буковица, Ард., ЗНЖ 11, 132); Мој Шароња ... рогом закачи

лиснату грану, повија је и снижава толико да је краве и јунадија могу језиком дотицати (Жуј., СКГл 26, 780); Видим пасе и чепрка ти боже знај колико пиладије (Вин. 2, РМС).

Наиме, именички деривати у којима мотивне именице не означавају особу знатно су ређи, а често се значењски подударају са изведеницама у којима мотивна реч обележава особу. Када је мотивна реч збирног образовања са значењем животиње, именички деривати са творбеним формантом *-адија* и сл. имају појачано презриво значење, нарочито ако се употребљавају да именују особу.

II) Лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”

У оквиру семантичког поља „предмети, ствари” издвајају се збирна образовања са значењем „предмети од гвожђа/дрвета/стакла/глине”: *гвоздениарија, гвоздија, гвожђарија, гвожђија, гвожђурија, грнчарија, грнетија, дрвениарија, железарија, железнарија, кожарија, кристалерија, ливенарија, лончарија, сребрнарија, стакларија*. Именички деривати типа *гвоздениарија, дрвениарија, кожарија, сребрнарија* мотивисани су градивним именицама и реализују неутрална збирна значења „предмети израђени од гвожђа, дрвета, коже и сл.”. Међутим, „ако збирне именице наведеног типа ... актуелизују неку њихову квалитативну карактеристику, типа ’стар’, ’неизгледан’⁷⁹ ... (која стимулише негативну емотивну реакцију), њихова употреба и у правом и у фигуративном значењу добија експресивни карактер” (Ристић 2004: 103). М. Ивић (1980: 3) истиче да је појаве означене градивном именицом могуће мерити, а то мерење се своди на париткуларизовање, односно на издвајање једног дела те материје као појединачног ентитета и то партикуларизаторима квантификационог типа

⁷⁹ Додаћемо и семе ’израбљен’, ’истрошен’, ’отрцан’, које додатно појачавају експресију лексема.

или уобличавањем. У нашем случају као партикуларизатор најчешће служи израз *комад*, који „кад је употребљен уз градивну именицу, информише једино о томе да је у питању појединачан ентитет нечег чврстог што се може сећи, односно ломити” (Ивић 1980: 4): *комад гвожђа, комад дрвета, комад коже, комад стакла*. Чини нам се да у исте сврхе може послужити и партикуларизатор *парче*: *парче дрвета, парче коже, парче стакла*, чиме се у ствари сужава и издваја један део из те целине па се добија информација о некаквој конкретној величини ентитета, односно „идентитет нечега што је по себи предмет подразумева и димензионалну одређеност” (Ивић 1980: 10)⁸⁰.

Примери неутралних контекстуалних реализација: Гвозденарија [од железничких вагона] се мјестимице растргла (Бук. 1, 75); Осим столица израдим многе друге дрвенарије (Нен. Љ. 25, 62); Нико није у новинарским чланцима објављивао његову племенитост, нико му није давао сребрнарије (Кнеж. Б., РМС); Војници су заинтересовани око ... стола пуног стакларија и остатака од јела (Ћоп., РМС).

Примери експресивних контекстуалних реализација: У мањој одаји било је огњиште ... нека изанђала гвожђурија (Ђорђ. Кон. 1, 88); Илија Корен ... опучи бесциљно кроз дворедове натоварених возова ... око њега је тек биједна гвожђурија (Цес. 3, 11).

Наведени примери илуструју различите реализације творбених форманата. Творбени формант *-арија* служи да обележи неутрално значење збирних образовања, док творбени формант *-урија* има експресиван, пејоративан карактер (Ристић 2004: 103), с тим што је много већи број неутралних реализација збирног значења, те је продуктивност, нарочито творбеног форманта *-арија* велика.

III) Лексеме из семантичког поља „воће и поврће”

⁸⁰ О томе више у филозофској студији Чапл: 1970/71: 72–73.

Збирна образовања из овог семантичког поља углавном припадају територијално обележеној или стилски маркираној лексици као моносемичне лексеме: *бостанија, воћарија, воћија*.

Примери контекстуалних реализација: Ишао по њива, по питомина, по бостанија (КМ, Ел. Г. 3). Најприје се у зетовој кући даде шарена погача с по неколико сапуна женама и по неколико воћарија ђеци (Дуч. С. 1, 232). Ту роди најлепша воћија (Змај 4).

3.8. Закључак о збирним именицама на *-ија* (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*)

Наизглед неутралан творбени формант *-ија* има изражену експресивну вредност о чему сведочи богата речничка грађа. Речи које су послужиле као мотивација за настанак збирних значења експресивне су семантике. Главна функција творбеног форманта *-ија* јесте да изрази експресију и збирне именице формиране помоћу њега функционишу као именице субјективне оцене. Најчешће је та оцена негативна, чиме се изражава неповољност, непожељност, несимпатисање, неретко и згражавање, гађење, нетрпељивост а у мањем броју случајева исказана је позитивна оцена, и то симпатисање, благонаклоност, пожртвованост и сл. Пејорација се везује за негативне и непожељне човекове карактеристике или за особе које одликује непожељно, непримерено понашање (*гадија, балавурдија, мангупарија*), а јавља се и у класи предмета за означавање старих, изанђалих, мање вредних предмета, ствари (*гвожђурија*) и сл. Негативна оцена је најчешће у вези са прекорачењем мере, „тј. одступањем од оних параметара и вредносних еталона (сензорних, естетичких, етичких и др.) који се, од стране субјекта оцене, схватају као пожељни или (опште)

прихваћени” (Вељковић Станковић 2011: 67). Наш корпус потврђује да именице најчешће попримају непожељну конотацију.

Збирна образовања формирана на овакав начин најчешће квалификују особу према некој карактеристичној особини која се испољава као доминантна или се особа оцењује и смешта на одређену лествицу у друштву према свом социјалном статусу, звању, сталежу и сл. Именице које означавају лице чине најбројнију скупину, док именице из осталих семантичких поља бележе знатно мањи број, што потврђује чињеницу да анализирани творбени формант *-ија* (и проширене варијанте *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*) првенствено служе у експресивне сврхе када се односе на лице, с тим да и код њих пејоративност и негативна оцена често зависе од контекста, па се иста лексема у једном контексту употребљава неутрално, док у другом има експресивну функцију, нпр.: Дођу туна и старији људи да гледају, што млађарија чини (Јовић. 12, 303). Рекли су му да у њега нема ... истинољубља и да је гори од распојасане млађарије (Новак 1, 178). Нарочити стилски ефекат постиже се код именица које означавају особу према верској или етничкој припадности, нпр. *Аранија*, *Влашадија*, *Бугарија*, *Србадија* и сл., где уместо регуларних плуралских форми *Арани*, *Бугари*, *Власи*, *Срби*, говорник у одређеној ситуацији у комуникацији употребљава управо збирне именице на *-ија*. Потом, додатни експресивни ефекти и стилска маркираност лексема постижу се и дуплирањем суфикса збирног значења, нпр *дерладија*, *чељадија*. Такође, поједине именице са негативном експресијом код којих су доминантне значењске компоненте ниподаштавања, непризнавања и сл. служе да се чланови групе поимају у датом збиру без могућности издвајања јединке, чиме им се одриче појединачност, нпр. *богаљија*, *гуланферија*, *лоповија*, *простадија*, *скотија*, *студентарија*, док с друге стране, издвајају се збирне именице с позитивном конотацијом, код којих је идеја јединства

групе као такве доминантна, чиме се истиче постојаност те групе и осећај заједништва, нпр. *коњадија*, *морнарија*, *напредњарија*, *официрија*, *радикалија*. Дакле, збирним именицама манифестују се различити видови изопштавања, дискриминације који су присутни у друштвеној заједници и друштву уопште. „Мноштво се, готово по правилу, омаловажава јер се људи претварају у немислећу масу без идентитета” (Драгићевић 2016: 294).

Са значењског аспекта открили смо да је много више моносемичних од полисемичних лексема са збирним значењем, с назнаком да секундарна збирна значења углавном настају путем метонимијских преноса. Издвојила су се три типа именица према реализовању збирног значења: именице које су збирне и по облику и по значењу, нпр. *бараберија*, *богаљија*, *голотурија*, *гомнадија*, *гуланферија*, *гурбетија*, *капуташија*, *копилија*, *лоповија*, *простадија*, *скотија*, *студентарија*, *ћифтарија*, *фурештија*, потом именице које само у примарним значењима исказују збирност јесу *барабија*, *бећарија*, *боемија*, *гадија*, *гадурија*, *мангунарија*, *навалија*, *незнанија* и трећи тип чине лексеме које путем метонимијских преноса на основу карактеристичног метонимијског модела остварују збирно значење: *варварија*, *слепарија*, *хохитаплерија*.

Са морфолошког становишта збирне именице на *-ија* су женског рода и познају само облик једнине и поимају се као једна дифузна целина, као нерашчлањиво мноштво које функционише као јединствен збир.

3.9. Збирне именице са творбеним формантом *-ина* (и проширеним варијантама *-евина*, *-ишина*)

Творбени формант *-ина* свакако је најпродуктивнији у деривацији аугментативних именица, а нарочито са проширеним варијантама *-етина*, *-уљина*, *-урина*, *-уишина* (в. Стевановић 1986: 499–506, Јовановић 2010). Поред аугментативних и пејоративних именица њиме се деривирају именице из различитих семантичких категорија, те се тако у нашем корпусу издвојио низ именица са збирним значењем. Мотивациона основа највећег броја именичких деривата са творбеним формантом *-ина* јесте именица, а може бити и придев или глагол. Најчешће реализују неутрална значења, с тим да поједине реализују пејоративна или погрдна значења, чиме се појачавају додатни експресивни ефекти и стилска маркираност лексема. Пејоративност се везује за саму природу творбеног форманта *-ина*, који првенствено учествује у деривацији аугментатива од именичких основа.

Збирна образовања заступљена су у свим семантичким категоријама. У категорији бића/лица издвојићемо неколико група лексема.

Према сродству: *инокоштина*, *родбина*. Именички дериват *инокоштина* у својој секундарној семантичкој реализацији путем метонимијског преноса развија збирно значење на основу метонимијске формуле: ОРГАНИЗОВАНИ ПОРОДИЧНИ КОЛЕКТИВ → ЧЛАНОВИ ТОГ КОЛЕКТИВА: **1. а.** *мала породична заједница (обично родитељи и деца) која живи на заједничком имању и води заједничко домаћинство; оскудица у радној снази због малог броја чланова способних за рад* → **б.** *зб. чланови овакве заједнице.* — Сиротиња и инокоштина ... и данас меље жито у жрвњу (Том. С. 4, 62). Именица *родбина* ж зб. *сва лица са којима се неко налази у међусобном сродству, рођаци, сродници, својбина.* — Очекивала је мајку, која се имала вратити из Граца од своје родбине (Шен. А., РМС). Од остале своје родбине баш

никакве фајде није видео, ни од браће ни од стричева (Срем., РМС) мотивисана је именицом род и својим примарним семантичким садржајем обележава хомоген скуп јединки.

Према друштвеном, социјалном статусу, понашању, сталежу: *адраповштина, гадина, госпоштина, дружина, калуђерштина, малограђанштина, несвојбина, никоговина, простачина, стокупљевина.* *Адраповштина, госпоштина* и *калуђерштина* су аугментативне именице са пејоративним збирним значењем које представљају израз негативног емотивног стања говорника према учесницима у комуникацији, о чему сведоче и контекстуалне реализације лексема: То ти је све сама адраповштина (Банат, Лот.). Госпоштине што је у Крушевцу, | Досадише јутром и вечером | Молећи се силну Југ-Богдану (НП Вук 2, 264). Византијом владаше деморалисана калуђерштина; у њој није више било ни војничког духа, ни храбрости (Ђорђ. Вл. 12, 11). Творбени формант *-штина* није нарочито продуктиван у савременом књижевном језику, али оно што се запажа јесте изразито негативна оцена којом се исказује израз незадовољства према одређеном садржају. Стога нам се чини да се неизмерна негација и отклон према појединим слојевима друштва посебно везује за прошла времена када су нарочито биле изражене класне и друштвене разлике међу појединим друштвеним групама⁸¹. О томе нам сведоче контекстуалне реализације сагледане с временске дистанце.

Именица *малограђанштина* у својој секундарној семантичкој реализацији развија експресивно, пејоративно значење на основу метонимијског преноса и метонимијске формуле КОЛЕКТИВНО СТАЊЕ, ОСОБИНА → ОСОБЕ КОЈЕ ИСКАЗУЈУ ТО СТАЊЕ: **малограђанштина ж**

⁸¹ Када то кажемо не мислимо да су данас мање изражене већ да су се тада неговале другачије вредности, па је део престижа чинио припадност одређеном слоју друштва, док су се остали чланови сматрали недовољно добрим и неподесним.

1. *малограђански поглед на живот и свет, малограђанско схватање и поступање, малограђански дух и менталитет* → **2.** зб. пеј. *малограђани, малограђански сталеж, малограђанство*. — Под том критиком избијале су маркантне црте гротескности или ништавила ... ситничарског и худог живота малограђанштине (КН 1948, 29/3). Горки је дубоко мрзео малограђанштину ... указујући на ругобу ... овог друштвеног слоја (Глиг., Књиж. 2, 401). Малограђанштина ужива у великим празним речима колико они у ракији (Давичо 2, 119). Њемачки социјализам све је више увиђао да је његов позив да буде надувени заступник ове малограђанштине (Прев. 8, 39). Његов се глас није чуо у хистеричном антикомунистичком погромашком расположењу које је захватило десницу и малограђанштину (Борба 1957, 32/4).

Ако упоредимо конкурентске облике на *-ство*, нпр. *господство, калуђерство, малограђанство* са наведеним именицама на *-штина*, као што су *госпоштина, калуђерштина, малограђанштина*, уочавамо примарну функцију и природу коју испољавају наведени творбени форманти, те се на једној страни манифестује неутрално збирно својство суфикса *-ство* код наведених именица, а с друге стране, творбени формант *-штина* одражава изразито пејоративан и негативан карактер у анализираним примерима. Наиме, интересантно је колико су творбене могућности у једном језику изражене и како се посеже за једним или другим именичким дериватом у складу са одређеном ситуацијом и расположењем говорника према садржају који чини предмет његовог интересовања.

Именица *насеобина* реализује се као заједничка именица у неутралном значењу у својим примарним семантичким реализацијама, међутим у секундарним развија збирно значење и то путем метонимијског преноса на основу метонимијске формуле: НАСЕЉЕНО МЕСТО → СТАНОВНИЦИ ТОГ МЕСТА: **насеобина 1. а.** *место (обично мање) где се неко населио, настанио, насеље* → **б.** зб. *досељеници, насељеници, живаљ скорије настањеног насеља*. — Немојте се чудити, — ове мале насеобине, браства, у овој пустињи, жељне су и најмање новости (Мат. 8, 114).

Збирно значење остварују и лексема *никоговина* и *стокупљевина*, које су део покрајинских говора. Именица *стокупљевина* је моносемична и остварује експресивно пејоративно значење *људи скупљени са сто страна, збрда-здола*, мотивисано глаголом *скупљати*. Нијесмо баш сасвим сложни били у колашинском затвору ... преплвила нас стихија и стокупљевина слабе крви (Лал., РМС). Именица *никоговина* у свом примарном значењу развија пејоративно збирно значење: **1. а.** зб. *људи неугледна рода, без значаја и угледа у друштву*. — Од тих сто 'иљада без уродице и никоговине не нађе се мајчин синак да постане министар или бригадир ка некада (Ђукић Д. 1, 24). Па ви овако у прикрајку без мајке, као каква никоговина, као да сам вас у увијанци из бијела свијета донијела вашем оцу (Бож. Г. 7, 99). Никоговина су они који нијесу никог знаменитог дали (Цетиње, Лоп. Ђ.). Дакле, обе именице имају негативну конотацију, односно представљају именице субјективне оцене. Додуше, у основи мотивне именице већ је садржана негативна квалификација која додавањем творбеног форманта *-ина* додатно појачава негативну експресију.

У именици *несвојбина не-* као први део сложенице негира значење онога што означава други део сложенице: *несвојбина ж у зб. значењу: лица која нису нечији сродници, нечија родбина, који некоме нису род*; исп. *несвојта (а)*. — Када црне земље допанете, | не ће ви се окаљат' јуначтво | но ће ријет' свијет и крајина, | ваша браћа и несвојбина | славни били, славно погинули (Мартић Г. 3, 147). Дакле, и овде се додавањем првог дела сложенице на неутралну основу постиже негативан садржај, чиме лексема од неекспресивне постаје изразито експресивна.

Према узрасту: *дечатина, дечина, дрчајина, дрчина, младина, млађешина, омладина*.

Именички деривати на *-ина* су углавном пејоративни аугментативи, а у нашем корпусу квалификују се и као део покрајинске лексике типа *дечатина, дечина, дрчајина, дрчина, младина, млађешина*. Значење

покрајински маркиране лексике је исто, те можемо говорити о варијацијама творбеног форманта који именује идентичан скуп јединки – у једном случају дечурлију, а у другом младеж, омладину и у зависности од контекста, та квалификација је или неутрална или негативна.

Примери контекстуалних реализација: Искочи тада пратилац ... те полети за дјечином, али они прст о ледину па ко ће их стигнут? (Капић 1, 219); Обасула је дрчајина, има их деветоро (Бос. Грахово, Билб. 2); Састала се дрчина, па се играју (Книн, Симић С.). Па и ова се младина нешто укуњила да још није ове пуцњаве, не би се ни знало да је данас Божић (НПр, БВ 1906, 300). Стиже Лазар те избуди само старије, а нас децу и младину оставише да спавамо (Нуш. 14, 253). Након вечере млађешина разиђе се по сусједству, онђе да попјева, онђе да поигра (Водопић М., РЈА).

Претпостављамо да је именица *омладина* мотивисана придевом *млад*⁸², чије је примарно значење именовање особа које су у раном периоду живота и у фази развоја. Према именици *омладина* стоји именица истог корена која има и једнину и множину: *омладина*: *омладинац–омладинци*, што наводи на размишљање да ако множина означава скуп више јединки, онда и збирна именица *омладина* именује скуп више јединки исте врсте јер су доминантне семе 'узраст' и 'млад'.

омладина ж 1. зб. **а.** *млади нараштај, подмладак, младеж*. — Болест ... косила је као оштра коса и остарину и омладину (Весел., РМС). Тријумфално [је] ношен на плећима ... народњачке омладине (Мар. Р., РМС). **б.** *саставни део имена омладинских организација у прошлости и данас*: Уједињена омладина српска, Савез комунистичке омладине Југославије, Народна омладина Југославије и др. **2.** покр. *омлад*. — Нове омладине шибалу из пања старовитога (Павлин., РМС).

По полу: *женитина, муштина*.

⁸² Остаје отворено питање да ли је именица *омладина* мотивисана придевом *млад* или придевом *омлад*, који је пак послужио као мотивација за настанак именице *омлад*, која у оквиру секундарних значења реализује збирно значење **2** зб. *подмладак, младеж, потомство*, па је одатле настала и именица *омладина*: *омлад + -ина*.

Као моносемична именица са збирним значењем у саставу покрајинских говора реализује се именица *муштина* у значењу: *мушкарци, мушкиње*. У зависности од контекста, збирна именица *муштина* може садржати и извештан негативан емоционални однос учесника у комуникацији поред уобичајених неекспресивних реализација.

Примери негативних контекстуалних реализација: Ама, знајеш, опет — вели Лесковчанка — муштина ти је ... Нема вере у њи! (Ђукић Т. 1, 114).

Примери неекспресивних контекстуалних реализација: Таква работа не прилега на женштине, тој си је дадено на муштине (Момина клисура, Сим. Д. 1).

Именица *женштина* је аугментативно-пејоративна именица, маркирана квалификатором заст. да означи застарелу употребу наведене лексеме, као и покрајински обележену, а у секундарном значењу долази до семантичког померања, те се значење неутрализује и развија се збирно значење: *женске особе једне породице, радне јединице, неког скупа и сл.; женске особе уопште*: Људи отишли по раду, а у селу остала само женштина (Параћин, В–С).

Према политичком или идеолошком опредељењу: *информбировштина*. Именица *информбировштина* своје секундарно збирно значење развила је путем метонимијских преноса и метонимијске формуле: ПАРТИЈА, ПОКРЕТ → ЧЛАНОВИ ТЕ ПАРТИЈЕ: **информбировштина ж 1. политика и идеологија Информбироа → 2. зб. информбировци.** — Клевете ... немоћна информбировштина неуморно просипа (Пиј. М. 5, 303). Веома јак експресиван набој уноси проширени творбени формант *-штина* који додатно појачава презрив, ниподаштавајући став према садржају који је предмет говорникове пажње.

По етничкој припадности: *мађарштина, немштина, Циганштина*. Аугментативне именице збирног значења са творбеним формантом *-штина* не представљају продуктиван творбени модел. Међутим, и ове именице

имају пејоративан карактер, те се употребљавају у експресивној функцији како би се исказао емотиван говорников став према садржају који се аугментира: Таково политично устроено народа тогъ сматрала е ... феудалистична Мађарштина као трњ у оку (Поз. 1849, 231); Међу Чесима [се] намножи доста немштине (Зеч. Мил. 2, 175); Понекад, пошто чују о којој већој победи, они [ратни забушанти] искупе свираче, па им она Циганштина по целе ноћи шкрипи и урличе (Вас. Д., РМС). Тиме се чвршће потврђује гледиште да збирност овде функционише искључиво у функцији оцене, односно изрицања негативног става. Такође, уочава се да се збирна образовања из ове тематске скупине, као и именице на *-ија*, употребљавају уместо неутралних плуралских облика (*Бугари, Власи, Мађари, Цигани* и сл.) онда када говорник жели да исказе одређен емотивно-експресивни став, односно када жели да постигне појачан стилски ефекат у говору.

Преко денотата секундарног збирног, пејоративног значења *Циганштина* развило се фигуративно значење *циганштина*, према следећем метонимијском моделу:

Модел НАЦИОНАЛНО ОРГАНИЗОВАНИ КОЛЕКТИВ → КОЛЕКТИВНИ НАЧИН ЖИВОТА, ПОГЛЕД НА СВЕТ:

Циганштина 2. ж зб. пеј. *Цигани* → 3. ж (циганштина) фиг. *цигански, скитнички живот*. — Сваки час на другоме мјесту, ух — та наша чиновничка циганштина (Ђал., РМС). Наведена лексема представља типичан пример колективне експресије која је заснована на предрасудама које владају међу различитим народима.⁸³

Иначе, појмови који се реализују преко збирних именица путем творбе могу варирати по квантитету (димензији, величини) или по квалитету и управо су те квантитативне и квалитативне компоненте значења

⁸³ Тако нпр. и у бугарском језику етноним *Цигани* подлеже колективној експресији: *циганя, циганор(е)* резултат је субјективне оцене.

подложне субјективној оцени, „па је то разлог због чега се и код њих реализују пејоративне/хипокористичне компоненте значења или други типови експресивне употребе” (Ристић 2004: 104).

У категорији бића/нелица/животиња издвајамо неколико именица којима се означава животиња: *живина*, *јарина*, *мушина*, *обадовитина*, *туњевина*.

Именица *живина* има општи карактер да означи јединку животиње. Семантички садржај збирности исказује се у примарном значењу: **1. зб. а.** (често са придевима: перната, домаћа) *пернате домаће животиње (кокоши, патке, гуске, ћурке), перад*. — А у хладовини, као смрзнута, бели се поклана, једра, пшеницом храњена живина (Сек. 2, 306). Пернате живине је доста на салашу (Игњ. Ј. 8, 255). Безбројни варијетети у бојама перја наше домаће живине, морали су имати сваки свој узрок (Рад. М. 3, 3). **б. пернате животиње уопште, птице**. — Имају некакве машине у којијем се људи возе и које лете брже нег икаква живина (Ћоп. 5, 86). Као што се може уочити из дефиниције, збирна именица *живина* често иде у споју са придевима *домаћа*, *перната*, остварујући на тај начин значајне колокацијске везе. Као синонимна варијанта именице *живина* у дефиницији је дата збирна именица *перад*, чиме се још једном потврђује њен збирни карактер и статус који има у дескриптивном речнику. Именички дериват *обадовитина* садржи пејоративну нијансу значења којом се појачава експресиван набој говорника према јединки на коју се односи: Не постоји народ који има толико много речи ... за све што је блиско ... домаћим животињама ... о балегању ... о сапима ... вашљивости и обадовштини (Јос.-Виш. М. 1, 39).

Именица *туњевина* у свом секундарном значењу изражава збирност која се испољава путем **синегдохе**, односно, дошло је до преноса имена с једног појма на други на основу логичке везе део—целина.⁸⁴ Дакле, примарно значење именице *туњевина* је **1. месо туне**: Тко му је послао туњевине? (Бег. М.,

⁸⁴ В. о синегдохе у Горган Премк 1997: 79–85; Драгићевић 2007: 175–180.

РМС), а секундарно **2.** зб. *крупна морска риба селица* *Thynnus thynnus тамноплаве боје, туњеви*: У марту ... рибари на туноловцу „Партизан” ... уловили су осам вагона туњевине (Пол. 1950, РМС).

У категорији биљака и растиња у нашем корпусу регистровани смо неколико лексема: *врбовина, гњиладина, дрвуљина, дрвурина, дудовина, лежиковина, листина, младежсина, овршина*.

Збирна образовања из ове лексичко-семантичке групе углавном припадају покрајинској лексици, а значајан број чине аугментативно-пејоративне изведенице. Експресивни набој исказују збирна образовања са пејоративним или аугментативним карактером: *дрвуљина, дрвурина*: Богме тај спајија има силну дрвуљину (Бачка, Радон. Н.); Дрвуљине су различите ствари од дрвета, понајвише измешана парчад од каквих старих кола, плугова, ступци, грање итд. (Банат, Лот.); Природом богата, ал’ никад не рађена земља рађаће силну дрвурину (Кост. Л., Матица 1866, 986). Именица *листина* је по образовању пејоративни аугментатив, међутим у значењу под **б.** развија збирно значење *лишиће; слој, гомила сувог лишића*. — Он дрекну, да све с горе попада листина (Нев., Дело 47, 383). Да се носе и поносе, као гора висином, орах листином ... зец пртином (Влаш. 1, 44).

Издвајају се и именице као што су *врбовина* и *дудовина*, које збирно значење изражавају у секундарним семантичким реализацијама путем **синегдохе**, односно преношењем значења ДЕО – ЦЕЛИНА: *врбовина* ж **1.** *врбово дрво (као грађа, материјал)*. — По кутовима лежале рпе жуте врбовине и ликовине (Ђал. 6, 297); **3.** зб. *в. врбље (а)*. — Поведу га ... на широке ливаде, испод којих тече рјечица Лашва, око које је уздуж врбовина (Церовић М., БВ 1903, 374) и *дудовина* ж **1.** *дудово дрво (као грађа и гориво)*. — Пуно [гусала] виђевао [сам] и од врбовине, трешњевине и дудовине (НП Краус, 78). (Вук, Рј.); **2.** зб. *дудово дрвеће, дудињак*. — За неколико дана разлистат ће се нам дудовина и свиларски посао започети ће код свих (ПП 1867, 38).

У оквиру семантичког поља „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова” издвојило се неколико лексема: *гњиладина, дробина,*

здробина, кочевина, овршина. Моносемичне су лексеме *здробина* ж зб. *здробљени материјал, иситњени делићи нечега, дробина*. — Ако је која планина од гранита, онда је у ње гребен врло зупчаст, стене одвећ стрме, и око њих има много здробине (Драг., ГлСУД 43, 263) и *кочевина* ж зб. *окруњени клипови кукуруза, окомци, кочањи*. — Ти биједници гладују непрекидно и трајно, хране се преко зиме кочевином кукурузном, кором букве (Крл. 6, 149), које исказују збирност која се, нарочито у лексеми *здробина*, концептуализује као хомогена целина истоврсних појмова.

Хомогеност се уочава и у именици *дробина*, којој је као мотивна реч послужила именица *дроб*. Именица *дроб* у једном од секундарних значења бележи застарело и покрајинско збирно значење: **3.** зб. заст. и покр. **а.** *комађе, прах*. — Здробила се тврда стена, | Па у дробу сарањена (Драг. 1, 150); **б.** *јело од иситњене чвршће хране, обично помешане с течношћу, дробљевина* (Змај 4); **в.** *остаци, талог, издробљена кашаста маса, дрождина*. — Кадъ, се улѣ исцеди изъ сусама семена, онда онај дробъ што остане иза нѣга зове се тахнъ (Поп. Ђ. М. 1, 330); **г.** *ситнеж, ситнице, дробии* (Парч. 1). Према значењу **3. в.** развило се секундарно збирно значење именице *дробина*: **2. а.** зб. *издробљени материјал, ситно комађе, маса ситних делића нечега*. — Гранулит ... ласно промрзне ... те се распада у пржину (дробину, трошице, раздроб) и песак (Милут. Д. 1, 68). И у сувим пећинама има наноса ... Има камене дробине, шљунка, муља и песка (Жуј. 3, 50). Лава се почне изливати обично када ослабе експлозије у кратеру и изметање дробине (И. 5, 10). Наведено значење има неекспресивну функцију и првенствено бележи недефинисан, нераздвојив збир, за разлику од примарног значења именице *дробина* које је аугментативно-пејоративно и има експресиван карактер.

Семантичко поље „предмети, ствари” обједињује лексеме збирног значења којима је мотивна реч градивна именица: *гвозденина, гвоздурина,*

глиненина, дрвовина, сребрнина, а означавају предмете од гвожђа/глине/дрвета/сребра⁸⁵.

Наиме, као што се експресијом постиже изражавање одређеног односа говорника према саговорнику, односно према бићима која су предмет говорникове пажње, исто тако се и према неживим ентитетима могу исказати одређени емоционални односи, тј. прибегава се језичким средствима за изрицање позитивних или негативних оцена.

3.10. Закључак о збирним именицама са творбеним формантом *-ина* (и проширеним варијантама *-евина, -ишина*)

Збирне именице са творбеним формантом *-ина* (и проширеним варијантама *-евина, -ишина*) не представљају продуктиван модел у савременом књижевном језику. То је и разумљиво с обзиром на то да се наведени творбени формант првенствено користи код деривирања аугментативних именица (в. о томе у Јовановић 2010). Као и код аугментатива, главна функција збирних образовања јесте експресија, односно исказивање негативне или позитивне оцене учесника у комуникацији. Према томе, збирност се испољава у функцији оцене. Често оцена зависи од самог контекста, па једна иста лексема у једном контексту бива употребљена као негативна, у другом као позитивна, а у трећем лишена било какве оцене, нпр. именица *муштина*: Ама, знајеш, опет — вели Лесковчанка — муштина ти је ... Нема вере у њи! (Ђукић Т. 1, 114). Таква работа не прилега на женштине, тој си је дадено на муштине (Момина клисура, Сим. Д. 1). Изиђите ви муштина, објаснићу ја господину насамо — наставила је торокуша (Радић Д. 2, 30).

Наш корпус показује да именице на *-ина* углавном имају експресивну функцију када се односе на лице, па збирне именице

⁸⁵ С обзиром на то да се наведене именице понашају на исти начин као збирне именице на *-ија* из исте тематске скупине, за више информација упућујемо на тачку 3.7.

деривирани од њих исказују став говорника, и то најчешће негативан, чиме се додатно наглашава негативна семантика основне именице, нпр. *малограђаништина*, *никоговина* и сл. Именице које се односе на лице посматрале су се и на основу поларизације односа мушко-женско, типа *жеништина*, *муштина* или као један од критеријума издвојио се критеријум старосне доби, односно компонента 'узраста' за коју се везује компонента оцне, тј. благо иронична или шаљива квалификација, нпр. *дечатина*, *дечина*, *младина*, *млађешина*.

Несимпатисање, ниподаштавајући, омаловажавајући став нарочито се исказује код назива народа, односно етника као што су *мађарштина*, *немштина*, *Циганштина*. Као и код других збирних именица формираних творбеним формантима, нпр. на *-ија*: *Бугарија*, *Влашчадија*, *Мађарија*, *Србадија* или на *-ство*: *албанство*, *бошњаиство*, *германство*, *српство* и др., појачан емотивни набој израз је одређеног временског раздобља и друштвено-историјске ситуације за коју се везује дати етнос или конфесија и представља одраз колективне експресије. Погрдно и пејоративно значење етника проузроковано је семантичким трансформацијама које се заснивају на различитим ванјезичким чиниоцима – на објективном знању или пак на представама и уверењима које говорник има о именованим појмовима, односно условљен је његовим субјективним ставом, потом емотивним односом који испољава према датом појму или вредновањем особина које се приписују припадницима конкретних етничких скупина.

Приметно је и то колико је изражена веза између збирних именица и именица субјективне оцне, односно на који начин су повезане истим компонентама значења које имају заједничку функцију – исказивање експресије у језику која је условљена ванјезичком стварношћу (друштвено-

историјским и временским оквирима, националном културом, међуљудским односима и др.), односно изражавање емотивног и вредносног става говорног лица. Речима субјективне оцене наглашавају се емотивно обојени искази, којима доминирају осећања наклоности, нежности, љубави, саосећања, или пак несиматисање, одбојност, небрига. Главна компонента деминутива као речи субјективне оцене издваја се компонента 'мало', те се за њу везују осећања ганућа, симпатије, нежности, док компонента 'велико' код аугментатива имплицира наглашену одбојност, односно пејоративност. „Ово је последица доживљавања 'малог' као нејаког, безопасног, те потенцијално угроженог, што субјекту оцене дозвољава заузимање супериорне позиције и заштитничког односа, док 'велико' сигнализира могућу опасност, што изазива одбојан став и изазива низ негативних емоција” (Вељковић Станковић 2011: 35, у фусноти). Према томе, збирном именицом која као мотивну реч има деминутив или аугментатив, обједињују се позитивне/негативне конотације у једну свеукупност и на тај начин се номинује мноштво којем се одриче могућност било какве индивидуализације.

3.11. Анализа збирних именица са творбеним формантом *-је*

У савременом српском језику у оквиру збирних именица најбројнији творбени тип чине именице на *-је*. Именички деривати образовани уз помоћ творбеног форманта *-је* најчешће носе збирно значење. Творбени формант *-је*, као што смо већ истакли, општесловенског је карактера и својствен је свим словенским језицима, али је различито заступљен у њима. Тако је, рецимо, у македонском језику овај суфикс најпродуктивнији у грађењу збирних именица, али се исто тако запажа да код појединих именица основа не именује јединицу збирности јер збирно значење може да избледи: *билје*, *грозје*, *лозје* (в. Конески К. 2003: 61–63). И у бугарском језику овај творбени формант је најпродуктивнији у класи збирних именица, али као део дијалекатског и разговорног језичког идиома. Нпр. учествује у деривацији збирних именица у класи лица, биљака/растиња и предмета, и то, када је реч о лицима, именице махом имају апстрактни карактер и чине најбројнију групу, затим оне које означавају биљке/растиње имају паралелно и множинске облике и колебања у категоријама *nomina collectiva/nomina loci*, док оне које означавају предмете, делом чине метонимијске збирне именице, а делом некњижевни језички слој (застарелу и дијалекатску лексику) и код њих је у књижевном језику изражена тенденција замене збирних облика множинским.

Значајно је поменути и то да од јужнословенских језика старословенски, словеначки и бугарски имају само алтернације задњонепчаних сугласника испред овог суфикса, док се у српскохрватском језику и македонском (у мањем обиму) јавио низ алтернација на темељу новог јотовања (Стакић 1988: 16). Процес новог јотовања условио је настанак великог броја алтернација консонаната испред суфикса *-је* (<ъје).

Једино алтернације задњонепчаних сугласника нису овог типа, него су резултат палатализације испред вокала предњег реда (испред -љ-), што потврђује присуство гласа *ј* иза *ч, ж, ш* (Стакић 1988: 17):

к — ч86: *бучје* (бук-ва) Ветрићак се шири! | По бучју, по јабучју (Кош. 5, 13); *јастучје* (јастук) Жена је стала да се гибље у сандуку, и чује шуштањ папирнатог јастучја испуњеног пиловином (Крл. 11, 209); *клечје* (клека) Преко ријеке налази се Бреза са осам стотина партизанских гробова ... растурених у клечју (Лал. 1, 179); *оточје* (оток) Понијели су дах оточја (Кост. Л., РМС);

г — ж: *брежје* (брег) Њива над брежјем у Доници (СН 1861, 285); *вртложје* (вртлог) Теби равне подржавам свагда, | И с' неба их у вртложју спахам (Сар. 4, 116); *гложје* (глог) Још се имања ограничавају ... врљикама и живом оградом (трњем, гложјем и багрењем) (Миј. С. 8, 123); *лужје* (луг) Лужникове шуме, лужја расту по равницама, пљоштама и влажнијим странама онијих брда (Ђорђ. К. 1, 22); *шипражје* (шипраг) Миришу малине као да је нетко ... газио кроз шипражје (Михал. С., РМС);

х — ш: *вршје* (врх) Ко је горе да се спусти ниже; | Ко је доле да на вршје стиже (Вин. 5, 144); *грушје* (грух) Према величини и облику камена разликујемо камење (грушје) и ситније камење (Ненад. 1, 204); *овршје* (врх) Месечина се разлила овршјем умивених шумарака (Ђорђ. Кон. 1, 17);

ц(<к) — ч: *облачје*¹ (облак, облаци) Налегла згуснута ноћ на село ... дрвеће замрљано сумаглицом, облачје размазано по ниском кукурузном хоризонту (Ђоп. 15, 128); *птичје* (птица) Изнад Павла вије се јато врана, чавки ... и другог птичја (Ђос. Д., РМС).

Процес новог јотовања условио је настанак великог броја алтернација консонаната испред суфикса *-је* (<љје):

⁸⁶ О консонантским алтернацијама на морфемском споју деривационе основе и суфикса исцрпно је писао М. Стакић (1988). У делу рада који се бави фонетским променама преузели смо Стакићев модел, а илустровали смо га именицама из нашег корпуса.

н(+ј) – њ: *гаврање* (гавран) Са грања крешти дерњаво гаврање (Кош. 1, 17); *грумење* (грумен) Удара батином по грумењу црне земље (Петр. В. 4, 117); *жбуње* (жбун) Уплашене кожунлије заустављале су се око вртача зараслих у жбуње и травуљину (Ћоп. 12, 550); *јаблање* (јаблан) Ја опет слазим у наручје твоје, | кроз густу шуму ... | и оно вито јаблање и врбе (Бег. М. 1, 75); *камење* (камен) Поред нас бацише млинско камење (Горан 1, 55); *кестење* (кестен) Млоге посласице, као кестење, пармезански сир ... долазили су из Фераре (Радон. Ј. 7, 135); *кремење* (кремен) Није л' мајка родила јунака ... | Пак да сиђе у Ајаз-Софију, | Да нам узме праха и олова, | И камења за пушке кремења (НП Петран. Б. 1, 583); *ремење* (ремен) Сав утегнут у мрко ремење и каише ... злобно ... одмјери стару жену (Ћоп., РМС); *труње* (трун) Мршава брада професора веронауке пуна је ... труња од дувана (Ћос. Б. 3, РМС);

л(+ј) – љ: *јеље* (јела) Од милиња устрептало | Саврх горе јеље (Кош. 5, 23); *криље* (крило) Кад то чула вила Равијола, | Бесидила Краљевићу Марку ... | Оздравит ћу побратима твога. | Ако ли ми вировати не ћеш, | Ево теби криља и окриља, | Док се вратим из Кунар-планине (НП Бос., 334); *топоље* (топола) Кроз топоље и бресте ... трепере звезде, честе (Кош., РМС);

т(+ј) – ћ: *голеће* (голет) Храшће ново увија столеће | У широке лисне кабанице. | У брсјаке, папрат и голеће | Изјављују козе чобанице (Јелић М. 1, 6); *облуће* (облутак) Кућа ми је од љескова прућа, | У њој нема ништа до облућа (Вујач. 1, 83); *пруће* (прут) У тишини се чуло како се вода кида и расипа о врбово пруће (Андрић, РМС);

д(+ј) – ђ: *громађе* (громада) Тешко је и гломазно оно громађе — неће га проћи, стаће уза њ (Кост. Д., Борба 1951, 103/5); *комађе* (комад) Од мађарскога комађа за народ дошли су на српску позорницу још и ови (Грч. Ј., БК 1902, 1019); *ливађе* (ливада) Кроз ливађа и жита, лети, копитом сече, па једро класје кида (ЗК 7, 6); *наклађе* (наклад) Кадикад вихорина завитгла прашином, изпреваљива снопље, разкопа наклађа (Уј.

И. 1, 159); *суђе* (суд) Добро чује како лупка суђе ... и закључује да су вечерале (Сиј. Ђ., РМС); *свође* (свод) Под свођем је одјекивао урлик вјетра (Назор, РМС);

ст(+ј) – шћ: *бреиће* (брест) Над гробом му бр'јешће посадише (Кост. Ј. 6, 50); *лишће* (лист) Кад воћка порасте ... окити [се] лишћем и плодом (Сав. М. 2, 24); *плаиће* (пласт) Завуче се [дечко] међу плаиће (Ранк. С., РМС); *храиће* (храст) Под снажном његовом руком храиће је падало тада (Ил. В., РМС);

зд(+ј) – жђ: *грожђе* (грозд) И на чокоту бјеху три лозе ... и грожђе на њему узре (Дан. Ђ. 12, 34); *звезђе* (звезда) Отвори кућна врата и загледа се у звијезђе (Тип. 5, 41);

п(+ј) – плъ: *клипље* (клип) На јесен меће се у њ клипље кукуруза (Пољница, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 272); *конопље* (коноп) Установиће се најподеснији реони за производњу ... конопља, лана (Зб. зак. 19, 18); *снопље* (сноп) Наши млади официри гинули [су] и падали као снопље (Нуш., РМС); *трупље* (труп) Видио [сам] у блату трупља осрамоћених ... дјевојака (Кум., РМС); *црепље* (цреп) Из овог црепља читај одговор (Кост. Ј., РМС);

б(+ј) – блъ: *врбље* (врба) Жута им пјена пршће преко згуреног врбља на обалама (Прибићевић М., БК 1901, 1583); *грабље* (граб) Виша је гора од горе, | Највиша Ловћен планина; | У њој је трње и грабље (НП Вук 1, 190); *гробље* (гроб) Гробља треба далеко изван вароши и села смештати (Пел. 1, 87); *дробље* (дроб) Ситно је камење, где бијаше стена, | Крваво црвено кроз многа времена. | У тој мркој крви, о то ситно дробље. | Оштриле се муње — о стенино гробље! (Драг. 1, 151); *дубље* (дуб) Плато је обрасло стољетнијем храстовима или дубљем, од чега су, по свој прилици, и назване: Дубраве (Дучић Н., НИ 1900, 11); *шибље* (шиб) Неко је трчао, запињући за шибље малињака (Ђил., РМС);

м(+ј) – мљ: *алемље* (алем) Ја сам имо прости прстен, | На њему је алем био, | Тај је алем својим сјајем | Све алемље надмашио (Јер. 2, 34); *грмље* (грм) Грмље и шумарци су мењали боју (Андрић 5, 62); *хумље* (хум) Поглед ми гасне на виноморном хумљу (Крл., РМС);

в(+ј) – вљ: *боровље* (борје) Збогом јеле и боровље (Бег. М. 3, 41); *бродовље* (брод) Сваким даном све већма чезне за приморјем, за зеленим морем, бродовљем (Шапч. 4, 47); *буковље* (буква) Десно се крило те увалине добрано залетило у шикарасту раван и надебље обрасло буковљем (Драж. 3, 115); *валовље* (вал) [Језеро] својим раскоканим валовљем букћаше о камените обале (Нов. 2, 29); *глоговље* (глог) У клисури ... је владао ... мирис трња и глоговља (Сек. 3, 22); *громовље* (гром) Громовље ће ушутит, | Да се може почути шапат слаби (Крањч. С. 3, 107); *дрвље* (дрво) На цвјетним обалама бијело пасе стадо, | Под сјенком густог дрвља (Шант. 7, 45); *жаровље* (жар) Гомиле жаровља тињају и разгарају се (Зог. 4, 70); *копривље* (коприва) Јуста ... кано да је пала из сна у копривље, кад ја тебе споменем (Ковачић 2, 217); *коровље* (коров) Около је трава и коровље изђикало (Ђур. 2, 290); *роговље* (рог) Води ме ... у собу закрчену роговљем (Пол. 1957, РМС).

Именичке деривате на *-је* можемо на основу лексичкосемантичких карактеристика класификовати у неколико група, а у оквиру њих извршити даљу класификацију на мање подгрупе: I) лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”; II) лексеме из семантичког поља „бића”; III) лексеме из семантичког поља „анатомски појмови и делови тела код људи и животиња”; IV) лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”; V) лексеме из семантичког поља „воће и поврће”; VI) лексеме из семантичког поља „географски појмови”; VII) лексеме из семантичког поља „атмосферске појаве”; VIII) лексеме из семантичког поља „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова”; IX) лексеме из

семантичког поља „комад, гомила, грумен нечега”; X) лексеме које означавају апстрактне појмове; XI) лексеме које означавају место, станиште.

I. Лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”

Пажњу лингвиста нарочито заокупља ова лексичка група именичких деривата која је и најбројнија. А. Вајан (1974: 392–403, према Станојчић 1999: 57) збирна образовања из ове семантичке скупине сврстава у класу *nomina collectiva* и наводи примере из различитих словенских језика: стсл. *borije*, рус. *dub’ë*, чеш. *vrbí i vrboví*, слов. *breštje i brestovje*, буг. *grozde*. М. Стевановић (1986: 468) истиче да је „наставак *-je* нарочито продуктиван у служби за грађење збирних именица”. С. Бабић (2002: 161) за творбени формант *-je* наводи да се у збирном значењу јавља именица која означава нешто конкретно, дакле бележи биљку или предмет. Мотивна именица у једном смислу већ има збирно значење, па се *-je* додаје као изразитије обележје тога значења: *зелење, шикарје, шипражје*. Ако мотивна именица означава дрвенасту биљку, изведеница може имати и месно значење: *брезје, џерје*. Ж. Станојчић (1999: 55–61) у једном свом излагању велику пажњу посвећује збирним именицама на *-je* са значењем биљке и дрвета. Он наводи да се на основу следећих дефиниција из РСАНУ: *брешће* „зб. им. од брест”, **брестик** *брестова шума*, **јасење** *зб. им. од јасен*, **јасеник** *јасенова шума*, **лештар** *лескова шума*, **лешће** *зб. им. од леска*, суфикс *-je* изједначава са суфиксима *-ик* и *-ар* који имају значење места и „тима, у датом моделу, заправо, суфикс *-je* излази из сфере функционалних суфикса, престаје да буде *морфолошка* морфема којом се обележава разлика у граматичком броју (јасен = sg.: јасење = pl.), а смешта се у сферу структурних суфикса, постајући на тај начин деривациона морфема којом се гради именица из

семантичке категорије *nomina loci*” (Станојчић 1999: 59). Према томе, ове именице би примарно биле у категорији именица за означавање места, а тек би секундарно, унутрашњим развитком значења улазиле у категорију збирних именица. И. Клајн (2003: 118–119) истиче да суфикс *-је* углавном уз именичке основе има збирно значење. То су најчешће називи предмета из природе, из биљног света, из пољопривреде, а истиче да су ретки називи предмета направљени људском руком, као и са значењем људских бића.

Наш корпус потврђује велики број збирних именица на *-је*: *багремље*, *багрење*, *базовље*⁸⁷, *батавље*⁸⁸, *белоборје*, *бодилје*, *бокоре*, *борје*, *боровље*, *босилје*, *брезје*, *брезовље*, *брешиће*, *брсјез*⁸⁹, *бриље*, *бриће*, *буковље*, *бучје*, *власје*, *влатовље*, *влаће*⁹⁰, *врбиње*, *врбље*, *врбовље*, *врежје*, *вресје*, *глогиње*, *глоговље*, *гложђе*, *гложје*, *голоперје*⁹¹, *горуње*, *грабље*, *грабровље*, *грање*, *грбље*⁹², *грмаље*, *грмље*, *груње*,⁹³ *дебаље*, *драчиње*, *драчје*, *дреновље*, *дрење*, *дубље*, *дудиње*, *жбуње*, *жирје*, *иверје*, *ивље*, *игаље*⁹⁴, *игличје*⁹⁵, *ишибље*, *облиње*,⁹⁶ *јаблање*, *јаворје*, *јасење*, *јеловље*, *јеље*, *јесење*,⁹⁷ *јошје*⁹⁸, *калоперје*, *каранфиље*, *кестење*, *кладовље*, *клађе*, *класје*, *кљечје*⁹⁹, *клење*, *клипље*,

⁸⁷ У значењу: *зова*.

⁸⁸ У значењу: *стабљика која носи цвет; струг биљке*.

⁸⁹ У значењу: *млади изданци дрвећа које стока брсти*.

⁹⁰ У значењу: *стабљика, струг (житних биљака, траве и сл.), сламка*.

⁹¹ Или калопер под **а**. *украсна мирисна биљка, која се употребљава у медицини и као зачин* и под **б**. *вишегодишња зељаста биљка која расте на каменитом тлу чије лишће садржи етерично уље које се употребљава у народном лекарству*.

⁹² У значењу: *ниско, квргаво растиње*.

⁹³ У значењу под **а**. *више плодова (вишње, трешиње и др.) чије су петељке срасле за гранчицу на истом месту, грозд, гроња* и под **б**. *цваст дивљег кестена*.

⁹⁴ У значењу: *иглице четинара*.

⁹⁵ У значењу: *иглица*.

⁹⁶ У значењу: *отпаци при обради дрвета, иверје*.

⁹⁷ У значењу: *јасен*.

⁹⁸ У значењу: *јохова шума, јохов честар, јошик*.

⁹⁹ У значењу: *клеков шумарак*.

комушије, копривље, корење, коровље, коцење¹⁰⁰, кочање, кошље¹⁰¹, кречје¹⁰², крљађе¹⁰³, ластарје¹⁰⁴, лекобиле, лесковље, лешје, лешће, ливадње, лијерје¹⁰⁵, лисје, лисковиње, лишиће, лопурје, лотосје, ловорје, лозје, ложђе, лужје, маслиње, машичје, млазје¹⁰⁶, ограње, омарје¹⁰⁷, плође, пруже, ракиће, раслиње, русје, свржје, семење, скосје¹⁰⁸, стабаље, стабарје, стрње, топоље, трешиће¹⁰⁹, трештиње, трње, трсје, трстије, трусје, триће, фрижје, храстовље, храшиће, хвоје¹¹⁰, цвеће, церје, чечарје, честарје, чокоће, шеварје, шибарје, шибље, шибљичје, шикарје, шипражје, шушље, шушње.

Као општи, заједнички назив за биљку и за дрво, који се издваја као надређени члан осталим елементима скупа, забележили смо неколико лексема које припадају стандардном језичком идиому: *билиње¹¹¹, биље, дрвеће, дрвље, зеље*, и периферном идиому у лексичком систему (варв.(аризам), покр.): *билије¹¹², дрвеће, дрвје*.

Именица *дрво* има два регуларна множинска облика: *дрва* и *дрвета* и збирно образовање *дрвеће*. С обзиром на то како се испољава на плану манифестовања мноштва и броја, с једне стране, и граматичке категорије

¹⁰⁰ У значењу под **а.** *трс, струк (лозе), чокот* и под **б.** *окомљени клип кукуруза, кочањ, окомак.*

¹⁰¹ У значењу: *грање сасечено косиром, окресине.*

¹⁰² У значењу: *подземни одн. доњи део стабла са жилама, корен, пањ, хрек.*

¹⁰³ У значењу: *одломљени комади дрвета.*

¹⁰⁴ У значењу: *изданак који избије на растињу, обично на виновој лози, младица.*

¹⁰⁵ У значењу: *крин.*

¹⁰⁶ У значењу: *младице, летораст(и).*

¹⁰⁷ У значењу: *зимзелена шума (обично борова или смрекова); ситнија четинарска шума (уопште).*

¹⁰⁸ У значењу: *грање поткресано са стабла, окресине.*

¹⁰⁹ У значењу: *треске, трешицице, иверје.*

¹¹⁰ У значењу под **1.** *грана, младица на стаблу* и под **2.** *бели бор.*

¹¹¹ У значењу: *билинство, биљни свет, биљке.*

¹¹² У значењу: *биље.*

броја, с друге стране, уочавају се појединачне карактеристике сваког од облика именице и начини њихове граматичке реализације.

дрво → облик једнине, нерашчлањиво, неодвојиво;

дрвеће → облик једнине, рашчлањиво, неодвојиво;

дрва → облик множине, рашчлањиво, неодвојиво;

дрвета → облик множине, рашчлањиво, одвојиво¹¹³. Дакле, потврђује се да велика већина проучавалаца збирне именице посматра преко категорије броја и опозиције једнина/множина.

Збирне именице на *-је* углавном имају у основи именицу м. рода, али означавају и скупове, мноштво јединки, предмета женског и средњег рода. Лексеме из овог семантичког поља разликују се од осталих збирних именица образованих овим творбеним формантом¹¹⁴ по томе што се уз изведену збирну именицу паралелно јављају и регуларни множински облици: *биљка: биљке–биље, бреза: брезе–брезје, жир: жиреви–жирје, јасен: јасенови–јасење, јела: јеле–јеловље/јеле, клас: класови–класје, прут: пратови–пруће, цвет: цветови–цеће*¹¹⁵, *цер: церови–церје, хрст: хрстови–хрстовље–храшће, шипраг: шипрази–шипражје* и сл. Регуларни множински облици означавају множину истоветних појмова који

¹¹³ Схема је направљена по узору на модел из Х. Морк (1984: 273). Аутор ове студије осврће се на Исаченково гледиште, по коме је у оквиру граматичке опозиције једнина/множина, множина маркирани члан, а једнина немаркирани, на основу семантичког обележја рашчлањености. Х. Морк, поред обележја рашчлањености, уводи и семантичко обележје одвојености, по коме се денотат састоји из неколико елемената и сваки од њих се посматра као одвојен од осталих. Тада једнина постаје маркирани члан опозиције, јер означава неодвојеност, док је множина немаркирани члан јер је према том обележју индиферентна.

¹¹⁴ То се, наравно, не односи на све именице.

¹¹⁵ „Именица *цвијеће* стоји као стварни колектив према именици *цвијет* као јединки која има и облик *цвијетови* за означавање множине јединки. Дакле, овдје имамо и морфолошки и семантички задовољену језичку потребу.” (Пецо 1956: 236).

су количински пребројиви и који се један од другог раздвајају, док збирна именица обележава једну целину, већи број јединки које се утапају у мноштво и које се разумевају као нерашчлањиви делови тог мноштва (в. и Стевановић 1986: 183; Ивић 1995: 26–27, Симић 2007: 6). И множински облици и збирна образовања означавају скуп више предмета и сл., с тим што су множински облици пребројиви, рашчлањиви на појединачне ентитете, док је код збирне именице скуп неиздиференциран, самим тим и небројив. Семантика збирних именица разликује се од значења множинских облика. Збир представља посебан вид множине бића или предмета, њихов јединствен скуп, свеобухватну целину, обједињено мноштво чега. Код именица на *-је* доминира сема збирности, односно нераздвојиво мноштво (в. Супрунчук 2012: 71). Такође, особина збирних именица је и изрицање квантитативне вредности јер садрже и сему 'много': нпр. *лишће, снопље, трње* и др. Дакле, овде збирне именице конгруирају са множинским облицима, и то је један од важних критеријума који збирне именице на *-је* одваја од већине збирних именица формираних уз помоћ других творбених форманата.¹¹⁶

Говорници српског језика праве разлику између множинског облика именице и збирне именице, што смо потврдили анкетом¹¹⁷. Већина испитаника правилно уочава да регуларни множински облици означавају множину истоветних појмова који се могу избројати и раздвојити, тј.

¹¹⁶ Нпр., у украјинском језику, истиче Супрунчук (2012: 71) збирни облици су се углавном трансформисали у множинске облике, а слична ситуација је и у осталим словенским језицима: укр. *каменне* → *каменні*; *лісце* → *лісці*; *крылле* → *крыллі*. У савременом руском језику именице које означавају збирност нису продуктивне и веома ретко су у употреби (Супрунчук 2012: 72). Међутим, у српском језику ситуација је нешто другачија. Збирне именице су у активној употреби и често се користе уместо регуларних множинских облика, те заузимају своје место у парадигми.

¹¹⁷ В. други налог у оквиру анкете која се налази у прилогу на крају рада.

посматрати појединачно, док збирна именица обележава једну целину, скуп који се не може растављати на саставне делове.

На питање како виде разлику између именице у множини и збирне именице, испитаници су углавном одговорили на исти начин.

Навешћемо само неке од одговора:

1) „Када употребим именицу *борови*, тада мислим на неколико појединачних стабала, а када кажем *борје*, онда мислим на шумарак”.

2) „*Борови* су појединачна стабла, а *борје* је шума”.

3) „*Класови* су више класова, а *класје* је поље класова”.

4) „Именице у множини користим када се фокусирам на њихов број, а збирне именице када одређену појаву посматрам као једну целину”.

5) „Именица у множини ме асоцира на више комада на одређеном простору, а збирне именице ме асоцирају на више комада на гомили”.

6) „Именица у множини упућују на одређену количину која може да се изброји, а збирна именица на неодређену количину која не може да се изброји”.

Код појединих именица запажа се и конкурентност творбених форманата за исказивање збирности, у зависности од плуралске основе на *-и* или проширене варијанте на *-ов*, па издвајамо примере: *бор: борови–бори–борје–боровље*, *влат: влатови–влати–влате–влатовље*, али и код низа именица са једним множинским обликом: *бреза: брезе–брезје–брезовље*; *врба: врбе–врбиње–врбље–врбовље*; *глог: глогови–глогиње–глоговље–гложје–гложје*; *граб: грабови–грабље–грабровље*; *дрен: дренови–дреновље–дрење*; *јела: јеле–јеловље–јеље*; *клада: кладе–кладовље–клађе*; *храст: храстови–храстовље–храшће* и др., код којих збирно образовање на *-овље* представља „појачану ознаку сингулативне множине у иначе збирној именици” (Станојчић 1999а: 60), односно збирна образовања на *-овље* представљају збирну множину у којој се истиче сингулативно. Дакле, употреба збирних именица на *-овље* односи се на оне ситуације у којима је

говорнику потребно да истакне рашчлањивост елемената скупа, „а под условом да граматички наставци за то нису довољни” (Морк 1984: 273).

Именица *горуње* за мотивациону основу има именицу *горун* у значењу *храст*. Путем **метафоричких асоцијације по сличности** развија се фигуративно значење *висок, лепо развијен човек, ђида, делија*: Имао си две девојке к’ оно горуње, тј. здраве, развијене и вредне (Заглавак, Стеф. Ж.).

Поред типичних збирних именица на *-је* из овог семантичког поља бележимо и значајан број оних које су маркиране територијалним и стилским квалификаторима: покр., заст., нераспр.(острањено), необ.(ично), индив.(идуално), песн.(ички) и др.: *бриље* с индив. зб. *им. од бриљан*; *влатовље* с необ. в. *влаће*; *гложђе* с зб. заст. и покр. **1. в. глоговље**; *грбље* с зб. неодом. *ниско, квргаво растиње*; *дебаље* с зб. индив. *дебла, стабла*; *игаље* с зб. нераспр. *иглице четинара*; *јасење* с **1. зб. им. од јасен**; *јасенова шума, јасеник*; *лисје* с зб. (обично песн.) в. *лишиће*; *плође* с песн. зб. *им. од плод*.

Примери реализације значења збирних именица у чијој је основи биљка, као саставни део активног језичког фонда: Три девојке цвеће посејале, | Брдом смиље, а долем босиље (НП Вук 1, 396); А бриље се пење још више дрвета (Змај 19, 152); Китите ме смиљем, каранфиљем (НП, Р. МС–МХ). Младе дјевојке ношаху кошеве с класјем жута плода (Ђал. 3, 59). Јуста ... кано да је пала из сна у копривље, кад ја тебе споменем (Ковачић 2, 217).

Примери реализације значења збирних именица у чијој је основи дрвенаста биљка, као саставни део активног језичког фонда: Мутна тече Тара валовита, | ... На њој нема брода ни ћуприје, | А око ње борје и мраморје (НП Вук 2, 105). У тресавама Скандинавије распознају се четири ... шумске формације: брезје, борје, лужје и јелашје (Жуј. 5, 217). Десно се крило те увалине добрано залетило у шикарасту раван и

надебље обрасло буковљем (Драж. 3, 115). У хладу ретког дудиња и врба поточара овце се сабиле у гомилу (Купрешанин В., Борба 1947, 174/5). Покрај њега је сетно шумило јаблање (Ћоп. 6, 21). Занесе ме коњ зеленко, | Кроз некакво често борје, | Често борје и јаворје (НП Шаул. 3, 47). Под снажном његовом руком храшће је падало тада (Ил. В., РМС). Кроз шибље танано бљешти небо (Бег. М., РМС).

Примери реализације значења збирних именица у чијој је основи део или остатак биљке или дрвета, као саставни део активног језичког фонда: Лежим на дебелом слоју сувог игличја, као на меком ћилиму (Чол, ЗБХ, 59). Виторог се месец заплео у грању | Старих кестенова (Дуч. Ј. 1, 50). Једно жирје лагодно је на младицама висило и голицало је по власима (Ћип. 4, 215). Данило је ... превртао лишће једне књиге (Вул. С., БВ 1905, 164). У тишини се чуло како се вода кида и расипа о врбово пруће (Андрић, РМС).

Примери реализације значења збирних именица у чијој је основи биљка, дрво, њихови делови и остаци, који се везују за периферне идиоме у лексичком систему (маркиране квалификаторима покр., заст., нераспр.(острањено), необ.(ично), индив.(идуално), песн.(ички): А бршље се пење још више дрвета (Змај 19, 152). И валићи плъускали о шаш и упијали слику тамнога влатовља (Драж. 3, 62). Ниже извора под гложћем ... сејаху ... двоје младих (Шапч., Јавор 1874, 483). Дрвеће, већ и на овој малој висини нагиње животу и изразу жбуња, пањева, грбља и грмља (Црњ., СКГл НС 30, 84). Кад му очи падоше на дно шуме ... угледа на мјешецу, како се танко дебаље увија, прашти (Косор 3, 82). Црвену крку борова, храпаву стару им кору | облише сузице смоле ... | Ничу из дебела сага игаља трулога гљиве (Трес. 3, 62). Тамо расло клење и јасење (НП Вук 3, 167). Лисје жути веће по дрвећу, | Лисје жуто доле веће пада (Радич. 1, 324). Таки је и живот човечји ... баш као ово лисје (Јакш. Ћ. 4, 122). С те утјехе родило ти плоће (Прер. П., РМС).

II. Лексеме из семантичког поља „биће”

Лексеме које припадају овој семантичкој групи можемо поделити на две велике скупине. Једну чине оне које означавају биће/лице, а другу чине

оне које означавају биће/нелице, односно зоониме. С. Бабић (2002: 161–162) истиче да се код збирних именица веома ретко као мотивна реч јавља именица која означава биће. И. Клајн наводи само именице *робље* и *особље* са значењем људских бића, док зоониме уопште не спомиње (2003: 118). Међутим, у нашем корпусу евидентиран је значајан број лексема са таквим значењем.

II/1. Лексеме из семантичког поља „биће/лице”

Групу именица која припада антрополошкој сфери и односи се на човека чине следећи именички деривати: *Влахиње*, *дворје*, *дроље*¹¹⁸, *дружбиње*, *женскадиње*, *женскиње*, *жењскиње*, *маториње*, *мушкиње*, *нагрље*, *особље*, *робље*, *сирочење*. Лексеме из ове семантичке скупине углавном су фигуративно и експресивно употребљене. Већи број лексема се јавља у оквиру периферног идиома лексичког система и припада покрајинским говорима или су стилски маркиране квалификатором индив.(идуално).

Именице са значењем особе: **по етничкој или верској припадности:** *Влахиње*. Етнос *Влахиње* припада слоју некњижевне, покрајинске лексике и пример је експресивне употребе са негативном конотацијом која се испољава у смислу ниподаштавања, омаловажавања, подсмевања и сл.: Како бисмо се ми хрвали, бона, с овим Влахињем и Шокчињем (Кулен. 2, 22). Конкурентне етносу *Влахиње* јесу доминантније и учесталије збирне именица на *-ад* и *-адија*: *Влашчад* и *Влашчадија*.

Именице са значењем особе: **по занимању, друштвеном статусу, животним околностима** и сл.: *дворје*, *дроље*, *дружбиње*, *нагрље*, *особље*,

¹¹⁸ У значењу: *олош*, *шљам*.

робље, сирочење. Лексема *дворје* је стилски обележена квалификатором индив. да означи скуп јединки окупљених на заједничком месту ради истих животних околности, потреба и живљења: Зачарано снови краљско дворје (Ујевић А., ХМЛ, 124). Именица *дроље* има негативну конотацију и означава лошу, неморалну особу, чиме појединац трпи осуду од стране друштва, те је лексема и експресивно обојена. Секундарна семантичка реализација лексеме *нагрље* под **б.** *они око којих се неко мора бринути, које треба издржавати (обично о ситној, нејакој, деци)* има негативну конотацију: Шта се ландохани и беспослен скита окол, да му сестра ради и уздржава онолико нагрље (Нам. 1, 74). Лексеме *особље, робље* и *сирочење* у свом примарном значењу реализују неутрално значење које се односи на скуп, мноштво јединки, у првој окупљених због неког посла: Одгојио [је] потребан број стручног особља (Прикр. 2, РМС), док у другој и трећој под утицајем сурових, животних околности, особа запада у тешку ситуацију: И једнога дана дићи ће се робље под заставом труда (Уј. Т., РМС); Да вам бора, троје сирочења ... ја вас више хранити не могу (НП Андрић Н., РМС). Именица *робље* у секундарном значењу реализује застарело значење **2.** *жене и деца, нејач*: Чувамо да не би Турци у планину у робље ударили (Нен. М., РМС), као сведочанство на некадашња мучна и ратна времена.

Именице са значењем особе: **по полу:** *женскадиње, женскиње, мушкиње*. Лексеме *женскадиње, женскиње, мушкиње* се издвајају са значењем по полу и представљају неекспресивну употребу у оквиру стандарног језичког идиома: Њих двојица ... отимали су се ... ко ће се боље допасти женскадињу (Кост. Т., БК 1906, 1413); У старо време, све се женскиње упрегне и преде (Ћос. Б. 3, 428); Свет улопан, на оделу и мушкињу и женскињу по више слојева блата (Нуш. 14, 139); Имали су добру земљу и било их је много мушкиња у кући (Андрић 7, 34). У култури друштва је уврежено мишљење да се улога мушкарца и жене различито перципира, те се у складу с тим користе и различита језичка средства за изрицање позитивне или негативне квалификације. За разлику

од творбених форманата *-ија* и *-ина* којима се именују збрине именице са веома фреквентном употребом у оцени учесника у комуникацији, код којих се на основу различитих параметара (по полу, узрасту, према професији, сталежу, социјалном статусу и сл.) вреднују особе, збирне именице типа *женскадиње*, *женскиње* и *мушкиње* сврставају се у неутралне лексеми лишене било какве оцене, већ служе као номинација истоврсне групе јединки.

Именице са значењем особе: **по узрасту**: *маториње*. Лексема *маториње* је у РСАНУ забележена као део покрајинских говора и може бити неутрално употребљена или са негативном конотацијом: Не знам ко им и ради, све само *маториње* по кући (Обади, Сребреница, Симић Мил.); Било нас је у кући доста, самог *маториња* седморо (Весел. 11, 68); *Маториње* је одрасла чељад у задрузи (Мачва, Вукић. М. 1). Када је наведена лексема употребљена са појачаном дозом експресије и то негативне, у ствари, сугерише се на емотиван (непожељан) став говорника према објекту именовања јер се на старост и на немоћ оних који су у позним годинама живота неспособни да се сами старају о себи гледа са неодобравањем и негодовањем.

Лексеми из семантичког поља „биће/лице” у српском језику део су и стандарних и нестандартних језичких идиома, о чему сведочи наш корпус. Такође, збирне именице из сфере „човек, особа” условљене су и екстралингвистичким факторима који омогућавају неутралну или експресивну употребу у језику. „Једнородност, свеукупност, недељивост мноштва људских јединки јесте квалитативна карактеристика која субјективно може бити оцењена као позитивна или негативна, што је у најопштијем смислу условљено емпатијом учесника у комуникацији” (Ристић 2004: 100). Дакле, анализа збирних именица са значењем особе истиче основне одлике типичних семантичких реализација збирности, скупности,

мноштва. Семантика именичких деривата са збирним значењем одликује се и додатним семантичким компонентама које имају функцију исказивања одређеног става према говорнику, његовом понашању и сл.

лексичко-семантичка група „биће/лице”	експресивна (+)/ (-)	неутрална (0)	неутрална (0)/ експресивна (-)
Влахиње	√		
дроље	√		
нагрље	√		
робље	√		
сирочење	√		
дворје		√	
особље		√	
дружбиње		√	
женскадиње		√	
женскиње		√	
мушкиње		√	
маториње			√

Табела 5: Приказ експресивних и неутралних збирних именица на *-је* са значењем особе

II/2. Лексеме из семантичког поља „биће/нелице/животиња”

Велику групу именичких деривата из сфере „биће/нелице” чине зооними: *врање*¹¹⁹, *гаврање*, *голубље*, *ждребоће*, *звериње*, *зверје*, *јаловиње*, *јарење*, *кокошчење*¹²⁰, *кокошење*, *кравчење*¹²¹, *лабуђе*, *лепирје*, *мравиње*,

¹¹⁹ У значењу: *гавран*.

¹²⁰ У значењу: *живина, перад*.

¹²¹ У значењу: *млада, ситна говеда (до године дана)*.

*мравље, мрморје*¹²², *мушиње, обадиње, обађе, овчиње, орлење, псетиње, птичје.*

Као и у претходној групи, највећи број чине лексеме из периферних идиома лексичког система, па бележимо покрајинску, дијалекатску лексику, лексику маркирану квалификаторима необ.(ично), нераспр.(острањено) и сл. Већина именица мотивисана је именичким основама, с понеким изузетком (од неименичких врста речи).

Примери употребе збирних именица као део стандардног језичког идиома: Расла јабука Ранку пред двором: | ... По њој попало сиво голубље (НП Вук 1, 60); Она [девојка] се попе на једно дрво да преноћи, да је на земљи не би изело како звериње (НПр Вук, 168); Ево ово зверје [курјаци] само гњездо брани (Змај 1, 400); Око врата облизују се и обилазе псетења и мачке (Ћор. С., РМС); Изнад Павла вије се јато врана, чавки ... и другог птичја (Ћос. Д., РМС).

Примери употребе збирних именица као део нестандардних језичких идиома (покрајинске и дијалекатске лексике): А гдје си ме јадну оставио | У горици, води на студеној, | Да ме једе од горе звјерење! (НП Бос., 49); Јаловење под јеле зелене, | А музење у зелено горје (Бег. Н. 2, 61); Обично се јаловиње: двисци, овнови и овце јалове продају (Том. С. 1, 469); Трговао је јарењем (Соф. 1, 102); „Лако ћемо за јело, кад имамо кокошења доста, едну коку на паделу а другу на ражањ” (Лика, Богдановић Ј., РЈА); Попут роја црног мравља | Свијет се згрће и уставља (Шен. А. 11, 182); Друге људе сматра као нешто ситно, као мравје (Јововић Л., БВ 1893, 182); Изби обадиње очи, има га ко пљеве (Љештанско, Тешић М. 1).

Примери употребе збирних именица као део маркиране, стилски обојене лексике (необ.(ично), нераспр.(острањено), песн.(ички)): Са грања крешти дерњаво гаврање (Кош. 1, 17). Желудац ... има код кокошчења (перади), ко[^] што су

¹²² У значењу: *црв, ровац.*

шкембе (велика дробина) код марве (БиХ, Зовко, ЗНЖ 1, 285); Смирује се сеоце, смирује ко лабуђе на језеру у оној дугој и широкој суморној равни (Коз. И. 2, 12); Шта је живот? часовно примирје | Међ силама бореће природе, | Цвиће земно, небеско лепирје (Пуц., Хрв. ант., 129); Мили Боже, какав си нам Ти, кад си труње и мравиње оваком љепотом надарио (Павлин. 5, 51); Мравеж, црви и мушиње, | Сви гадови, све дивоте (Поп. А. 2, 11).

У процесу лексичке метафоризације¹²³ настале су секундарне семантичке реализације појединих лексема: **метафоричким асоцијацијама заснованим на трансформацијама типа конкретно–апстрактно:** *голубље* **2.** индив. *живот, стање које подсећа на голубове; невиност, чедност.* — Од детињства, од једва-сећања, | У времену невина голубља (Змај 1, 601); **метафоричким трансформацијама заснованим на сеама колективне експресије:** *зверје* **б.** *фиг. сурови, свирепи људи, насилници.* — Они [Черкези] нису били овако зверје док су били на своме огњишту (Тод. П. 2, 80); **метафоричке асоцијације засноване по облику и сличности:** *мравље б.* *фиг. шаре сличне мравима.* — Тко ће знати, што је на том замазаном папиру, ишараном тим мрављем од ситних и дебелих квака (Ковачић 2, 341).

III. Лексеме које именују анатомске појмове и делове тела код људи и животиња

У нашем корпусу издваја се и група именица чији је семантички садржај тесно повезан са анатомијом бића, тј. са саставним деловима човековог, односно животињског организма и тела. Такве су следеће именице: *ласиње*¹²⁴, *глобље*¹²⁵, *живчевље*¹²⁶, *костурје*, *кошће*, *криље*,

¹²³ О типовима лексичких метафора и метафоричким трансформацијама в. Горган Премк 1997: 85–109; Драгићевић 2007: 146–160.

¹²⁴ У значењу: *бадљи по кожи живине.*

¹²⁵ У значењу: *зглобови.*

¹²⁶ У значењу: *живци, живчани систем.*

*ласиње*¹²⁷, *мадиње*¹²⁸, *мишићје*, *обрвље*, *перје*, *роговље*, *станичје*¹²⁹, *трупље*, *уђе*.

Лексеме из ове семантичке скупине такође се одликују збирношћу, мноштвом, тј. неодвојивошћу појединачних ентитета, те се и код њих као доминантне издвајају семе 'недељивости' и 'скупности', 'збира'. Именица *костурје*, поред своје квалитативности, изражава и извесну квантитативност на унутрашњем плану јер се сам предмет састоји из више делова (в. и Вахрушева 1999). Именице *глобље*, *кошће*, *криље*, *мишићје*, *перје* не могу се другачије посматрати до као скуп од више елемената, јер њихов семантички садржај изражава више од једног члана. Наиме, људско или животињско тело се састоји од великог броја костију, мишића, ткива и сл., те се ове лексеме тако и поимају у колективној свести говорника. Поред регуларних множинских облика *кост–кости*, *крило–крила*, *мишић–мишићи*, *перо–пера*, збирна образовања из наше грађе указују на мноштво појединачних елемената, али посматраних као нерашчлањиво јединство.

Лексема *перје* се у својим секундарним семантичким реализацијама лексикализовала. То значи да дериват у неким својим значењима може да развија идиоматичност, па долази до слабљења везе са мотивном речју и развија се ново лексичко значење (в. Јовановић 2010: 17). Тако се развило значење под **3. одевни предмети (обично бољи), одело, одећа**. — Одлучили смо да променимо перје: да накупимо нешто прња (Капор 2, 124), као обележје жаргонских говора, док се под **5. пруже на дрвеној дрљачи којим се**

¹²⁷ У значењу: *бадрљице перја које остану у кожи перади после перушања*.

¹²⁸ У значењу: *мошнице, муда*.

¹²⁹ У значењу: *скуп станица, ћелија одређене функције, ткиво*.

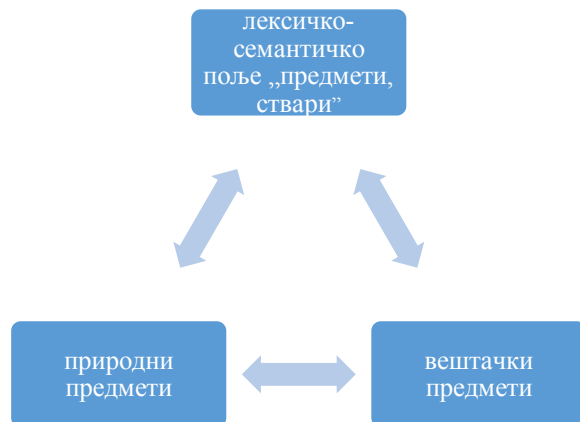
уситњава и равна земља после орања, развило значење у саставу покрајинских говора.

Примери употребе збирних именица као део стандардног језичког идиома: Торсо људских облика ... клате се о њима [вагонима] као костурје објешених (Цес. 3, 66); Рука му није више господарила пером, нити мишићје руком (Барт. 1, 256); Болесница је средњег стаса, њжног скелета, слабог мишића (Фелдман М. 1, 144); Из покожице постају различити рожни органи: рожне крљушти рептила, перје птица и длаци сисара (Станк. С. 1, 42); На други начин настају рогови и роговље многих папкара (Финк Н. 1, РМС); Видио [сам] у блату трупља осрамоћених ... дјевојака (Кум., РМС); Око тебе мрвеж, развалине, уће, трупље, кости (Прер. П., РМС).

Примери употребе збирних именица као део нестандардних језичких идиома и стилски маркиране лексике (покрајинске, застареле, нераспрострањене): Мучило га такођер, да је у прстима ... у опће на свим скрајним половима живчевља ћутио неко струјање и трзавицу (Ђал. 14, 94); Сваки сам дан стрпљиво ишчекивао, што ће се од стола вратити у кухињу ... Код меса сам се најчешће преварио. У кухињу се вратило кошће и маст (Киш 1, 39); Климкао је главом затворених очију уздигнутог обрвља (Божих 2, 275).

IV. Лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”

На основу диференцијалних сема највишег ранга лексеме из овог семантичког поља можемо поделити у шест група са значењима: 1) предмета од камена, 2) предмета од дрвета, 3) делова покућства, окућнице, намештаја, предмета који се користе у домаћинству, 4) превозних средстава, 5) одеће и обуће и 6) геометријских облика.

Табела 6: Ужа подела збирних именица на *-је* у оквиру лексичко-семантичке групе „предмети, ствари”

IV/1. Именице са значењем предмета – камена

Велику скупину именичких деривата на *-је* са значењем збирности у сфери неживих ентитета чине лексеме из семантичког поља „предмети, ствари” са архисемом ’камен’, при чему се из свог семног потенцијала активира и низ других сема, и то семе ’облика’, ’врсте’, ’квалитета’, односно ’каквоће’, ’сврхе’, ’намене’ и сл.:

Не бије мене торба, већ оно што је у торби. Казао некакав кога су тукли торбом, у којој је било камење (НПосл Вук). Они су се у тврдим ловачким ципелама тешко кретали по камењу (Калеб 6, 59). По своме саставу метеорити се деле на метеорско камење и метеорско гвожђе (Радив. Т. 3, 39).

Лексема *камење* посведочена је и у осталим словенским језицима са збирним значењем „мноштво каменова”: мак. *камење* (камења), буг. *камење*, *камъне*, рус. *каменіе*, *камење*, белорус. *каменне* и др.

Именице се могу поделити у неколико скупина:

1. а. по врсти камена, минерала: *мраморје*.

Мутна тече Тара валовита ... | На њој нема брода ни ћуприје, | А око ње борје и мраморје (НП Вук 2, 105).

Секундарна семантичка реализација лексеме *мраморје* доноси ново значење путем метонимије – обележје за обележено место: **2.** *камен на месту нечије погибије; надгробни камен, камени споменик на нечијем гробу*: Сва Васојевићка Нахија осуга је мраморјем, простим камењем без натписа, „и за сваки мрамор зна се коме је пободен” (Ђорђ. Т. 11, 115). Мраморје и мрамор је општи назив у овом крају [Драгачеву] за усправљене надгробне каменове (Ерд. 1, 76).

1.б. *фино избрушен, блистав камен, дакле издваја се према облику, лепоти, квалитету, обради: алемље¹³⁰, бисерје.*

Ја сам имо прости прстен, | На њему је алем био, | Тај је алем својим сјајем | Све алемље надмашио (Јер. 2, 34); У твојој коси | Горе корали, сија се бисерје (Јакш. М. 1, 33).

1.в. *као необрађен, сиров предмет који има различите намене и сврху: буље¹³¹, жрневље¹³², жрње, кремене, кремове.*

Ако неко постави унаоколо ледине клаком (кречом) обијељено камење, знак је да је ту забрањено пасти стоку. То обиљежено камење у неким селима зову „буље” (Мићевић Љ. 1, 223); Није л’ мајка родила јунака ... | Пак да сиђе у Ајаз-Софију, | Да нам узме праха и олова, | И камења за пушке кремена (НП Петран. Б. 1, 583).

1.г. *на чије обликовање су деловале природне силе: ваљовање¹³³, валуће¹³⁴, котуриње, облуже.*

Избацује редом ваљовање (Левач, Буш. 1); За мекотом навали онамо кршје ... облуће и валуће, те заплави долине (Шул. 3, 65); котуриње [је] већином равно, на угловима од текућих вода и леда заобљено и изгребено камено кршје (Минерва); Валови су се пењали по облућу све до мојих ногу (Уј. Т. 3, 42).

1.д. *предмети од камена направљени људском руком: кипове, степење, стубље, стубовље, ступовље, храмовље.*

¹³⁰ У значењу: *драги камен, дијамант.*

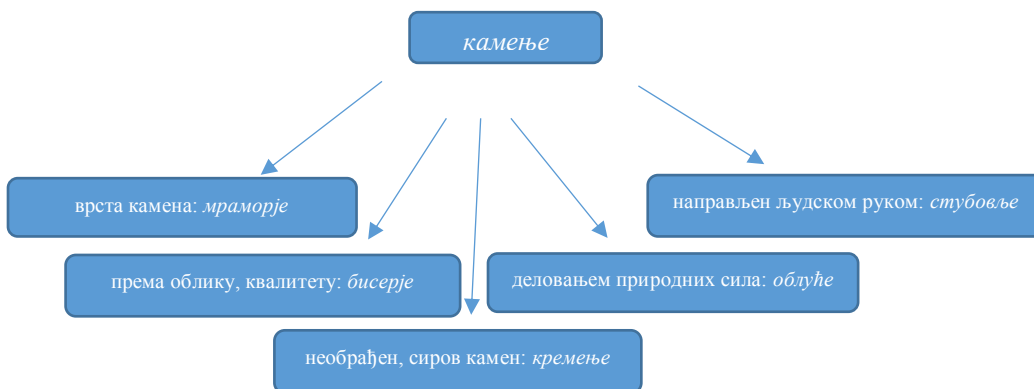
¹³¹ У значењу: *окречено камење којим се ограђује ледина.*

¹³² У значењу: *жрвњи, млинско камење.*

¹³³ У значењу: *камење из калдрме, облужи.*

¹³⁴ У значењу: *мањи камен који се ваљањем заоблио; крупан шљунак.*

Калуђер црни озбиљним кроком ... се пење уз трошно степење (Кост. Л., РМС); Двориште ... самостана с тријемовима, којима су укочено закорачили готски лукови са ступовљем (Батуш., РМС); Из незграпне материје жилама и ерозијама издртог камења историјских података уобликује и ствара киповље, ступовље, храмовље (ХР 1928, РМС).

Табела 7: Ужа подела збирних именица на *-је* у оквиру лексичко-семантичке групе „предмети, ствари” са значењем предмета од камена

Са творбеног аспекта значајно је прокоментарисати конкурентност суфикса код појединих именичких деривата, типа *жрневље–жрње*, *кремење–кремовље*, *стубље–стубовље–ступовље*. Наиме, као и код именичких деривата из семантичког поља „биљка, дрво, њихови делови и остаци”, реч је о множинском наставку *-и* и његовој проширеној варијанти *-ови*, па имамо *жрвањ: жрвњи–жрвњеви–жрње–жрневље*; *кремен: кремени–кременови–кремење–кремовље*; *стуб–ступ: стуби–стубови–стубље–стубовље–ступовље*. Дакле, увиђамо да су оба творбена форманта подједнако у употреби, о чему нас обавештава и речничка грађа и примери контекстуалних реализација:

Мићо навалио, па само стеже ... пуцају кошчице ко зрно међ’ жрневљем (Ранк. С., 4, 78); Када грми, не смије се мљети пшеницу у жрње (Вул. В. 1, 52); Овде смо добили доста оружја, барута, олова, кремења и хаљина (Мил. М. Ђ. 29, 27); Могу и Катунјани набављати храну, со, пушке, барут и кремење (Ђорђ. Вл. 15, 37); Тражим да ми Сињорија пошље: праха, олова, кремовља, сабаља и осталог (Пав. 19, 61); Достина су вршили

гребиво оштрим „кремовјем” од пушака ... а ђеко и парчетом ластре (Дуч. С. 1, 250); Сводови [палате] као у највишој спили ... стубље јеловито (Љуб., РМС); Двориште ... самостана с тријемовима, којима су укочено закорачили готски лукови са ступовљем (Батуш., РМС).

IV/2. Именице са значењем предмета – од дрвета

Наредну групу сачињавају именице из семантичког поља „предмети, ствари”, које означавају ентитете од дрвета, односно у фокусу је ’дрво као материјал за грађу, као грађевински материјал’: *брвање, гређе, дривље, кочје, коље, лемеђе, лемезје, лемежђе и лемежје, проиће*¹³⁵. Лексеме *дривље, лемеђе, лемежђе и лемежје* део су покрајинских говора и не налазе се у активном језичком фонду свих говорника језика, већ представљају специфичан слој лексике који се везује за одређену средину:

На катунима ... где изјављују стоку ... њих [колибе] граде на подини, у облику гувна од рогоца, које заплету прућем, сламом ... покрију а лемећем притисну (Трој., СКГл 19, 743); Због ... [ветра] на сена мећу дебело и тешко лемежђе (Мићић Љ. 1, 404); Лемежје је у Ускоцима збирна именица од лемез (Ускоци, Станић Мил.).

Необичне су и именице *брвање* и *гређе* које представљају збирна образовања од *брвно* и *греда*. Међутим, у свести говорника много су чешћи плуралски облици мотивних именица: *брвна* и *греде*.

Куће [су] и даље грађене од дрвета с брвањем (Марков. 1, 26). Од крова ни трага; само гдјегдје из зида вире црни угарци гређа (Драж. 2, 39). У дну воћњака ... има једна зграда, начињена од јаких растових брвана (Глиш. 7, 365). Ту је била и старинска црква од брвана (Радив. Т. 1, 145). Нешто је гребло по брвнима споља (Лал. 4, 85). Тако сазида ... и покри дом гредама и даскама кедровијем (Дан. Ђ. 12, 281). Ено и пламен канда продире | Кроз суве греде старе колибе (Јакш. Ђ. 10, 197). Пуцају рогови и греде, већ је и таван дохватило (Лаз. Л. 1, 140).

¹³⁵ У значењу: узан, с једног краја заоштрен колац (најчешће као део оgrade, плата).

Дакле, стиче се утисак да именице које припадају овом лексичком слоју, с обзиром на то да се чешће употребљавају плуралски облици, губе полако своја збирна својства, а све се више препознаје појединачност и рашчлањивост датих ентитета. Лексема *коље* и даље чува своју збирну семантику и преципира се као скуп истородних предмета, те то можемо потврдити и примерима употребе из корпуса:

За све оне обвезнике, који буду доцније дошли од прозива, наређује: да се ставе у пољски затвор од коља (Јок. 1, 13). Ограда од коља бјеше ниска (Крешић С. 1, 91). Зашкиљи отац на расклимани плетер од врбовог коља (Павич. 2, 145).

Лексема *коље* има развијену полисемантичку структуру и у секундарној семантичкој реализацији остварује следеће покрајинско значење: **б. врста дечје игре**: Скупили се на меко утапкано блато, па се играју коља (Срем. 11, 250). Секундарно значење лексеме *коље* настало је **понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања** (Гортан Премк 1997: 64, Драгићевић 2007: 139–140) независно од примарног значења, те нису ни у каквој вези.

предмети од дрвета	немаркиране зб. именице	маркиране зб. именице
брвање	√	
гређе		√ необ.(ично)
кочје	√	
коље	√	
лемезје	√	
лемеђе/лемежје		√ покр.(ајинско)
прошће	√	

Табела 8: Приказ маркираних и немаркираних збирних именица на *-је* са значењем предмета од дрвета

IV/3. Именице из семантичког поља „предмети, ствари” које означавају делове покућства, окућницу, намештај, предмете који се користе у домаћинству

Ову групу чине следећи именички деривати: *бљушиће*¹³⁶, *бурење*, *буриње*, *завесје*, *јастучје*, *каптарје*¹³⁷, *клиње*, *косјерје*¹³⁸, *луковље*¹³⁹, *луминарје*¹⁴⁰, *мобиље*, *оборје*, *посуђе*, *прозорје*, *стаклиње*, *суђе*, *цревље*¹⁴¹, *црепље*, *цреповље*, *чадорје*, *шаторје*.

Лексичке јединице из ове лексичко-семантичке групе именују реалије материјалне културе из сфере куће и окућнице, као и домаћинства. Као што се на основу грађе може уочити, и ова лексичка скупина сачињена је највећим делом од покрајинске лексике, као и стилски маркиране лексике квалификатором необ.(=необично). На тај начин, издвајају се као јединице нижег реда у односу на јединице језичког стандарда, али то не умањује њихову вредност и употребу. Територијално обележене лексеме квалификатором покр. *бурење*, *буриње*, *мобиље*, *оборје* илуструју како богатство граматичког и творбеног израза тако и језичког, стилског богаћења језика. Уз системски множински облик *бурета*, као и суплетивни облик *бурад*, јављају се и покрајинска образовања *бурење* и *буриње*, додуше у ограниченој употреби сведеној на одређени језички ареал.

Нуз сваку дуљину (пивнице) поредано је бурење (Варош, Лукић Л., ЗНЖ 24, 57). Ко има пивницу копа је ... а држи у њој: буриње за пиће (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2, 124).

¹³⁶ У значењу: *посуђе*.

¹³⁷ У значењу: *покривач начињен од сламе, рогоза, шевара, коре дрвета и сл. који се ставља на кошницу да се пчеле заштите од велике хладноће, врућине или кише*.

¹³⁸ У значењу: *алатка са српастим сечивом за сасецање грана, жбунова, лозе и сл.*

¹³⁹ У значењу: *куполе, кубета*.

¹⁴⁰ У значењу: *прозори на крову*.

¹⁴¹ У значењу: *црево*.

Именице *завесје* и *јастучје* означене су као збирне у ограниченем броју примера употребе у РСАНУ, те сматрамо да су плуралски облици *завесе* и *јастуци* обичнији и чешће у употреби. Збирна образовања, у овом случају представљају првенствено пишчеву слободу изражавања и маркирана су у језику.

О проспи божанске дуге | да се ко чудесни мост, | напну на завесју неба (Крл. 16, 23); Жена је стала да се гибље у сандуку, и чује шуштањ папирнатог јастучја испуњеног пиловином (Крл. 11, 209).

Именички деривати *прозорје*, *стаклиње*, *црепље*, *цреповље*, *чадорје*, *шаторје* изражавају регуларну збирност, засновану на скупности истородних ентитета.

Ти се скочи на ноге лагане па провири на прозорје куле (НП Андрић Н., РМС); Заигра [сунце] по стаклињу на ормару (Горан, РМС); Из овог црепља читај одговор (Кост. Л., РМС); Видје стару кућицу покривену цреповљем (Коз. И. 3, РМС); Посријед поља попео чадорје, пак растури харачлије љуге (Маж. И. 3, РМС); На будимској страни шаторје се бели (Змај 1, РМС).

Запажа се конкурентност суфикса код именица *црепље* и *цреповље*, о чему смо већ писали у оквиру претходних лексичко-семантичких група¹⁴². Именица *цреп* развија и секундарне семантичке реализације, па издвајамо значење под **3. разбијени делић, комадић нечега, крхотина, рбина**, које је посведочено и у збирној именици *цреповље*: Адам нагне се и купи цреповље [разбијене чутуре] (Крањч. С., РМС). Наведено збирно значење резултат је **синегдохе**. Према М. Ковачевићу (1999: 188–197) који издваја неколико модела синегдохе ДЕО–ЦЕЛИНА, секундарно значење именице *цреповље* настало је путем модела ДЕО ПРЕДМЕТА → ПРЕДМЕТ У ЦЕЛИНИ:

¹⁴² В. лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”.

цреп 1. *плосната танка опека којом се покривају зграде →*
3. *разбијени делић, комадић нечега, крхотина, рбина.*

Именице *бљушиће, посуђе, суђе* односе се на предмете различитог облика, величине, материјала, а служе за припрему или послуживање хране и део су основног инвентара у покућству. Именица *бљушиће* припада покрајинском слоју лексике, док су именице *посуђе* и *суђе* типични представници збирних именица и конкурентни су са плуралским облицима *посуде* и *судови*.

И угледаше рибе билице, | И угледаше и уфатише, | И метнуше их у златно бљушиће (НП, ЗНЖ 29/II, 219); Спремала [се] да пође у кухињу и опере чајно суђе (Торб. Ј. 1, РМС).

Лексема *посуђе* у споју са другим лексемама остварује и бројне колокацијске везе: *кухињско посуђе, сребрно посуђе, дрвено посуђе* и сл. Колокацијске везе у које ступа дата лексема у овом случају најбоље исказују особину нерашчлањивости и нераздвојивости ентитета који служе у исте сврхе.

Именице које означавају врсту алата у домаћинству јесу *клиње, косјерје и цревље*. *Косјерје* и *цревље* су стилски маркиране квалификатором песн. Такође, именица *косјерје* је у примеру у облику номинатива множине, што сведочи о парадигматичности нетипичној за збирне именице.

Свака мишка машаше се једра оружја често к'о косјерја силна (Кор. 2, 174). Шапат овај букти у пријевљу и рокти басом (Камов 1, РМС).

IV/4. Именице које означавају превозна средства и њихове делове

Ову скупину чине следеће лексеме: *бродовље, возовље, жабовље, јамборје*¹⁴³, *јарбоље, једриље, колесје*¹⁴⁴, *конопље, сплавље*. Као општи збирни назив за превозна средства издвајају се лексеме *бродовље, возовље, једриље* (под **2.** значење *једрењаџи*), *сплавље*, а као саставни делови појединих превозних средстава *јарбоље* и *једриље* (под **1.** значење *једро*):

Сваким даном све већма чезне за приморјем, за зеленим морем, бродовљем (Шапч. 4, 47); Дубровачко бродовље ... сад се опет снажно диже (Мил. М. Ђ. 21, 118); Једриље б'јело усидрено чека, | Да вјетар дуне и талас се пропне (Назор 4, 12); Моравом чун. Дрином сплавље (НИН 1959, РМС); Крижеви, безбројни ... накосише се, оживјеше, заљуљаше као препуштено јарбоље (Божић 2, 418); На далекој пучини разабирало [се] једриље неке лађе (Адум 1, 134).

Бележимо и поморски термин *жабовље* у значењу *систем чекрка за померање ужета на броду*, чиме се присуство збирних именица потврђује и у оквиру специјалне, термилошке лексике. Застарели збирни облик именице *колесје* сведочи о некадашњем поимању наведене именице као нерашчлањивог збира предмета, док савремено стање у језику потврђује чешћу употребу множинског облика *коло–кола*, ређе *колеса*, па самим тим и збирне именице *колесје*: Позорница је потпуно мрачна. Чује се само ударање возног колесја (Бег. М. 4, 84). Именица *конопље* у својој секундарној семантичкој реализацији развија збирно значење **2.** *конопци, ужад*, на основу **метафоричких асоцијација према облику**: Два Циганина ... са конопљем на грудима, покушаваху да оглођу неколико ... папака (Црњ. 2, 14); Кроз конопље бродова фијукне удар ветра (Тип. 5, 105).

¹⁴³ У значењу: *јарболи* и њихови делови на *једрењаку*.

¹⁴⁴ У значењу: *коло, колесо*.

IV/5. Одевни предмети

У оквиру семантичког поља „предмети, ствари” нашле су се именице *облачје* у значењу *одевни предмети, одећа*: Свучем се, угасим свјетиљку, легнем. Глава ми јаче шумила, а испод вјеђа међу шареним облачјем зуре у ме укочене, ледене очи (Драж. 2, 18) и именица *натикавље* у значењу *општи назив за сву обућу*: Натикавље се зове једним именом оно што се обува на ногу испод колена (Банија, Шкар. 1), у оквиру нестандардног идиома (маркиране квалификатором покр.), као општи називи за одећу и обућу, и низ других лексема којима је заједничка архисема ’одећа’: *прстење, ремење, рубље, скутје, тракиперје*. Дакле, поједине означавају саставне делове одевних предмета, нпр. *скутје, рубље* (значење под **а.** *доња одећа (обично платнена), преобука*), или додатне делове одевних предмета као производе направљене људском руком, нпр. *ордење, прстење, ремење, тракиперје*.

Модернизован је ... сервис за прање и пеглање рубља (Пол.1958); Ја не гледам у скутје кошуље (НП Андрић Н., РМС); Продају [народ] ... само да звоне цекини и ордење (Крл., РМС); Гледајте јој руке како су начичкане прстењем! (Вел., РМС). Сав утегнут у мрко ремење и каише ... злобно ... одмјери стару жену (Ћоп., РМС).

Именица *тракиперје*¹⁴⁵ носи квалификатор заст. у значењу *врста накита у народној ношњи*: Све му пала пера низ рамена, кад с’ окрене Цмиљанић сердару, стоји звек тракиперја златна (НП Вук, РМС), као доказ некадашњег времена, друштвено-историјских околности и културе у којој је народна ношња била симбол народности, јунаштва и српства уопште. Именица *дроње* у свом примарном значењу под **а.** означава *похабан, подеран, поцепан део одеће*, док у секундарном значењу путем **метафоричких трансформација конкретно-апстрактно** развија експресивно значење **б.**

¹⁴⁵ Наведена именица настала је у процесу сложено-суфиксалне творбе: *трака+перје*.

гадови, олош: Обуче [се] у чисто и понећ своје пресвучено дроње изиђе (Крст. А. 2, 455). Големи број усташа стално је врвио око столачке тврђаве и добацивао аустријској посади: „Излази, дроње, из царева града!” (Гујић К., ХК 18, 193).

IV/6. Геометријски облици

Забележили смо и неколико именица које означавају различите геометријске облике: *котурје, обручје, крижевље, крижје*. Лексеме *крижевље* и *крижје* одлика су западних крајева нашег језичког подручја, док су *котурје* и *обручје* део стандардног језичког идиома српског језика: У луци усидрени бродови ко да спавају. Бијели им се крижевље и шртије (Јер. 1, 38); Јелена [се] попела на велику кацу ... ноге утврдила на дебело дрвено обручје, па главу оборила на једну страну да се једва види (Шапч. 13, 116).

V. Лексеме из семантичког поља „воће и поврће”

У овој групи су именице чији се семантички садржај реализује у оквиру архисеме ’воће’ или архисеме ’поврће’. И сама именица *поврће* припада групи збирних именица изведених творбеним формантом *-је*. И. Клајн (2003: 1049) износи тезу о могућем постанку наведене именице, истичући да је можда настала од основе која се само јотована јавља у именици *поврће* < поврт-је или аналогијом са *вртар* или *повртњак*. Иначе, тематској скупини воћа припадају *грожђе, јагуриње*, док се остале квалификују као поврће: *гомоље, облиће, шемарје*¹⁴⁶.

Примери употребе збирних именица као део стандардног језичког идиома: Остала страна остане здрава, нити ће се окужити здраво гомоље (крумпир) (ПП 1868, 185). Спремала су се ова јела: грах, пржена риба, рибља чорба или чорба од „јагуриња” (зелено грожђе) (Фил. М., ГлЕМ 1931, 19), а издвојила се лексема *облиће*

¹⁴⁶ У значењу: *већа количина младог кеља или купуса који се још није увио у главице*.

у значењу *грашак*, стилски маркирана квалификатором необ. као показатељ ограничене употребе у језику: Невина јој браћа из забаве суште | Сад облиће зрело, сада пасуљ љуште (Поп. Мита 1, 92).

Извесне семантичке измене запажамо код именице *грожђе*, али не по значењу већ према облику, јер мотивациона основа јесте именица *грозд*, али се мноштво гроздова не разумева као целина у склопу дате лексеме, него се именички дериват дефинише као *плод винове лозе* „у коме се не аперцепира множина гроздова” (Вуксановић 2008: 127): И на чокоту бјеху три лозе ... и грожђе на њему узре (Дан. Ђ. 12, 34). Тамо расте виново чокоће, | из чокоћа винова лозица, | из лозице од грожја евењеке | а из *грожја* рујно тече вино (Кост. Л. 6, 56). М. Ивић (1995: 17, у фусноти) истиче да је именица *грожђе* збирно образовање са лексичким кореном као у речи *грозд*, која спада у нормалне заједничке именице: *грозд:гроздови*. *Грожђе* се узима као опште име врсте, док је *грозд* увек назив за својеврсно уобличен, појединачан примерак појаве *грожђе*, па имамо: *Он радо једе грожђе*, а никако **Он радо једе гроздове*, али с друге стране: *Појео је два грозда*. Дакле, гроздови нам овде служе за пребројавање, односно када треба изразити количину.

VI. Лексеме из семантичког поља „географски појмови”

Семантичко поље у чијем се саставу налазе именички деривати који се односе на географске појмове, чине велику скупину збирних именица у чијој су семантици обједињене појаве које нас окружују у природи. Дакле, оне имају просторно значење и служе за означавање места или предела. Такве су следеће именице: *брежје*, *брђе*, *ваље*,¹⁴⁷ *висје*, *височје*, *врховље*, *врије*, *вртложје*, *голеће*¹⁴⁸, *горје*, *горовје*, *гребене*, *гричје*¹⁴⁹, *гроће*¹⁵⁰, *грухље*

¹⁴⁷ У значењу: *стена, блок*.

¹⁴⁸ У значењу: *голет*.

¹⁴⁹ У значењу: *стрмо каменито брдо, врлет, криш; каменит предео*.

и *грушије*¹⁵¹, *доље*, *захриђе*, *језерје*, *клисје*¹⁵², *клисурје*, *ливађе*, *острвље*, *островље*, *оточје*, *овршје*, *понорје*, *пруђе*, *рудогорје*, *стење*, *хриђе*, *хумље*.

Збирне именице из ове групе највећим делом су део стандардног језичког идиома и активног речничког фонда, а значење појачане кумулације нарочито је изражено. Иако им конкуришу системски множински облици, употреба ових именичких деривата је честа, а осећај целине и нерашчлањивости датих реалија веома је јак у свести говорника. Говорник српског језика перципира ове именице као збирне управо због тога што оне означавају појмове у природи као скуп, мноштво датих реалија које се ретко посматрају као издвојене или изоловане. Нпр. именице *висје*, *врховље*, *горје*, *гребење*, *клисурје*, *стење* никада не поимамо као појединачне облике, јер у нашој свести меморисана је слика која обухвата скуп датих појмова.

Примери употребе збирних именица као део стандардног језичког идиома: Ми смо као стадо: | по ваздан лута брђем и побрђем (Бег. М. 3, 89). Нема страха, да се из валовља помоли хитра ускочка лађа пуна љутих врагова (Новак Вј. 3, 33). Крш је мјесто пуно камења ... Валовље је мјесто гдје су велики кршеви (Ковачевић С., НЈ 6, 116). Да л' ће гора да окити висје ...? (Јелић М. 1, 65). Крај мене дршће њежно врховље мирисног босиљка (Драж. 2, 114). Ко је горе да се спусти ниже; | Ко је доле да на вршје стиже (Вин. 5, 144). У средишту српских земаља, опасана са свих страна високим горјем и кланцима ... та је земља била настањена ... од чисто славенског елемента (Ћор. В. 3, 12). Брда ... својим ... кршевитим гребењем ... висину гребу (Нев. 2, 207). Сад се пјениш, шумиш, плускаш, | Ко да желиш надвладати | То клисурје, силну гору (Фран. 1, 161). Кроз ливађа и жита, лети, копитом сече, па једро класје кида (ЗК 7, 6). Први зрак, просувши се преко овршја најближих, врло ситних јела ... затрепта на лицима деце (Прев. 6, 329). У понорју тамном између клисура алпских шири се краљевски кондор (Бег. М., РМС). [Очи су] изгледале сиве

¹⁵⁰ У значењу: *камењар*.

¹⁵¹ У значењу: *кршевито земљиште, камењар*.

¹⁵² У значењу: *гребен*.

и хладне као челик и стење код мора (Јанк. Мил. 1, РМС). Хриђе, дрвље, равнице и горе ... пјевају (Прер. П., РМС).

VII. Лексеме из семантичког поља „атмосферска појава”

Невелику скупину лексема које се односе на атмосферске појаве, као и на појаве у природи, а перципирају се као једна целина, носе следећи именички деривати: *вирје*¹⁵³, *громовље*, *облачје*. Лексема *облачје* попут оних које означавају географске појмове, нпр. *хриђе* се концептуализује као сабијено мноштво, као јединствена неразлучна група нечега те је значење збира врло наглашено. У својој секундарној семантичкој реализацији лексема *облачје* путем **метафоричких асоцијација конкретно-апстрактно развија** и следеће значење: **2. оно што представља нешто неповољно, непријатно, што одражава неко тешко, мучно стање, невоља, неприлика**: Ти растављаш све облачје оно, | Што се купи изнад наших глава (Прер. П. 2, 56). Има и на моме небу дана облачја, али се враћају дани радости и пјесама (Крл. 11, 8). У самој тој далекој Русији скупља се црно тешко облачје, што навешта буру (Крл. 2, 47). Овде бисмо припојили и две лексеме из сфере небеских тела: *звезђе* и *маглозвиежђе*¹⁵⁴. Именица *маглозвиежђе* представља индивидуалну, песничку творевину, те је у РСАНУ маркирана квалификаторима индив. и песн.: Свуда мравад насусрет им хити ... | К небу [се] диже и ту се разлиева, | Маглозвиежђу слична у ситноћи (Прер. П. 2, 276).

VIII. Лексеме из семантичког поља „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова”

Ову лексичку групу сачињава велики број лексема које означавају мноштво, збир ситних делова, отпадака, остатака, чврстог материјала, талог.

¹⁵³ У значењу: *вихори*.

¹⁵⁴ У значењу: *скупина, рој звезда које се не могу јасно распознати*.

То су следеће именице: *вртлиње*¹⁵⁵, *вршиње*¹⁵⁶, *глотиње*¹⁵⁷, *дробље*¹⁵⁸, *дробљење*¹⁵⁹, *дропиње*¹⁶⁰, *дроптиње*¹⁶¹, *дрожђе*¹⁶², *жарје*, *жаровље*, *жеравље*, *огризоће*, *окрње*, *труње*, *угљење*, *угљевље*¹⁶³. С обзиром на то да је реч о већем броју ситних, малих честица, па се као такви појединачни елементи скупа не могу издвојити јер су непробројиви, понашају се слично као градивне именице типа *песак*¹⁶⁴, односно као *mass nouns*¹⁶⁵ у енглеском језику. Наиме, поред именица које су из сфере стандардног језичког идиома типа *труње*, *угљевље*, *угљење*, *чагрће*, именице *дробље*, *дропиње*, *дрожђе*, *жарје*, *жаровље* углавном су саставни део покрајинских говора или су део нераспрострањене лексике у језику и концептуализују се као једна хомогена, компактна маса, у виду ситних честица материјала, те се лишавају рашчлањивости: Ситно је камење, где бијаше стена, | Крваво црвено кроз многа времена. | У тој мркој крви, о то ситно дробље, | Оштриле се муње — о стенино гробље! (Драг. 1, 151); Под „винском стељом” (талог, дрожђе) подразумева се талог, који при отакању вина остаје на дну бурета (Ранк. Б. 1, 92), Домаћин узима из ватре живо угљевље („жарје”) и ... меће их на раонике (Петр. А. 1, 440), Гомиле жаровља тињају и разгарају се (Зог. 4, 70), Мршава брада професора веронауке пуна је ... труња од дувана (Ћос. Б. 3, РМС). С друге стране, именице типа *вртлиње*, *вршиње*, *глотиње*, *облиње*, *чапурје* перципирају се као скупне, али код којих се скуп у појединим

¹⁵⁵ У значењу: *отпаци који се добијају при врћењу, бушењу, сврдлању*; исп. опилџи, пилотина.

¹⁵⁶ У значењу: *сасечене гранчице*.

¹⁵⁷ У значењу: *отпаци, нечистоћа, ђубре*.

¹⁵⁸ У значењу: *издробљени материјал, ситно комађе, маса ситних делића нечега*.

¹⁵⁹ У значењу: *комадић удробљене, иситњене хране*.

¹⁶⁰ У значењу: *чврсти делови измуљаног грозђа (грожђаног кљука), комина; остатак од самлевених и исцеђених маслина*.

¹⁶¹ У значењу: *честица нечег иситњеног, мрва, трунка*.

¹⁶² У значењу: *оно што се сталожу на дну суда при преради, цеђењу, одливању, откувавању (талог, комина, восковарина и сл.); издробљена, кашаста маса*.

¹⁶³ У значењу: *жар у ватри, у пећи, разгорели дрвени угаљ или дрво*.

¹⁶⁴ В. Ивић 1995: 15.

¹⁶⁵ „Mass nouns” за денотат имају хомоген скуп без имплицитних граница (Вјежбицка 1988: 506).

сегментима може рашчланити на саставне делове: Кад се дрва исеку, онда границе што остану зову се врждак или вршиње и служи за потпалу (Пирот, Пеј. С.); И срдито повлачи ногу по иверју и глотињу (Коз. И. 2, 134); И данас, ето, скупише сувади и чапурја ... и вечера се спреми (Кош., РМС).

Дакле, лексемама из ове тематске скупине заједничко је то што садрже исту полазну сему која се издваја из семског састава наведених именичких деривата, а то је сема 'резидуалности' која се односи на остатак, на преостали део чега, на оно што је преостало, заостало иза чега.

IX. Лексеме из семантичког поља „комад, део, грумен нечега, гомила”

Ова лексичка група именица састоји се из именичких деривата којима се означава гомила, камара крупнијих, већих предмета. Такве су следеће именице: *бремење, бусење, бусје, грамађе, громађе, груђе*¹⁶⁶, *грумење, груневље*¹⁶⁷, *груновље*¹⁶⁸, *груње, комађе, наклађе, плашће*. Лексеме највећим делом припадају активном речничком фонду, и код њих, за разлику од именица из претходне скупине, доминира велики скуп састављен од појединачних реалија, који се поима као једно цело, односно као једна целина.

Примери употребе збирних именица као део стандардног језичког идиома: Са бремењем оружја упаде [Липовац] из Бугарске у Србију (Мат. 11, 197); Дућан ... постаје ружна ... мајсторија од камичака, бусења и комадића цријепа (Ћоп. 5, 13); Колико сам пута ... веселио се гледећи ... зелено травно бусје како се лелуја (Нов. 4, 146); Удара батином по грумењу црне земље (Петр. В. 4, 117); На осталим се кулама види одваљено веће или мање комађе под утицајем последњих сеизмичких удара (Мих. Ј. 1, 9); Слушам ... доста често позоришна комађа (Вуч. 1, 245); Кадикад вихорина завитла

¹⁶⁶ У значењу: *грудва*.

¹⁶⁷ У значењу: *грумен*.

¹⁶⁸ Исто.

прашином, изпреваљива снопље, разкопа наклађа (Уј. И. 1, 159); Завуче се [дечко] међу плашће (Ранк. С., РМС); Наши млади официри гинули [су] и падали као снопље (Нуш., РМС).

Х. Лексеме које означавају апстрактне појмове

Међу збирним именицама са творбеним формантом *-је* нашло се и неколико именица са апстрактним значењем. Оне су посебно интересантне јер нису својствене овој именичкој врсти речи. У нашем корпусу забележене су следеће апстрактне именице са збирним значењем: *гласје*¹⁶⁹, *гласовље*, *дење*¹⁷⁰, *даворје*, *звуквље*, *милодарје*¹⁷¹, *мирисаље*, *мирисје*, *називље*, *поломље*¹⁷², *разногласје*, *творје*¹⁷³. Поједина збирна образовања су посебно необична и везују се за песнички израз. О. Цвијић (1966: 290, 291) истиче да је суфикс *-је* био нарочито омиљен у доба романтизма у поезији и да су песници желели да прикажу нерашчлањене, компактне, тесно повезане целине, па су уз помоћ овог суфикса стварали такве облике којима је тешко приписати значење колектива. Наиме, сама семантика збирних именица разликује се од значења множинских облика: збир представља посебан вид множине бића или предмета, њихов јединствен скуп, јединствену, свеобухватну целину, количину, сједињено мноштво чега, како примећује ауторка. Због тога је несумњиво да је облик збирних именица, односно њихово значење послужило романтичарима као семантички снажнији него што би то били множински облици.

Примери употребе збирних именица као део песничког израза: Вишњи дигне благословну руку, | Валови се гласја поутаже | И изумру у послушном муку (Прер. П. 2,

¹⁶⁹ У значењу: *гласови, звуци*.

¹⁷⁰ У значењу: *дан*.

¹⁷¹ У значењу: *поклон или помоћ из милосрђа, милостиња*.

¹⁷² У значењу: *убиство, покољ*.

¹⁷³ У значењу: *творевине, радови*.

263); Спојила се душа ноћи | Спојила се с душом дања (Змај 1, 601); Слатка је машта кад сам себе варам | о будућему дању и уздању (Уј. Т. 1, 47); Шуми борје поноћно даворје, | Ој давори, моје село равно! | ... Синоћ си ми допануло рана (Петр. Мил. 1, 48); Звуковље [звона] сребрно и тешко плови уздухом (Божих 3, 233); Преко леје мирисаље веје, | под мирисом полегла је трава (Кост. Л. 10, 38); Бакља гори, лучи блиједе, расвјетљује те просторије, бјељим чини бијело творје (Прер. П., РМС).

Уз регуларне плуралске форме именица *назив–називи* и *полом–поломи*, речничка грађа сведочи и о збирним образовањима *називље* и *поломље*: Остадоше [нам] очувани и у везовима некоји узорци и њихово називље још и из митолошког доба (Бел. 1, 20); У називљу за вјетрове Хекторовић је доста сиромашан у овом идиличком спјеву (Скок 1, 84). Биће много јада и поломља (Кош., РМС).

Лексеме *милодарје* и *разногласје* сведоче о широкој употреби творбеног форманта *-је* који учествује и у образовању сложеница са збирним значењем, иако са истим основама постоји и придев на *-ан*: Брзо је спућкао Перкино милодарје (Божих 2, 50); Јека [се] одбијаше од зидина школских у шареном разногласју (Јурк. Ј., РМС). И. Клајн наводи да овакве сложенице не треба изводити од придева, већ да се од истих двеју основа с једне стране развила именица, а с друге стране придев (Клајн 2003: 119). И заиста, за именицу *милодарје* у РСАНУ стоји да је то збирна именица од именице *милодар* која се дефинише на следећи начин: *поклон или помоћ из милосрђа, милостиња; оно што се поклања ради помагања некога или нечега, добровољан прилог.*

XI. Лексеме са значењем места, станишта

Наведену семантичку скупину чини лексема *гробље*. Ж. Станојчић (1999б: 79–85) нарочиту пажњу посвећује анализи ове именице с унутарјезичког аспекта и са аспекта прагматичних односа. Аутор на основу

грађе из РСАНУ успоставља следећу схему: гроб^{сингулатив} : гробови^{сингулативни}
плурал : гробље^{сингулатив} : гробовље^{колективни} плурал, позивајући се на старословенски језик који нам сведочи да су се именице градиле од просте основе и од основе са плуралско-дуалским *-ov*, а што је својствено свим словенским језицима. Додуше, у српском језику је највише именица изведено од просте основе, док је нпр. у словеначком језику чешћа употреба плуралско-дуалских проширења творбене основе. Када је реч о раширености употребе облика *гробље* и *гробовље*, о томе најбоље сведочи наш корпус. Под лексемом *гробље* наилазимо на примере који имају књижевнојезички карактер: Оде у гроб нејачак Јоване | ... Чекала га [сестрица Јелица] па га потражила | Ал' код цркве много ново гробље (НП Вук 2, 42); Долазе и читаве фамилије на гробље, гдје донесу ручак, те ручају ... на зеленој трави између гробља (Кар. 1903, 170), а лексема *гробовље* свој семантички садржај изражава преко именице *гробље*, тј. такође има збирно значење: Свака је стопа земљишта ... гробовље ових сиротих ускока (Шоб. С. 2, 22), те увиђамо да обе подједнако припадају систему савременог српског језика. М. Стевановић (1986: 183) наводи да када именица означава више целина различите врсте, онда се употребљава и у множини. Тако се према збирној именици *гробље* употребљава и плуралски облик *гробља* да означи више по нечему различитих објеката који се означавају збирном именицом на *-је*: француско, јеврејско, старо, централно гробље. Међутим, овако употребљене немају службу збирних већ заједничких именица да искажу просторно значење, односно имају месни карактер.

3.12. Закључак о прототипичним збирним именицама са творбеним формантом *-је*

Богат корпус илуструје значајан број лексема које припадају општем лексичком фонду, као и велики број оних које чине нестандартну лексику (најчешће покрајинску, дијалекатску, варваризме, жаргонизме и др., затим стилски маркирану лексику која је представљена стилским квалификаторима неуоб.(ичајен), индив.(идуалан), песн.(ички), заст.(арело) и сл. Најбројније су изведенице чијим се мотивационим основама именује растиње уопште, затим велику скупину чине лексеми у категорији природних и вештачких предмета, а нешто мање групе чине географски појмови, односно појмови из природе, референти из категорије бића и друго.

лексичко-семантичке групе:	укупан број забележених збирних именица на <i>-је</i> у РСАНУ и РМС:
биљке, дрвеће, њихови делови и остаци - фитони	145
материјалне реалије: природни и вештачки предмети	71
географски појмови	31
биће/нелице/животиња	23
ситни делови, остаци, талог и сл.	16
биће/лице	14
делови тела код људи и животиња	15
комад, део нечега, грумен, гомила	13
нематеријалне реалије	12
атмосферске и небеске појаве	6
воће и поврће	6

место, станиште	1
-----------------	---

Табела 9: Бројчани приказ збирних именица на *-је* према лексичко-семантичким групама

Као што смо већ запазили, главна одлика збирних именица на *-је* јесте перцепција мноштва, скупа великог броја јединки, ентитета и сл. и јединства тог скупа. Збирност је садржана у самом творбеном форманту који учествује у образовању збирне именице. Богатство збирних образовања огледа се и у њиховој способности да развијају секундарна значења путем метонимијских преноса и метафоричких асоцијација, те тиме доприносе богаћењу језика и језичког израза уопште. Интересантно је да збирне именице на *-је* веома ретко развијају секундарна значења. Тиме се можда указује на чињеницу да су код ових именица семе 'мноштва', 'скупности', 'збира' веома изражене, те да из таквог скупа не постоји могућност семантичких ширења и преноса. Збирност је садржана у самом творбеном форманту *-је* који првенствено служи за деривирање именица са збирним значењем.

збирне именице на <i>-је</i>	моносемичне	вишезначне
353	312	41

Табела 10: Бројчани приказ моносемичних и вишесемичних збирних именица на *-је*

Запажа се и то да су у српском језику поједини именички деривати са збирним значењем образовани творбеним формантом *-је* преузели примат у односу на множинске форме, али треба истаћи да је код њих и даље доминантна сема збирности, односно нерашчлањеног мноштва. Такве су нпр. збирне именице *грмље*, *жбуње*, *камење*, *пруће*, *цвеће* и сл.

У односу на друге јужнословенске језике увиђа се распрострањеност творбеног форманта *-је* у српском језику и лексичко богатство посведочено речничком грађом.

Када говоримо о семантици збирних именица, односно о именичким дериватима на *-је* са збирним значењем, као прототипични семантички елементи издвајају се семе које су садржане у творбеном форманту: 'мноштво', 'збир', 'скупност', 'нераздељивост', 'компактност'. Семантички садржај појединих збирних именица на *-је* (нпр. из категорије лица) састоји се из додатних семантичких компоненти које доприносе појачаној експресији лексема исказивањем одређеног става говорника према објекту који је предмет његове пажње (нпр. социјални статус, положај, примерено или непримерено понашање и сл.). Исказивање пожељне, односно непожељне квалификације није толико заступљено код збирних именица на *-је* као што је то случај код осталих збирних именица. Позитивну оцену нпр. има именица *горуње* у својој секундарној семантичкој квалификацији када се односи на човека у значењу „висок, леп мушкарац”. Са непожељном квалификацијом је више именица: *Влахиње, дроље, маториње, нагрље, сирочење*, док су нпр. именице *женскадиње, женскиње, мушкиње* неутралне. Стиче се општи утисак да збирне именице на *-је* немају као једну од примарних функција наглашавање експресије за разлику од осталих збирних именица. Збирне именице на *-је* су углавном неекспресивне и неутралне. Оне најмање од осталих збирних именица бележе референте из категорије живог, односно лица, па је самим тим и мање извесно да ће садржати наглашену дозу пејорације. Прототипичне збирне именице деривирани творбеним формантом *-је* јесу оне које означавају растиње (биљке, дрвеће и сл.). Спровели смо малу анкету и од испитаника тражили да нам наброје типичне збирне именице из ове групе. Анкета је показала да

се као типичне збирне именице на *-је* издвајају следеће именице: *грање*, *дрвеће*, *жбуње*, *камење*, *класје*, *цвеће*. Побројане именице се углавном јављају у функцији збира, бележећи компактну и нерашчлањиву скупину ентитета. Веома ретко испољавају експресивни карактер, нпр. именица *цвеће* у значењу „драга, мила, врло лепа особа”: Ти си моје цвеће. Пожељне карактеристике које се наглашавају овом семантичком реализацијом именице доводе се у везу са значењем појма који је означен збирном именицом. Нпр. *цвет* се одликује лепим, веселим, шареним бојама, има примамљив, опијајући мирис, фин облик латице и сл.

Семантичка структура збирних именица уопште састоји се од прототипичног елемента са значењем збирности, а потом се деловањем метафоричких процеса, метонимијских преноса и сл. развијају нова значења.

Збирна образовања на *-је* нарочито су била популарна у поетском стваралаштву из доба романтизма, те су се издвојиле индивидуалне песничке творевине типа *гласје*, *дање*, *даворје*, *звуквље*, *мирисаље*, *облачје*, *творје*, *уђе*, *хриђе* за које се уочава да на основу семантичких карактеристика нису опредмећене нити голим оком опипљиве, али је у свести говорника присутна представа о њима као о извесној нерашчлањеној групи, компактној, тесно повезаној целини.

3.13. Анализа збирних именица са творбеним формантом *-ство (-штво)*

М. Стевановић (1986: 184) у делу о врстама именица према значењу посебну пажњу посвећује збирним именицама на *-ство*. Аутор наводи да су збирне именице на *-ство* праве колективне именице јер означавају скупове бића, односно колективе, нпр. *радништво*, *сељаштво* и др. Као такве оне немају облике множине већ се искључиво јављају у јединском облику и средњег су рода. Према томе, као што смо раније нагласили, збирне именице на *-ство* такође припадају категорији именица *singularia tantum*. Као још једну особеност овог творбеног типа именица аутор истиче да се у њиховој служби употребљавају и облици регуларне множине именица у основи. У примеру: *Сељаци су грцали под теретом силних дугова*, множински облик именице *сељаци* употребљен је у значењу збирне именице *сељаштво*. Као према збирним именицама на *-је*, и према збирним именицама на *-ство* често стоје именице исте основе које имају и једину и множину: *монаштво*: *монах*–*монаси*, *потомство*: *потомак*–*потомци*, *радништво*: *радник*–*радници* и сл. Дакле, ако једнина обележава појединачно биће или предмет, а множина скуп више њих, произлази да и збирна именица означава скуп више јединки дате врсте, међутим, за разлику од множине, код збирних именица ентитети у скупу су утопљени у масу и скуп је неиздиференциран (в. Симић 2007:6).

Творбени формант *-ство* има општесловенски карактер јер је заступљен у већини словенских језика. Од јужнословенских језика у македонском је веома продуктиван и учествује у означавању колектива лица именованих основом: мак. *монаштво*, *селанство*, *студентство* или са значењем позива, занимања и сл.: мак. *офицерство*, *членство*, као и да значи двозначност: мак. *учителство* у значењу *учитељска професија* и *учитељски колектив* (в. Конески К. 2003: 61–63). Б. Марков (1973: 399, 400)

такође истиче значај творбеног форманта *-ство* у процесу стварања како нових значења тако и нових речи збирног карактера у македонском језику, што га разликује од осталих творбених форманата. Продуктивност овог творбеног форманта у бугарском језику такође је велика. В. Петров (2015: 264) наводи читав спектар значења која се остварују деривацијом именица помоћу наведеног суфикса. Аутор издваја следеће групе именица: морално-филозофски аспект (буг. *духовенство, монашество, християнство*); социјални статус (буг. *бедњачество, братство, студенство*), професија (буг. *учителство*), порекло (буг. *славянство, еврейство*), еволуциони стадијум развоја (буг. *човечество*). У савременом словачком језику који припада групи западнословенских језика нпр. постоји тенденција употребе множинских форми уместо збирних именица, а значајан број збирних именица на *-ство* припада застарелом слоју лексике, те је јасно због чега су потиснуте. Дакле, збирне именице у словачком језику уступају место заједничким именицама у множини: слов. *banictvo–banici, obcianstvo–obciani; studentstvo–studenti; ucitelstvo–ucitelia; ziactvo–ziaci* (в. Васиљевна 2013). У руском језику творбени формант *-ство* учествује у деривацији апстрактних и збирних именица од придевске и именичке основе: рус. *хозяйство, боярство* (Калинина 2009: 249–253, према Петров 2015: 341). У пољском језику једна од главних особености творбеног форманта *-ство* јесте збирност која обухвата и лица и предмете, а из те збирности се развио велики број апстрактних значења, пољ. *profesorstwo, konsulstwo* (в. Петров 2015: 341)¹⁷⁴.

У савременом српском језику творбени формант *-ство* веома је продуктиван и њиме се именице деривирају не само од придевске, именичке

¹⁷⁴ С обзиром на то да творбени формант *-ство* има општесловенски карактер, сматрали смо да је значајно направити осврт на ситуацију у појединим словенским језицима.

већ и од глаголске основе. И. Клајн (2003: 146) напомиње да услед палатализације творбени формант *-ство* често прелази у *-штво*, а међу многобројним значењима која се издвајају, значајну групу представља и значење колектива, односно збира.

Именичке деривате на *-ство* са значењем збира на основу лексичкосемантичких карактеристика можемо поделити у неколико група: I) лексеме из семантичког поља „бића”; II) лексеме из семантичког поља „биљке”; III) лексеме из семантичког поља „институција, државно тело и сл”.

I) Лексеме из семантичког поља „биће”

Лексеме које припадају семантичком пољу „биће” деле се на оне које се односе на лице и на оне које се односе на нелице, односно на животињу.

I/1) Највећу скупину именичких деривата из семантичког поља „биће/лице” чине лексеме којима се именује особа.

По сродству: *братство*. Именица *братство* има богату полисемантичку структуру, а поред апстрактног значења, нека од значења су и збирна. Примарно значење **1.** *сродство између браће, међу браћом и сестрама; осећање које проистиче из таквог сродства.* — А *братство?* ... — Зар ти је брат? (Јакш. Ђ. 9, 49). Бедном је срцу њином | До лажног бисера стало; | А прави бисер: братство | У море њима је пало (Грч.-Мил., БК 1905, 760). Брат му рано оде у Америку, али њихово братство не ослаби ни време ни даљина (Ред.) означава однос који према некоме или нечему има биће означено мотивном именицом, тј. братско осећање, чиме се исказује значење колектива употребљено апстрактно. У једном од секундарних значења именица *братство* такође развија збирно значење, односно именује колектив: **5.** *заједница коју чини више породица истог презимена, везаних пореклом од истог претка; део*

племена. — Седмо бјеше попе из Медуна, | ... Од славнога братства Поповића (НП Вук 5, 236). Људи од једнога братства имају једно презиме и славе једно крсно име, и тако су сви као од једнога рода: Јако братство брзо заплеће (ЦГ, Вук, Рј.). Овако село, насељено домовима сродним по крви, сматрало се као једно братство (К–Ј 1, 24). У племену Љуботин је село Зачир, које се дијели на четири братства (Миљ. 1, 58). Цура, о којој говораху, бијаше од чувенога братства Радовића, из Бјелопавлића (Мат. 15, 225). У цијелој плавско-гусињској области има свега 18 братстава са 63 куће непозната поријекла (Јовић. 4, 492), а под колективом се подразумевају и припадници свештеничких редова, као и монаси манастира, што је исказано такође секундарним значењем именице *братство*: **6. калуђери истог манастира или истог калуђерског реда, манастирска браћа; исп. братија (1a)**. — Цвјетао је манастир Ротац богатством ... и братством побожнијем и ученијем (Љуб. 1, 67). После његове смрти објавило је братство манастира Гргетега „Споменицу ... Илариону Руварцу” (Радојч., Рув. И. 3, IV). Н.ц.к. Величество благоволило є заключити ... да се установи братство редемпториста (НСД 1821, 1/1). Бенедикто, пошто постаде опатом (старешиним) многобројнога калуђерског братства, написа ... правилник ... за своје калуђере (Р–А 1, 20). Примећује се да се секундарне семантичке реализације заснивају активирањем заједничких сема ’сродство’, ’веза’, ’заједница’, којима се постиже компактност и недељивост чланова заједнице, те се јединство колектива као таквог сматра нерашчлањивим и целовитим.

Према социјалном и друштвеном статусу, сталежу, припадност одређеној партији, странци, покрету, неком удружењу и сл. издваја се значајан број именичких деривата.

Лексеме које припадају наведеној лексичко-семаничкој скупини можемо посматрати са становишта остварљивости збирног значења у оквиру њихове полисемантичке структуре, те тако можемо издвојити три начина реализације збира, колективности, односно мноштва.

1) Прву скупину чине моносемичне лексеме које су збирне и по облику (творбени формант *-ство* додатно појачава збирно значење ових лексема) и по значењу: *дворанство*, *жителиство*, *маломештанство*, *потомство*, *радништво*, *слушатељство*, *становништво*, *читалаштво*, *читатељство*, *човечанство*. Именице *дворанство*, *жителиство* и *читатељство* припадају застарелом слоју лексике, те нам се чини да су облици именица у множини *дворани*, *жители*, *читаоци*, као и збирна именица *читалаштво* данас обичнији. Потврду проналазимо у СрпКор-у који није посведочио употребу лексема из слоја застареле лексике, а лексему *читалаштво* бележи у више различитих контекстуалних реализација: *Стил и начин приповедања, које прате врцави коментари приповедача, што књигу чини пријемчивом за читалаштво различитог узраста. Пулицерове награде, најзад, подсећају читалаштво сваке године колико је песништво на цени у Америци.*

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС: Ту се скупи *дворанство* из властеле ... капетана, бегова ... и ага да прогласе бана босанскога (Шапч. 12, 127). У предграђу и селима живи остало *жителиство* (Марков. 1, 18). Зато је Кватерник имао своје најбоље ... *читатељство* у младежи (Нех., РМС).

Именице као што су *потомство*, *радништво*, *слушатељство*, *становништво*, *човечанство* имају значење целине, односно мноштва као истоврсних и јединствених ентитета са денотативним значењем нејединичности, и као такве неке од њих имају могућност да се употребљавају у опозицији према множини: *потомство: потомак–потомци, радништво: радник–радници, становништво: становник–становници.*

Примери контекстуалних реализација из РМС: Религиозном узроку је подлога веровање да је сваки човек дужан да се постара да остави *потомство* (Ђорђ. Т. 6, РМС). Лењин [је] поставио тезу о стварању револуционарно-демократске диктатуре

радњиштва и селаштва (Ант. 1, РМС). Зато је Кватерник имао најбоље своје слушатељство у младежи (Нех., РМС). Вођење рата захтијева сурадњу свих слојева становништва (Јонке, РМС). Данас се ОУН сматра широм организацијом мирољубивог и напредног човјечанства (Калм. Р. 1, РМС).

У сложеници *маломештанство* први део сложенице сугерише садржај другог дела у значењу 'мали по величини': *становништво, становници малих места; маловарошани, малограђани, малограђанство*. — Почео се прилагођивати. Зар има веће литерарне трагедије? Врхлицки као бранич медијокритетства, као одвјетник чешког маломјештанства ...? (Виенац 1903, 195).

2) Именице које у примарним семантичким реализацијама остварују збирност: *градство, грађанство, малограђанство, моћништво, нашиштво*¹⁷⁵, *укућанство*. Именице из ове групе збирно значење остварују у примарном значењу, а из тог примарног значења развијају се полисемијом секундарна значења која немају збирни карактер.

Примери контекстуалних реализација наведених лексема: Пред Божић ојутрише једнога јутра у селској варошици, гдјено живахан промет, и – душе ми – баш пред Божић читаво градство (Драж. 2, 33). Позориште је спуштало свој културни ниво ... не обнављајући репертоар из прошлог века за заостало малограђанство (Глиг. 1, 6). Та култура [треба да] ... буде јасно дефинисана ... а не [да] ... у својим задимљеним концепцијама скрива ... каква чудовишта, и ко зна какву потајну вољу моћништва (Књиж. 4, 82).

Као што се може приметити на основу дефиниције из РСАНУ, лексема *грађанство* у свом примарном значењу под **а** развија збирно значење којим се именује група, скуп, мотивисана именицом *грађанин*, да би се из тог значења развило још једно збирно значење под **б** **синегдохом** по моделу ИМЕ ГРУПЕ ЛИЦА → ПОЈЕДИНАЦ ИЗ ТЕ ГРУПЕ.

¹⁷⁵ У збирном значењу: *наш народ, наши сународници*.

грађанство с 1. зб. а. *становништво града, грађани (1а)*. — За вароши са нагомиланим грађанством ... била је та установа [употреба коњског меса] од особите користи (Јовановић М., Вила 1867, 571). Грађанство Букурешта подноси кнезу адресу са 2256 потписа (Ђорђ. Вл. 14, 218). Може ли то издржати овдашње ... грађанство ... Може ли ова бедна варошица да издржи два друштва (Срем. 10, 76). Мора [се] за то предавање заинтересовати мјесна интелигенција као и шири кругови грађанства (Кол. 1, 139). Грађанство је ... куповало слике (Батуш. 3, 334). б. *становништво опште, народ*. — Грађанство не би никада било изложено оскудици у води (Јовановић М., Вила 1867, 715). Власти опште управе дужне су путем плаката обавестити ... грађанство о значају цепљења (Зб. зак. 26, 267). Један [списак] се шаље односним општинским старешинама ради објаве грађанству (И. 3, 4).

3) Именице које у секундарним значењима реализују значење скупа, колектива: *газдаштво, госпарство, господство, заробљеништво, избеглиштво, исељеништво, јункерство, калуђерство, кметство, кнештво, мађаронство, малопоседништво, монаштво, надстојништво, напредњаштво, натражњаштво, општинство, племство, ренегатство, свеиштенство, стручњаштво, суседство, фрамасонство, четништво, чиновништво, чланство*.

Најбројнију скупину свакако представљају лексеме које у секундарним семантичким реализацијама механизмима полисемије¹⁷⁶ (најпре метонимијом) остварују збирна значења. Могу се издвојити и најчешћи модели.

Метонимијски модели

Модел КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТУ ОСОБИНУ:

¹⁷⁶ Више о полисемији у Гортан Премк 1997; Драгићевић 2007: 129–186, а о механизмима полисемије, односно о метонимији и синегдохи погледати и Ковачевић 1999: 171–203.

газдаштво с **1.** *велико богатство.* → **2.** зб. *сталеж газда, богаташа.* — Сеоско и варошко газдаштво ниче као из земље (Велм. 3, 174).

госпарство с **1.** *особина онога што је госпарско, достојанственост.* → **2.** зб. *необ. госпари.* — Уђ’те овде, нек’ сте добро дошли, | Витезови, преведро госпарство (Вин. 5, 137).

господство с **2.** **а.** *положај, друштвени углед, моћ; господски начин живота, раскош* → **4.** зб. *господа.* — За њих се отимало племство и господство од сва три краљевства (Крешић С. 2, 189).

јункерство с **1.** *скуп особина карактеристичних за јункере; политика, политички програм јункера.* → **2.** зб. *јункери, јункерски сталеж.* — Јункерство не може игнорисати интересе крупног капитала (Кић. 1, 30).

стручњаштво с **1.** *особина стручњака.* → **2.** зб. *стручњаци.*

Модел КОЛЕКТИВНО СТАЊЕ, ПОЛОЖАЈ, СТАТУС, СТАЛЕЖ → ОСОБЕ КОЈЕ СЕ НАЛАЗЕ У ТАКВОМ СТАЊУ, ПОЛОЖАЈУ, СТАТУСУ:

заробљеништво с **1.** *стање, положај у коме се налази заробљеник, живот заробљеника; време које неко проведе као заробљеник.* → **2.** зб. *необ. заробљеници.* — Људи који су дошли из Хармакија сматрају се за интернирце, а ми смо ратно заробљеништво, дакле ипак нешто виша класа (Лал. 4, 202).

избеглиштво с **1.** **а.** *пробивање ван земље или у земљи ван места сталног боравка до кога је дошло услед склањања испред какве опасности* → **2.** зб. *групе избеглица, избеглице.* — У општем метежу повратка хитале су армије, избеглиштво, читав један народ (Радић Д. 2, 55).

исељеништво с **1.** *дуже или трајно пребивање ван домовине, обично из економских разлога (као социјална појава или као стање исељеника), исељенички живо.* → **2.** зб. *групе исељеника, исељеници.* — Ослободилачка борба ... имала је необично јак утицај на југословенско исељеништво у Сједињеним Америчким Државама (КН 1948, 20/3).

малопоседништво с **1.** *положај, статус, стање малопоседника, поседовање мањих имања* → **2.** зб. *ситни поседници, малопоседници, малопоседнички сталеж.* — Кроз низ последњих година по равнатељима друштва енергично [је] подржавана малопоседништва тенденција у управи друштва (Демокр. 1919, 60/1).

племство с **а.** *привилеговани сталеж из феудалног друштвеног уређења који своје привилегије заснива на пореклу* → **б.** зб. *племћи.* — Био је сакупљен цвијет племства (Франгеш И. 1, РМС).

рenegатство с **1.** *рenegатски поступак, отпадништво, издајство* → **2.** зб. *рenegати.* — Пуцајте, истребљујте ово умундирено рenegатство! (Сек., РМС). Поред збирног значења које се развија у секундарној семантичкој реализацији, именица садржи и извесну оцену говорника према садржају на који се односи. Дакле, употребљена је експресивно да изнесе негативан став, отпор, ниподаштавање, па има пејоративни карактер.

свештенство с **1.** *свештенички чин, свештеничко достојанство* → **2.** *свештенички сталеж; свештеници, клер.* — То су државни послови, у које се свештенство не мијеша (Тор. С., РМС).

четништво с **1.** *својство или стање четника, четничка припадност* → **2.** зб. *четници.* — Четништво се и даље осипало (Лал., РМС).

Модел КОЛЕКТИВНИ ПОЗИВ, ЗВАЊЕ, СЛУЖБА, ЧИН → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТАКАВ ПОЗИВ:

калуђерство с **1. а.** *калуђерски живот, статус, позив.* → **2.** у зб. *значењу: калуђери.* — Свештенство у његово [Доситејево] доба ... нарочито калуђерство ... заслуживало је најоштрију критику (Прод., Р. МС—МХ).

кметство с **1.** *положај, звање и служба кмета; време проведено у тој служби, кметовање;* исп. кмет (2а и б). → **2.** ист. **б.** зб. *кметови.* — Једна од значајних ... црта у овој приповијести ... је пишчев поглед на друштвене одношаје у Хрватској прије ослобођења кметства (Бар. 4, 64).

кнештво с **1.** *кнежева служба, кнежевско достојанство, кнежевска власт.* → **2.** зб. *кнежеви.* — Божичку Боже, три столице златне | Божичку Боже, и на њима сједе, | Божичку Боже, свега збора кнештво (Влаш. 1, 38).

монаштво с **1.** *монашки однос према животу, монашки начин живота; стварање монашких заједница; монашки ред и учење.* → **2.** у зб. *значењу: монаси.* — И монаштво је требало да послужи тој сврси (Пауш П. 1, 327).

надстојништво с **1. а.** *положај и звање надстојника.* → **б.** зб. *скуп, колегијум надстојника.*

чиновништво с **1.** *чиновничка служба* → **2.** зб. *чиновнички сталеж, чиновници.* — Баш кад је чиновништво средско излазило из канцеларије, појавише се ... на улазу у варош нека кола (Срем., РМС).

Модел КОЛЕКТИВНА ИДЕОЛОГИЈА, ПОКРЕТ → ОСОБЕ КОЈЕ ЗАСТУПАЈУ ТЕ ИДЕЈЕ, КОЈЕ ПРИПАДАЈУ ОДРЕЂЕНОМ ПОКРЕТУ:

мађаронство с ист. пеј. **1.** *мађаронски политички став; мађаронска политика.* → **2.** зб. *припадници Хрватско-угарске странке, основане 1841. године, која је настојала да своје политичке циљеве постигне наслањањем на мађарске феудалне кругове и потчињавањем Хрватске Угарској (противници Илирске странке); уопште следбеници промађарске политике.* — Обје опозиције сложиле су се ... Мађаронство постаје све дрзовитије и огавније (Јаг. 3, 195).

Именица *мађаронство* је пејоративна, дакле именица субјективне оцене, а њена експресивна употреба са негативном конотацијом читава се и у контекстуалним реализацијама са интернета: Шта би ти, да негујемо мађаронство? Многи су вјеровали како ће увидјети социјалну ситуацију, закржљало мађаронство. Ми бисмо поздравили и то југословенство Муслимана рађе, него ли њихово „мађаронство”.

напредњаштво с **1.** *напредњачка политика, идеологија, свест, напредњачки дух, напредњачко схватање, напредњачке тежње.* → **2.** зб. *напредњаци, напредњачка странка.* — Напредњаштво је уводило сељаштво у политички живот не као социјалну класу, него као демократичан елемент (Марј. М. 1, 354).

натражњаштво с **1.** *назадна схватања и назадна делатност, назадњаштво, реакционарство, конзерватизам.* → **2.** зб. *друштвени слој који се супротставља напредним политичким и друштвеним тежњама, назадњаци, реакционари, реакција.* — Нас презире сав свијет, и не види у нама него слијепо оруђе натражњаштва и барбарства (Ђал. 12, 64).

фрамасонство с **а.** *покрет и организација масона, масонство* → **б.** зб. *фрамасони.*

чланство с **1.** *припадање неком друштву или организацији у својству члана* → **2.** *скуп чланова једнога друштва.* — Раде ... увек у присном договору са

чланством (Пол. 1951, РМС). Лексема *чланство* у свом секундарном значењу није обележена граматичким квалификатором зб. којим би се регистровала збирност, али је из дефиниције и контекстуалне реализације очито да се путем метонимије развило ново, збирно значење.

Према занимању, професији, ангажовању и учествовању у неком послу – именице из ове скупине можемо такође разврстати у три групе.

1) Збирне именице по облику и по значењу: *бираштво, земљаштво, изасланство, одасланство, часништво*.

Именица *бираштво* маркирана је квалификатором индив.(идуално) да значи ограничену употребну вредност лексеме и њену слабу распрострањеност. Именице *бираштво, земљаштво, изасланство, одасланство* именују скуп јединки са денотативним значењем нејединичности, и као поједине именице из претходне лексичко-семантичке скупине имају могућност да се употребљавају у опозицији према множини: *бираштво: бирач–бирачи, земљаштво: земљорадник–земљорадници, изасланство: изасланик–изасланици, одасланство: одасланик–одасланици*, с тим да су множински облици много заступљенији од наведених збирних именица које се ређе употребљавају. Ширу употребу остварује именица *часништво*.

часништво с зб. **1. управни одбор; председништво каквог збора, конгреса и сл.** — У Орловици постоји леп и мирољубив обичај: часништво општинско кад одступа откупљује се новом часништву добром гозбом (Ранк. С., РМС). Стигосмо на збор, где је већ отпочет избор часништва зборског (Доман., РМС). **2. скуп часника, официрски кор, збор, официри.** — Немачки у Кракову знаду само у неким локалима камо редовно залази часништво (Бен., РМС). **3. чиновници, чиновништво** (Р–К 2, РМС).

Наведена именица има развијену полисемантичку структуру – и примарно и секундарна значења остварују се као збирна. Одвајање секундарних збирних значења остварено је метонимијским преносом преко метонимијског модела КОЛЕКТИВНИ ПОЗИВ, ЗВАЊЕ, СЛУЖБА → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТАКАВ ПОЗИВ.

2) Именице чије је примарно значење збирно: *ђаштво, студентство*.

ђаштво с 1. зб. *скуп ђака, ђаци*. — Успео је да стекне неподељене симпатије, тада још неподељеног ђаштва (Новак В. 1, 12). Влада је отпустила универзитетске професоре, на што је свеукупно ђаштво Загребачког универзитета ... напустило универзитет (Марј. М. 1, 331). Поставши средишњом тачком, око које се је окретало готово цијело универзитетско ђаштво ... бијох постао и репрезентантом народне омладине (Кошћ. 1, 178). **2.** *ђаковање, ђачки живот*. — Морао сам јој готово све згоде и цртице из његова дјетињства и ђаштва приповиједати (Ђал. 10, 110). И ако спасеш миље девојаштва | ... Зарадити ћеш цену свога ђаштва (Уј. Т. 2, 101).

студентство с 1. зб. *студенти*. **2.** *време студирања, студентовање* (Р–К 2, РМС).

Као што се из наведених дефиниција уочава, обе именице збирно значење остварују у виду концепта збира, непрегледног мноштва, хомогеног скупа, при чему збирна образовања стоје у опозицији према множинским облицима: *ђаштво: ђак–ђаци, студентство: студент–студенти*. Секундарна значења наведених лексема развијају се полисемијом.

3) Именице које у секундарном значењу остварују збирност: *водство, вођство, глумство, државништво, кипарство, научништво, обртништво, одборништво, одветништво, посланство, правништво, руководство*.

Збирност која се реализује у секундарним значењима побројаних именица настаје према концепту апстрактно–конкретно. Међутим, не можемо тврдити да је апстрактно значење примарно и по старини.

Модел ЗАНИМАЊЕ, ПРОФЕСИЈА, ГРАНА УМЕТНОСТИ → ОСОБЕ КОЈЕ ИМАЈУ ТО ЗАНИМАЊЕ:

глумство с заст. **1.** *глумачка делатност, глумачки позив.* → **2.** зб. *глумци, глумачко особље.* — И практично глумство ваља да има своје „часове одмора” ... да би се прибрало (Позор. 1872, 126).

кипарство с **1.** *уметност вајања, клесања кипова, вајарство* → **2.** зб. *необ. кипари.* — „Све умјеће домаће — пише Шеноа — глазба, пјесништво, кипарство, скупило се да прослави Станка [Враза]” (Борба 1951, 124/3).

научништво с **1.** *учење, изучавање неке научне области, бављење науком, научна делатност* → **2.** зб. *они који се баве науком, научници, знанственици.*

обртништво с **1. а.** *обављање обрта, заната, делатност коју обављају обртници, занатлије, занатство* → **2.** зб. *они који се баве обртом, занатом, обртници, занатлије.* — Ту је мајдан шијачког обртништва (Ковачић 6, 85).

одборништво с **1.** *вршење дужности одборника, одборничка делатност;* исп. *одборник (1)* → **2.** зб. *чланови одбора, одборници, одбор.* — Чекао велечасни заједно са црквеним одборништвом новог колатора, и било им некако неудобно мислећи на Јудине сребрнике (Горан 3, 134).

одветништво с **1.** *одветнички посао, одветничка служба, одветничко занимање, адвокатура* → **2.** зб. *одветници, адвокати*. — И аристократија ... и висока бирократија ... и одвјетништво ... нађе се потпуно на забави (Ђал., РМС).

посланство с **1.** *порука, задатак, мисија* → **3.** *скуп људи, послан с каквим задатком*. — [Хрвати] нису баш задовољни с тиме како је посланство састављено (Новак Вј., РМС).

правништво с **1.** *правна наука, наука о праву* → **2.** зб. *правници*.

Модел СПОСОБНОСТ, ОРГАНИЗАЦИЈА ВОЂЕЊА,
УПРАВЉАЊА ЧИМЕ → ОСОБЕ КОЈЕ ПОСЕДУЈУ ТУ
СПОСОБНОСТ:

вођство = **водство** с **1.** *вођење; предвођење, руковођење; предводништво, старешинство* → **2.** зб. *скуп оних који управљају нечим, руководство; управа*. — Више верски опредељени, без снажног вођства и јасно одређеног циља, много су [католици] мирнији од православних (Чубр. В. 1, 406).

државништво с **1.** *схватање значаја државе и смисао за државничке послове; руковођење државом* → **2.** *руководство државе; зб. државници; дипломатија*. —Првенствена брига државништва данас [је] везана за регулисање оних односа који су ... названи односима Исток–Запад (Пол. 1958, 16337/2).

руководство с **1.** *руковођење, предвођење, управљање ким или чим; предводништво* → **2.** зб. *скуп оних који руководе, управљају ким или чим, руководиоци, руководеће тело, вођство*. — Руководство котарског одбора сачињава најмање осам чланова (Андрашић Д. 1, РМС).

На основу анализе лексичко-семантичких група увидели смо да се у полисемантичкој структури датих именица збирност испољава на

различитим нивоима. Типичне збирне именице јесу оне које својим обликом (карактеристичним суфиксом *-ство*) и семантичком структуром и значењем исказују одређени скуп јединки, ентитета у непребројивом мноштву и ту спадају једнозначне именице из група **2** и **3** под **а**. Бројчано их је најмање. Највећу групу сачињавају именице из групе **2** и **3** под **в**. Оне су нарочито интересантне јер код њих долази до померања значења на скали конкретност–апстрактност и настајања новог, секундарног значења – збирног значења које представља обележје конкретизације апстрактног појма, о чему сведоче бројне лексеме које смо анализирали. Прелазак са апстрактне на конкретну реализацију значења, у овом случају, остварује се различитим механизмима полисемије, у првом реду метонимијом и карактеристичним метонимијским формулама. Пажњу побуђују и именице из групе **2** и **3** под **б** јер код њих именица има примарно збирно значење, а потом се из тог збирног значења полисемијом развијају нова секундарна значења. Дакле, творбени формант *-ство* веома је продуктиван у деривирању збирних именица, нарочито у класи људи. Њиме се најчешће номинује заједница људи у виду целине коју разумевамо као нерашчлањиво мноштво референата, односно збирном именицом се постиже жељено јединство.

По етничкој или верској припадности: *албанство, бошњаштво, германство, кавурство, католичанство, латинство, Латинство, муслиманство, немство, словенство, Словенство, српство, Српство, хришћанство, хрватство, Хрватство, црногорство, шиптарство.*

Именице којима се именује припадност одређеној нацији, нпр. *српство* у значењу под **б**. (*Српство*) *српски народ, сви Срби*. — Или је то зар зла судба раздробљенога Српства да кроз сузе само ... манифестује своју заједницу осећања (БК 1906, РМС) реализују збирно значење јер се њиме подразумева читав

колектив, збир јединки које су повезане у једно националном припадношћу. Дакле, јединке су спојене у целину и репрезентују скуп припадника одређеној нацији. На исти начин се понашају и именице *Латинство*, *Немство*, *Словенство*, *Хрватство* и др.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ и РМС и са интернета: Главни дакле садржај ... јест ... непрестани дотицај и борба Славенства с Латинством и Нијемством (Радић С. 2, 7). Код Хрвата и Словенаца ... је католичко хришћанство значило уједно и политичку власт Немства (Ћор. В. 3, 13). Услијед провале Турака остало је Хрватство без ... своје природне географске подлоге (Крл., РМС). Сав културни свет и све Српство упрло [је] очи у Црну Гору; А где је Српство, ту су и Свети Сава и светосавље и круна и олтар; Ово исто могли би и Хрвати рећи за Хрватство, и Словенци за Словенство; Посебно великом притиску изложено је Словенство.

Међутим, када изражавају извесно национално осећање, дух онда се збирне именице на *-ство* понашају као апстрактне именице, па имамо *албанство*, *бошњааштво*, *германство*, *латинство*, *мађарство*, *немство*, *словенство*, *српство*, *хрватство*, *црногорство*, нпр. **српство с а. карактеристичне особине српског народа.** — У чистом српству овог села још су се разазнавале Србија, Лика и Босна по презименима (Поп. Ј., РМС). Збирне именице употребљене на овакав начин су именице субјективне оцене, тј. експресивно су употребљене. Према лексемама које су се нашле у грађи јасно се може сагледати друштвено-историјски аспект и политичко-идеолошке прилике које се везују за одређени временски период. Тако се идеја словенства везује за нека прошла времена, па употреба и значење ове збирне именице полако слаби и новијим генерацијама вероватно није позната, док се именице као што су *албанство*, *бошњааштво*, *хрватство*, *црногорство*, *шиптарство*¹⁷⁷, а неке од њих су се нарочито активирале у

¹⁷⁷ Именица *шиптарство* је део разговорног језика и има погрдан и пејоративан призвук.

последње време у складу са политичким превирањима, идеолошким и верским приликама, често употребљавају с експресивном вредношћу пејоративно обојене, дакле испољавају веома изражену експресију и негативан став говорника према свему што је албанско, бошњачко, хрватско. Ове именице имају негативну конотацију која се рефлектује кроз ситуације наглашене дистанце, нетрпељивости и нетолерантности, индикативне за одређени временски оквир и историјско-друштвене односе.

То нам потврђују и примери употребе са интернета: Тако је нпр. албанство дефинисано као надрелигијска категорија, која обједињује католике, муслимане и православце изреком: Вера Албанца је албанство. Брковић истиче како албанство или црногорство не значи антисрпство и са тим се Срби морају помирити. Ви сте били приморани да напустите албанске земље али никада нисте напустили албанство. Бошњаштво је највеће зло које је икад погодило Босанске Муслимане. Најбучнији у свему су они појединци чије је бошњаштво веома крхко или га понеки немају. Не значи то да је црногорство комплекс једноставан и једнострук, нити да се црногорство може носити само на један начин. Уз оправдане сумње да је Ћосић мислио на „црногорство” али да су га у „Политици” погрешно разумели – преносимо и прве реакције на ово откриће. Штавише, били су поносни на своје шиптарство. Једина њихова вера је шиптарство – то их уједињује, а конфесија је небитна. Шиптарство ти је у крви тако да се не требаш трудити порицати да си иридентиста. Да уопште схватите корене и почетак наше пропасти, захваљујући куги, која се зове хрваштина и словенштина, а онда шиптарство.

Експресивни набој поред регуларних неутралних контекстуалних реализација имају и именице које означавају верску припадност: *кавурство*, *католичанство*, *муслиманство*, *хришћанство*. Збирна именица *кавурство* с зб. покр. *каурски свет*, *каури*. — Он ћ’ у море потопит кауре, ... | То кавурство и тог

ђавур?¹⁷⁸ краља (Њег. 6, 68) исказује погрдан, подсмешљив став према онима који не верују, према немуслиманима.

Примери експресивне употребе у смислу неодобравања, неприхватања: Горски Вијенац ... је морално правдање уопште борбе права против тираније, крста против полумјесеца, српства против муслиманства (Дивац Н., СКГл НС 16, 554).). [Сава] иде у Никеју и [излаже] политичке и верске разлоге, који га нагоне, да буде против католичанства (Ћор. В. 3, 16).

За разлику од ових, именица *хришћанство* има позитивну конотацију, а секундарно збирно значење остварује се метонимијом, преношењем номинације са апстрактног појма на конкретну јединку.

Модел РЕЛИГИОЗНОСТ, ВЕРА → ОСОБЕ КОЈЕ ПРИПАДАЈУ ТОЈ ВЕРИ: **хришћанство 1.** *једнобожачка вера која је настала у првом столећу н. е. и која се оснива на култу Исуса Христа као богочовека* → **2.** зб. *хришћани, хришћански свет, заједница хришћана.*

I/2) Лексеме из семантичког поља „биће/нелице/животиња“: животињство, зверство.

Именице *животињство* и *зверство* образоване су према истом моделу. Дакле, у свом секундарном значењу остварују збирност обележавајући конкретан скуп, мноштво јединки на основу метонимијског преноса са апстрактног обележја на конкретан појам.

Модел КОЛЕКТИВНО СВОЈСТВО, ОСОБИНА → ЖИВОТИЊЕ КОЈЕ ГА ИСКАЗУЈУ:

¹⁷⁸ Пример је у РСАНУ на овај начин забележен.

животињство с **1.** својство онога што је животињско, нагонско, суровост, грубост, нечовечност → **2.** зб. животињски свет, животиње. — У соби за природопис тумачио ми животињство, пратећи своја разлагања бројним боцама с гуштерицама, кукцима, змијама (Горан 3, 10).

зверство с **1.** свирепост, окрутност, дивљаиство; зверски нагон; зверски поступци → **2.** зб. индив. *звери, зверад*. — Човек који је за ово кратко време био за мене што и отац ... остао је на друму Африке, усред огромне прашуме пуне ... птица, ноћи и зверства, а мене наговорио да продужим ... у змије и у саване! (Петр. Р. 2, 59).

II) Лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”

Лексема *билинство* збирност остварује у примарној семантичкој реализацији као израз општег, скупног, свеобухватног назива за биљну врсту: **а.** зб. *биљни свет, биљке; исп. биљње*. — За то је требао ... овај мали музеј, гдје се нашла чудно испремијешана збирка животињства, билинства и рудства (Леск. 1, 37). У билинству све излази из сјемена (Вулич. 1, 60). Ђурашинова је књига „Из билинскога свијета” опћи дио науке о билинству (Лорковић И., БК 1898, 121).

Лексема *градинарство* секундарно значење остварује у оквиру метонимијске формуле: РАД, БАВЉЕЊЕ КАКВИМ ПОСЛОМ → ПРОИЗВОД ТОГ РАДА: **градинарство** с **1.** в. *вртарство* → **2.** зб. нераспр. *пољопривредни производи који се добивају из врта, градине, поврће*. — Јер срамна је она кућа сеоска која купује градинарство и воће из вароши (Пел. 2, 547).

III) Лексеме из семантичког поља „институција, установа, државно тело и сл.”

Именице попут *ваздухопловство*, *издавалаштво*, *судство*, *уредништво*¹⁷⁹ исказују збирност у различитим семантичким реализацијама. Именица *ваздухопловство* остварује секундарно збирно значење преношењем номинације са апстрактног на конкретни ентитет путем метонимијске формуле ВЕШТИНА, СПОСОБНОСТ, КАРАКТЕРИСТИКА → ПРЕДМЕТИ КОЈИ ПОСЕДУЈУ ТУ КАРАКТЕРИСТИКУ: **ваздухопловство** с аер. **1.** *вештина летења по ваздуху; наука о томе*; исп. аеронаутика → **2. а.** зб. *авиони и ваздухоплови уопште*. — У тим ће пословима [научним проучавањима у поларним крајевима] имати ... велику улогу ваздухопловство (Петр. Мих. 2, 86). Именица *издавалаштво* је моносемична и значи *издавачко тело (које издаје неку публикацију), издавачка кућа*. — У Николину писму пасус о томе, како сам напустио Јавор, односи се на изјаву власништва, издаваштва и уредништва у 20. броју те године (Грч. Ј. 3, 194). Именица *уредништво* именује скуп јединки повезаних у једну целину ради истих интереса и циљева и то мноштво бележи у примарној семантичкој реализацији: **1.** *група људи који врше уређивање новина, часописа, редакцијски колегијум; просторије где се то врши, редакција (1)*. — После се потуцао по уредништвима ... паланачких листова (Петр. В., РМС).

Полемике у вези са тим да ли именица *судство* и њој сличне (*здравство*, *школство* и др.) има збирно значење датирају из Стевановићевог времена. Дакле, поменути граматичар је међу колективне именице сврстао и именицу *судство* (Стевановић 1986: 512), наглашавајући да именица *судство* има збирно значење када означава колектив судија и да друго значење у нашем језику нема. Такође, наглашава да су именице *здравство* и *школство* врло сличне другим именицама на *-ство* јер означавају читав здравствени и школски систем са све људством које је запослено у таквим институцијама,

¹⁷⁹ Можда је њихов број већи, но ми смо издвојили само неке.

међутим, истиче аутор, погрешно је посматрати их као збирне именице јер именице на *-ство* имају збирно значење само када се односе на колективе бића. С друге стране, И. Клајн (2003: 147) сматра да метонимијским преносом настају збирне именице које означавају установе као што су *заступништво*, *министарство*, *надлештво*, *начелство*, *отправништво*, *правобранилаштво*, *председништво*, *представништво*, *тужилаштво* и др. наводећи да је Стевановић из пуристичких разлога заступао наведени став, али, истиче аутор, језичка пракса није подржала овакве забране.

Д. Гортан Премк (1997: 73) истиче да постоје лексеме са различитим метонимијским дисперзијама, што се и уочава из анализе грађе. Један тип развијања метонимијске полисемије остварује се у именици *поглаварство* који наводи ауторка: **поглаварство** *чин поглавара* → *дужност поглавара*, *власт поглавара* → *поглавар са својим сарадницима* → *зграда где се налази поглавар са својим сарадницима*. Као један од модела у оквиру којег се могу посматрати поједине именице које наводи Клајн, издвојио би се метонимијски модел УСТАНОВА, ИНСТИТУЦИЈА У КОЈОЈ СЕ ОБАВЉА ОДРЕЂЕНИ ПОСАО → ОСОБЕ КОЈЕ РЕАЛИЗУЈУ ТАКАВ ПОСАО, чиме бисмо могли посведочити збирни карактер наведених лексема, који се остварује у процесу метонимије:

надлештво с **а.** *организациона јединица (установа, институција) у којој се обављају одређени јавни послови, орган јавне управе, уред; зграда, део зграде у којем се налази таква јединица* → **б.** *особље такве установе.* — То је ... говорио и својој војсци а и свима својим подручним надлештвима и органима (Ђурић Д. 1, 351).

То би било само једно од могућих тумачења семантике наведене лексеме, које не можемо применити на остале лексеме за које Клајн тврди да се разумевају као збирне. У свом примарном значењу лексеме које Клајн наводи активирају се семе 'институција', 'орган', 'установа' 'простор', 'место'

и најчешће немају могућност семантичког ширења у правцу збирног значења или бар то дескриптивни речници не бележе.

Именица *судство* значење колектива могла би да изрази у примарној семантичкој реализацији обухваћеној метајезичком константом исказаном у делу дефиниције СВИ, која може бити сигнализатор збирности: **1. правосудна служба, сви судови.** — У доба бановања Ивана Мажуранића уклоњени су феудални остаци у управи и судству (Ђуран. Ш., РМС). Организација судства биће уређена посебним прописима (Пол. 1944, РМС). Влада је била мјешовита, полиција такођер, па и судство (ВУС 1970, РМС). **2. врховна власт.** — Само се чувај да се не помешаш с којим краљем, ако си рад да твоје [Милоша Обреновића] судство и господство над свом земљом стане (Вук, РМС). На овај начин именицу *судство* могли бисмо посматрати као збирну именицу и сложити се са Стевановићем да у делу дефиниције у речи СВИ осим институције коју именује, константа СВИ подразумева и колектив, збир особа које су део те институције.

IV) Именице које имају апстрактно значење

Представљају посебну скупину лексема које свој семантички садржај испољавају кроз апстрактност означавајући збирне појмове. Апстрактност се овде односи на уметност, умеће или вештину, а кроз збирност се та вештина испољава као јединствен појам, скуп свих особености појма и производа као резултата дате вештине којим је означена именица. Такве су именице *песништво, сликарство, стваралаштво*.

песништво с **1. песничка уметност, поезија. 2. сва песничка дела једног народа, једног времена, једног песника или групе песника.** — Само антологије могу дати читаоцу добро песништво (Поп. Б. 1, РМС).

сликарство *с грана ликовне уметности у којој се на равној површини цртежом и бојом стварају уметничка дела, производи такве уметности.* —

Узима ... приватне часове из сликарства (Давичо, РМС). Огромна благоваоница с портретима ... ремек-дјела барокног сликарства (Кол., РМС).

стваралаштво *с способност човека управљена на стварање културних, духовних и материјалних вредности; резултати такве делатности, оно што је створено.* — Тамо нема слободе мисли и стваралаштва (Ант. 1, РМС). Војновић даје ... себе, у пуној зрелости стваралаштва и гледања на свет (Грол, РМС).

Дакле, и ове лексеме у делу дефинице који се односи на резултат дате уметности, вештине и сл. појачан метајезичком константом СВА (сва песничка дела, сва уметничка дела, сво стваралаштво) уноси збирно значење у семантички садржај лексеме и као такве могу се сматрати збирним.

3.14. Закључак о збирним именицама са творбеним формантом *-ство (-итво)*

Именице деривиране творбеним формантом *-ство (-итво)* са збирним значењем, било у примарним семантичким реализацијама било у секундарним, представљају богат слој лексике у савременом српском језику. За разлику од нпр. именица на *-је* које у великом броју обухватају и нестандартну лексику, именице на *-ство (-итво)* су углавном део стандардне лексике. Најбројније су именице које означавају особу према друштвеним, социјалним, етничким, верским квалификацијама, те се на основу одређених особина издвајају карактеристични скупови јединки чинећи јединство. Општи утисак јесте да творбени формант *-ство (-итво)* номинује јединке у својој укупности, као нерашчлањиве делове скупа, чинећи на тај начин јединство, било да се односе на људе било на ситуације, појаве, стања која су у тесној вези са друштвом и друштвеном заједницом (најчешће у вези са социјалним статусом, положајем,

занимањем, административним пословима, припадношћу одређеној политичкој партији, покрету и др.). У супротном, јединке се не распознају као део колектива, заједништва и сл.

Следећа особеност именица на *-ство* (*-штво*) садржана је у степену испољавања збирности, те смо тако издвојили збирне именице које су моносемичне, нпр. *потомство*, *становништво*, *часништво*, *човечанство*, затим именице које у примарном значењу испољавају збирност, а полисемијом развијају секундарна значења која нису збирна, као што су *грађанство*, *студентство* и именице које збирност развијају у секундарним семантичким реализацијама метонимијским преносима на основу карактеристичних метонимијских модела, нпр. *заробљеништво*, *калуђерство*, *племство*, *руководство*. Последња група је најбројнија и најзанимљивија јер се могу сагледати различите могућности лексема које у својој полисемантичкој структури путем одређених формула остварују нова значења. Примећује се да збирне именице на *-ство* у односу на остале збирне именице реализују највише семантичких померања и нових значења путем метонимијских формула. Код њих је веза између збирности и метонимије веома јака и изражена. Дакле, семантички садржај примарних значења погодан је за ширење и пренос датих садржаја у секундарним значењима, нпр. **племство** с а. *привилеговани сталеж из феудалног друштвеног уређења који своје привилегије заснива на пореклу* → б. зб. *племићи*.

збирне именице на <i>-ство</i>	моносемичне	вишесемичне
91	26	65

Табела 11: Бројчани приказ моносемичних и вишесемичних збирних именица на *-ство*

Збирне именице на *-ство* припадају неутралном слоју лексике. Веома ретко испољавају експресивни карактер. Употребљавају се као именице

субјективне оцене у именовану етничких, расних, верских, територијалних скупина. Само у ретким примерима оцена је позитивна: *српство*, *хришћанство* и сл. У осталим случајевима изражавају веома висок степен одсуства емпатије блискости, односно испољавају појачану дозу пејоративности или погрдности, нарочито када се везују за одређене друштвено-историјске околности, те је наглашена негативност одраз стања у датом временском тренутку, нпр. *албанство*, *бошњаиство*, *мађаронство*, *хрватство* и др.

Што се тиче морфолошког понашања збирних именица формираних творбеним формантом *-ство (-иство)*, нагласили смо већ да су средњег рода и да су у једнини, а да се наспрам њих јављају и множински облици именица са истом мотивном основом: *потомство*: *потомак*–*потомци*, *радниство*: *радник*–*радници*, *становниство*: *становник*–*становници* и др.

Збирне именице на *-ство (-иство)* можемо представити формулом: скуп особа означених са $X \rightarrow$ скуп $X \rightarrow$ СВИ X , нпр. *људство*: скуп свих људи; *студентство*: скуп свих студената, чиме се потврђује да именице на *-ство* исказују хомогену целину.

3.15. Анализа збирних именица са мање заступљеним творбеним формантима у овој именичкој категорији (-ат, -ација, -иња, -иште, -ја, -лук, -ост и др.)

У овом делу истраживања представићемо слабо продуктивне творбене форманте којима се деривирају збирне именице у савременом српском језику или су одлика народних говора.

-ат:

Свега неколико именица са збирним значењем деривираних творбеним формантом -ат¹⁸⁰ регистровано је у нашем корпусу: *беговат*, *епископат*, *лаикат*, *махлукат*, *патрицијат*. Именице *лаикат* и *патрицијат* маркиране су квалификатором ист.(=оризам) да укажу на временску распрострањеност датих лексема. Именица *лаикат* остварује два збирна значења: **а.** ист. *лица која су ван свештеничког сталежа, која не спадају у клер*. — Заснован је тај ... сан о споју вјере и знаности ... свећенства и лаиката (Марјановић М., БВ 1910, 181) и **б.** цркв. кат. *непосвећена, нерукоположена свештена лица, редовници, монаси, калуђери*. — Сав се рад тог добронамерног и несамосталног лаиката имао по одлукама конгреса подредити епископату (Новак В. 1, 150). Именица *патрицијат* збирност остварује у семантичком садржају: „највиши и најбогатији друштвени слој у староме Риму и у градовима средњег века, патрицији”. — Обртници [су] готово у свим градовима водили жилаве борбе са патрицијатом (Баб. В. 1, РМС). Историзам представља и именица *беговат* која збирност исказује у примарном значењу: *беговски сталеж, бегови*. — Царска војска и беговат сједе, а никшићки бјегунци ... тугње и халачу по Сарајеву (Андрић 6, 132). Именица *епископат* припада специјалној термилошкој лексици — црквеном слоју лексике. У полисемантичкој структури једно од секундарних

¹⁸⁰ Нас првенствено интересују збирна значења, па се нећемо детаљније бавити анализом наведених творбених форманата и њиховом продуктивношћу у другим класама речи.

значења је збирно које је настало у процесу метонимије, те се може издвојити одређени метоминијски модел.

Модел ОРГАНИЗОВАНИ КОЛЕКТИВ → ЧЛАНОВИ ТОГ КОЛЕКТИВА:

епископат *а. в. епископија* → **в. зб.** *сви епископи једне цркве*. — Краљ Томислав ... пристајао је на тежње латинскога епископата (Шишић Ф. 1, 50).

Анализиране именице припадају категорији лица, док именица **махлукат** из народних говора припада класи животиња: „животиње, животињски свет, живина”. — То [је] госпоја управитељка извадила из какоје зоологије или ти науке о махлукату (Скар. С., Шкаљ. А. 2).

Уочава се да творбени формант *-ат* учествује у деривирању именица са збирним значењем али уопште није продуктиван у наведеној категорији. Збирна значења припадају или специјалној лексици (црквеној) или старијем слоју лексике који је временски омеђен (историзми). Наиме, у савременом језику употреба ових лексема је ограничена, а збирни карактер појединих значења сведочи о поимању јединства и нераздвојивог скупа у свим сферама живота.

-иња:

Именице *богатиња, гладиња, глупотиња, нејакиња* деривирани су од придевске основе и најчешће означавају појам који карактерише особина која се изражава мотивним придевом. Дакле, деривацијом смо добили збирне именице којима се бележе колективи јединки по некој карактеристичној, заједничкој квалификацији. Наведеним именицама је заједничко то што су део покрајинских говора.

Именице *богатиња* и *гладиња* збирност остварују у секундарном значењу метонимијским преносом и карактеристичном метонимијском формулом: ДРУШТВЕНИ, СОЦИЈАЛНИ СТАТУС, ПОЛОЖАЈ → ОСОБЕ КОЈЕ ИМАЈУ ТАКАВ СТАТУС:

богатиња ж покр. **1.** *стање, особина онога који је богат, богатство* → **2.** зб. *богаташи*. — Сиротиња се упиње изједначити себе са богатињом (Коз. И. 2, 224).

гладиња ж покр. **1.** *неуношење или недовољно уношење хране у организам (услед немаштине, нечије забране или хотимично) што може довести у питање његов опстанак, гладовање, глад* → **2.** зб. *они који гладују, гладнице, сиротиња, гладеж*. — Па се моли своме Сину: | ... За гладињу, босотињу, | За вечиту сиротињу (Кош. 2, 45).

-иште:

Аугментативно-пејоративни суфикс *-иште* у савременом књижевном језику није нарочито продуктиван али се његова појачана дистрибуција огледа у народним говорима. Наш корпус региструје неколико лексема из народних говора које исказују збирни садржај: *дрвиште, јагњиште, јариште, машиште*¹⁸¹.

Примери контекстуалних реализација: Нема огњиште ни дрвиште (Деб. 1, 216). Од јагњишта повише коже (Влај. 2, 287). Нел ми козе за јаришта врешту (Ник. В. 2, 19).

-ја:

Именице из ове скупине припадају категорији бића према сродству: *браћа, инобраћа*¹⁸², *небраћа, полубраћа, сабраћа*. Постале су додавањем

¹⁸¹ У значењу: **1.** бот. *в. маховина*¹ (1) (Врање, Влај. 1). **2. а.** *отпаци (длачице) при ткању* (Врање, Влај. 1). **б.** *ситни отпаци од кучине* (Лесковац, Стој. Јов.).

¹⁸² У значењу: *браћа по маћехи или очуху из претходног брака, тј. полубраћа*.

творбеног форманта *-ja* на основу *брат* и у процесу јотовања добили смо неколико изведеница. О именици *браћа* било је доста речи у претходним поглављима. Предмет је готово свих лингвистичких расправа које се тичу збирних именица. И. Клајн (2003: 40) наводи да се у описним речницима именица *браћа* означава као збирна именица женског рода, али он сматра да то није изведени већ флективни облик, будући да по функцији и по значењу представља множину од именице брат. Међутим, подсећања ради, у руском језику именица *браћа* одавно је добила множинску парадигму: рус. *братя, братьев*, док се у српском језику збирно значење именице *браћа* остварује у виду јединске промене: срп. *браћа, браће...*

Припадност застарелом и покрајинском слоју лексике испољава именица *инобраћа*. У сложеној именици *сабраћа* први део *са-* у служби префикса означава онога који припада истој заједници, који живи у исто време или је у чему једнак с ким: **сабраћа** ж зб. им. од *сабрат*; **сабрат** м друг по звању, сталежу, занимању. — Напусти [редовник] ... сабраћу с којом је остарео (Андрић, РМС). Немилице бије свог сабрата (Десн. 5, РМС).

-лук:

Као најпродуктивнији творбени тип издвојиле су се именице са творбеним формантом *-лук* који води порекло од неколико различитих суфикса турског порекла. Међутим, именице из ове творбене скупине полако излазе из употребе и осећају се застарелим. М. Стевановић (1986: 493) приликом описивања суфикса *-лук* као засебну групу издваја именице које означавају колектив и истиче да оне означавају земљу, област или крај заједно са становништвом које их насељава. Такве су следеће именице из нашег корпуса: *Арнаутлук, Влахалук, Латинлук (и латинлук), лацманлук (Лацманлук)*. Наведеном списку додали бисмо неколико именица које означавају конфесију: *ђаурлук, кристијанлук, хришићанлук*, као и именице

којима се особе именују према некој карактеристици, особености и сл.: *гурбетлук*, *дуњалук*, *комшилук*. Осим збирног карактера и представљања свеобухватног јединства колектива, одликују се и експресивним призвуком (изузев именице *хришћанлук* и њене варијате из народних говора *кристијанлук* и именице *комшилук*). Дакле, код већине именица садржај је маркиран негативном оценом говорника у смислу ниподаштавања, погрде, омаловажавања и непризнавања. Уз сему збирности присутне су и додатне негативне компоненте које су условљене одређеним друштвено-историјским околностима, верским опредељењем и др., али треба напоменути да је погрдна оцена уткана у садржај мотивне именице, те није нужно творбени формант *-лук* утицао на експресивност. „Познато је да и сами Албанци сматрају погрдним назив Арнаут/Арнаути, а припадници нашег народа нарочито су под погрдним подразумевали назив Латин којим су именовали оне који нису били храбри и човечни” (Стевановић 1986: 493).

Поједине именице збирно значење остварују тек у секундарном значењу метонимијским преносом путем метонимијских формула.

Модел НАСЕЉЕНО МЕСТО, КРАЈ → ОРГАНИЗОВАНИ КОЛЕКТИВ КОЈИ НАСТАЉУЈЕ ТО МЕСТО:

Арнаутлук 1. *крај насељен Арнаутима* → **2.** зб. *Арнаути*. — Многи су увјеравали, да је било турске војске регулаша и народне, босанске, херцеговачке и арнаутлука од 60 до 70 хиљада (Врч., Дубр. 1870, 116).

Модел ОРГАНИЗОВАНЕ СТАМБЕНЕ ЈЕДИНИЦЕ → СТАНОВНИЦИ ТИХ ЈЕДИНИЦА:

комшилук 1. а. *суседне, оближње куће, суседство* → **б.** *комшије, суседи*. — Слуша, што комшилук и што жене веле (Вел. 2, 43).

Модел СВАТ, ЗЕМЉА → СТАНОВНИЦИ СВАТА:

дуњалук 1. а. *земља, свет.* → **б.** зб. *људи, народ, свет.* — Виђи данашњи дуњалук ... Виђи ти њега: на вересију! ... А ... вересија је одавно умрла (Бож. Г. 7, 37).

Именице формиране творбеним формантом *-лук* које остварују збирно значење имају своје конкуренте у именицама на *-адија, -ија, -ство* које су, чини нам се, у савременом српском језику распрострањеније и њихова употреба је чешћа иако у дескриптивним речницима понеке имају равноправан статус: *Арнаутлук–Арнаутија, Влахалук–Влашчадија, гурбетлук–гурбетија, ђаурлук–ђаурија, Латинлук–Латинија–Латинчад, хришћанлук–хришћанство, циганлук–циганија.*

-ост:

Малобројну групу чине именице са творбеним формантом *-ост* које у неком од својих секундарних значења развијају збирност: *званичност, имућност, младост, националност, старост.* Као основна семантичка компонента код њих се издваја апстрактност. Дакле, значењски припадају скупини апстрактних именица, а могу се представити метонимијским моделима с обзиром на то да у својој полисемантичкој структури секундарно збирно значење остварују путем метонимијског преноса.

Модел КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА, СТАЊЕ → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТУ ОСОБИНУ:

званичност 1. *особина, својство онога који је званичан, онога што је званично; уздржаност, хладноћа* → **2.** зб. *необ. званичници, званични представници.* — Сви [ће], и „заслужени тридесетогодишњи”, и почасни одбор, и јавност, и званичност, добити што им се има одмерити (Богд. М. 2, 149).

имућност 1. *стање онога који је имућан, онога што је имућно, богатство, благостање* → **3.** зб. *заст. имућан свет, богаташи.* — На забавна и политичка

посела у дому богатирца Мише ... се скупљао избир београдске учености, имућности и властности (Груј. Ј. 2, 35).

младост **1.** *младо доба, узраст од детињства до зрелих година, млади дани, младе године живота* → **3.** зб. *младеж, омладина*. — Зимус, кад се комшинска младост набациваше каменом, надбацио је над све остале (Ћип. 8, 351).

старост¹ **а.** *стање и особина онога који је стар, остарео; одмакле године живота, старачко доба* → **в.** *стар човек, стари људи*. — Њену младост ... нежност и ... умиљатост ... ни сама старост није могла равнодушно погледати (Вучић Р. 1, РМС).

Модел ОРГАНИЗОВАНИ НАЦИОНАЛНИ КОЛЕКТИВ → ОСОБЕ КОЈЕ ПРИПАДАЈУ НАЦИОНАЛНОМ КОЛЕКТИВУ:

националност **1.** *припадност одређеној нацији; свест о припадности одређеној нацији, особине, својства карактеристична за припаднике одређене нације* → **2.** зб. *припадници једне нације, народ, нација; народност*. — Треба се трудити да литература појединих република припада свима националностима (Књиж. 3, 485).

Дакле, као што се из наведених модела уочава, збирна образовања дефинисана су описно или синонимима који у ствари, представљају њихове конкуренте у множинској форми или у облику поимениченог придева: *званичност: званичници, имућност: имућни, старост: стари*, што сведочи о њиховој функционалној употреби која је, чини нам се, ограничена и неуобичајена.

4. Збирне именице са функцијом суплетивне множине према истокоренским облицима једнине

Велики број домаћих лингвиста у српском језику збирне именице описује према творбеном форманту којим се исказује збирност. При таквој подели, и у домаћој лингвистици, а и шире (махом у кроатистичкој литератури), уз творбене форманте сврстава се и падежни наставак *-a*, а нигде се посебно не истиче да је реч о падежном наставку. На такве формулације смо наилазили код следећих аутора: Стевановић (1986: 183), Симић (2007: 6), Белај–Фалетар (2014: 72). Сматрамо да је потребно, када се даје класификација творбених форманата којима се граде збирне именице, нарочито нагласити да постоји неколико збирних именица на *-a* које су деклинационог типа, односно да је *-a* падежни наставак и да је реч о именицама женског рода на *-a*. Такве именице су *властела*, *господа*, *деца*. Оне означавају скуп појединаца мушког рода (*властела*, *господа*) или средњег рода (*деца*). Са збирним именицама које су деривирани творбеним формантима заједничко им је то што имају истокоренске облике једнине, а то их уједно разликује од осталих именица на *-a* које лексички испољавају збирност (нпр. *раја*, *руља*, *свита* и сл.) и код којих се углавном не издваја појединачан члан скупа, односно не испољавају јединичност. У граматичкој литератури се истиче да су то именице женског рода у једнини и да се уместо регуларних множинских облика употребљава збирна именица изведена од основе тих именица јер им се регуларна множина изобличила. М. Стевановић (1986: 184) констатује да нпр. именица *деца* нема значење целине, већ да увек сугерише множину јединки. Р. Симић (2007: 7) стога закључује да нпр. именице *деца* или *браћа* не доживљавамо као неиздиференциран скуп или недефинисано мноштво јер се може уочити индивидуалност сваког појединачног члана скупа. Сличан став изнесе Пипер и сар. (2005: 906) констатујући да су то именице које су по облику

збирне, али са ослабљеним или чак изгубљеним значењем збирности, а функционишу као плуралски облици. У РСАНУ именица *деца* дефинише се као зб. им. од *дете*, те обликом једнине означава множину. Дакле, именица *деца* је по облику збирна именица која има функцију суплетивне множине.

У Рисну кажу да дјену не ваља бити по полатима, јер онда не ће расти (Вук, Рј., под полат); „Деца” су лица која нису навршила 14 година (Зб. зак. 32, 4); Проговорише прије но друга дјенца (Назор 14, 261).

Именице *властела* и *господа* представљају се на исти начин у РСАНУ – као збирне именице које обликом једнине обележавају множину: **властела** ж зб. им. од *властелин*. — И побиге на дуждево море | Да га бране Властела Млетачка (Кач. 2, 98). У Србији се више племство (властела) образовало у доцнијем средњем веку од сродника владалаца, племенских поглавица и владалачких чиновника (Радон. Ј. 1, 127). Због чега је властела незадовољна? (Нуш. 8, 79). Умна су властела ударила у сађење шумах (Шул. 3, 44). Гогољ ... је ... открио цијело мноштво типова нарочито међу ладањском властелом (Прох. 1, 4);

господа ж зб. им. од *господин*. — У парку, гдје се господа шета, | На клупи сједи убога жена (Шант. 2, 188). Али – сви ми умремо, срце моје! Простаци и господа! (Тадиј. 1, 7). У трави лежи неколико огромних напуштених стећака, можда гробови какве патаренске господе (Дуч. Ј. 2, 22).

Дакле, творбена категорија збирности у српском језику на нивоу морфологије збирно значење реализује у оквиру једнинске парадигме што показују наведене именице, а које имају и допунску функцију суплетивне множине. У том погледу српски језик се разликује од других словенских језика, нпр. од руског језика у коме се збирне именице повлаче пред плуралским облицима.

Бележимо и сложенице у чијој су основи именице *властела* и *господа*. Семантички садржај првог дела сложенице **назови-** у сложеници *назовигоспода* казује да оно што означава основна реч јесте лажно,

самозвано, привидно, тобожње, те се појачава експресивни набој ових збирних образовања у контекстуалним реализацијама: **назовигоспода** ж зб. *лажна, тобожња господа*. — Пре тога коло су играли само наши простаци, господа и назовигоспода не би се ни за живу главу толико понизили (Ат. Б. 3, 176). У именици *невластела*, **не-** као први део сложенице негира значење онога што означава други део сложенице: **невластела** ж зб. *им. од невластелин*. — У правном погледу нестало је разлике између властеле и невластеле (Синд. 1, 76).

Парадигматско окружење именица *властела* и *господа*, као и именице *браћа* која се на исти начин понаша као претходне, такво је да су са граматичког становишта женског рода у једнини, а по значењу мушког рода у множини, док је именица *деца* са граматичког становишта женског рода у једнини, а по значењу и женског и мушког рода у множини. „Придјев уз те именице стоји у женском роду синг. од памтивијека, на пр. мила браћа, мала дјеца; глагол понајвише стоји у плур., на пр. браћа говоре, дјеца се играју, сасма ријетко у синг., на пр. неки од браће, која бјеше у Јопи, пођоше с њим ...; сва господа подрани у цркву...” (Маретић 1931: 376).

5. Анализа збирних именица без творбеног форманта који указује на збирност

5.1. Теоријска разматрања о лексичкој збирности

Многи проучаваоци у домаћој и страниј лингвистичкој литератури (Браун 1930; Панфилов 1976; Виноградов 1986; Ивић 1995; Пети 2001; Буров 2004; Симић 2007; Петров 2015 и др.) указали су на то да поред именица са творбеним формантом збирности постоје и именице које самим значењем, дакле лексички исказују збирност, без постојања творбеног обележја са том функцијом. А. Вебер за именице које познају искључиво лексичку збирност употребљава назив „скупне” (Тафра 2005: 71, у напомени). В. Петров (2015) употребљава термин „свеукупне именице” (имена на съвкупности). Истакли смо да се у домаћој лингвистици тек узгред спомињу лексичке збирне именице, те нам је намера и циљ да у овом поглављу доктората дамо темељнији приказ наведене групе именица у српском језику. Традиционални приступ збирним именицама темељи се искључиво на граматичком понашању које се узима као пресудан критеријум приликом одређивања шта се све подразумева под збирном именицом. У том смислу, В. Ломпар (2016: 75) истиче да „чак и ако се ради о именицама које би семантички спадале у исту групу са збирним именицама, то што имају множину [међусобно] их разликује”. Ауторка се позива и на Стевановићево гледиште чиме потврђује да се држи традиционалног принципа, односно горенаведеног граматичког критеријума: „... за разлику од свих збирних именица: *бригада, војска, дружина, чета*, а затим: *народ, јато, крдо, рој, стадо, чопор* и сличне именице које означавају скупине од већег броја живих бића – употребљавају се и у множини ... Према томе, ове именице и не можемо убрајати у колективне и поред тога што се њима стварно означавају збирне скупине јединки, тј. колективи” (Стевановић 1986: 184–185).

Наиме, лексички начин изражавања збирности очитује се у томе да је збирност садржана у семантичкој структури саме именице (*војска, народ, племе*) – истичу неки аутори (Пети 2001: 219). У ствари, долази до преноса значења с онога што је појединачно на оно што је опште и обратно. Преношењем значења са појединачног на опште и обратно почива семантичка структура збирних именица. Према Ј. Ф. Лохману реч је о дискрепанцији између сингуларног облика и плуралног значења (Пети 2001: 212, према Лохман 1929/1931: 43).

У лексичком изражавању збирност је садржана у семантичкој структури саме именице (*војска, народ, племе, слама* и сл.), а у морфолошком се изражава у оквиру творбене категорије путем творбеног форманта (*грање, лишће, младеж, пилад, телад* и др.). Сматра се да је „морфемски изражена збирност у изравнијој релацији према категорији броја” (Прањковић 1984: 171) од лексички изражене збирности. „Збирне именице означавају појмове, који нису строго одређени управо зато, што се не помишља ни на број ни на квалитету чланова или предмета, који скуп или гомилу чине” (Пети 2001: 224, према Брабец-Храсте-Живковић 1954: 34). Код именица које збирност изражавају лексички збирна интерпретација мноштва јавља се као обавезна компонента лексичког значења, нпр. *армија, војска, оркестар, стадо* и др. Ако значење имплицира кохерентну, организовану целину коју поимамо као нешто појединачно и избројиво, именица може остварити и наспрамну плуралску парадигму: армија–армије, бригада–бригаде, војска–војске, одред–одреди, оркестар–оркестри, стадо–стада, чета–чете и сл. Међутим, ако је реч о једној дифузној целини чији чланови не подлежу бројивости и пребројавању, именици је ускраћена могућност исказивања множине: *елита, збрка, клер* и др. (в. Ивић 1995: 13).

Према томе, могу се регистровати два типа именица код којих се реализује лексичка збирност. У први тип убрајају се именице које чине скуп

иначе различитих појава које се на основу неког важног, а заједничког им својства обједињују у јединствену укупност, нпр. *намештај* представља скуп ентитета којима се опрема стан – кревет, ормар, сто, столица, фотеља, под именицом *одећа* подразумева се скуп свих ствари за одевање: капут, панталоне, сукња, хаљина, џемпер, именица *накит* обједињује минђуше, огрлицу, прстен, наруквицу и сл. Дакле, реч је о једном хетерогеном скупу ентитета. У други тип убрајају се именице које чине хомоген скуп, о чему нам сведоче именице *армија, батаљон, бригада, војска* и др. које означавају мноштво јединки и поимају се као целовит скуп истоврсних референата. Поставља се питање да ли су именице из друге групе изгубиле збирну компоненту или је она ослабљена, с обзиром на то да на формалном плану могу да изразе множину, односно познају и плуралске форме, те се осећају као засебне јединке¹⁸³. Али на семантичком плану главни показатељ њиховог значења јесте управо компонента збирности коју поседују, те је у том смислу семантички критеријум пресудан за њихово распознавање и регистравање. То нас је и нагнало да испитамо да ли оне заиста на било који начин изражавају збирност и шта заправо оне обележавају/означавају. Каква је и колика скупина јединки, материјалних/нематеријалних ентитета? Да ли су то најобичније заједничке именице или су поједине градивне или чак прелазне збирно-градивне? Евидентно је да се размимоилазе мишљења различитих аутора, нарочито оних привржених традиционалној граматичкој и оних наклоњенијих семантичким проматрањима. Нпр. збирне именице као што су *армија, батаљон, бригада* означавају множину појмова преко једнине и немају могућност издвајања појединачног ентитета, односно не исказују јединичност, док нпр. именице *грање, лишће, цвеће* и сл. имају –

¹⁸³ Уочили смо да традиционалисти именице из друге групе нпр. *армија, батаљон, војска* и сл. ни на који начин не сврставају у збирне именице руководећи се искључиво граматичким критеријумом, с назнаком да оне заиста значе скуп, збир, мноштво јединки или ентитета.

грана, лист, цвет и др. Бабић и сар. (2007: 463) констатују да лексичке збирне именице „po svojim obilježjima mogu biti podvrste i zbirnih i pojedinačnih imenica, jer označuju skup bića ili predmeta što čine cjelinu prema nekoj srodnosti, ali se u tom skupu ne pomišlja na njezine članove kao u zbirnim imenicama (braća – pojedinačni član brat) niti se razabire od kojih se pojedinaca ili primjeraka sastoji: rod, rodbina, narod, porodica, obitelj, puk, publika, rulja, jato, roj, gaj, šuma, šikara”. Дакле, ове именице немају сингулатив и то их разликује од збирних именица деривираних творбеним формантима.

Именице без творбеног форманта збирности јављају се у свим категоријама: у категорији бића, животиња, биљака и у категорији предмета и ствари и имају збирни карактер у неком од својих примарних или секундарних значења. Оне значе много, а то много се концептуализује као цело. Именице које остварују збирно значење исказано јединским обликом односе се на групу јединки, ентитета и сл., а не на појединачне референте. Нпр. именица *породица* се односи на групу људи, а не на појединачно лице, под именицом *јато* подразумева се више птица и сл. (Блум-Келемен 1995: 10). Дакле, у семантички садржај саме именице уткано је збирно значење које именици даје збирни карактер.

За разлику од збирних именица са граматичким обележјем збирности код којих је творбени формант првенствено показатељ збирног значења, код именица које лексички исказују збирност то се чини метајезичким путем. На збирно значење уопште поред граматичких/творбених показатеља указују и семе скупности, мноштва, збира, привидно неограниченог мноштва, те се у полисемантичкој структури именице збирност може испољити и метајезичким константама¹⁸⁴ 'велики број', 'група', 'скуп', 'мноштво', 'маса чега' и сл. Као што смо у претходном поглављу представили збирне

¹⁸⁴ Термин смо преузели из Ивановић Н. 2013: 285–287.

именице са творбеним формантом које имају развијену полисемију и остварују шири семантички дијапазон уз преносе значења путем метонимије и метафоре (ретко синегдохом), тако ћемо и у овом поглављу анализирати семантичка померања и варирања код именица које било у примарном било у секундарним значењима реализују збир. Најчешћи начин настајања секундарних збирних значења јесте преношењем сема величине/интезитета на циљни појам, односно метафором, или као резултат персонификације архисеме, тј. метонимијом (в. и Ивановић Н. 2013: 287) и ређе синегдохом.

Као једна од битних одлика ове скупине именица издваја се то што једна иста лексема у једном значењу може бити бројива, а у другом небројива. Именица постаје бројива ако се определи (Ивић 1983: 18). Процес преласка именице из небројиве у бројиву треба посматрати на основу полисемантичке структуре датих именица јер се такви прелазни догађају приликом семантичке деривације од апстрактног према конкретном значењу, од примарног према секундарном значењу, при метонимијском и метафоричком развоју значења, као и при преносу назива с хиперонима на хипоним (Гортан Премк 1997: 83).

На основу лексичко-семантичких и граматичких карактеристика, именице без творбеног форманта који указује на збирност поделићемо у неколико група: 1) лексеме из семантичког поља „бића/лица”; 2) лексеме из семантичког поља „бића/нелица – животиње”; 3) лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”; 4) лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”; 5) лексеме из семантичког поља „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова”; 6) лексеме из семантичког поља „гомила, камара чега”.

Затим, у оквиру ових група именице ћемо даље груписати у подгрупе према значењу или по томе да ли поред једнине имају и множину или само једнинску форму. Такође, потребно је посебно раздвојити лексеме које

збирност исказују у примарном значењу од оних које у секундарном значењу путем метонимијских и метафоричких преноса или синегдохом остварују збирно значење.

5.2. Лексеме из семантичког поља „бића/лица”

Међу лексичким збирним именицама најбројнију скупину чине именице које означавају особу према социјалној, професионалној или некаквој културној црти којом се лица обједињују у једну целину, нпр. иста професија, исти социјални статус, културни, политички интереси, породични односи и сл.

Према професионалној оријентацији: *актив, ансамбл, армија, атлија, батаљон, бирократија, бригада, војска, гарда, гарнизон, гарнитура, делегација, депутација, егзекуција, емба, едба, екипа, емба, јединица, клака, лоби, логор, милиција, одбор, одред, оркестар, порота, посада, послуга, потеря, пратња, работа, резерва, свита, тевабија, трупа, чаршија, чета.*

Лексичке збирне именице можемо посматрати са становишта концептуализације збирног значења у оквиру њихове полисемантичке структуре, те тако можемо издвојити два начина реализације збира, односно мноштва.

Прву групу сачињавају именице које збирност исказују у примарним семантичким реализацијама, а код којих се као показатељи збирности издвајају семе скупности, мноштва, збира чиме се указује на постојање затворене целине, односно групе. Семантичку кохезију међу овим лексемама чини семантичка константа 'већи број', 'група'. Те тако именица у примарном значењу исказује лексичку збирност, док у секундарним семантичким реализацијама развија регуларна значења својствена заједничким именицама.

Именице *актив, ансамбл, одбор, оркестар, свита* у својим примарним семантичким реализацијама дефинишу такав затворени скуп јединки, али који је пребројив јер на формалном плану имају и регуларне множинске облике.

актив м **1.** *радна група неке организације (политичке, научне, уметничке и др.) за одређени посао.* — Друг Тито [је] дефинисао [задаће] овако: ... мобилизирати читав партиски актив против сваког покушаја групашења и фракционисања (Пол. 1950, 13692/1). Прерађивање наше културне историје ... не може се замислити без организованог актива научних радника (Чалдаровић М., Прегл. 1948, 257). У раду стручних актива ... има много недостатака (НМ 1948, 9). То је била кућа секретара скојевског актива у селу (Тос. Д. 1, 313).

ансамбл м (фр. ensemble) **1.** *уметничка група као целина.* — Ти велики ансамбли од три стотине извођача је моја слабост (Тос. Б. 1, 7). Три ансамбла „Сеоског позоришта” дала су ... 2035 претстава у 669 села (КН 1949, 4/2). Наш млади балетски ансамбл извео је [балет] са вољом, полетом и успехом (Ђурић-Клајн С., Књиж. 6, 68).

одбор м **1.** *група изабраних или наименованих лица која представља орган власти или званично тело при каквом удружењу, организацији, страници и сл. са одређеним задужењима и правима у обављању каквих функција, послова и др.:* анкетни ~, верификациони ~, извршни ~, надзорни ~, обласни ~, редакциони ~, управни ~ и сл. — Састављен је дакле главни одбор и неколико пододбора (Драг. 2, 342).

оркестар м грч. **а.** *група свирача који на различитим инструментима заједно изводе музичко дело:* дувачки ~, гудачки ~, симфонијски ~.

свита² ж фр. **1.** *људи који прате какву угледну особу, пратиоци.* — Помешавши се у свиту митрополитову, поносито [би] излазио из цркве (Срем., РМС). Сад

су стајала два француска гренадира ... пратња и сјајна свита ађутаната, пажева и генерала (Крањч. Стј., РМС).

Именице са конкретним значењем код којих се у секундарним семантичким реализацијама јавља ознака збирности путем метонимијских преноса и метафоричких трансформација на основу метајезичких константи 'велики број', 'група', 'скуп', 'мноштво' и сл. Можемо издвојити следеће метонимијске формуле:

Модел БОРАВИШТЕ (ОРГАНИЗАЦИЈА) → ОНИ КОЈИ ТУ ПРЕБИВАЈУ (РАДЕ):

логор м 1. а. *војни објекат (шатори, бараке, земунице или зграде, касарне) у којем војска борави привремено (за време војне обуке, војних вежби, на одмору и сл.) или стално* → 2. зб. *људи у логору.* — Логор је будан; борци се спремају за покрет (Чол. 5, 103).

милиција *наоружане јединице које имају задатак да одржавају јавни ред и мир и штите друштвену и личну имовину* → зб. *припадници таквих јединица, милиционари.* Милиција је трагала дуж обале (Андрић И.).

Модел НАСЕЉЕНО МЕСТО → ОНИ КОЈИ ТУ БОРАВЕ → ПРИПАДНОСТ ОДРЕЂЕНОМ ДРУШТВЕНОМ СТАЛЕЖУ:

чаршија ж тур. 1. *део насеља где се развио трг, пословни део града; трговачка четврт* → 2. зб. *фиг. а. становници чаршије (1), трговци и занатлије чије су радње, дућани на тргу, пословни свет.* — Сва чаршија гледа за њом, и мимопролазећи и они што седе на ћепенцима (Срем., РМС) → **б. грађанско друштво са својим друштвено-политичким назорима, малограђани, малограђанство.** — Радознала се чаршија скупљала (Козарч. 2, РМС).

Модел КОЛЕКТИВНИ ПОЗИВ, СЛУЖБА → ОНИ КОЈИ ОБАВЉАЈУ ТУ СЛУЖБУ, ИЗВРШИОЦИ ПОСЛА:

егзекуција ж (лат. executio) **1. а.** *извршавање судске или административне одлуке принудним мерама (присилна наплата дуга, заплена имовине задуженог и сл. → б. зб. нар. заст. они што спроводе такав поступак, егзекутори.* — Дође у Перину кућу егзекуција и плени му најбољег коња (Игњ. Ј. 10, 116).

послуга ж **1.** *служба, послуживање, дворба → 2. зб. а. најмљено помоћно, послужитељско особље у кући, хотелу, кафани и сл.* — У тој кући превише се често послуга мијењала (Симић Н., РМС). **б.** *помоћно особље какве установе или надлежности.* — Велику муку имађаше среска послуга док уведе кола [са мртвим хајдуком] у среско двориште (Ранк. С., РМС). → **3.** војн. зб. *људство запослено око артиљеријског оруђа (топа, минобацача, митраљеза).* — Да се коњи не би много умарали, послуга је ишла пречице поред топова (Јак. С., РМС). Запажа се да именица *послуга* има веома богату полисемију и да семантички потенцијал именице задире у различите сфере, нпр. једно од секундарних збирних значења је из војног регистра што указује на веома широку распрострањеност једне лексеме да у зависности од значења припада различитим терминологијама.

Модел НАЧИН, СИСТЕМ УПРАВЉАЊА, ИЗВОЂЕЊА → ОСОБЕ КОЈЕ ПРИМЕЊУЈУ ТАКАВ СИСТЕМ:

бирографија ж вар. **1.** *бирографски систем управљања → 2. зб. бирографи.* — Задар ситне бирографије и гиздавих гризета ... у десет часова повлачи [се] кући (Цар 5, 150).

Поред метонимијских модела као један од начина реализације секундарних значења која имају збирни карактер издвајају се **метафоричке трансформације по величини/интензитету.**

Именица *армија* у својој примарној семантичкој реализацији путем семантичких константи типа 'целокупна јединица', 'велика јединица' на семантичком плану указује на затворену целину коју чини скуп једнаких референата: **1. а.** целокупне оружане снаге једне државе, војска. **б.** велика оперативна војна јединица копнене војске или авијације која делује на посебном бојишту. Путем метафоричких трансформација заснованих на величини, интензитету, сличности остварује се збирно значење **2.** *фиг.* велики број људи уједињених у некој борби, акцији; велико мноштво, маса људи: ~ незапослених.

На сличан начин, тј. одређеним семантичким константама типа 'војна јединица', 'скупина', 'група људи', 'мања скупина' и др. на семантичком нивоу збирност испољавају и именице *батаљон, бригада, гарда, јединица, одред* које припадају војном регистру. Наведене именице и поред тога што на формалном плану имају множинске облике, једнином значе множину, односно скуп јединки. У ствари, наведене именице немају према себи као мотивну реч именицу у једнини као што је то случај са именицама које помоћу творбеног форманта граде збирно значење, а које су мотивисане управо именицом у једнини. Именицама које лексички испољавају збирно значење та могућност је ускраћена.

У домаћој граматичкој литератури, аутори (нпр. Ломпар 2016: 75) остају доследни традиционалном посматрању збирних именица првенствено са граматичког/морфолошког аспекта, позивајући се на мишљење М. Стевановића: „Збирне, колективне именице означавају више предмета или бића узетих скупа у неком неодређеном збиру, у колективу, који се узима као једна целина (1986: 183–184)”. Према овом становишту формални критеријум јесте полазна основа за идентификацију збирног значења. Поставља се питање да ли онда уопште можемо рећи да наведене именице исказују збирно значење? Да ли су изгубиле своју збирност будући да са

морфолошког аспекта могу да изразе множину, нпр. *бригада–бригаде, одред–одреди* и др. Мислимо да пресудну улогу тада има значење јер именице типа *армија, батаљон, војска, одред*¹⁸⁵ и др. исказују збирност семантичким садржајем који репрезентују на основу сема скупности, мноштва, збира и сл. М. Стевановић пак сматра да „скупине множине бића које се овим именицама означавају чине увек јединице према другим таквим скуповима који се, ако их је више, означавају облицима множине дотичних именица” (Стевановић 1986: 184–185). Према томе, слажемо се да према својим особинама ове именице спадају у заједничке у својим примарним значењима, али ширењем и преношењем номинације у секундарним значењима путем различитих семантичких компоненти реализују збир.

батаљон м (фр. *bataillon*) **а.** вој. *војна јединица састављена од две до четири чете*: пешадијски ~, возарски ~, допунски ~ итд. **б.** фиг. *скупина*. — Та генерација седамдесетих и осамдесетих година остала је празна и јалова, али она је ипак полагала своје испите и стала у бирократске *батаљоне*, па се од регрута протукла до некога вишега ранга (Крл. 1, 23).

бригада ж фр. **1.** вој. *велика војна јединица састављена обично од два или три пука*. **2.** *организована радна јединица за извршење неког посла састављена од већег броја радника*: радна ~, омладинска ~.

гарда ж фр. **1.а.** *елитне војне јединице које обављају почасне функције и брину се за личну сигурност шефа државе или владара; лична телесна стража владара или шефа државе*. **б.** *војска*: род војске: грађанска ~, мобилна ~, народна ~, коњичка ~, пешачка ~. **2.** фиг. *нараштај, поколење*,

¹⁸⁵ Ради илустрације навели смо само неке лексеме које припадају војном регистру, а на лексичком плану изражавају збирност. Тај број је свакако већи, нпр. *батерија, вод, ескадрила* и др. О српској војној лексци и војној терминологији в. Јовановић 2016.

плејада; група, скуп личности: нова ~ филозофа.

одред м а. вој. *мања јединица* обично са одређеним задатком: јуришни ~, извиђачки ~. б. *уопште мања скупина, група људи организована с одређеним циљем*: пионирски ~, казнени ~.

посада ж 1. а. *војна јединица, распоређена стално или повремено у насељеном месту или у тврђави; гарнизон*. — Провидуру ... писах нека истарске *посаде* за сада не дирају у царско земљиште (Шен. А., РМС). Почела је зима, прва зима за сремске партизане. Били су сабијени на малом, голом простору, пуном фашистичких *посада* (Поп. Ј., РМС). б. *момчад, људство брода, тенка, авиона и сл. потребно за управљање и руковање*. — Савезници су ... за заједничку морнарицу давали бродове и *посаду* (Пауш П. 1, РМС).

трупа ж 1. *већа војна јединица, војска*. — Цијело су јутро марширале *трупе* (Крл., РМС). Јанко Катић поћи ће са својом *трупом* навише ... и ту ће причекати силу турску (Весел., РМС). 2. *друштво, колектив, дружина уметника, обично глумаца (често путујућих), односно циркуских артиста*. — *Трупа* Осјечког народног позоришта ... дала је у протеклој сезони 260 уметничких приредби (Пол. 1950, РМС).

чета ж 1. вој. *основна војна јединица која улази у састав батаљона*: почасна ~. 2. *већи број, мноштво људи окупљених заједно, група*: ~ сватова, ~ момака.

Именице типа *армија, батаљон, бригада, гарда, одред, посада, трупа, чета* својим примарним семантичким реализацијама чине део специјалне, војне лексике, а из примарног значења посебним метајезичким константама путем **метафоричких трансформација по величини/интензитету** или **сличности** развија се ново значење које

обележава мноштво јединки, односно људи уопште. Уочава се да код именица типа *батаљон, бригада, гарда, одред, посада, трупа, чета* у примарном значењу доминира семантичка компонента 'војна јединица' која се концептуализује као једна целина јер се односи на више јединки које чине скуп, те стога може имати и плуралску форму: ном. јд. војна јединица – ном. мн. војне јединице.

јединица ж **1. а.** назив цифре 1, знак којим се обележава број један; бројна вредност означена том цифром. **5. а.** засебни део неке целине (територијалне, административне, управне, организационе и сл.) који има одређену самосталност: административна ~, изборна ~, организациона ~, партијска ~, политичка ~, привредна ~, радна ~, територијална ~, управна ~ итд. **б.** вој. део оружаних снага организован у једну целину, мања или већа војна формација (нпр. чета, батаљон, бригада и сл.). — Негде са стране пута логоровала је нека војна јединица (Јак. С. 5, 27).

Именица *резерва* у збирном значењу се лексикализовала. Примарно значење наведене именице је **1. а.** *задржана, сачувана количина нечега за каснију употребу, залиха* и под **б.** *количина нечега што се негде налази или што остане после редовне, нормалне експлоатације (обично о рудама)*. Секундарна семантичка реализација дате лексеме исказује ново лексичко значење у оквиру војног регистра: **2. а.** зб. *војни обвезници који су одслужили стални кадар или они који су били у активној војној служби, а позивају се у службу по потреби*. — Моја дика није солдат прави, већ резерва, само кад устреба (Лесковац М. 1, РМС). Ја сам официр у резерви (Матош, РМС).

Међу збирним именицама у нашем корпусу нашле су се и именице преузете из других језика, нарочито из турског, те бележимо турцизам *атлија* који збирно значење развија путем **синегдохе**, односно преношењем

номинације са дела на целину: **1.** заст. *коњаник* → **2.** зб. *коњица*. — За мноме је каурска атлија, | Да бјежимо на нашу Крајину (НП Херм. 2, 114).

Из турског језика дошла нам је и именица *едба* која је моносемична и значи *пратња, свита; присталице, следбеници*. — Ага пође, а паша остаде; | Отпрати га едба и кавази (НП, БВ 1902, 77) као и именица *тевабија* која поред примарног значења **а.** *пратња, свита; дружина*. — Питао се ... где је везир пронашао ову необичну тевабију (Андрић, РМС). Хотелска послуга и остала тевабија опколила ме је са свих страна (Пол. 1972, РМС) развија секундарно значење које поред збира изражава и негативну оцену говорника према садржају на који се односи, дакле експресивна је: **б.** *ир. једномишљеници, следбеници, присталице*. — Да живи ... и сва друга теоријска и активна тевабија (Матош, РМС). „Када се стране речи ’увозе’ у језик оне често иду ка експресивности, односно развијају нова, експресивна значења која не постоје у језику даваоцу. Ова особина позајмљене лексике врло је изражена код турцизама у српском језику” (Ђинђић-Петровић 2013: 411).

Семантичке константе које указују на збирност проналазимо и код именица из других несловенских језика, те тако у нашем корпусу региструјемо лексему *клака* из француског језика у значењу група људи најмљена, потплаћена да пљеска, аплаудира (обично неком глумцу, представи у позоришту и сл.). — Њихов је задатак био да на владине предлоге узвикују: „тако је!” и „прима се”, — и они су, као клака, повлачили целу Скупштину за собом (Јов. С. 8, 79).

Наш корпус сачињавају и именице страног порекла са збирним значењем, којима се номинују особе које у оквиру колектива обављају заједнички неки посао, нпр. групација ж 1. група, скуп (обично већи, од више лица односно предмета или од више мањих група). — Прекинута је главна магистрала ... од животног значаја за немачку јужну групацију „Херес група Е” (Борба 1947, 5/252) и сл., као и именице које означавају збирно значење које се односи на

предмете: *механизација, моторизација* (в. Бабић 2002: 220; Клајн 2003: 179, 180). Именице механизација и моторизација у својим секундарним семантичким реализацијама остварују збирно значење метонимијским преносом.

Модел УВОЂЕЊЕ, СПРОВОЂЕЊЕ ОДРЕЂЕНОГ ПРОЦЕСА, ПРОИЗВОДЊЕ → РЕЗУЛТАТ ТОГ ПРОЦЕСА (СКУП ПРЕДМЕТА):

механизација ж 1. *увођење машина, стројева у производњу, у неку грану производње, чиме се смањује, замењује људски или животињски рад, побољшава, убрзава процес производње* → **2.** зб. *машине, стројеви; скуп машина, стројева потребних за извођење неког рада; машинерија.* — Пробијање тунела споро напредује због недостатка механизације и радне снаге (Пол. 1951, 13903/2).

моторизација ж 1. а. (некога, нечега) *увођење моторних возила (у употребу, у саобраћај)* → **2.** зб. *скуп моторних возила којима неко располаже.* — Првих дана после капитулације, кад се у варош насука њемачка моторизација, њих двојица повоздан су чучали пред неком кафаном (Топ. 12, 37).

На основу анализе именица према професионалној оријентацији, уочава се да највећи број чине именице које су део војног регистра. Најчешће се примарно значење односи на војну тематику, а потом се метонимијским преносима и метафоричким трансформацијама реализују секундарна значења са збирним значењем. Наведене збирне именице нису стилски обележене и њихов главни задатак јесте изражавање, истицање колективизације и јединства групе као такве. Као полазни критеријум у одређивању лексичке збирности издвајају се семантичке константе типа 'група' (људи), 'велика група', 'мноштво' (људи), 'скупина', 'маса' (људи) и др.

Према друштвеном, социјалном сталежу: *багра, банда, бераја, елита, емиграција, еснаф, ешкија, згонија, изрод, имиграција, интелигенција, јабана, јоменрија, клер, колонија, метош, милет, надриинтелигенција, олош, пук, раја, сталеж, улема, хезела.*

Наредну лексичко-семантичку групу сачињавају именице које за разлику од именица које означавају особу према професији, занимању и сл., поред изражавања збирног значења исказују и одређену врсту експресивизације која је изражена емотивним односом говорника према објекту на који је усмерена његова пажња. Именице из ове скупине у одређеној мери условљене су друштвеним, социјалним и другим класним параметрима који утичу на статус јединке у датој средини. На основу тих параметара долази до богаћења лексичког система новим значењима и новим лексемама. О културолошким елементима који понекад представљају део колективне експресије, а одражавају се на значење лексема, веома опсежно писала је Драгићевић у књизи „Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу” (2010). Ауторка истиче да је приметан утицај културолошких сегмената на значење лексема и да наведени елемент представља семантичку компоненту или сему у примарном значењу лексеме, те да та сема може бити активна у формирању једног или већег броја секундарних семантичких реализација (Драгићевић 2010: 17). Тако нпр. једна лексема реализује примарно значење које је неутрално, док су нека секундарна значења експресивна. „У том случају се мера експресивности одређује на основу семантичке конфронтације са примарним значењем те лексеме” (Драгићевић 2010: 56).

Према Д. Гортан Премк (1997: 85) поједине именице секундарне семантичке реализације развијају преко **синегдохе**, односно употребљава се **име какве групе лица за лице из те групе**, нпр. *банда 1. а. група разбојника; разбојничка, лоповска дружина* → **в.** фиг. (обично у вок. при

обраћању) *појединац из такве групе, бандит*. — Мандићко, спремим дјецу у кревет и не дери се! ... Коју смо ми то жену убили! ... Шта, бандо, дјецу плашиш? (Барк. 1, 134). Дакле, на основу семантичке константе 'група' у оквиру примарног значења реализује се значења под **4 већи број, група**, те на основу датих семантичких компоненти лексема остварује и збирни карактер.

Именица *багра* у оквиру семантичког садржаја на основу метајезичких константи типа *група, људи* испољава експресиван, односно пејоративан однос говорника према садржају на који се односи: **в.** погрд. *људи који заслужују презрење, олош*. — Осетио је тога човека себи много ближим од осталих пацијената, простака и багре (Крл., КР 1924, 1/10). Све напоље, — багру мукташку! (Наст. 3, 155). Куш, багро прљава! (Ћос. Б. 3, 144). Ја ћу вас све, читаву багру, изјурити из куће (Горјан 1, 86). Именице *олош* и *шљам* у свом семском саставу садрже компоненту скупности негативно изражену кроз значење *најгори слој друштва*, те наведене именице осећамо као експресивне, о чему нас обавештавају и примери употребе: — Видио је сав олош који се скупио око господских столова туђинаца (Бар., РМС). По варошима се мобилиса казнена војска састављена од нерадника и другог шљама (Лал., РМС). Негативну конотацију има и именица *изрод*. Именица *изрод* преношењем номинације са дела на целину, дакле путем **синегдохе** ДЕО–ЦЕЛИНА, односно ПОЈЕДИНАЦ ИЗ ГРУПЕ–ИМЕ ГРУПЕ ЛИЦА остварује збирно значење: **изрод м 1. а.** *онај који је изневерио свој род, који је осрамотио претке, отпадник, одрод; издајник, издајица* → **б.** зб. *људи који се издвајају из своје средине негативним особинама, лошим поступцима и сл., олош*. — Ви спадате међу најгори изрод на земљи (Таб. 1, 30).

Друштвени контекст, историјски и временски оквир знатно утичу на поимање појединца у заједници и његовог смештања на друштвену скалу. Лексеме *багра, изрод, олош, шљам* својим садржајем представљају нерепрезентативан слој друштва, истичући у први план негативне црте

личности и карактер појединца.

Именице *елита*, *еснаф*, *интелигенција*, *сталез* у својој полисемантичкој структури садрже позитивну квалификацију, истичући добре, примерене карактеристике пожељне у друштвеној заједници. Наведене лексеме углавном потичу из других језика и то из француског, турког, латинског. Именице *еснаф* и *сталез* збирно значење остварују путем метонимијског преноса и метонимијске формуле ОРГАНИЗАЦИЈА, УДРУЖЕЊЕ, ДРУШТВЕНА КЛАСА → ПРИПАДНИЦИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, КЛАСЕ И СЛ.: **еснаф 1.** ист. *организација, удружење* → **3.** фиг. зб. *људи истог занимања, истог друштвеног реда.*

сталез м а. *друштвена класа*: аристократски ~, племићки ~ → **б.** *скуп људи истог занимања*: чиновнички ~, војнички ~, земљораднички ~. — Они сталежи који су јако изложени ветру и непогодама често болују (Батут, РМС).

Именица *интелигенција* припада скупини апстрактних именица према значењу, међутим путем метонимијског преноса развија секундарно збирно значење на основу метонимијске формуле СПОСОБНОСТ, УМЕЋЕ РАЗУМЕВАЊА, РАСУЂИВАЊА → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТАКВЕ СПОСОБНОСТИ:

интелигенција ж (лат. *intelligentia*) **1.** *способност брзог, правилног схватања и разумевања ствари и појава у природи и друштву, умна обдареност, бистрина, разум, ум; оштроумност, проицљивост; образованост, ученост* → **2.** зб. *људи, социјални слој у чијој професији преовлађује умни рад над физичким; образовани, учени људи, интелектуалци.* — Ту и тамо, алејом, сретао [је] Ранко варошку интелигенцију (Петр. П. 2, 86).

Првим делом надри- у сложеници *надриинтелигенција* казује се да је оно што значи основна реч лажно, самозвано, нестручно, те именица *надриинтелигенција* у значењу *људи чије је образовање површно,*

непотпуно, полуинтелигенција, самозвани интелектуалци. — Тако су исто и канцеларије ... као и „совет” у „духу народном”, благодарећи бирократском васпитању наше надри-интелигенције (Марк. Св. 7, 78) реализује збирно значење путем семантичке константе 'људи' јер је њоме обухваћен већи број, мноштво јединки.

Као што се уочава из анализираних грађе, знатно је већи број лексема које имају негативну конотацију, односно непожељно значење. В. Ружић (2008: 314) констатовала је да је „вредност оно што је необележено на скали друштвеног вредновања, а оно што није прихваћено, што одступа од тога, то се посебно веома нијансирано квалификује”. И заиста, ако се појединац истиче на основу пожељних квалификација, он неће бити маркиран у друштву, док се свака „аномалија” негативно оцењује и додатно наглашава.

Припадност одређеној друштвеној или каквој сличној групацији, заједници, покрету, уопште чинити скуп: *вашар, врева, гомила, група, дружина, заједница, збор, збрка, колектив, компанија, паства, пијац, публика, руља, сабор, табор, тим, улица, хорда, школа.*

Именице *вашар, врева, гунгула, збрка, хорда* збирно значење реализује преношењем сема на жељени појам путем **метафоричких асоцијација према величини/интензитету:**

вашар м мађ. **1.** *скуп великог броја продаваца и купаца у неком месту (обично у вароши(ца)ма), који се одржава повремено, у одређене дане у години, ради трговања, сајам* → **2.** *фиг. мноштво, маса људи на једном месту, гунгула, гужва.*

врева ж **1.** *бука, граја, галама, вика, жагор* → **5. а.** *мноштво, гомила (о људима) (врева гледалаца).*

гунгула ж (тур. *gulgule*) **а.** *гужва, метеж* → **б.** *гомила, мноштво*. — У томе стиже и гунгула, и стаде баш пред управников стан (Срем. 10, 78).

збрка ж **1. а.** *већи број ствари натрпаних у нереду на једном месту, хрпа; предмети стиснути, згурани једни поред других* → **3.** *већи број лица на окупу, скуп, гомила*. — А ово ... | Ништа! Збрка жутокљунца. | Сјели на власт | и даве | за ситницу! (Кост. Д. 1, 88).

Лексеме *гомила, група, хорда* имају исту улогу као именице *јато, крдо, рој, стадо, чопор* и др., односно функционишу као партикуларизатори-уобличивачи да сузе непрегледно мноштво у мању целину и да их приближно бројчано одреде. Уобличивачи типа *јато, крдо, рој* и др. специјализовани су првенствено за животињске врсте у примарним значењима, а потом долази до семантичког померања и значење се преноси на људе и материјалне ентитете, док се уобличивачима *гомила, група, хорда* остварују номинације са предметних референата на људске јединке или са бића (животињских врста и људи) на друге, мање или уже специјализоване заједнице људи, које често попримају пејоративност.

гомила ж **1.** *већа количина неког материјала или предмета натрпаних или сложених на једном месту, хрпа*: ~ песка, ~ камења, ~ дрва, ~ књига → **2. а.** *већи број лица на окупу, велика група, скуп, маса*: ~ света, ~ жена, ~ деце → **б.** *широке народне масе, народ* → **в.** *пеј. руља, светина*.

група ж фр. **1. а.** *више лица, животиња или предмета окупљених на једном месту, скуп, скупина, гомила*: ~ деце, ~ студената, ~ паса, ~ кућа, стајати у групи. **б.** *више лица које везује заједничко политичко, идеолошко, научно, уметничко и др. убеђење или заједнички друштвени, професионални и сл. интерес, односно исти циљ, задатак и сл.*: политичка ~, партијска ~, студијска ~, ~ научника, читалачка ~, позоришна ~. **в.** *скуп сродних бића или*

предмета који чине једну целину: етничка ~, народносне групе, педагошка ~ предмета, посебна ~ минерала, ~ гуштера, сврстати у исту групу.

хорда ж монголски **1.** *гомила освајача који пљачкају и уништавају* → **2.** *гомила, мноштво; руља*. — То је била читава мала хорда [деце] што се отимала о поклоне (Андрић, РМС).

Илустрацијом значења из дескриптивних речника (РСАНУ и РМС) примећује се да наведене именице најчешће не функционишу самостално већ им је потребна допуна у виду партитивне синтагме, најчешће у генитиву множине. О томе сведоче и примери контекстуалне употребе: То је техника коју користимо у борби против организованих криминалних група (Браун, СрпКор); Прихватила га је група бескућника (Арсенијевић, СрпКор); Око клупе се тиска гомила дечака и дечурлије (Савић, СрпКор); Једна гомила грања налазила се позади (Флобер, СрпКор); Непрегледна хорда црвено-жутих навијача одушевљено је клицала (РТС, СрпКор); Чинило се да је хорда гоблина већ надомак њих с друге стране (Политика, СрпКор).

Именице *збор, публика, руља, сабор, тим*¹ у примарном значењу обележавају скуп људи, мноштво света обједињених у једну целину, те на тај начин сугеришу на збирно, колективно значење путем метајезичких константи типа *маса људи, гомила, мноштво*.

збор м **1. а.** *већа група људи (или бића којима се приписују људске особине) скупљених на једном месту*. — Цео мали збор упр'о је очи у њега (Шапч. 7, 46).

публика ж лат. **1.** *мањи или већи скуп људи (жена, деце) који се негде налазе као посетиоци, гледаоци, слушаоци*. — Дижу руке из публике, циче гласови: Молим реч! (Дом., РМС).

руља ж **1. а.** *неуређена, неорганизована, недисциплинована маса људи, гомила, светина.* — Бијесна руља урла да се Јоси кожа јежи (Матош, РМС). Сва та руља војника и сељака бежала је као без главе (Јов. С., РМС).

сабор м **1. а.** *скуп већег броја људи на једном месту, збор.*

тим м енгл.¹⁸⁶ спорт. *група играча која наступа као целина, момчад; екипа, дружина:* фудбалски ~, кошаркашки ~, одбојкашки ~.

Именице *пијаца, табор, улица, школа* реализују се као заједничке именице у неутралном значењу у својим примарним семантичким реализацијама, међутим у секундарним развијају збирна значења и то путем метонимијских преноса на основу различитих метонимијских формула.

Именице *пијаца* и *табор* реализује збирно значење путем метонимијске формуле ПРОСТОР, МЕСТО У ГРАДУ → ЛЈУДИ КОЈИ СЕ НАЛАЗЕ НА ТОМ ПРОСТОРИ: **пијаца** ж тал. **1.** *слободан простор у граду, окружен обично зградама, трг* → **2. а.** *место где се на мало продају и купују животне намирнице и друга роба, тржница* → **б.** *фиг. зб. људи који се налазе на пијаци.* — Скупи се сав пијац, навали народ ка' на мечку (Радић Д., РМС) и **табор** м тур. **1. а.** *место са разпетим шаторима за боравак људи (обично привремен)* → **б.** *зб. људи који бораве на тако уређеном месту, логор:* козачки ~, цигански ~.

¹⁸⁶ У енглеском језику именица *team* (тим) има статус лексичке збирне именице остварујући и множинску парадигму, дакле састоји се од неодређеног броја делова, те постоји колебање између једнине и множине, а такве именице припадају групи тзв. *aggregate nouns* (агрегатне именице): *Team is/are ...* (Гринбаум-Квирк 2007, према Бушелић 2015: 24). Дакле, у енглеском језику много је већи број лексичких збирних именица чији је заједнички назив *агрегатне* или *скупне* (*group nouns*) именице од оних које су деривирани творбеним формантом са збирном компонентом.

Метонимијска формула НАСЕЉЕНО МЕСТО → СТАНОВНИЦИ ТОГ МЕСТА остварује се у именици *улица* у свом секундарном значењу поред збирног остварује и експресивно значење са негативном конотацијом: **улица** ж **1. а.** *пут кроз насељено место с кућама с обе стране; становништво тих кућа*: главна ~, споредна ~ → **б.** *свет који иде улицом (1а), пролазници; маса окупљена на улици (1а).* → **2.** зб. *беспослен и морално лабилан свет који велики део времена проводи на улици (1а), беспризорни, уличари, уличарке.* — Жаргони ... носе на себи воњ сиротиње, акцент улице, опорост простаклука (Бег. М., РМС).

Именица *школа* путем метонимијског преноса на основу метонимијске формуле УСТАНОВА, ЗГРАДА → ЛЈУДИ У ЊОЈ остварује збирно значење: **школа** ж **1. а.** *установа за васпитање и образовање деце и одраслих, у којој се изграђује морална и друштвена личност ученика и стиче основна писменост и основна знања из разних наука и вештина, односно у којој се стичу знања из одређене струке; зграда у којој се таква установа налази*: средња ~, виша ~, стручна ~, бродарска ~, пољопривредна ~, рударска ~ → **2. в. зб.** *ученици и наставници школе (1а).* — Школа се крену. Напред иђаше Љубица са својом децом (Ранк. С., РМС). Дакле, полисемантичка структура наведених лексема садржи се из семантичких реализација које у основи имају исту архисему и исте семе.

Према Д. Н. Шмељову (1982) регуларном се јавља таква многозначност код које је секундарно значење речи које улази у одређени лексичко-семантички ред одређено општом семантичком карактеристиком целог датог реда, тј. примарним значењима одговарајућих лексичких јединица. Под оваквом лексичко-семантичком групом Шмељов подразумева речи са значењем „насељено место, насељени пункт, као град, село, улица и сл. која регуларно развија и семантичку реализацију „становници датог

насељеног места, насељеног пункта”, нпр. *Цео град га је дочекао са усхићењем*. Секундарне услове за овакву регуларност реализације примарног и секундарног значења Шмељов види у томе што је компонента ’становници, људи’ потенцијално присутна у примарном значењу „насељени пункт”. Овим лексичко-семантичким групама речи заједничка је могућност метонимијског ширења од примарног ка секундарном према метонимијској формули чије је дејство у преносу номинације са основне семе, архисеме на пратећи елеменат њеног смисла, на потенцијал архисеме (Гортан Премк 1997: 69–70).

Према сродству, потомству: *евлад, задруга, обитељ, племе, породица, род, својта, фамилија*.

Именице из ове лексичко-семантичке скупине на семантичком плану не разликују се од претходних, тј. реализују збирна значења којима се обједињују особе према сродству чинећи једну хомогену целину. Дакле, наведене именице које реализују одређена збирна значења посматрамо као једну затворену целину, док оне иначе функционишу као регуларне заједничке именице с могућношћу издвајања појединачних чланова из датог скупа, те остварују и системске плуралске форме: задруга–задруге, обитељ–обитељи, племе–племена, породица–породице, фамилија–фамилије¹⁸⁷.

У примарном значењу именица *фамилија* реализује значење збирног карактера **1. породица, обитељ**. — Та има у нашем селу људи те каквих газда и од какве фамилије, па у њих има девојака! (Јакш. Ђ., РМС). Зар баш цијела наша фамилија мора да има црва у глави? (Матош, РМС), док у секундарном долази до

¹⁸⁷ Иконикова (2007) констатује да у енглеском језику именице типа *band* (бенд), *family* (породица), *group* (група), *team* (тим) функционишу као лексичке збирне именице које имају регуларне множинске облике и са предикатом се слажу и у једнини и у множини: *Family is/are...* У руском језику лексичке збирне именице чине именице типа *семья* (породица), *народ* (људи, народ) и др.

семантичког померања и регистровања значења које припада терминолошкој лексици (зоологији и ботаници): **2.** биол. скуп *сродних биљних или животињских врста, породица (4)*. — Највећи део разних жита рачуна се у ботаничку фамилију тзв. травака (Батуг, РМС).

Збирно значење у оквиру метонимијске формуле ЗАЈЕДНИЦА, ДРУШТВО → ЧЛАНОВИ ТОГ ДРУШТВА посведочена је у именици *задруга* у оквиру секундарне семантичке реализације: *задруга ж 2. а. већа породична заједница (обично браћа са својим породицама), чији чланови живе на заједничком имању и воде заједничко домаћинство* → **б.** зб. покр. *чланови овакве заједнице*. — Кад сам била доведена у ову кућу ... беше она пуна задруге (Весел. 11, 25).

Могућност метонимијског ширења остварују и именице *племе* и *породица* путем метонимијске формуле КОЛЕКТИВ, ЗАЈЕДНИЦА СРОДНИКА → ОСОБЕ КОЈЕ ПРИПАДАЈУ СРОДНИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ → ОСОБЕ КОЈЕ ЧИНЕ ОДРЕЂЕНУ ЗАЈЕДНИЦУ реализује низ значења са збирним карактером:

племе с 1. *заједница људи у првобитном, преткласном друштвеном уређењу повезаних родовским везама, заједничким језиком и територијом* → **3.** (само јд.) *род, обитељ, породица*. — Не угаси, ћери, старо племе наше! (Змај 1, РМС) → **5.** (само јд.) **а.** *група, категорија људи повезаних каквим заједничким обележјем, интересима*. — Отпочео је страшни суд том племену злочинаца (Дед. В., РМС).

породица ж 1. *заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ* → **2.** *фиг. круг, скуп људи које веже заједно исти или сличан циљ, мисао, рад и сл.* — Станковић припада породици песника у којих је извесно расположење стално по својој природи (Прод. 3, РМС).

Према узрасту: деликанлија, згонија.

Семантичко варирање уочава се у турцизму *деликанлија*. У секундарном значењу развија се збирно значење путем **синегдохе** ДЕО–ЦЕЛИНА: **деликанлија** (тур. delikanlı, младић) покр. **1.** м *бујан, снажан младић, момак* → **2.** ж зб. *обесна, весела младеж*. — Деликанлија „младеж луде крви” (Мостар, Скок 2, 341).

Примарна и секундарна семантичка реализација лексеме *згонија* збирног је карактера: **1.** *мноштво света, светина*. — Скупила се, брате, она згонија са свије страна (Дробњак, Том. М.). **2.** погрд. *мангупарија, дечурлија*. — Поганој и поквареној дјечи рећи ће се: поганче, циганче ... згонија (Јовић. 10, 52). Лексема је део покрајинске лексике и експресивно је обојена. Уз семе скупности којима се експлицира збир, мноштво јединки, често се налазе и експресивни елементи чиме лексема добија статус маркиране лексеме, те се на тај начин изриче и позитивна, односно негативна оцена говорника у одређеном комуникативном чину. У лексеми *згонија* та квалификација негативна – погрдна.

Према општем називу за људе, народ, свет: *ехалија, живот, месо, народ, плебс*.

Метонимијским процесом захваћена је лексема *живот*, те у секундарном значењу реализује збирно значење путем метонимијске формуле ПОЈАМ ИЛИ КОНЦЕПТ → ОСОБЕ КОЈЕ ГА РЕПРЕЗЕНТУЈУ¹⁸⁸: **живот** м **1. а.** *посебан облик кретања материје настао на одређеној етапи њеног развика; облик постојања везан за индивидуализовану, високо организовану материју* → **б.** зб. *људи, живи створови уопште*. — Убрзо се приближи гомили избеглица. У младој боровој шуми ... скупио се и ту застао остатак живота из неколико села (Ћос. Д. 1, 147).

¹⁸⁸ Метонимијски модел је преузет из Ивановић Н. 2013.

Могућност трансформације којој је у основи синегдоха остварује именица *месо*. По свом значењу именица *месо* припада групи градивних именица, међутим реализују се секундарне семантичке реализације збирног значења као резултат употребе имена дела какве целине за саму целину.

месо с **1. б.** *тело живог бића, човека* → **в.** у зб. значењу; *људи, народ*. — У јами сам — том ждријелу нашег меса; | Ко мртве рибе студена тјелеса (Горан 4, 25) → **ђ.** фиг. у зб. значењу: *мртва тела, изгнули људи, лешеви*. — Грдни рат већ грми, грува ... | Свуда скоро бит ће меса (Шимић А. 1, 161).

Именица *народ* такође је резултат **синегдохе**, с тим да је реч о употреби имена једног појма и за шири и за ужи појам, те се реализује у више значења која су међу собом у односу шири појам ↔ појам ↔ ужи појам; то су значења нација; етничка група; становништво; људи на нижим степенима имовинске и друштвене хијерархије, људство уопште; мноштво особа; породица, укућани; пород, потомство (в. Гортан Премк 1997: 85). Дакле, именица *народ* нема множину када се употребљава у збирном значењу, док је у другим значењима обична заједничка именица која остварује и регуларну множинску парадигму. У односу на збирне именице деривиране творбеним формантом, именица *народ* нема сингулатив иако се састоји од скупа јединки које чине целину према некој сродности. Разлог томе може бити тај што се у семском саставу именице *народ* не распознају ентитети појединаца од којих је сачињен скуп исказан у садржају ове речи.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ: Уморан народ завлачио се под шаторе (Јак. С. 1, 32). Немој млађи народ да плашиш (Петк. В. 2, 25). Давил је сада опет био збуњен ... свечаном пажњом којом га је дочекивао читав један народ ичоглана и достојанственика у Конаку (Андрић 5, 32).

Именице које на лексичком плану функционишу као збирне било у примарном било у неком од секундарних значења, са морфолошког аспекта разликују се и у погледу изрицања граматичке категорије броја. Већи део

именица из лексичко-семантичке групе којом се именују људи поред једнинске имају и регуларне множинске облике јер оне формално припадају групи заједничких именица, без обзира на специфичности у погледу збирности на семантичком плану. Такве су именице *ансамбл–ансамбли, армија–армије, багра–багре, банда–банде, батаљон–батаљони, бригада–бригаде, вашар–вашари, војска–војске, гарда–гарде, гарнизон–гарнизони, гомила–гомиле, група–групе, групација–групације, династија–династије, дружина–дружине, друштво–друштва, екипа–екипе, заједница–заједнице, збор–зборови, народ–народи, обитељ–обитељи, одбор–одбори, одред–одреди, оркестар–оркестри, племе–племена, породица–породице, посада–посаде, пук–пукови, сабор–сабори, свита–свите, табор–табори, тим–тимови, трупа–трупе, фамилија–фамилије, хорда–хорде, чета–чете* и сл.

Другу групу чине именице које се на семантичком нивоу не разликују од претходних, али се на граматичком плану разликују по томе што познају само једнинску форму: *клер, плебс, публика, руља* и сл.

5.3. Лексеме из семантичког поља „бића/нелица – животиње”

У нашем корпусу нашао се и невелики број лексема којима се у примарном или у секундарним значењима именују скупине животиња, нпр. *гмаз, марва, пелагијал, стока*, односно именице *марва* и *стока* представљају хиперонимне називе животиња. Забележили смо и именице које имају функцију **партикуларизатора**¹⁸⁹ типа *ергела, јато, крдо, рој, стадо, чопор*.

¹⁸⁹ В. Петров (2015: 74) се служи термином **класификатор** да у бугарском језику означи именице које именују читаву класу, скуп животиња исте врсте, нпр. говеда, птице, инсекте, рибе и сл., као и термином **нумератив** који функционише као количински показатељ. Међутим, ми сматрамо да именице као што су *јато, крдо, стадо, рој, чопор* нису класификатори јер да би реч функционисала као јединица вишег реда, мора се по својим карактеристикама издвојити од других јединица, односно од јединица нижег реда. Нпр. именица *цвет* функционише као надређени члан именицама *лала, нарцис, орхидеја, ружа* јер све ове именице јесу врста цвета, док нпр. именица *стадо* у примеру *стадо оваца*

Именица *гмаз* припада класи зоонима и њена специфичност огледа се у томе што у секундарном значењу реализује збирно значење и тиме именица постаје двородна, те је именица, када је употребљена у збирном значењу, женског уместо мушког рода: *гмаз* м (мн. гмазови) зоол. **2.** (и **ж**) зб. *гмизавци и друге животиње које гмижу; гамад* (РСАНУ).

Са становишта употребне вредности када је реч о збирном значењу, уочава се да се много чешће употребљава збирна именица на *-ад*: *гамад* у истом значењу или множинска форма *гмизавци*. Као илустрација послужиће нам *Електронски корпус српског језика* (СрпКор) који бележи свега три потврде употребе лексеме *гмаз*, 30 пута употребљена је збирна именица *гамад* а 38 пута забележен је множински облик *гмизавци*.

Анализирајући збирне именице са творбеним формантом збирности, као и именице без творбеног форманта, примећује се да често збирно значење у секундарним семантичким реализацијама повлачи за собом и промену рода дате именице. Та особеност именица са збирним карактером могла би се издвојити као константа, а притом указује на то колики је утицај семантике на морфолошко понашање именице.

Примарна семантичка реализација именице *марва* јесте **1. а.** зб. *четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи), стока; ретко појединачно сточно грло, марвинче*. — Горштаци подижу марву овчу и козју (Љуб. 6, 6). Дотерала марву с паше из аде (Ад. 1, 92). Звонар и звонарица ујармили марву (Горан 1, 40), док се у оквиру секундарне семантичке реализације **метафоричким асоцијацијама заснованим на семама колективне експресије** развило погрдно значење **б.** фиг. погрд. *недисциплинована, неуређена, некултурна*

партикулизује, уобличава, сужава мноштво животиња у мању целину (О хиперонимима и хипонимима в. Горан Премк 1997: 65–66, 82–84, 136). Ми ћемо се у анализи користити терминима као што су **партикуларизатор**, **партикуларизатор-уобличивач** (Ивић 1980: 3–4; Драгићевић 2003: 137) јер сматрамо да су именице типа *јато*, *крдо*, *стадо*, *рој*, *чопор* најприближније по функцији партикуларизаторима. О партикуларизаторима уопште в. тачку 2.4.

маса људи, руља. — Ова марва, ови урођеници, не знају што је то осећање захвалности (Рад. А. 1, 633). Токић грми: — Мир, стоко балканска! Марво једна, кад ли ћеш се култури научити (Аз. 1, 81). Грађани Блитве су марва (Крл. 17, 49). Дакле, према денотату збирног значења развило се секундарно експресивно значење које носи квалификацију непожељности, непослушности, недоличног понашања, који крши уобичајене друштвене норме. Значење под **2.** зб. заст. *све пчеле из једне кошнице, рој*. — Марва, све пчеле у кошници скупа (Јавор 1877, 1210) такође је збирно, али маркирано квалификатором заст. према учесталости употребе. Ј. Вуковић (1935: 26) констатује да „речи марва и хајван ... могу поред значења колективне именице имати и обично значење заједничке именице животиња. Ово значење је, свакако, примарно, а као секундарно је дошло значење колективне именице.” Међутим, не можемо се сложити са овом Вуковићевом констатацијом јер именица *марва* првобитно означава четвороножну домаћу животињу која се поима као део колектива, нерашчлањене групе, ретко одвојено, односно као појединачно сточно грло, те никад не означавају множину јединки узетих одвојено (в. и Стевановић 1986: 184).

Именица *стока* у својој секундарној семантичкој реализацији такође функционише као именица субјективне оцене. На основу **метафоричких асоцијација заснованих на семама колективне експресије** остварује следеће значење: **б.** фиг. пеј. *припроста, некултурна, глупа особа; недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља*. Поставља се питање шта је друштвени колектив мотивисало да групу људи именује називом за животиње и каква веза постоји између човека и ове врсте животиња? Дакле, учили смо да примарно значење именица *марва* и *стока* гласи *четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи)*. Природно станиште и начин живота наведене групе животиња такво је да асоцира на неуређену, необуздану, недовољно припитомљену, затим

слободом ограничену скупину, те се номинација са животиње пренела на човека. Експресивна вредност наведених лексема додатно је појачана емотивним набојем говорника који исказује презрив и погрдан однос према објекту именовања. „Повезивање и поистовећивање крупних домаћих животиња из категорије СТОКЕ са особинама невоспитаности, некултуре, простаклука и примитивизма у вези је, пре свега, са садејством компонената њиховог ИЗГЛЕДА, КРЕТАЊА и СТАНИШТА, али и колективном представом о томе како је рад и живот са животињама у вези са руралном, сеоском, заосталом, неразвијеном и, из аспекта урбанизованог друштва, некултурном средином. Комбинација својстава из ове три категорије показује нам да се у српској култури најнегативније перципира особа која је интелектуално ограничена, некултурна (примитивна), рђава и злобна” (Новокмет 2016: 509).

5.4. Лексеме са функцијом партикуларизатора-уобличивача

Лексеме попут *ергела, јато, крдо, рој, стадо, чопор* припадају групи именица које су по својој функцији најприближније партикуларизаторима-уобличивачима. За разлику од партикуларизатора-уобличивача који се употребљавају како би се материја или предмети исказани партитивном допуном (нпр. *прамен косе, грудва снега, грумен земље, стог сена* и др.) уобличили и постали бројиви, односно како би се издвојио један део материје или предмета, код именица које именују велике скупине, у конкретном случају – скупове животиња (*јато птица, крдо говеда, рој пчела, стадо оваца, чопор вукова*), не долази до издвајања појединачних чланова колектива, већ се њима постиже сужавање тог непрегледног мноштва, издвајањем једне мање целине, која је такође на неки начин уобличена (в. и Ивић 1980: 8). Плуралски облици заједничких именица у генитиву *птица̄, говѣда̄, пчѣла̄, оваца̄, вуко̄ва̄* не могу стајати самостално,

дакле немају самосталну функцију већ се употребљавају у облику партитивног генитива и чине партитивну синтагму. Затим, оне не дају никакву информацију о броју јединки од којих је састављено дато мноштво, те се оно разумева као неограничено, дифузно. Из тих разлога, истиче М. Ивић (1980: 8), изрази попут *рој*, *стадо* и сл. јесу сродни партикуларизаторима. К. Лајонс (1977: 316) констатује да у енглеском језику колективна именица попут *flock* (стадо) има исту функцију као именице *pool* (локва) у нпр. *локва крви* и *round* (фунта) у синтагми *фунта квасца*. Међутим, Т. А. Тулина (1962: 9, према Ивић 1980: 8) истиче да именице *куча* (гомила, хрпа) и *стая* (јато) не означавају конкретне предмете већ имају функцију исказивања свеукупности неименованих предмета, те да због тога не можемо рећи *я вижу кучу* (видим гомилу) или *я вижу стаю* (видим јато). Из тога произлази да овакви изрази који имају партикуларизаторску функцију, односно могућност уобличавања мноштва, имају непотпуну лексичку садржину и тек у споју са другом именицом функционишу као семантички потпуно оформљене језичке јединице (Ивић 1980: 8).

М. Ивић (1980: 9) примећује да у српском језику ниједна лексичка јединица не покрива толику разноврсност животињских врста какву покривају именице из других словенских језика, нпр. рус. *стадо* (стадо коров, уток, рыб); пољ. *stado* (*stado owiec, wilków, gołębi*), словач. *krdel'* (*krdel' lastovičiek, oviec*). У бугарском језику такође постоји значајан број именица које означавају различите класе зоонима, нпр. буг. *ято* (птици, рыби), *орляк* (птици, животны), *рой* (пчели, комари, птици), *стадо* (овце, говяда, свине) и др.

Именице из нашег корпуса показују извесне специфичности на граматичком и семантичком нивоу, односно исказују специфично граматичко понашање, што је у супротности са њиховим значењем, тако да

првобитно треба сагледати значењску припадност именица *јато, крдо, рој, стадо, чопор*. М. Стевановић (1986: 184–185) констатује да наведене именице остварују и плуралску форму *јата, крда, ројеви, стада, чопори*, те без обзира на то што заиста означавају збирне скупине јединки, из горенаведеног разлога, не можемо их припојити збирним именицама. То је са морфолошког аспекта. Међутим, са становишта семантике уочава се да у полисемантичкој структури секундарна значења исказују збирни карактер, те да их у том смислу можемо третирати као лексичке збирне именице. Основни показатељ збирности јесу семе интензитета / величине, као и семе скупности, мноштва, збира, које наведене лексеме садрже у свом семском саставу.

Р. Драгићевић (2003: 137–146) анализира је партитивне синтагме са уобличивачима типа *грудва снега, грумен земље, млаз воде, прамен косе, стог сена* кроз призму инкапсулације. Под термином *инкапсулација*¹⁹⁰ подразумева се да је значење једног члана колокације понекад утиснуто или допуњено у значење другог члана. Наиме, на основу колокацијских веза може се установити „какав и колики семантички утицај могу имати лексеме у контакту једна на другу” (Драгићевић 2003: 138).

Раније смо истакли да су именице *јато, крдо, рој, стадо, чопор* део двочланих синтагми: *јато птица, крдо говеда, рој пчела, стадо оваца, чопор вукова* и да представљају центар синтагме исказујући количину која се конкретизује тек помоћу њихових појавних облика, док зависни чланови синтагме представљају целину коју треба схватити у облику који изриче главни члан синтагме, односно партикуларизатор-уобличивач (више у Ивић 1980; Гортан Премк 1997; Драгићевић 2000; Драгићевић 2003; Пипер 2005; Куна 2008 и др.). Улога наведених партикуларизатора јесте у томе да означе

¹⁹⁰ Термин је увео Лајонс (1977: 262).

целину и да организују референте унутар те целине, а као референти јављају се најчешће бића (животиње, а потом и људи), ређе предмети и ствари.

Ако желимо утврдити да ли именица *јато* утиче на значење именице *птица* у синтагми *јато птица*, морамо погледати значења наведених уобличивача, односно њихову полисемантичку структуру. Р. Драгићевић (2003: 139) констатује да је нпр. *грудву*, *прамен*, *стог*, *свежањ* тешко замислити без помоћи материје од које су саздани, што на језичком плану говори о снажној узајамној повезаности чланова оваквих партитивних синтагми, као и о немогућности партикуларизатора-уобличивача да самостално означавају материју, предмете или појаве. Међутим, тек у споју са другом лексемом уобличивач се конкретизује, партитивна допуна коју обично сачињава нека небројива збирна или градивна именица добија форму и опредмећује се (Ивић 1980: 4; Драгићевић 2003: 139), а синтагма постаје јединствена семантички неразложива двочлана јединица која означава један недељив предмет или појаву (Драгићевић 2003: 140).

Именице *јато*, *крдо*, *рој*, *стадо*, *чопор* поседују богату полисемантичку структуру и, у мањој или већој мери, означавају широк дијапазон објеката – животиње, људе и предмете.

Примарне семантичке реализације наведених лексема односе се на различите животињске врсте. Именица *јато* с **1. а. већи број птица у скупу, које лете заједно:** ~ врана, ~ голубова; **б. рој инсеката;** **в. скупина риба које пливају заједно;** **г. стадо, чопор:** ~ коња, ~ јаради, као што се уочава из дефиниције, означава многобројне врсте зоонима, што сведочи о дистрибутивном богатству наведене лексеме. Именица *крдо* не поседује тако богат дистрибутивни потенцијал. Примарно значење наведене лексеме означава **1. већи број животиња, стоке (обично исте врсте: оваца, коза,**

говеда, свиња) која заједно пасе, креће се, пребива и др., стадо¹⁹¹. Лексема *рој* у свом примарном значењу односи се на тачно одређену врсту инсекта, чиме се конкретизује и ближе одређује посебна, затворена целина, а о чему нас обавештава семантичка компонента *скуп*: **1. скуп пчела које су се излегле од једне матице у истој кошници и чине посебну заједницу**. Именица *стадо* поседује највећи дистрибутивни потенцијал и највише могућности да се као партикуларизатор-уобличивач веже за именице које означавају различите зоониме. Примарна семантичка реализација наведене лексеме односи се прво на скуп домаћих животиња исте врсте (овце, козе и сл.), а потом и на скуп дивљих животиња исте врсте (нпр. дивље свиње) и на крају на рој пчела. Дакле, примарним значењем обухваћени су скупови различитих животињских врста које чине једну заједницу. И именица *чопор* у свом примарном значењу **1. скуп животиња, крдо** обележава непрегледу, расуту гомилу животиња чији број не можемо да разазнамо, те је потребно на основу партитивног дела синтагме исказати, односно сузити многобројан скуп у организованију целину.

Из речничких дефиниција уочава се да су значења лексема условљена семантиком друге лексеме и тек у споју са другом именицом, односно са њеним партитивним делом, именице *јато*, *крдо*, *чопор* и др. добијају потпуно значење. У колокацијским везама овог типа други део синтагме

¹⁹¹ Као конститутивни члан уз описну дефиницију јавља се и синоним *стадо*, што говори о међусобној семантичкој повезаности самих уобличивача и њиховој замени, односно о могућности употребе једне лексеме уместо друге. Али треба ипак нагласити да је међузаменљивост веома ограничена јер колокације, односно уобичајено појављивање једне речи са другом у оквиру неке синтагме или реченице представљају устаљене спојеве речи. Те се тако код назива за групе животиња најчешће јављају спојеви речи као што су *ергела* (коња), *јато* (птица, риба), *крдо* (говеда, слонова), *рој* (пчела, комараца, мува), *стадо* (оваца, коза), *чопор* (вукова, лисица, паса), али не очекујемо нпр. *рој говеда* или *крдо птица* и сл. (в. и Прћић 1999: 14–20). Дакле, што је ограничења заменљивост једне лексеме другом, односно њен дистрибутивни опсег, то је јача веза и чвршћа колокабилност између партикуларизатора-уобличивача и партитивног дела синтагме.

најчешће је у генитиву множине. Дакле, у свести говорника, нпр. уз именицу *јато* подразумева се допуна која је у генитиву множине: Угледала сам јато птица на небу или Јато риба плувало је у реци.

Примери контекстуалних реализација из речничке грађе (РСАНУ, РМС) који се односе на **животињу**:

именица + Г мн.:

Отуд лети јато соколова (НП Вук 1, 162); Над њим [морем] круже јата галебова (Мат. 6, 5); Налеће једно јато чела, па све притиште оне букве и јеле (НПр Вук, 209); И скакаваца мину јато (Дуч. Ј. 1, 101); Јато рибица пред њим хитро шмугну у мрак (Давичо 2, 346); Нашао би на путу читаво јато волова или оваца (НПр Босна, 105); Утерали у град јата јарића (Ђур. 4, 8); Кад вук упане у крдо коза, па их неколико измрцвари ... друге козе, од страха, нагну за вуком (Ћип. 7, 556). Догодило се више пута, да је ... обијесно крдо дупина, сврнуло на проласку у залив (Назор 24, 221). Буди ме страшна рика. Као да је читаво крдо јелена под самим прозорима (Пол. 1957, 15943/7); По пашњацима пасијаше ергела коња и читави чопори говеда (Весел. 8, 2); Овдје-ондје пландовали ... чопори свиња ... стада оваца (Коз. Ј., РМС); Видео сам чопор керов (Пол. 1973, РМС).

Забележили смо и друге конструкције у којима се јављају партикуларизатори из нашег корпуса:

– **предлошко-падежна конструкција од + Г¹⁹²**: Зелене ливаде и жугобојни сазрели усеви изгледали су ми као зеленожућкаста вода морска, а бела крда од стоке као пена њина (Рув. К. 1, 319);

– **именица + Г јд.**: Крдо Илије Пејовића, по ливади се ширило, пасло густу и меку траву (Ђур. 1, 39);

– **предлошко-падежна конструкција од + кардинални број¹⁹³ + Г мн.**: Брзо [се] смањило и нестало његово јато од 5. 000 гусака (Политика, СрпКор); Седео сам у ципу док је испред мене пролазило крдо од 50 слонова (Политика, СрпКор); У околини Сењског рудника гром убио чобанина и стадо од 30 оваца (Исаковић, СрпКор); По том пространству

¹⁹² У овој позицији могу се наћи и друге именице збирног значења за означавање предметних референата или за људе, нпр. *криш од ствари*, *шљам од људи*, *олош од човека* (в. и Марковић 2016: 218).

¹⁹³ О кардиналним и апроксимативним бројевима в. у Зељић 2016.

покривеном жбуњем и спрженом травом луњало је стадо од 7000 грла (Леви-Строс, СрпКор); Вратио је у отаџбину чопор од 200 паса (Еко, СрпКор);

– **предлошко-падежна констукција од + апроксимативни број на -ак + Г мн.**: На оближњем вештачком језеру јато од петнаестак великих вранаца што као да намерава да остане (Политика, СрпКор); Поред места за храњење, може да се сними крдо од тридесетак дивљих свиња са немирним, шареним прасићима и поноситим вепровима (Политика, СрпКор); У кориту једне бујице, где је заостало још неколико барица, гасило је жеђ стадо од десетак антилопа (Верн, СрпКор); Тек, заједно смо наишли на стадо од двадесетак оваца без овна предводника (Кузмановић, СрпКор); Отприлике на две миље десно од каравана указао се чопор од двадесетак преживара (Верн, СрпКор).

У конструкцијама са кардиналним бројевима исказане су прецизне квантификације (в. и Зељић 2016: 91, 208), док се апроксимативним бројевима исказује приближна квантификација, с тим да бројеви из обе групе са именицом у генитиву множине имају исту функцију – функцију допуне, односно означавају оно што се броји. Дакле, у овим примерима неодређен, већи број животиња путем броја добија своју приближну или тачну бројчану вредност.

Међутим, именице *јато*, *крдо*, *рој*, *стадо* могу се употребити и без партитивне допуне: Јато је још увек летело горе међу планинама (Лагер., СрпКор); Има да се све претворите у јато и одлетите (Иван., СрпКор). Говедар га је тукао, кад није могао да потрчи за растрканим крдом (Горан 1, 79, РСАНУ). Полетјеше три роја из ваших кошница (Косор, РМС); Рој полети одмах онде где има грана и цвећа (Весел., РМС). Ту ... проведоше детињство момче и девојче чувајући стада (Доман., РМС). Испочетка је устајао у предјутарје ... и бјежао је као урекнут да гледа како се долови и обронци осипају стадима (Горан, РМС).

Наведени примери показују да понекад партикуларизатор може заменити двочлану синтагму, односно да је у семантику партикуларизатора уткано значење именице која се везује за њега, те се партикуларизатор на неки начин осамосталио, али нам је неопходан контекст који то потврђује. Према томе, партитивна допуна се увек реконструише било у реченичном,

било у надреченичном контексту јер се наведене речи не могу употребити, а да се не зна на које се јато, крдо и сл. мисли.

Код секундарних значења лексема *јато*, *крдо*, *рој*, *стадо*, *чопор* долази до семантичког померања и премештања номинације са животиње на човека, а потом код неких именица на неживе ентитете или на апстрактне појмове. Семантички садржај сваког појединачног значења односи се на скуп, мноштво јединки и ентитета и индукован је метафором помоћу метафоричких асоцијација заснованих на сличности и величини/интензитету.

Именица *јато* реализује следећа значења: **2. а.** *група, гомила људи*: ~ сватова, ~ девојака и **б.** *скуп ствари, предмета исте врсте*: ~ кућа, ~ лађа.

Секундарна семантичка реализација именице *крдо* експресивно је маркирана. Према денотату примарног значења који номинује већу скупину животиња која пребива и креће се заједно, у истој групи, развило се секундарно погрдно значење којим се обележава неуређена, неконтролисана група људи, светиња: **2.** погрд. **а.** *већи, обично неорганизовани скуп људи, гомила, руља*, као и непрегледан, необухватан скуп предмета: **б.** *велик број, множина, мноштво*.

човек: Та мрачна лица учењачке послуге и крдо препокорних климаваца постала су мотивом његове сатире (Крл., Реп. 1957, 7–8/24); Гостионичар је имао читаво крдо дјече (Донч. И. 3, 299); Артаксеркс ... влада над белим и црним крдом четири стотине својих жена (Богд. Мил. 3, 240);

предмет: Као да му и овог раног јутра иду поново усусрет сва она крда тамних облака (Бар., Р. МС–МХ).

Путем сема које се тичу облика и форме развија се секундарно значење именице *рој*: **2.** *гомилa, мноштво инсеката у лету*. — Ту смо ... наишли на ројеве комараца (Петр. Мих., РМС). За време сна рој бесних мува слеће (Чипл., РМС). Дакле, на основу структуре партикуларизатора може се издвојити сема

оно што се састоји из делова¹⁹⁴ која представља дистинктивну црту у анализираним примерима из грађе. А затим попут именица *јато* и *крдо*, и именица *рој* у неким од секундарних значења номинацију преноси са животињске врсте на човека и на апстрактне појмове: **З.** *фиг. гомила, група; мноштво.*

човек: Пред дућанима стоје ројеви жена (Бен., РМС);

апстрактни појмови: Ври у глави рој мисли (Глиг. 2, РМС).

Код именице *стадо* такође долази до семантичког варирања у секундарним значењима. Најпре је регистровано значење **2.** *фиг. а. скуп верника једне цркве или једне црквене организације и б. скуп људи повезаних међу собом пореклом, везама народности, државне припадности, занимања и сл., значење маркирано негативном оценом: в. (обично са пејоративном нијансом) велика, неорганизована група људи, гомила, маса* а потом и значење којим се номинују предмети: **г. скуп истоврсних предмета, гомила.** Значење 2. а. чини га синонимом са примарним збирним значењем именице *паства* ж цркв. **1.** зб. *верници у односу на своје црквене старешине, стадо.* Секундарно фигуративно значење именице *стадо* маркирано је квалификатором цркв., као лексема која припада црквеној (сакралној) лексици, чија је употреба везана за одређени функционални стил српског језика. У том значењу *стадо* је заправо збирна именица фигуративног значења лексеме овца (**З. човек одан богу, верник**). Мотивација за наведена значења потиче из библијског текста, а познато је да језик Библије обилује сликовитим описима, алегоријским причама, параболома и сл. књижевним врстама, које обично преносе какав морално-дидактички садржај. На више места (нарочито у Старом завету) Бог је представљен као Пастир, а народ

¹⁹⁴ Р. Драгићевић (2003: 143) издваја семску дистинкцију за коју се потврде проналазе у полисемији и у вези је са структуром уобличивача: *оно што се састоји из делова – оно што је један од неколико истоврсних делова једне целине*, нпр. *грудва, грумен, гомила* наспрам *влат, громуљица, зрно, кап.*

као његово стадо (нпр. Пс. 22: 1), док се и у Новом завету наводе свештеници као пастири којима је Бог поверио своје стадо на чување и старање, уп. нпр. поуку намењену свештеницима (презвитерима): „Чувајте стадо Божије, које вам је повјерено, и надгледајте га, не принудно, него добровољно, и по Богу, не због нечасног добитка, него од срца” (Посл. Петр. 1, 5: 2). Дакле, пастир може бити Бог, Христос, па затим и свештеник, а стадо је народ о којем треба водити рачуна и бринути се за духовни живот. Уп. „Христос ... гледајући људе сажали му се, јер бијаху сметени и напуштени као овце без пастира” (Мат. 9: 36). Потичући из Светог писма, касније је ово значење остало у црквеном (теолошком) стилу. Секундарно значење лексеме стадо повезано је са значењем библизма¹⁹⁵ *изгубљена овца - особа која је пошла погрешним животним путем.*

човек: Духовник се снебио што један од стада његова не долази у цркву (Горан, РМС); Живели су они врло лепо, као што ... и приличи поповским кућама које треба да послуже као пример осталом стаду и парохијанима (Срем., РМС).

Наиме, у оба примера значење је метафоричком трансформацијом пренето са основног значења лексеме овца, односно стадо на нов денотат: човек, тј. скуп људи (заједница).

Семантичко померање и стилско варирање исказано пејорацијом у секундарном фигуративном значењу 2. в. условљено је друштвеним, историјско-културним или ситуационим контекстом на релацији говорник – објекат који је предмет пажње.

човек: Ови ... секу све што је самосталније, живље, што на било који начин стрчи из једнолике масе друштвеног стада (Ћос. Б. 3, РМС); Маса, двопакарско стадо ... носи човјека у тријумфу, оно се зове бакљада (Крл., РМС);

¹⁹⁵ „Под термином библизам подразумевају се различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљени изрази, фразеолошке јединице, термилошке синтагме и сл., који могу бити преузети директно као готове форме из Библије или могу посредно настати” (Вуловић 2015: 34–35).

Значење 2. г. резултат је преноса номинације на нов денотат: предмет, односно на скуп, мноштво ентитета који чине једну несагледиву целину.

предмет: Стадо облака клизило је по небу (Моск., РМС); Све је небо мирно, мирна су му стада, само једна звезда преко неба пада (Кост. Л., РМС); На којим су острвима остали моји дани и векови? У коме стаду дрвећа? (Вучо 1, РМС); Видело [се] мрко стадо градских кућа (Ђил., РМС).

Именица *чопор* такође бележи семантичке промене, те се у секундарном значењу као и код претходних лексема номинација преноси са животиње на човека или на неживи ентитет како би се истакао недефинисан, неорганизован скуп: **2.** фиг. *велики број, мноштво, гомила*.

човек: Цео чопор деце уђе под ниски свод (Ћос. Б. 3, РМС).

предмет: Откле се све то више, све то хрлије ... нагањају свеђ нови чопори облака (Војн. И., РМС).

На основу анализе лексема из наше грађе уочава се да партикуларизатори-уобличивачи на основу примарних значења путем метафоре развијају секундарна значења која код појединих лексема имају експресивну вредност, односно садрже негативан став говорника према садржају на који се односи у одређеној комуникативној ситуацији. Експресија је у вези са колективним предрасудама које постоје у народу према појединим животињским врстама, а која се преноси и на човека, па на интернету проналазимо исказе типа: Као да ће сваког тренутка да упадне читав чопор филмских звезда (Селинцер, СрпКор); Крдо – распуштена гомила људи без икакве контроле (Језик данас, СрпКор).

Семантичку вредност којом се исказује збир, већи број јединки и ентитета који чине дифузну, непрегледну целину, лексеме *јато, крдо, рој, стадо, чопор* остварују метајезичким константама 'скуп људи', 'гомила', 'маса', 'неорганизовано мноштво', 'велика група'¹⁹⁶ и сл. Секундарна

¹⁹⁶ В. и Ивановић Н. 2013: 287.

значења наведених лексема имају искључиво функцију истицања мноштва, велике скупине, несагледиве групе јединки, или пак, предмета.

Претпостављамо да је употребна вредност секундарних значења која се односе на људе или на предметне референте (за пример смо узели именицу *јато*) мање фреквентна у односу на примарно значење којим се означава животињска врста. *Корпус српског језика* (СрпКор) послужио нам је да потврдимо наведену претпоставку. И заиста, од 360 примера који садрже лексему *јато*, 2/3 се односи на животињу, првенствено на птицу, а затим и на рибу, тек потом следе примери који се односе на човека, различите предметне референте и сл.

Примери контекстуалних реализација (СрпКор):

животиња: Једно јато галебова диже се нагло са њиве и у таквој журби полете на јут (Лагер.); Недалеко је узлетело јато голубова (Мостови); То је велико јато делфина (Хемингвеј); Изађе, рецимо, на воду и расплашим јато кленова које се излежава на сунцу (Пантић); Григорије опази недалеко од острва велико јато лабудова (Шолохов); Музика се уздиже увис као јато љупких птица (Бредбери); У први мах смо помислили да је посреди јато риба (Артур);

човек: Изненада би под прозором у дворишту загаламило јато деце (Лазих); У рукама је носио трофеј Светског првенства, које је јато шпанских новинара желело да додирне (РТС); Сигурно је да је у читавом столећу постојало тихо јато тајних песникових пријатеља (Гадамер);

предмет: Данас ћу вам растумачити јато небеских кола (Миланковић); Врло је карактеристично и јато Плејада (Миланковић); По клупи леће јато реклама за чување клинаца (Политика).

Дакле, партикуларизатори-уобличивачи који се односе на живо, тј. примарне семантичке реализације означавају животињске врсте, а секундарне људске референте и ређе неживе ентитете. Када се у оквиру секундарних значења номинација преноси са животиње на човека, људска јединка поприма животињске карактеристике: *јато девојака, рој људи,*

чопор деце и обрнуто, животињама се приписују људске карактеристике: *армија мрава, чета*¹⁹⁷ *буба* и сл. Номинација се може пренети и на предмет, па имамо *јато пахуљица, стадо облака* или на апстрактне појмове типа *рој мисли*. Пренос номинације са једног појма на други, односно секундарне семантичке реализације добијене су метафоричком дисперзијом на основу сема сличности и величине/интензитета.

Одређивање структуре, облика, величине ентитета с обележјем живо на примеру именица које обележавају животиње, остварљиво је путем издвајања јединице из мноштва упућујући на однос део – целина, на релацији небројиво мноштво → бројиве јединице: *јато птица, крдо говеда, рој пчела, стадо оваца, чопор вукова* и др. И као што смо већ нагласили, уобличивач често излази из класе именица коју примарно одређује, те у секундарним реализацијама остварује нове релације: *јато риба* → *јато девојака* → *јато звезда, крдо слонова* → *крдо деце* и сл.

Поједини партикуларизатори могу се употребљавати и без партитивне допуне – самостално. Р. Драгићевић (2003: 145) констатује да томе доприноси инкапсулација која се уплиће у партикуларизацију и тиме партикуларизатор постаје стваран. Рецимо, у примеру *Чобанин је напасао своја стада оваца*, изостављањем партитивног дела синтагме и трансформацијом реченице у *Чобанин је напасао своја стада* не мења се значење и примаоцу информације исказ би и даље био разумљив и јасан али је неопходан контекст који то потврђује.

¹⁹⁷ И поједине именице из војног регистра могу остварити партикуларизаторску функцију: нпр. *армија војника* у примарном значењу и *армија ходочасника, батаљон људи, чета ђака* и сл. у секундарним семантичким реализацијама, као и именице типа *гомила, група, хорда* и многе друге у *гомила људи, књига, проблема, група деце, хорда студената* и сл. које су се такође нашле у нашем корпусу.

5.5. Лексеме из семантичког поља „предмети, ствари”

Лексеме које означавају неживе ентитете посматраћемо са становишта остварљивости збирног значења у оквиру њихове полисемантичке структуре, те тако можемо издвојити три начина реализације збира, колективности, односно мноштва. У прву групу спадају лексеме које су моносемичне, дакле по значењу су збирне именице, потом у другој скупини су лексеме код којих се збирно значење реализује у оквиру примарног значења, а трећу групу сачињавају именице код којих се збирно значење остварује у неком од секундарних значења.

Моносемичне збирне именице

Веома је мали број моносемичних именица из нашег корпуса које означавају материјални ентитет, што значи да највећи број лексема поседује потенцијал у стварању нових значења, па је таквих лексема знатно више. Именица *есцајг* потиче из немачког језика у значењу *прибор за јело (кашике, виљушке и ножеви)* и маркирана је квалификатором варв.(=аризам) да значи неодомаћену позајмљеницу. А. Вјежбицка (1988: 512) сматра да за разлику од именица које обједињују класе птица или класе дрвећа и које се састоје од истих референата, кашике, виљушке и ножеви обухваћени су збирном именицом тзв. суперкатегијом у енглеском језику = *cutlery* (прибор за јело), те их концептуализујемо као различите предмете који могу бити употребљени заједно јер имају исту намену.

Примери контекстуалних употреба: На есцајг се много не пази. Главно је, да људи имаје жлице (Лукић Л., ЗНЖ 25/II, 114). Тај орман има ланицу за ... есцајг (Лукић Л., ЗНЖ 24, 45).

Именице *лова* и *мебл* маркиране су у језику. Именица *лова* део је маргиналне лексике, односно одлика је тзв. шатровачког говора у оквиру жаргона: Огромна дова, бате, (Грифиц, СрпКор); Толико дове Дуда има на рачуну. –

Немој да причаш! Је л' знаш ти која је то лова? (Ђурђевић, СрпКор). Веома је фреквентна у неформалном говору и затворенијим друштвеним групама. Граматичко понашање именице лова недвосмислено указује на збирну природу јер има само једнински облик којим означава мноштво истоврсних ентитета и не јавља се у плуралу: А кад бих ти дао точак, би ли имао лове? (Давичо 3, 188). Онда, колико има лове у благајни (ВУС 1960, 23. VI, 13). У лексичком систему српског језика као стандардна функционише лексема новац. Именица *новац* је интересантна по томе што постоји колебање у вези са тим да ли се употребљава у множини или не. Иначе, лексема има богату полисемантику, а збирно значење остварује се у примарним¹⁹⁸ семантичким реализацијама. Тумачења неких хрватских лингвиста указују на то да је веома необично правити множински облик од именице новац—новци и да то нарочито није својствено именицама које означавају некакву масу, супстанцу и сл. (в. Ловорка 2008 и сл.). Ми смо нпр. пронашли потврде у језику српских писаца који користе множински облик именице новац, о чему сведоче и примери из РСАНУ: Новци су у твојим рукама, па кад ти нестане, а ти кажи! (Лаз. Л. 1, 70). Страсно [је] сабирао свакакав алат, трошећи на њега манастирске новце (Андрић 9, 5). Међутим, такви примери су много ређи, а језичка пракса показује да је именицу новац обичније употребљавати као збирну, односно у једнинском облику за обележавање мноштва. Укуцавањем именице новац у претраживач СрпКора добили смо 23 421 потврду, док је укуцавањем плуралског облика новци (ном. мн.) изашло свега 56 потврда. На основу овакве статистике долази се до закључка да именица новац има улогу да обележи једну целину, скуп, гомилу нематеријалних истоврсних ентитета:

Многи од њих су му договали новац (Поповић, СрпКор); Сад ћете право кући, а новац да покажете мами (Петровић, СрпКор); Трећи је с подигнутом секиром тражио од домаћина

¹⁹⁸ Именица *новац* се сврстава у другу групу у оквиру наше анализе, али с обзиром на то да у примарном значењу значи исто што и лексема лова, сматрали смо за сходно да је анализирамо овде.

сав новац (Секулић, СрпКор); То је мрља велика као већи новац (Петровић, СрпКор); Он подиже новац и приђе у мрак (Павић, СрпКор).

Именица *мебл* потиче из француског/немачког језика и представља варваризам у српском језику. Очигледно је да се страна реч није довољно одомаћила код говорника српског језика што је проузроковало нејасно тумачење значења. Према дефиницији која стоји у РСАНУ, чини се да јој је по значењу веома блиска именица *намештај* која је домаћег порекла, те је због тога данас вероватно обичнија. Затим, на основу мале анкете коју смо спровели увиђамо да је значење именице *мебл*: *собни намештај, покућство; гарнитура намештаја* из садашње перспективе застарело, а да *мебл* код корисника српског језика, у ствари значи што и именица *меблштоф*: *тканина за тапазирање, пресвлачење намештаја*. Такође, у РСАНУ код именице *мебл* у оквиру дефиниције стоји да се испореди и значење именице *мебел* што сматрамо погрешним лексикографским поступком. На основу тумачења које стоји као илустрација уз значење именице *мебел* указује се на варирање у значењу у односу на именицу *мебл*: Мебел ... овај израз не значи у нашем језику то исто што и *намештај*, већ по правилу (салонску гарнитуру) која се састоји из канабета и фотеља (Трив., С. Пр. 1936–1937, 116). Контекстуалне реализације у РСАНУ с друге стране, указују на семантичку блискост између именица *мебл* и *намештај* и тиме је, у ствари наведена именица добила статус збирне именице: Треба нам нова декорација, нов мебл на позорници (Милenk. 1—2, 90). Подобијаше убрзо један за другим сви указе, а њега назваше „канцеларијским меблом” (Срем. 4, 125). Отишле су да гледају неки старински мебл (Бег. М. 7, 221). Једне вечери, седе госпа Нола и Јулица на малим сељачким столицама — „мебл” који је донела Станојка Перчинова (Сек. 10, 113). Наиме, реч је о већем броју разноврсних материјалних ентитета који се поимају у једном збиру. Претпостављамо да је у одређеном временском периоду, прецизније крајем 19. и у првој половини 20. века именица *мебл* заиста означавала хетероген скуп предмета, а да је касније значење застарело и именица *мебл* је преузела значење које данас има

именица *меблитоф*, односно функционише као скраћена варијанта наведене именице.

Именице које збирност реализују у примарном значењу

Поједине именице које у примарним семантичким реализацијама означавају скуп, мноштво ентитета потичу из других језика, као што су *алат* (из турског језика), *бижутерија* (из француског), *козметика* (из грчког), *роба* (из италијанског), а остале су домаћег порекла, нпр. *накит*, *намештај*, *обућа*, *пециво* и сл. Именицама из ове скупине заједничко је и то што означавају хетероген скуп. На основу речничких дефиниција именица из корпуса **алат 1**. *сва ручна оруђа, алатке које служе у једном занату, бижутерија а*. *јувелирска роба, накит, гарнитура а*. *скуп предмета (посућа, намештаја, справа, рубља и др.) исте врсте, облика, стила и сл. који чине целину, комплет, козметика 1. *разна средства (помаде, лосиони, пудери, шминка, зубне пасте и др.) која служе за негу и улепшавање тела, лица, косе, у хигијенске сврхе, као и за отклањање естетских недостатака, накит 1. а*. *украси (огрлице, наруквице, прстење, минђуше и др.), начињени обично од племенитих метала, драгог камења, бисера и сл., који најчешће носе жене, намештај 1. а*. *крупнији покретни предмети којима се опремају просторије у којима се живи, борави или ради (стан, каснцеларија и сл.), покућство, обућа 1*. *општи назив за предмете који се носе на ногама (ципеле, чизме, опанке, папуче и сл.), пециво 1*. *ситни пекарски производи од финог белог брашна, роба 1*. *материјални производ људског рада намењен тржишту, предмет трговине: метарска ~, сухомесната ~, текстилна ~* уочава се да повезују разноврсне, разнородне материјалне ентитете у једну целину која им даје обележје збирности. Те тако *бижутерија* обједињује разне врсте предмета од бижутерије који се употребљавају као накит, нпр. минђуша, наруквица, прстен и др., у *козметику* спада и кремица и лосион за*

тело и паста за зубе, *накит* подразумева огрлицу, наруквицу, прстен, *намештај* сто, столицу, кревет, комоду, фотељу и сл.

Примери контекстуалних реализација: Задатак је ветеринарске струке: ... снабдевање војске ... поткивачким алатом (Зб. зак. 23, 35). На сваку пионирску чету [потребна су] по 1 кола за копачки алат (Груј. С. 1, 99). Види [се] побациан мајсторски алат (Радул. Ј. 4, 20). Није куповао ни гвожђарију, ни галантерију, ни бижутерију (Комар. 1, 108). Та је шаљица била једна од оних шест, што сачињавају гарнитуру (Киш 1, 43). Када би човјек збројио све фунте, што годишње падају за њене ... корзете и козметику, могао би да нахрани све сиромаче (Крл. 3, 70). Највише се троши ... у индустрији папира, текстила, боја, козметике (Тућ. 3, 81). У овој кући издаје се удобан стан са намештајем и услугом (Доман. 5, 26). Његовом канцеларском намештају посвећена је пажња (Кецм. 3, 20). Жена се диже и принесе му обућу. Он се обу брзо ... па изађе (Весел. 10, 148). Кад стане вода дерати ... и плавити ... онда ми мушкарци скидамо обућу ... па жене на грбачу! (Сек. 5, 70). Прво је устајао Мустафа ... лупао тешком обућом по каменом поду у приземљу, ударао вратима, излазио у башчу и узимао абдест (Селим. 5, 58). Кад вас ... подворе ... кавицом и свјежим печивом, одмах ћете се удобровољити (Павич. 2, РМС). Сад би могао ... показати са ког рафа му је скинуо робу (Андрић, РМС).

Дакле, наведене именице реализују збирно значење у примарним семантичким реализацијама, док на основу секундарних значења функционишу углавном као заједничке именице и познају и множинске облике. Тако наилазимо на примере типа У Србији се земља ради најгрубљим алатима (Марк. Св. 2, 66) или Гости [се] накlope на разна масна печива (Глиш., РМС).

Интересантно је семантичко варирање које постоји између лексема *обућа* и *одећа*. Наиме, именица одећа представља скуп различитих ентитета који се на основу неког важног им и заједничког својства обједињују у јединствену укупност = сукња, џемпер, капут и сл., док лексема обућа обједињује референте који служе да се покрије исти део тела за разлику од елемената који сачињавају одећу, а који су намењени различитим деловима тела. Оно што је заједничко обема лексемама јесте намена коју имају сви

појединачни делови, а који су обједињени њима. Именица *роба* поред примарног збирног значења остварује још једну збирну реализацију у оквиру секундарног значења: **2. а. одећа, одело, рубље.** — Официрска роба на њему, звијезда на капи, а револвер у руци (Ћоп., РМС). Знало се једино да жандарима пере робу (Божић, РМС). Дакле, именица *роба* не исказује могућност употребе у множини јер множину означава обликом једине.

О поимању именица типа *намештај* као о хетерогеном скупу који обједињује већи број разноврсних референата, чиме такве именице остварују збирни карактер, сведоче и тумачења страних аутора који су се бавили овим типом лексике у другим језицима. Тако нпр. А. Вјежбицка (1988: 513) истиче да је именица *намештај* једна од многобројних колективних именица, која је састављена од различитих предмета чинећи тако хетерогени скуп али који имају исту сврху и намену и констатује да је то разликује од таксонима типа *птице, дрвеће* или *рибе*, који се састоје од истих референата. Вјежбицка прави разлику између таксонима и именице *намештај* и на синтаксичком плану, нпр. таксоним *птице* слаже се са бројем: *три птице, пет птица*, али именица *намештај* не остварује ту могућност: **три намештаја, *пет намештаја*. Д. Болинцер (1992: 112) сматра да је то због тога што именица *намештај* припада категорији *mass noun*, односно сврстава се у небројиве именице. Међутим, А. Вјежбицка (1992: 121) одговара на Болинцерову констатацију питајући се због чега би се именица *намештај* уопште убрајала у *mass noun*. Јасно је да се именица као што је *вода* сврстава у наведену категорију јер се не састоји од засебних јединица које су бројиве, самим тим нису ни опредмећене, док се *намештај* састоји од засебних јединица, али не и од јединица које се могу бројати заједно јер се о њима мисли као о различитим ентитетима, односно сачињавају хетерогену целину за разлику од именице *вода* чији је садржај

врло хомоген и компактан. Вјежбицка истиче и то да је веома важан граматички аспект приликом концептуализације одређених именица. Према томе, сматрамо да се именица *намештај* концептуализује као један хетерогени скуп материјалних ентитета који, када се посматрају у таквој целини, имају карактер мноштва, односно збира. А да је могуће именицу *намештај* употребити и у множинској форми посведочиће пример контекстуалне употребе у РСАНУ: Ја вас нећу сад водити од куће до куће, да се уверите какви су намештаји (Шапч. 11, 28).

Именице које остварују збирни карактер у неком од секундарних значења

На основу грађе којом располажемо може се извршити даља класификација именица на подгрупе, те тако издвајамо неколико именица које припадају збирно-градивним образовањима означавајући скуп предмета сачињених од неког градивног материјала, метала, масе и сл. Заједничко им је то што збирност реализују у неком од секундарних значења путем метонимијских преноса и карактеристичних метонимијских формула.

Модел ХЕМИЈСКИ ЕЛЕМЕНТ, МЕТАЛ → ПРЕДМЕТИ ОД ТОГ МАТЕРИЈАЛА:

бакар 1. *метал тамноцрвене боје, сиргум, Си* → 2. **а.** *бакарни новац*. — Бреее! узвикнуо би скоро свако вече чича-Јордан кад би ради пребрајања пазара извукао чекмеце пуно пунцато бакра (Срем. 13, 109) → **б.** *разни предмети од бакра; посуђе од бакра*. — Из једног рачуна ... видимо да је трошак крагујевачког муселима ... на оправку, простирку и бакар износио 675 гр. које је народ платио (Гавр. М. 2, 297).

злато с 1. **а.** *хемијски елемент Аи, скупочени метал жуте боје, сјајан, мекан (који се употребљава као мерило вредности)* → **б.** *зб. предмети начињени од таквог метала (новац, накит, украси, златни конац и сл.)*.

сребро с **1.** хемијски елемент Ag, племенити метал сјајне сивкастобеле боје, употребљава се за ковање новца, за израду накита, украсних предмета и посуђа → **2. а.** зб. предмети од тога метала. — Задихане бабе вукле су са собом куфериће са сребром (Мил. В., РМС).

челик м тур. **1.** звожђе, железо велике тврдоће која се постиже додавањем нешто угљеника, сумпора и фосфора, надо, оцал → **2.** зб. пушчана и топовска танад. — Читав оркан челика сручи се у непријатељске ровове (Јак. С., РМС).

Остале именице из корпуса секундарна значења такође развијају путем метонимије.

Модел ВРСТА ГРАНАТЕ → ПРОИЗВОД ИЗ ТЕ ГРАНАТЕ:

картеч (нем. Kartatsch од тал. cartoccio) **а.** врста гранате за блиско дејство, пуњене куглицама, која се при испаливању распрскава ширећи разорно дејство → **б.** зб. куглице, зрна из такве гранате. — Деца из оних села где су се водиле борбе вадиле су из зидова картеч, рила земљу тражећи парчад (Моск. 3, 271).

Модел ЗАНИМАЊЕ, ЗАНАТ → ПРОИЗВОД ТОГ ЗАНАТА:

керамика ж (према грч. κεραμεία) **а.** израда посуђа и других предмета од печене глине, керамички, грнчарски занат → **б.** зб. керамичко, грнчарско посуђе, предмети, украси. — У њему [Бутмиру] развила [се] читава индустрија каменог оруђа и керамике (Ћор. В. 5, 12).

Модел ПРОСТОРИЈА, МЕСТО ЗА ОДЛАГАЊЕ ОДРЕЂЕНИХ ПРЕДМЕТА
→ ТИ ПРЕДМЕТИ:

гардероба ж фр. **1.а.** просторија, место у позоришту, биоскопу и јавним

локалима за одлагање и чување капута, огртача, шешира и кишобрана → **2.** одећа и обућа којом неко располаже; костими: летња ~, зимска ~.

Као што се из наведених метонимијских модела уочава, секундарна збирна значења у свом семском саставу поседују семе којима се означава мноштво, скуп, цео збир предмета. И ова група именица карактеристична је по томе што на основу примарних значења функционишу као најобичније заједничке именице које остварују и регуларне плуралске облике у односу на секундарна значења којима се исказује збирни карактер наведених именица.

Именице са семантичким константама типа 'скуп', 'збирка' (аката, списа, докумената, књига)

У оквиру скупине именица којима се означавају предметни референти нашло се и неколико лексема које обједињују збирку, скуп аката, списа, докумената, књига, те их можемо издвојити у посебну подгрупу јер се концептуализују као мноштво таквих одређених ентитета.

Именица *периодика* је једнозначна и дефинише се као *штампана гласила која излазе повремено или у правилним временским размацима*: У њој је чувана периодика Библиотеке шабачке (Пол., СрпКор); Биће представљена нова дела наших писаца и периодика (Пол., СрпКор); Још више о томе сведочи црквена периодика (Пол., СрпКор), дакле реч је о скупини истозначних референата који чине мноштво.

Именице *архив* и *библиотека* у свом семском саставу садрже семантичке константе типа 'збирка', чиме упућују на више истоврсних ентитета повезаних у целину:

архив **1. а.** збирка повеља, аката, докумената, писама и других списа од опште вредности. — Академија [ме је] умолила, да саставим што опширнију автобиографију, која би се чувала у академијином архиву (Јаг. 2, 1) и **2.** збирка

породичних или личних докумената, списа, писама и сл. — У негдашњем личном архиву краља Николе, наишао сам и па тестаменат Његошевог оца (Драгићев. 1, 11).

библиотека 1. *књижница, збирка књига:* За време мојих гимназијских дана на Цетињу, његова ће библиотека, чији су цвет били лексикони и енциклопедије, бити за мене извором бодлеровских сањарија (Киш, СрпКоп); Очева библиотека чије су полице биле оивичене зеленом чојом, мајкина одећа (Мулиш, СрпКоп).

Именице *литература* и *штампа* у својим секундарним семантичким реализацијама означавају скупину различитих врста референата којима се исказује збир, мноштво.

литература 2. а. (у зб. значењу) *стручна, научна писана, штампана дела, радови, чланци и сл. из области какве науке, уметности, струке и др.* — Приступио [је] студији литературе и извора за историју српскога права (Радон. Ј. 7, 504).

штампа 2. *заједнички, општи назив за све дневне и периодичне листове; све оно што се штампало.* — Борбу је требало отпочети оштрим нападом у штампи (Десн. 5, РМС).

5.6. Лексеме из семантичког поља „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”

Именице које збирно значење остварују у некој од семантичких реализација (било примарној било секундарној или читава лексема има збирно значење) јесу *воће, гариг, ђулистан, зелен, зеље*. Именица *воће* у свим својим семантичким реализацијама носи значење збирности (**1. плодови (обично сочни) дрвенастих и неких зељастих биљака, који се најчешће могу јести и непрерађени; 2. воћке, воћне биљке; 3. в. воћњак**).

Уочава се и богатство лексике из других језика са значењем збира, па се у Речнику САНУ изваја *гариг* у значењу *ретко ниско грмље које расте на обалама Средоземног мора, на сувом каменитом тлу* (из француског језика) као пример моносемичности, као и именица *ђулистан* (из турског језика) која збирно значење реализује у оквиру секундарне семантичке реализације путем синегдохе, односно издвајањем дела из целине: *ђулистан 1. а. врт са ружама, ружичњак → б. зб. руже*. — Ја га послах у бостан, | Да узбере ђулистан (Миодр. 4, 269). Дај ђевојко киту ђулистана | Из братова зелена бостана! (НП БВ 1911, 269). А коса јој прамен ноћи црне, | Када заогрне | Ђулистану мирисаво цвеће (Драг. 1, 112).

Поједини аутори нпр. у кroatистици не убрајају биљке међу лексичке збирне именице јер под њима подразумевају само живе ентитете (људе или животиње), истичући да су припадници скупова лексичких збирних именица мислеће или агентивне јединке, а као посебну подскупину збирних именица издвајају лексеме типа *накит, пртљага* и сл. (Бушелић 2015: 40). Ауторка констатује и то да ако именице *гај, шипраг, шума* и сл. посматрамо као збирне, онда бисмо и именицу *књига* или било коју другу могли да сагледамо на тај начин, с обзиром на то да се њихови референти састоје од истоврсних делова (Бушелић 2015: 40, према Бабић и сар. 2007). Б. Куна (2008: 39) такође сматра да је непотребно међу збирне именице сврставати и оне именице код којих се читава заједница или скупина схватају као

јединице, па се не помишља на њихове чланове и између осталих, наводи и именицу *шума*. Да ли то онда значи да именице попут *гај*, *густииш*, *честар*, *шипраг*, *шума*, *шумарак* и сл. не можемо сматрати збирним, нарочито јер са морфолошког аспекта остварују и множинске облике: *гај–гајев*, *густииш–густииши*, *шума–шуме*, *шумарак–шумарци* и др.? Ако погледамо примарна значења побројаних именица, искључићемо их из категорије збирности, међутим на основу сема скупности у оквиру појединих секундарних значења, можемо им приписати карактер збирности. Наиме, према примарним значењима која се односе на биљну врсту, на основу сема величине и интензитета и метајезичких константи 'маса', 'мноштво', 'гомила', реализују се секундарна значења која обележавају непрегледан скуп јединки или ентитета.

густиш 1. а. *густо израсле биљке, густа млада шума, честар, шипраг* → **1. в.** *маса, мноштво, гомила*. — Кроз тај густиш бајонета, људи и возила могла би се пробити само игла (Лал. 1, 189). Знам добро ... да густиш, гомила, народ неће лако улетети у нову ватру (Тод. П. 1, 117).

шума ж 1. а. *биљна заједница на већем терену којој дрвеће даје основно обележје, мноштво дрвећа на већем терену; земљиште обрасло високим дрвећем*: *букова ~, четинарска ~*. → **3.** *фиг. непрегледна маса, мноштво*. — Револуцију је замишљао као усковитлану шуму песница и пушака која се тиска по градским улицама (Ћос. Д., РМС). Шума глава у капелици једнолично се таласа (Павич. 2, РМС). Према томе, увиђамо да промишљања у вези са збирношћу појединих именица нису неоснована јер на плану значења оне заиста исказују скупност и збир у појединим семантичким реализацијама.

5.7. Збирно-градивна образовања

Именице *зелен* и *зеље*¹⁹⁹ припадају скупини збирно-градивних образовања и издвајају се по томе што не подлежу плурализовану као ни остале именице тог типа.

Примери контекстуалних реализација: Врло је добро помијешати неколико сосова, али само без капра и зелени (Шов. 1, 803); У поврћу, то јест у разној зелени ... нема много хранећих градива (Пел. 1, 53); Кад се интимно, понизно, готово клања ... зељу, риби, цвијету ... онда је Медовић заправо сликарски велик (Пеић М., Реп. 1959, 10/7).

Именица *кукуруз* такође испољава збирно-градивни карактер, што се види на основу семантике лексеме. Када се мисли на клип са зрневљем или на стабљику са лишћем и клипом, онда се именица *кукуруз* концептуализује као мноштво, као збирна именица, нпр. *Данас смо истоварали кукуруз*. Међутим, када је реч о окомљеном кукурузу, тј. о зрневљу кукуруза, онда се именица понаша као и остале градивне именице типа *овас*, *пиринач*, *пшеница*, *раж* и сл. Дакле, у зависности од тога у ком значењу се именица употребљава, условљена је припадност збирним или градивним именицама.

¹⁹⁹ М. Ивић (1995: 16–17) истиче да већина назива за поврће испољава граматичко понашање градивних, односно збирно-градивних именица, тј. не подлеже плурализовану: *першун*, *спанаћ*, *купус*, *зелена салата*, *лук*, *пасуљ*. У осталим случајевима дати назив понаша се као заједничка именица – остварује и регуларни плурали: *тиквица:тиквице*, *кромпир:кромпири*, *цвекла:цвекле*, *патлиџан:патлиџани*. Најчешће је могуће сингуларску форму употребити и у збирно-градивном значењу, те ауторка као пример наводи *Ask for more potato* (= тражи још кромпира) из колоквијалног енглеског језика, где је облик *potato* управо та карактеристична збирно-градивна једнина. И у следећим примерима уочава се исто: *Колико сте платили за овај кромпир?* поред *Колико сте платили за ове кромпире?*, мада се то не односи на све именице из ове скупине: *Колико сте платили за ове тиквице?* али не и *Колико сте платили за ову тиквицу?* За разлику од назива за поврће, називи за воће се сврставају у заједничке именице и код њих не постоји могућност исказивања збирно-градивног значења сингуларском парадигмом: *јабука:јабуке*, *крушка:крушке*, *вишња:вишње*, *орас:ораси* и сл. Изузетно, догађа се да облици једнине добију, уз нормалну сингуларску, и збирно-градивну интерпретацију, нпр. *лимон:лимунови*: *Колико сте платили за овај лимон?* поред *Колико сте платили за ове лимуне?* (в. и Ивић 1982: 209–211 и Гортан Премк 1997: 43).

М. Ивић (1995: 16) истиче да се између појма збирног и појма градивног не поставља нека чврста семантичка граница. Таква је нпр. именица *слама*. С једне стране, *слама* је нека врста неуобличене масе, слично *блату* или *брашну* (*Све је упрљано од сламе* vs. *Све је упрљано од блата* или *Слама се просула* vs. *Брашно се просуло* и сл.). С друге стране, за разлику од *блата* и *брашина*, *слама* је ипак и својеврстан скуп уочљивих појединачних ентитета за које постоји и посебан назив: *сламка*. У односу на збирно-градивну именицу *слама*, *сламка* представља сингулативно образовање које је од лексичког корена *слам-* изведено додавањем одговарајућег суфикса *-ка*. Понашајући се као и већина осталих заједничких именица, *сламка* облички разликује једину од множине. С обзиром на то да именице *трава* и *сено* припадају истој скупини као именица *слама*, запитали смо се да ли и њих можемо на исти начин тумачити. Именица *трава* има сингулативну лексичку верзију: *травка/травке*, *сено* нема. Дакле, овакве класе именица семантички су условљене, те разлике у граматичком понашању одражавају разлике у значењу.

Такође, међу језичким проучаваоцима постоји и колебање у вези са тим да ли поједине именице припадају категорији *singularia tantum* или пак *pluralia tantum*. Познато је да значајан број збирних именица припада класи *singularia tantum* јер познају само јединске облике којима се обележава већи скуп. Именице *пљевина*, *плева*, *струготина* у оквиру подгрупе „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова” предмет су таквих разматрања. Љ. Суботић (1999: 91, у фусноти) сматра да се именица *плева* јавља у *singularia tantum* виду и у осталим значењима, а не само у оквиру секундарног фигуративног значења „мноштво чега”: Бјеж’те ... ето Турчина пљева и мрав, има га на милијуне (Ћоп., РМС) и да се, сходно томе не јавља са бројевима или са квантификатором *неколико*. Подсећа такође да се именице *пљевина* и *струготина* поред *pluralia tantum* форме јављају и у *singularia*

tantum виду јер „колебање у форми може бити и знак колебања односно промене у концептуализацији ентитета као делова који сачињавају мноштво” (Суботић 1999: 94, у фусноти). Наведену појаву можемо илустровати примерима из РМС: Пролазио је између дасака ... и огромних брда пиловине (Давичо, РМС); Нарочити успех постигли су стручњаци у искоришћавању отпадака са пилана и струготине (Пол. 1950, РМС).

5.8. Лексеме из семантичког поља „гомила, камара чега”

За разлику од лексема којима се као доминантне семе издвајају семе ’ситан’, ’мали’, код именица типа *ђубре*, *отпад*, *смеће* издвајају се семе којима се означава велико, нагомилано, натрпано – ’гомила’, ’камара разноврсних ентитета’. Путем метафоричких асоцијација према сличности и према вредносној оцени индукована су семантичким компонентама секундарна фигуративна значења са збирним карактером. Вредносна оцена проузрокована је полазном семом која је експресивна и негативна, те и садржај који се описује има негативну оцену, а метафоричком дисперзијом пејоративност се преноси и на човека, односно не само на човека већ и на остале материјалне ентитете.

ђубре 1. *смеће, нечистоћа, отпаци*: сандук за ~, избацити → 4. (и зб.) фиг. пеј. а. (зб. ђубрад) *рђава, неморална особа, односно рђаве, неморалне особе, олош*: белосветско ~, ђубрад једна! → б. *безначајна, безвредна ствар* (нпр. *лоша књига, слаба, некавалитетна храна и сл.*).

отпад 1. у зб. значењу: а. *отпаци, смеће* → б. фиг. *најгори друштвени слој, олош, шљам*: ~ друштва.

смеће 1. *разни отпаци који се накупе у кући, на улици и сл., којима је што покривено (под, асфалт и др.), отпаци уопште* → 2. фиг. *нешто рђаво, слабо, нешто што је без вредности*. — Тога смећа има око њега на хиљаде (Крл., РМС).

5.9. О именицама азбука, атлетика и др.

Поједини аутори међу лексичке збирне именице убрајају и именице попут *азбука, атлетика, морфологија, фонетика* и сл. (нпр. В. Петров у бугарском језику). Међутим, не можемо се сложити са тим начином класификације јер побројане именице нису опредмећене, те према томе, мислимо да није добро наведене именице сврставати у збирне јер би се по том критеријуму свака именица која обележава већи скуп или мноштво могла прогласити збирном. Нпр. именица *азбука* дефинише се као **1. утврђени ред слова гласовног система једног језика** и заиста, азбука се састоји од 30 слова али ту постоји уређен систем према коме се тај ред слова ниже, а да би именица била збирна, потребно је да тај скуп буде непребројив, несамерљив и опредмећен што слова азбуке нису. То је главни предуслов за остваривање збирног значења. На сличан начин можемо сагледати и именицу *атлетика* која се у РСАНУ дефинише као *скуп одређених спортских дисциплина, код којих је главно развијање и испољавање снаге и издржљивости*: лака ~ (скакање, трчање, бацање диска, копља и др.), тешка ~ (дизање терета, боксовање, рвање и др.). Иако постоји метајезичка константа типа 'скуп' којом смо у претходним примерима регистровали збирни карактер лексема, у наведеном примеру то није остварљиво јер је реч о неопредмећеним објектима. Наведеном критеријуму подлежу и остале лексеме које на први поглед садрже компоненте збирности.

5.10. Закључна запажања у вези са лексичким збирним

именицама

На основу анализе корпуса уочавамо да се може регистровати два типа именица код којих се реализује лексичка збирност. У први тип убрајају се именице које чине скуп иначе различитих појава које се на основу неког важног, а заједничког им својства обједињују у јединствену укупност, нпр. *накит* представља скуп ентитета који се носе као украс – минђуша, огрлица, прстен, под именицом *одећа* подразумева се скуп свих ствари за одевање: капут, панталоне, сукња, хаљина, џемпер и сл. Такав скуп ентитета је хетероген. У други тип убрајају се именице које чине хомоген скуп, о чему нам сведоче именице *армија*, *батаљон*, *бригада*, *војска* и др. које означавају мноштво јединки и поимају се као целовит скуп истоврсних референата. Посебан тип чине збирне именице и именице збирно-градивног карактера које се на основу семске структуре, односно на основу сема мноштва, збира, скупности распознају као такве: *воће* и *зелен*, *зеље* и сл.

Именице које на лексичком плану функционишу као збирне било у примарном било у неком од секундарних значења, са морфолошког аспекта разликују се и у погледу изрицања граматичке категорије броја. Већи део анализираних именица поред јединске има и регуларне множинске облике јер оне формално припадају групи заједничких именица, без обзира на специфичности на семантичком плану. Такве су именице *алат–алати*, *ансамбл–ансамбли*, *армија–армије*, *банда–банде*, *батаљон–батаљони*, *бригада–бригаде*, *вашар–вашари*, *војска–војске*, *гарда–гарде*, *дружина–дружине*, *друштво–друштва*, *екипа–екипе*, *збор–зборови*, *народ–народи*, *обитељ–обитељи*, *оркестар–оркестри*, *пециво–пецива*, *племе–племена*, *породица–породице*, *посада–посаде*, *пук–пукови*, *сабор–сабори*, *табор–табори*, *тим–тимови*, *трупа–трупе*, *фамилија–фамилије*, *хорда–хорде*, *чета–чете* и сл.

Другу групу чине именице које се на семантичком плану не разликују од претходних, али се на граматичком плану разликују по томе што познају само јединску форму: *воће, клер, накит, плебс, обућа, одећа, публика, роба, руља* и сл.

Именице из корпуса на неколико начина испољавају збирно значење. У једном броју случајева то могу бити моносемичне именице (*есцајг, мебл*), затим у примарном значењу реализују збирност (*алат, бижутерија, пециво, роба*) или пак у неком од секундарних значења путем метонимијских преноса (*злато, керамика*), а издвајају се и вишезначне лексеме које у свим семантичким реализацијама имају збирни карактер (*воће, раја*) те имају статус збирних именица.

Као што смо уочили из анализе корпуса, лексичке збирне именице у свом семском саставу обавезно поседују семе скупности, мноштва, збира и на тај начин испољавају збирност на семантичком плану. У полисемантичкој структури именице збирност се може исказати и метајезичким константама 'велики број', 'група', 'скуп', 'мноштво', 'маса чега' и сл. Дакле, лексичке скупине именица збирне су по значењу, не и по облику за разлику од збирних именица деривираних различитим творбеним формантима које су збирне и по облику. Према томе, издвајамо их као немотивисане збирне именице у односу на мотивисане збирне именице. Затим, већина именица из корпуса јесу у ствари заједничке именице које у неком од секундарних значења метајезичким путем реализују збирно значење јер означавају скуп бића или предмета који чине целину према некој сродности. Примећује се и то да често збирно значење у секундарним семантичким реализацијама повлачи за собом и промену рода дате именице. Та особеност и код мотивисаних и код немотивисаних збирних именица могла би се издвојити као константа, јер њихова двородна природа и/или

варирање рода у оквиру семантичке структуре именице указује на то колики је утицај семантике на морфолошко понашање именице.

Приметан је и немали број именица које имају функцију партикуларизатора, односно партикуларизатора-уобличивача који има улогу да сузи непрегледно мноштво у мању целину, а обухвата и бића и предмете: *ергела (коња), јато (риба), крдо (слонова), рој (пчела), стадо (оваца), чопор (паса)*, потом *армија (ходочасника), батаљон (људи), чета (ђака)* као и *гомила (људи, књига, проблема), група (деце), хорда (студената)* и сл. Анализа полисемантичке структуре на примеру партикуларизатора-уобличивача типа *јато, крдо, рој, стадо, чопор* показала је да се примарне семантичке реализације односе на животињу како би се сузило непрегледно мноштво у организованију целину, док се секундарне семантичке реализације односе на скупине људи (*јато девојака, крдо деце, чопор људи*) и материјалних (*рој звезда*), ређе нематеријалних ентитета (*рој мисли*) чиме се исказује збир, мноштво, односно карактер лексичких збирних именица.

Дакле, најчешће семантичке промене које захватају збирне именице настају услед промена у значењу, односно услед развијања нових значења, чиме се потврђује њихова богата полисемантичка структура.

Као што нам је грађа показала, лексичке збирне именице јављају се и као део специјалне, терминолошке лексике, нпр. именица *паства* и као део војног регистра, нпр. *армија, батаљон, војска, одред, пук*. Значајан је број именица које су ушле у српски језик посредством неког другог језика: 1) из грчког језика: *дијаспора, камара, колонија, хор*, 2) латинског језика, директно или посредством француског, 3) руског, 4) енглеског језика: *делегација, интелигенција, публика*, 5) турског језика или из турског преко персијског/арапског: *атлија, бераја, еикија, згонија, јабана, метош, милет, раја, табор, тевабија, хезела*, 6) француског језика: *армија, багаж, батаљон, бригада, бижутерија, гарда, гардероба*, 7) немачког: *архив* и сл.

6. Конгруенција са збирном именицом

6.1. Опште напомене о конгруенцији

Конгруенција представља прилагођавање граматичких категорија једних синтаксичких јединица у реченици граматичким категоријама или лексичко-граматичком значењу других синтаксичких јединица (Пипер-Клјан 2014: 266). Постоји више врста конгруенције:

1. потпуна конгруенција (формална и семантичка: *сунчан дан, сунчаног дана, сунчаном дану...*), дакле зависни синтаксички делови у свим категоријама (род, број, падеж, аниматност) прилагођени су главном делу и обликом и граматичким значењем;

2. непотпуна конгруенција постоји када зависни облик није у свему категоријално усклађен са управним делом. Најчешћа је непотпуна конгруенција субјекта са предикатом (*Петар је проглашен победником*), где између субјекта *Петар* и именског дела предиката *победником* постоји конгруенција у роду и броју, али не и у падежу, јер је субјекат у номинативу, а именски део предиката у инструменталу;

3. формална конгруенција јесте граматичко прилагођавање облика зависног синтаксичког дела **облику** главног дела: *огромне маказе, широке панталоне* атрибути имају облик множине зато што се именица коју одређују налази у облику множине;

4. семантичка конгруенција јесте прилагођавање облика зависног синтаксичког дела **значењу** главног дела, а не његовом граматичком облику (*Милица и Марија пишу у свесци*). У овом примеру предикат *пишу* је обликом множине прилагођен чињеници да субјекатски део реченице има значење нејединичности, јер означава две особе (*Милица и Марија*), иако је име и једне и друге особе у облику једнине;

5. унутрашња конгруенција остварује се између главног дела именичке синтагме и његових зависних делова (*сјајна вест, прва љубав* и сл.). реч је о синтаксичкој подређености зависних делова именичке синтагме њеном главном делу;

6. спољашња конгруенција остварује се као конгруенција субјекта с предикатом (*Нова мајица му се допала / Нове мајице су му се допале*)²⁰⁰.

Поред морфолошких, творбених и семантичких карактеристика којима се одликују збирне именице, веома је значајно испитати и синтагматско окружење, односно конгруенцијске облике речи који се комбинују са збирним именицама. Нарочито је значајно размотрити слагање збирних именица (као субјеката) и њихових глагола (као предиката).

²⁰⁰ Побројали смо главне типове конгруенције, а за детаљнији приказ в. Пипер-Клајн 2014: 266–276.

6.2. Слагање збирне именице са предикатом

О слагању збирне именице са предикатом доста се писало и полемисало у литератури (Лохман 1929/31: 218–226; Маретић 1936: 434; Стевановић 1936: 202–206; Пецо 1956: 245; Барић и др. 1979: 341; Дектјарев 1982: 92–101; Прањковић 1984: 174–175; Бабић 1998: 58–64; Корбет 2000: 187, 188; Пети 2001: 237–246; Пипер и др. 2005: 883, 887–889, 906, 909–910; Симић 2007: 5–14; Белај-Фалетар 2014: 71–84 и др.).

Са овим именицама могуће је двојако слагање предиката: по значењу (логичко) и обликом (граматичко), односно предикат се уз ове именице употребљава у множини, јер субјекат значи множину референата, или у једнини, зато што субјекат има облик једнине: *Сва чељад је дошла* (граматичко слагање јер је именица у једнини) или *Сва чељад су дошла* (семантичка конгруенција јер знамо да има више од једног бића). Збирне именице различито реализују слагање са предикатом у зависности од творбеног форманта којим се исказује збирност и самог значења збирне именице. Збирне именице на *-је*, како истиче М. Стевановић (1936: 204–205) значе збир као целину и зато предикат ових именица увек стоји у једнини, нпр. *Лишће је пожутело; Цвеће је процветало*. Аутор даље истиче да именице на *-ад* представљају облике суплетивне множине именицама у једнини које немају регуларне, системске облике множине и чини се, због тога је предикат ових именица обичнији у множини, међутим, среће се и у једнини: *Његова сирочад гладују / Његова сирочад гладује*. На крају констатује да именице на *-ад*, међутим, значе обично множину јединки од којих се свака у заједничкој скупуни издваја исто онако као што се јединке издвајају у правим облицима множине; али и оне могу каткада имати и нијансу оног другог значења (Стевановић 1936: 206). А. Пецо се надовезује на Стевановићево гледиште и наводи да ако се на збирне именице на *-ад*

гледа као на колектив, на целину, онда је предикат у једнини, а ако се посматрају као множина јединки, онда је предикат у множини. На крају сумира да је данас ипак обичније слагање са предикатом у множини: *Крмад по загонима ... све њуше земљу* (Ћип. 2, 84); *Циганчад су му усадила цигару у мртва уста* (Андрић 7, 230) (1956: 245–246). Р. Симић (2007: 9, према Т. Маретић 1931: 372) износи разматрање да уз збирне именице „глагол стоји у множини”, а придевски део предиката „понајвише у женском роду синг.” и наводи примере из Маретићеве граматике који илуструју наведену појаву: *Да би се момчад наша из Србије, која знаду читати и писати, за три године могла толико научити ... Од прије су ишла момчад уочи божјића од куће до куће и пјевала пјесме од коледе ... Од тога часа не могоше чељад ни полак јести, колико су дондје јела.* Придев може стајати и „у мушком роду плур.”: *... млада су момчад врло радо ишла у отмицу и често су нудили ...* Аутор износи и Стевановићево виђење облика са глаголом у једнини и множини, те тако у конструкцијама са множинским обликом глагола придевски елемент је на -а, односно, како истиче Симић (2007: 9), то је онај облик који Маретић сматра једнинским: *Сва су се чељад посакривала по собама; Унучад су се с вечери окупљала око баке; Сирочад српска тражаше заклона.* Исти аутор у својој *Српској граматници* (Симић 2001) издваја две основне конгруенцијске категорије. Прва се тиче семантике, односно стварног значења – када су придевска или заменичка реч или глаголски придев употребљени уз збирне именице у облику средњег рода множине, а лични глаголски облик је такође у облику множине: *На ливади су се играла мала јагњад; Кубад ове цркве била су златна.* Друга је према граматичким ознакама – када су придевска, односно заменичка реч и глаголски придев у облику женског рода једнине, а лични глаголски облик у једнини: *Кубад ове цркве била је златна; На поду је била просута ситна дугмад* (в. Симић 2007: 9). Даље, аутор закључује да конгруенција личног глаголског облика

„претежно упућује на множину, али не противи се и једнинским формама: – *Ждребад је лена//Ждребад су лена*“ (Симић 2007: 14). Дакле, семантичка опозиција на релацији семантичка једнина – семантичка множина игра значајну улогу код конгруирања са збирном именицом. То значи да је семантички критеријум пресудан иако је системски (граматички) облик множински, односно конгруентни облик у функцији предиката је у множини, нпр. *Деца су отишла*. Међутим, када наведене семантичке опозиције од речи истога гнезда/корена нема, онда конгруентни глаголски облик у функцији предиката остаје у једнини: *Друштво је дошло / отишло*.

Виђење М. Петија у понечему се разликује од мишљења осталих лингвиста. Како смо раније истакли, он збирне именице посматра кроз призму збројине, те истиче да с обзиром на то да збирна именица са предикатом остварује слагање и у једнини и у множини (*Телад насе / Телад пасу*), чиме се доказује да „збирна именица није ни у правој граматичкој једнини ни у правој граматичкој множини, него у једнини и множини које су збројином неутрализиране“ (2001: 238). Међутим, ми ћемо се ипак ослонити на гледишта М. Стевановића, Р. Симића и других језичких стручњака јер смо се раније изјаснили да не можемо прихватити збројину као засебну категорију наспрам једнине и множине, те напосто не можемо прихватити ни наведено гледиште поменутог аутора. Оно што је евидентно јесте чињеница да и када се слаже у једнини и када се слаже у множини, и по облику и по смислу, збирна именица, нпр. *телад*, односно оно што се именује њоме у свим граматичким контекстима, означава се као мноштво, скуп, целина, јединост онога што је означено лексемом *телад*. То важи и за остале збирне именице на *-ад* код којих постоји могућност слагања и у једнини и у множини. Међутим, као што смо приметили, у литератури није уједначено мишљење у вези са тим који је облик глагола обичнији у слагању

са збирном именицом. Поједини аутори наводе да је данас обичније слагање са предикатом у множини (Пецо 1956: 245), док други сматрају да „se за književnu upotrebu može preporučiti sročnost u jednini jer je ona nešto češća, a potvrde su za nju od većega broja pisaca” (Бабић 1998: 63). М. Ивановић (2007: 589) истиче да, с обзиром на то да именице на *-ад* испољавају двојаку конгруенцију, односно слагање са предикатом како у једнини тако и у множини, те би могле чинити посебну конгруенцијску класу.

Примери из различитих извора: Пустите трупље, да га звјерад разнесу (Љуб., РМС); Телад су тешка од 12 до 15 килограма (СрпКор); То не забрањује употребу металних предмета, као што су дугмад (СрпКор).

Слагање збирне именице са сложеним глаголским облицима функционише на исти начин, нпр. *Телад је насла / Телад су насла* или *Дугмад је ситна / Дугмад су ситна*, осим слагања у броју, у тим се реченицама актуализира и слагање у роду предикатних речи са збирном именицом као субјектом.

Примери са интернета из разних извора: Кроз разваљену ограду, између гробова, телад је начинила стазе (СрпКор); Прасад су угинула (СрпКор); А дугмад су му била зашивена ритмичним редом (СрпКор); А око ватре је уплашено рикала и урлала страшна зверад (Црњ. 2, РСАНУ); Где нељуди нису стигли, пашчад су развукла (СрпКор).

О слагању са збирним именицама типа *браћа*, *деца*, *властела*, *господа* у литератури такође постоје опречна мишљења. Т. Маретић (1899: 401), Ј. Ф. Лохман (1929/1931: 223), Барић и др. (1979: 341), Г. Корбет (2000: 187–188), сматрају да се те именице у примерима типа *Деца су несташна*, *Браћа су невала*, у роду и броју слажу с предикатним речима у једнини

женског рода, док други, нпр. И. Прањковић (1984: 175), С. Бабић (1998: 14, 59–60) сматрају да се слажу са предикатним речима – у множини мушког рода. Збирне именице *браћа*, *властела*, *деца*, *господа* означавају множину од *брат*, *дете* и сл., те према томе предикат стоји у множини: *Деца играју*, *Браћа певају*, *Још су браћа сестри бесједила*; *Браћа Б. су затим постали ловци на дијаманте* (Леви-Строс, СрпКор). Мада, М. Стевановић (1936: 204–205) констатује да може бити и у једнини и да је наилазио на велики број примера за именицу *властела* јер означава један сталеж, један појам, као и именица *раја*: *Српска властела је имала великог утицаја на државне послове*. Међутим, у примеру типа *Нека властела су се после цареве смрти одметнула од централне власти* – иста именица не означава више цео сталеж (то јасно говори и заменица *неки*), него један број људи који је припадао властеоском сталежу, дакле, множину од именице *властелин*, и глагол у једнини сад се уз ову именицу не би могао употребити. Потом, у реченици *После седнице господа је изјавила*, „глагол мора бити у множини, јер субјекат овде не значи све људе што се господом зову, већ само неколико њих који су присуствовали седници” (Стевановић 1936: 205). Корпус српског језика (СрпКор) на већем узорку показује да су ипак заступљенији случајеви слагања у множини у односу на слагање у једнини: Јер никада браћа то *нису* ни *била* (СрпКор); *Градила су* га браћа Лукић из Великог Села (СрпКор); Власници кафане *били су* браћа Николић (СрпКор); Међу њима *су се* *нашла* и браћа Стефан и Лазар Мусић (СрпКор); Док је велика властела *била укључена* у велике послове, ситни поседници служили су владару као ратници (СрпКор); Господа *су била* љубазна да јој понекад позајмљују романе (СрпКор); Међутим, искрсло је једно питање на које господа *нису гледала* олако (СрпКор).

М. Ивановић (2007: 593) истиче да је особеност српског језика да се код појединих именица значење множине изражава помоћу одговарајућих облика збирних именица уз које атрибут употребљавамо у облику једине

(*та* *господа*, *та* *браћа* и сл.), а предикат у облику једнине (*Господа је дошла*) или множине (*Господа су дошла*, *Браћа су дошла*)²⁰¹.

И друге именице које значе збир (лексичке збирне именице) као нпр. *дружина*, *јато*, *народ* допуштају слагање са предикатом у множини: *Скупили су се сав народ* или *Разишли се дружина* (Бушетић 2015: 41), али чешће у једнини јер се замишља садржај тих збирних именица, а не сам збир: *Ниједан народ као целина не воли да то своје благостање ризикује* (Петровић, СрпКор); *До тада се већ скупила бесна дружина* (Филдинг, СрпКор); *Дружина беше открила прави мајдан дрва* (Ћосић, СрпКор); *Народ завршишти, записка, зацича* (Петровић, СрпКор); *Јато затим несташе и онда се опет појави* (Хемингвеј, СрпКор).

6.3. Збирне именице према граничним категоријама речи (збирним бројевима, бројним именицама на *-ица*) О слагању збирне именице са збирним бројевима

Збирни бројеви се у литератури најчешће представљају као засебна врста (у оквиру бројева) када је класификација заснована на тројакој подели – основни, редни и збирни бројеви или су део главних бројева када главне бројеве чине (уз збирне) основни бројеви, бројевне именице на *-ица* и бројни придеви. Углавном се дефинишу као бројеви којима се означавају скупови младих бића: *двоје унучади*, *троје прасади*, *четворо јаради*, *тринаесторо младунчади*, *тридесет шесторо пилади* и сл. и бића различитог пола. Дакле, збирни бројеви најчешће се везују за збирне именице на *-ад* (*жгенчад*, *ждебад*, *пилад*, *прасад*, *телад* и др.), а могу стајати и уз суплетивне

²⁰¹ У руском језику, истиче ауторка облици типа *господа*, *братья* имају статус облика плурала, а не збирних именица, па се конгруентне речи уз њих употребљавају у облику множине: *Могут ли писать ваши братья – писатели*.

множинске облике на *-ићи* (конкурентне именицама на *-ад*): *јагње–јагњићи*: *двоје јагњића, јаре–јарићи*: *троје јарића, пиле–пилићи*: *четворо пилића* (в. и Тафра 2000: 270).

Значење:	Скуп младих бића (именице на <i>-ад</i>):
Именице које се квантификују:	жгепчад, ждребад, јагњад, јарад, пилад, прасад, телад, чељад и др.
Квантификација збирним бројем је обавезна.	√

Табела 12: Значење и дистрибуција збирних бројева према збирним именицама на *-ад*

Граматицка литература као пример употребе збирних бројева наводи синтагме са збирним бројем и именицом *деца*, док се у мањем броју уз збирне бројеве наводи именица *браћа*, вероватно јер означава само особе једног (мушког) пола (Зељић 2016: 100). Иначе, именица *брат* у множини се може квантификовати и бројном именицом на *-ица*, нпр. *четворица браће*.

Примери слагања са збирном именицом из РСАНУ и РМС:

а) са бројном именицом на *-ица*: Тако се браћа умире и старија двојица отиду куд су знала (Нпр Вук, 78); Двојици браће, Тирилу и Методију ... пало је у део да буду прави апостоли хришћанства међу Словенима (Ђорђ. Т. 4, 48);

б) са збирним бројем: Једна коза окози двоје јарића (НПосл. Вук); Мајка која има двоје мале дјече ... чека сина да се врати из устанка (Дуч. Ј., БВ 1900, 308); Уто дотрчаше и њезине двоје млађе браће (Маш. 4, 174); Продао Илијин отац крмачу с осморо прасади (Топ., РМС); Иван му је још зимус дао троје гуради (Газ. 1, 111); Сад нема до само једна мала кућица, и у њој живи један калуђер ... и троје ђачади (Вук, Даница 1, 18); Ја сам постао неки посредник између мог Пријатеља и ово троје живинчади [Лекне, Аце и Милана] (Гар. И. 2, 332); Повели смо троје керчади (Мул. 2, 112); Двоје чобанчади ... заглавило ондје (Шим., РМС);

Примери контекстуалних реализација из разних извора²⁰²: Било је прилично малтретирање, поготово када вучете са собом двоје мале деце (Петковић 1994, 314); Муж, жена и двоје деце прођоше поред кафане (Петковић 1994, 316); У браку је са глумицом Теом Леони од 1997. са којом има двоје деце (Пол.); После текста о самохраној мајци Ани Мајор и њено петоро деце (Пол.); Памела је мајка седморо деце (Блиц); Крава је за дан отелила четворо телади (Пол.); Угојићемо двоје-троје крмади (Ћипико 1954, 69).

Г. Зељић (2016: 101) примећује да је најфреквентнији збирни број *двоје* у синтагми са збирном именицом *деца*. У нашем корпусу (РСАНУ, РМС) као подједнако фреквентни издвајају се збирни бројеви *двоје* и *троје* у комбинацији са различитим збирним именицама којима се означавају млада бића и младунчад животиња.

Морфолошке карактеристике збирних бројева тичу се углавном њихове промене. Они формално спадају у променљиву врсту речи али се у пракси веома ретко мењају по падежима. Те тако уз збирне именице (нпр. *деца*) изостаје промена збирног броја: ном. *двоје деце*, ген. *двоје деце*, дат. *двоје деце* (Тафра 2005: 51), па се стиче утисак да је непроменљивост збирног броја уз именицу *деца* одраз савременог стања. Међутим, збирне именице могу се употребити и уз збирне бројеве у множини, типа *двоја деца*, *троја деца*, *двоја унучад*, *четвора телад*: Изгледала нас је жена ... с једним дететом у наручју а с двојима о опрегачи (Петр. В., Сабрана дела, књига II, Н. Сад 1954, 424); Осим њих трога нико се ни за шта у кући не пита (Лаз. Л., РМС); Њима тројима до себе [је] морала мјеста да направи (Верг. 1, РМС); Он има страст, фантазирања и страст стриктног доказивања ... и између двога седи и вреба (СрпКор), али морамо приметити да је више реч о књишким примерима, те потврдити становиште аутора да се у језичкој пракси веома ретко употребљавају променљиви облици збирних бројева.

²⁰² Примери су преузети из Зељић 2016: 102–103.

Збирним бројевима квантификују се збирне именице које значе млада бића или бића различитог пола, те имају „семантичке и синтаксичке карактеристике именица када се употребљавају самостално, па их неки граматичари зато сврставају у именице (пре свега хрватски аутори: Маретић, Силић и Прањковић)” (Зељић 2016: 116).

Дакле, збирни бројеви *двоје*, *троје*, *обоје* и сл. имају могућност да стоје и без именице у именичком значењу: Обоје дјеце, обога дјеце (Вук, Рј.); Обоје су и дисали уједначеним ритмом (Бајац 1999, 246); Двоје ђеце, два Деспотовића: Једно Јово а друго Максиме, | Јест обоје од добре прилике (НП Петран. Б. 2, 501); Троје је дошло; Деветоро је отишло.

Према томе, може се издвојити основни структурни тип конструкције са збирним бројем:

збирни број + збирна именица: *двоје деце*, *троје прасади*, *петоро браће*, *једанаесторо јагњади* и сл.

Пипер-Клајн (2014: 272–274) разматрају и конгруенцију збирних бројева типа *двоје*, *петоро* и др. и констатују да имају конгруенцију која зависи од тога да ли значе лица (различитог пола) или се уопште не односе на лица. Ако се збирни број односи на лица међу којима је говорник или саговорник, конгруенција збирног броја са предикатом зависи од тога на које се лице односи збирни број. Ако се збирни број односи на лица међу којима није говорник или саговорник, предикат може бити у трећем лицу једнине или у трећем лицу множине (*Њих двоје путује на море / Њих двоје путују на море*), а ако треба изразити и род, предикат је у трећем лицу једнине средњег рода, или у трећем лицу множине мушког рода (*Њих двоје је било на мору / Њих двоје су били на мору*). Даље, ако се именски израз конституисан збирним бројем налази у неком зависном падежу осим генитива, постоји падежна конгруенција личних заменица првог, другог или

трећег лица са збирним бројем (*Нама двома је било лепо, С њима двома је путовао Марко*). Ако констукција са збирним бројем не означава лица, тада се предикат који је у односу конгруенције с таквим именским изразом налази у облику трећег лица једине средњег рода (*Затим се прешло на молбе за одсуства и накнаду путних трошкова. То двоје било је брзо решено*). Р. Стијовић (2013: 235) истиче да је велика заступљеност и граматичке и семантичке конгруенције када је реч о слагању збирног броја са предикатом: *троје је добило награду* и *троје су добили награду*.

Збирни број *обоје* у номинативном именском изразу налази се у односу конгруенције с личним заменицама првог, другог и трећег лица множине (*Ми обоје то знамо, Ви обоје то знате*). У савременом српском језичком стандарду синтагме са збирним бројем *обоје* по правилу су непроменљиве, а падежни односи у њима исказују се скоро увек предлозима (*од њих обоје / од обоје њих, за њих обоје / за обоје њих* и сл.).

Када је реч о атрибуту збирног броја као дела партитивне синтагме, норма налаже да он стоји у средњем роду једине (*то двоје деце*) и ово правило је у потпуности испоштовано када је партитивна допуна синтагме збирна именица (*прво / најбоље двоје деце*).

Примери партитивне синтагме са збирним бројем у којем је партитивна допуна збирна именица, а конгруентни атрибут уз број стоји у средњем роду једине: У подруму су били и њено двоје деце; Она сама подиже своје троје деце; Издржава себе и своје четворо деце; Моје петоро деце је такође заслужило аплауз.

Примери у којима је конгруентни атрибут уз збирни број у генитиву множине, а партитивна допуна збирна именица: Посебно сам поносна што се мојих петоро унучади здраво хране; По њеним леђима трчи њених петоро деце; Осталих четворо деце кнеза Александра Карађорђевића.

Дакле, „када је партитивна допуна збирна именица, атрибут, очекивано, стоји у једнини, јер оба члана партитивне синтагме (и број и збирна именица) захтевају атрибут у једнини. Облик придевског атрибута зависи од његове позиције: када је придевски атрибут испред синтагме са збирним бројем и именицом (нпр. *деца*), има облик какав обично има када је испред збирног броја: *добро двоје деце* као и *прво двоје, то петоро*, а када је придев иза збирног броја, прилагођава се само именици као и у свим другим спојевима с том именицом: *двоје добре деце* као *ове деце, наше деце* и сл.” (Стијовић 2013: 233).

Бројне именице на *-ица* за означавање броја мушких лица (типа *двојица*)

Бројне именице на *-ица* у литератури се различито тумаче. Р. Симић (1996/1998: 111) примере типа *двојица* сврстава у именице за количину и као подврсту апстрактних именица. Мразовић-Вукадиновић (1990: 190) бројне именице називају квантификативним именицама, док им Станојчић-Поповић (2014: 108) не посвећују већу пажњу већ само напомињу да се у служби основних борјева од 2 до 99 за означавање тачног броја мушких лица често употребљавају бројне именице са суфиксом *-ица*. Б. Тафра (2000: 263–264) бројне именице типа *тројица* сврстава у именице а не у бројеве и наглашава да [се] „često pod brojevima obrađuju riječi koje pripadaju drugim leksičko-gramatičkim razredima. Nema nikakava razloga da u morfologiji tzv. brojne imenice ... ne budu obrađene kao imenice“. Г. Зељић (2016: 136–145) бројне именице на *-ица* за означавање броја мушких лица сврстава у групу кардиналних (главних) бројева, а у оквиру њих као врсту бројних именица. „Ове конструкције, попут оних са редним и збирним бројевима и бројевним придевима (*двадесет други, двадесет двоје, двадесет двоји*) имају на првом месту основни број, па се морфолошки третирају као две речи иако

семантички чине целину“ (Зељић 2016: 137). Дакле, ове именице у свом семском саставу садрже сему бројне вредности уз упућивање на број мушких лица и као такве треба их посматрати у оквиру бројева као засебне врсте речи.

Поједини граматичари сматрају да се бројне именице на *-ица* сврставају међу збирне именице (Белић 2000). А. Белић истиче да се бројне именице на *-ица* са предикатом слажу у једнини или у множини, док се атрибут налази у множини: *Ми смо обојица свакојако јахали* (2000: 284). Аутор истиче и то да се ове збирне именице ипак више осећају као прилози него као збирне именице када је реч о конгруенцији: *Било их је тројица*. Љ. Поповић (2000: 70) бројне именице на *-ица* сврстава у категорију именица *singularia tantum*, те тако напомиње да је при лексикографској обради ове врсте речи учињен пропуст тако што уз именице типа *двојица, тројица, петорица, седморица, једанаесторица* и сл. не стоји квалификатор зб. да значи припадност *singularia tantum* именицама. Аутор као пропуст у дескриптивним речницима (РСАНУ и РМС) издваја то што у дефиницији бројних именица на *-ица* нема података о томе да се ради о збирним именицама. На примерима из ових двају речника аутор разматра конгруенцију и истиче постојање конкуренције на пољу конгруенције, а као релевантне разлоге за наведену појаву наводи „бивалентне (некада и поливалентне) контролоре конгруенције” и „хетерогеност конгруенцијских веза”. Као један од главних бивалентних контролора аутор наводи бројне именице на *-ица*, наглашавајући да су оне пример збирних именица које се мењају по трећој Стевановићевој врсти као именице на *-а* типа *жена* и имају само једину (спадају у именице *singularia tantum*), односно граматички су женског рода, а означавају избројани скуп мушкараца. Код њих постоји „комбинована конкуренција граматичког и реалног броја и граматичког и

природног рода, који рефлектује дискрепанцију између граматичке збирности (исказане именицом граматичког женског рода) и реалне скупности, и то особа мушког пола” (Поповић 2000: 67): *Она / они двојица коју / које си позвао није / нису још дошла / дошли јер јој / им се покварио ауто*. У примеру који наводи аутор опониране су граматичка и семантичка конгруенција и аутор у виду табеларног приказа износи тип могуће конгруенције, неприхватљиве конгруенције и пример ретког слагања. Дакле, препоручује се следећи тип конгруенције: *Она двојица које си позвао нису још дошли/дошла јер им се покварио ауто*, док је потпуно неприхватљиво слагање типа: *Они двојица које си позвао није још дошли/дошла јер јој се покварио ауто*. Међутим, лексикографска пракса РСАНУ и РМС не третира бројне именице на *-ица* типа *двојица*, *тројица*, *петорица* и др. као збирне именице већ као подврсту бројева и због тога уз наведене примере не стоји квалификатор зб. Претпостављамо да разлог томе лежи у чињеници да бројне именице на *-ица* за обележавање мушких лица означавају тачан број особа док је основна карактеристика збирних именица изрицање великог, непрегледног броја, скупа, мноштва људи, предмета и сл., односно збирне именице имају апроксимативну вредност, док бројне именице на *-ица* у основи имају број.

У *Нормативној граматици* (Пипер-Клајн 2014: 272–274) потврђује се становиште да бројне именице, нпр. *двојица*, поред конгруенције типа *Та двојица, која су чекала* ... има и конгруенцију типа *Та двојица, који су чекали*... Ако се у таквим синтагмама у одредби с леве стране налази лична заменица, она је у генитиву множине, нпр. *Нас двојица, који смо чекали*... У том случају искључена је могућност да односна заменица не буде у множини, па је немогуће слагање типа *Нас двојица, *која смо чекала*.

Збирним бројевима се не могу квантификовати именице које се састоје искључиво од мушких чланова, нпр. **двоје браће, *петоро браће*. Скуп мора бити хетероген, односно састављен од бића мешовитог пола. „Синтагма *двоје браће, петоро браће* сугерише да се ради о веома малој деци, за разлику од синтагме са бројном именицом *двојица браће, петорица браће*, која конотира нешто зрелије мушке индивидуе” (Обућина 2016: 293).

Примери граматичке и семантичке конгруенције: Нису дошли десеторица ученика (Зељић 2016: 138, према Стефановић 1927, 90); Тројица су ме чекала у мраку (Зељић 2016: 138, према Тежак-Бабић 2000: 136); Двојица су одустала / Двојица су одустали (Пипер-Клјан 2014: 147); Говорио сам Волкову и то не на италијанском – на којем су, целим путем, њих двојица разговарала (Петковић, 102), Тако су двојица корчуланских трговаца преклињала Волкова (Петковић, 261), Нас двојица би поново преузели утврђене улоге странаца (Арсенијевић, 67); Нас двојица смо се спријатељили (Вучковић, 202).

На основу увида у литературу о бројевима²⁰³ и без обзира на бројне неусаглашености граматичара, збирни бројеви и бројне именице на *-ица* за означавање мушких лица посматрају се у оквиру бројева. Збирне именице *двоје, троје, петоро*, потом *двојица, седморица* и др. увек стоје уз именице које означавају нешто живо, али ако стоје самостално не морају се односити на живо. Потом, када *двоје, обоје* стоје самостално или ако стоје уз именицу мушког рода са значењем мушке особе, значе скуп од две особе мешовитог пола или једне одрасле особе и једног детета, нпр. *нас двоје*. Збирне именице које се односе на млада бића или на младунчад долазе само уз збирне бројеве: *двоје деце, троје јагњаци, петоро пилаци* и др. Иако збирни бројеви спадају у променљиву врсту речи, у језичкој пракси се веома ретко мењају кроз падеже.

²⁰³ Веома исцрпно је о бројевима писао Супрун (1969).

7. Представљање збирних именица у дескриптивној српској лексикографији

Просте речи се у лексикографској дефиницији обрађују на један начин, а изведенице на други начин. Структура великог описног речника је таква да обухвата леву и десну страну. На левој страни се налазе лексичке јединице²⁰⁴, односно одреднице поређане по азбучном реду. Лева страна речника је унифицирана, па не прави разлику између простих и изведених речи. Просте, неизведене речи или основне речи су оне код којих је однос знака према ономе што означавају, што им је семантички садржај, дакле, према референту, директан, непосредан. Деривати, пак изведене речи јесу оне код којих је однос знака према ономе што означавају индиректан, а посредници у том односу су два референта: референт речи која им је у творбеној основи и референцијално семантичко-категоријално значење афиксне морфеме. Просте, неизведене речи увек су једнореферентне и њихов је референцијални однос немотивисан, док су изведене речи по правилу двореперентне и њихови су референцијални односи мотивисани, с једне стране, речју у творбеној основи и, с друге стране, семантичко-категоријалном вредношћу творбене морфеме (више у Гортан Премк 1987: 101–109). На десној страни описног речника је речнички чланак, односно текст са пропратним информацијама (даје се етимологија, граматичке и стилистичке особености речи, лексикографске дефиниције и примери

²⁰⁴ То су речи дате у канонском облику (именица у номинативу, придев у номинативу и у мушком роду, глагол у инфинитиву и сл.).

употребе речи у језику). Дакле, речничка одредница у Речнику САНУ представљена је на следећи начин:

близанчад ж зб. им. од *близанче*. — Роди мајка двоје деце млади, | Близанчади Селен и Селену (НП Ник. Г. 1, 224). Операција ... беше остала као једино средство да се спасе живот мајци и једном од близанчади (СА 1874, 41).

Када се дериват семантички описује, дефиниција увек укључује мотивну реч. Међутим, не постоји једна општа, унифицирана форма дефиниције свих изведених речи, јер се изведенице међусобно разликују и категоријално, и по начинима творбе, и по творбеним типовима, па и по степену мотивисаности и продуктивности (в. Ћорић 1997: 346).

Увидом у наш корпус уочено је да се велики број именичких деривата са збирним значењем представља путем творбеног модела: **зб. им. + мотивна реч**, нпр. **јагњад** ж зб. им. од *јагње*, **класје** с зб. им. од *клас*, чиме се показује семантички или граматички однос према мотивној речи. Већина збирних именица на *-ад* и на *-је* представљена је типском дефиницијом у којој се на такав начин дефинише семантички однос између мотивне речи и мотивисане речи: **збирна именица + ознака за род = зб. им. од X**²⁰⁵. Према томе, граматички део дефиниције представљен је синтагмом зб. им. (= збирна именица), а онда се упућује на мотивну реч: *анђелче, близанче, јагње, младунче, унуче; грана, жбун, клас, цвет*. Оваквим типом дефиниције одређена је лексичко-категоријална вредност лексеме (у овом случају збирна именица), док је упућивањем на основу од које је именица изведена (*Арапче, бегунче, брбљивче, ђуле, звонце, конопче, ћебе, ћилимче; бреза, грм, кестен, прстен, ремен, стена, стуб*) представљено њено лексичко значење (в. и Јовановић 2008: 48).

²⁰⁵ X представља мотивну реч.

На основу ексцерпираних грађе уочава се доминација једног творбеног модела. Тиме се показује да РСАНУ тежи унифицираности, која је у највећој мери и постигнута код већине збирних именица на *-ад* и на *-је*.

Уочава се и понеки пропуст, односно недоследна обрада збирне именице, нпр. именица *мисирчад*.

мисѝрчѝд ж зб. супл. мн. од *мисирче*.

мисѝрче, -ета с (супл. мн. мисирчад) покр. дем. и хип. од *мисиран* (а); *младунче мисирке*, *ћуре* (Врање, Влај. 1; Момина клисура, Сим. Д. 1).

Према томе, именица *мисирчад* требало је да се обради као и остале именице на *-ад*, односно да се опише типском дефиницијом:

мисѝрчѝд ж зб. им. од *мисирче*.

На исти начин дефинисана је збирна именица *перад*:

пѝрад ж 2. супл. мн. од *пере*, *перо*; исп. *перо* (1).

Примећена је још једна недоследност. У Упутствима за израду Речника САНУ (чланови 244–47) наведене су препоруке за обраду збирних именица. Између осталог стоји да се као одредница наводи само изведена збирна именица и мотивна именица у облику једнине, а у оквиру речничког чланка суплетивна множина мотивне именице и збирна именица. Следећи пример представља недоследну обраду:

гѝшчѝд ж зб. им. од *гушче*.

гѝшче, -ета с (супл. мн. гѝшчићи и гѝшчѝд) *младунче гуске*. – Невина гушчад [...] пискала је путем (Шен. А. 3, 93). Пасе по зеленој трави јатанце жутих гушчића (Матић Г. 3, 16). Изведени гушчићи остају под мајком (Стај. У. 1, 97).

гѝшчићи м супл. мн. од *гушче*.

Дакле, нема потребе наводити као посебну одредницу суплетивни облик на *-ићи*.

Забележени су и случајеви дефинисања збирних именица на следећи начин: **збирна именица + ознака за род = зб. им. младунчад + мотивна реч**. Нпр. именица **препелчад** којом се именује нешто младо дефинисана је као *младунчад препелица*, дакле примећује се да је мотивна реч *препелица* у вези са мотивисаном речју, али једински облик не означава младо, па је отуда другачији принцип дефинисања. На исти начин се дефинишу и именице **камилад** *младунчад камиле* и **млађад** *младунци животиња, младунчад*.

Поред збирних именица на *-ад* и на *-је*²⁰⁶ које су у дескриптивним речницима представљене типском дефиницијом, и поједине збирне именице на *-је* које имају развијену полисемантичку структуру на исти начин се описују. Дакле, примарно значење представља се типском дефиницијом, нпр. **бисерје** с **а**. зб. им. од *бисер (1)*; **борје** с **1**. зб. им. од *бор*¹; исп. боровље; **камење** с **1**. зб. им. од *камен (1б, 3а, б, 4, изр.)*; **робље** с **1**. зб. им. од *роб*.

Уз типске дефиниције у дескриптивном речнику користе се и описне и синонимске дефиниције. Да би се истакло збирно значење целе лексеме, као и примарно или секундарно/секундарна значења у оквиру полисемантичке структуре, одређена лексема се маркира квалификатором **зб**. Наведеним квалификатором маркира се значење већег скупа, непребројиве целине и јавља се у више случајева. Најчешће се ставља уз одредничку реч чиме цела лексема добија обележје збирности: **-ад** (и проширеном варијантом *-чад*): *властелчад, гуњад, зверињад, перад*; **-еж**: *младеж, мрвеж, шиљеж*; **-ија** (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*): *балавурдија, гуланферија, лоповија, чељадија*; **-ина** (и

²⁰⁶ Интересантна је чињеница да су збирне именице на *-је* у нашем корпусу најбројније, међутим значајан број лексема је маркиран, те се сврставају на периферију лексичког система.

проширеним варијантама *-евина, -иња, -итина*): *адраповитина, гвоздурина*; *-је*: *босиле, бродовље, каранфиље, суђе, храстовље*; *-ство (-итво)*: *издавалаитво, радниитво, часниитво*. Потом, може стајати уз примарно значење лексеме, чиме се наглашава збирност дате семантичке реализације. Посведочени су бројни примери лексема које примарно исказују збирност, а секундарно реализују друга значења: *-ад* (и проширеном варијантом *-чад*): *неваљад*; *-еж*: *гадеж, пилеж*; *-ија* (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*): *бећарија, гадија, лекарија, мангупарија*; *-ина* (и проширеним варијантама *-евина, -иња, -итина*): *гњиладина, дробнина*; *-је*: *женскиње, каранфиље*; *-ство (-итво)*: *грађанство, малограђанство, студентство*.

Квалификатор **зб.** регистрован је и испред секундарних значења лексема код којих су се из примарног значења механизмима полисемије реализовала секундарна збирна значења. Међу именицама на *-ад* није посведочен ниједан пример секундарног збирног значења јер су наведене именице углавном моносемичне, односно типичне збирне именице, а код именица на *-је* забележена је свега једна именица која реализује секундарно збирно значење: **конопље** с **2.** зб. *конопци, ужад*. — Два Циганина ... са конопљем на грудима, покушаваху да оглођу неколико ... папака (Црњ. 2, 14). Кроз конопље бродова фијукне удар ветра (Ћип. 5, 105). Међутим, корпус илуструје значајан број лексема међу осталим творбеним формантима које у секундарним значењима реализују збирно значење: *-еж*: *гадеж, живеж, клатеж*; *-ија* (и проширеним варијантама *-адија, -арија, -ерија, -урија*): *Бугарија, кожарија*; *-ина* (и проширеним варијантама *-евина, -иња, -итина*): *ђаволитина, женитина, Мађаритина*; *-ство (-итво)*: *господство, избеглиитво, монаитво, племство, хришћанство, чиновниитво*.

Регистровали смо неколико лексема које су збирне по значењу, а по творбеној мотивисаности не могу се довести у директну везу са неком именицом јер немају као мотивну реч именицу у једнини, већ је то често нека друга врста речи, нпр. глагол или придев који на посредан начин мотивише настанак нове речи. Именице се у дескриптивном речнику представљају тако што се испред дефиниције ставља ознака за збирност, чиме се указује на значење мноштва, а потом следи описна или синонимска дефиниција и примери који се уобичајено наводе у наставку лексикографског чланка.

гмй̑з̑ад ж зб. *животиње које гмижу, гамад*. – Љиљци тамане ноћу гмизад (Арс.).

д̑анич̑ад ж зб. (у народној песми) *мање звезде око Данице (Венере)*. – На истоку крвава даница | И око ње двоје даничади (НП Шаул. 4, 74).

жй̑в̑ад ж зб. **1.** *домаће пернате животиње, живина, перад*. – А око њих скакутала живад млатећи крилима (Кол., ХК 15, 124).

кр̑њ̑ад ж зб. *комађе, одломци, крњаци, остаци*. – За посјетиоца [...] је ова [...] црква веома занимљива стога, што се по раскривеним јој [...] основима могу јасно да виде остаци (крњад дорскијех стубова) (Цар 2, 123).

с̑в̑ад ж зб. = *сухад суво грање*. – [Нађе] починка [...] гдје је досада [...] гњила сувад и јесење лишће (Назор, РМС). Беше зауставио једну бабу са бременим сувади на леђима (Глиш., РМС).

у̑бож̑ад и **у̑бож̑ад** ж зб. *убоги људи, сиротиња*. – Ви дакле мислите [...] да је [...] ваш [...] кућегазда доброчинац убожади? (Шен. А., РМС).

Варирање лексикографског поступка јавља се код именица на *-је* које нису изведене директно од речи која је послужила као мотивација, те постоји семантичко диференцирање деривата у односу на мотивну реч, тј. творбену основу. Оне се лексикографски представљају на следећи начин: **збирна именица + ознака рода + квалификатор зб. = описна, синонимска и/или упућивачка дефиниција + примери.**

брсеје с зб. *млади изданци дрвећа које стока брсти*. — Слушала је како се тај сумњиви глас ... просипа кроз брсеје и грање лугова као пролетња убојита киша (Ђур. 2, 66).

жрнѐвље с зб. покр. *жрвњи, млинско камење*. — Мићо навалио, па само стеже ... пуцају кошчице ко зрно међ' жрневљем (Ранк. С., 4, 78).

лукѓвље с зб. нераспр. *куполе, кубета*; исп. луковица (1в). — Лаж ... упопречива нам и поетичне путове шумске и вулгарну плоштину прометне цесте и ... свето луковље црква (Драж. 4, 428).

тракипѐрје с зб. заст. *врста накита у народној ношњи*. — Све му пала пера низ рамена, кад с' окрене Цмиљанић сердару, стоји звека тракиперја златна (НП Вук, РМС).

До варирања лексикографског поступка долази и код именица на *-је* код којих постоји тенденција лексикализације и неутрализације збирности, те се оне лексикографски представљају на следећи начин: **збирна именица + ознака рода = зб. им. од X + синоними + примери.**

глобјје с зб. *им. од глог; глогова шума, глоговњак*. — Погледа преда се и, под једним густим глобјем, угледа њега где седи (Ранк. С. 1, 107).

гѓрје с зб. *им. од гора, планине, шуме*. — У средишту српских земаља, опасана са свих страна високим горјем и кланцима ... та је земља била настањена ... од чисто славенског елемента (Ђор. В. 3, 12).

У дескриптивним речницима представљена је и лексика која је уз квалификатор зб. обележена функционално-стилским или нормативним квалификаторима, типа *песн.* (= песнички), *необ.* (= необично), *покр.* (= покрајинско), *заст.* (=застарело), *пеј.* (=пејоративно), *ир.* (=иронично), што сведочи о њиховој раслојености: *адраповићина* ж зб. (пеј.), *беамтерија* ж зб. (ир.), *Бугарија* ж (нар.; заст.), *женићина* ж (заст.; покр.), *живчевље* с зб. (заст.), *заробљеништво* с зб. (2. необ.), *кошће* с (нераспр.), *кристалерија* ж

зб. (необ.), *лисје* с зб. (обично песн.), *малишад* ж зб. (покр.), *мирисаље* с зб. (индив.), *мрвеж* ж зб. (нераспр.) и сл.

Посебно смо разматрали немотивисане именице, односно лексичке збирне именице типа *воће*, *јато*, *крдо*, *милиција*, *накит*, *наместај*, *новац*, *обућа*, *пециво*, *породица*, *чета* и сл. које се не распознају по облику, тј. по препознатљивим творбеним наставцима већ се уочавају према значењу. Међу њима треба разликовати неколико начина представљања у дескриптивним речницима. Када је збирност одлика читаве лексеме, дефинише се описно и маркирана је ознаком за збирност: **збирна именица + ознака рода + ознака за зб. = описна дефиниција + примери.**

воће и воће с зб. (ген. мн. воћа̄ и воћа̄) исп. воћија **1.** *плодови (обично сочни) дрвенастих и неких зељастих биљака, који се најчешће могу јести и непрерађени.* — Које воће само опада, не треба се на њ хитати (НПосл, Кап. 1, 83). **2.** *воћке, воћне биљке;* исп. воћка (1). — Селјаци раде земљу, пате стоку и подижу воће (Мил. М. Ђ. 9, 102). **3. в.** *воћњак (1).* — У своје воће кад ко хоће (НПосл Вук).

Када је само примарно значење лексеме збирно, испред таквог значења ставља се ознака за збирност:

пџиво с **1.** зб. *ситни пекарски производи од финог белог брашна.*

На исти начин се обрађују и лексеме код којих се из примарног значења путем метафоре или метонимије (и ређе синегдохе) у секундарним значењима реализује збир:

милиција **1. а.** *наоружане јединице које имају задатак да одржавају јавни ред и мир и штите друштвену и личну имовину* → **б.** зб. *припадници таквих јединица, милиционари.*

Међутим, када се у секундарним значењима реализује збирност преко механизма полисемије путем метајезичких константи типа 'скуп', 'мноштво' (људи), 'гомила' (предмета, ствари), 'маса' (чега), такве лексеме не треба да се маркирају квалификатором зб. јер оне лексичким путем

изражавају небројиву и нераздељиву скупину ентитета. У томе се и разликују од збирних именица деривираних творбеним формантима код којих постоје формални показатељи збирности. Према томе, сматрамо да је у дескриптивним речницима исправно наводити лексичке збирне именице на следећи начин:

ј̀аго с **1. а.** *већи број птица у скупу, које лете заједно:* ~ врана, ~ голубова. **б.** *скупина риба које пливају заједно.* **в.** *стадо, чопор:* ~ коња, ~ јаради. **2. а.** *група, гомила људи:* ~ сватова, ~ девојака. **б.** *скуп ствари, предмета исте врсте:* ~ кућа, ~ лађа.

п̀ородица ж **1.** *заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ* → **2.** *фиг. круг, скуп људи које веже заједно исти или сличан циљ, мисао, рад и сл.*

ч̀ета ж **1.** *вој. основна војна јединица која улази у састав батаљона:* почасна ~. **2.** *већи број, мноштво људи окупљених заједно, група:* ~ сватова, ~ момака.

Лексикографска обрада позајмљеница реализује се по устаљеном принципу. Када позајмљена реч у целости има збирно значење, квалификатор **зб.** бележи се уз одредничку реч: **збирна именица + ознака рода + ознака зб. + етимологија = описна деф. + синоними + примери.**

ех̀алија м зб. (тур. ehali) покр. *мештани, народ, свет.* — Валија је позвао све боље Сарајлије, аге и бегове и осталу ехалију (Ћор. В. 5, 75).

ј̀оменрија ж зб. (енгл. yeomanry) ист. *мали слободни земљопоседници, слободни сељаци, слободњаџи.* — Само би зеленаши изгубили, ти најгори непријатељи нације који су племству и јоменрији нанели више штете но што би могла починити каква освајачка војска из Француске (Пиј. М. 4, 523).

кл̀ер м зб. (према грч. klēros) *свеишенички сталеж, свеиштенство.* — Зар у нашем православном клеру не живи исти дух (Јелић В. 2, 117).

Када позајмљеница у примарном или секундарном значењу реализује

збир, квалификатор **зб.** бележи се испред дефиниције: **позајмљеница + ознака рода + етимологија = ознака зб. + описна дефиниција + примери.**

а̇л̇ат м (тур. alet) **1. зб.** (само у јд.) *сва ручна оруђа, алатке које служе у једном занату.*

козм̇етика ж (грч. kosmētikē) **1. зб.** *разна средства (помаде, лосиони, пудери, шминка, зубне пасте и др.) која служе за негу и улепшавање тела, лица, косе, у хигијенске сврхе, као и за отклањање естетских недостатака.*

ђу̇л̇ист̇ан м (тур. gülüstan) **1. а.** *врт са ружама, ружичњак* → **б.** зб. *руже.*

Дакле, информације о збирним именицама у РСАНУ и РМС првенствено се показују граматичком дефиницијом **зб. им. од X** и квалификатором **зб.** који се везује за перцепцију збира, скупа непребројивих ентитета.

У заглављу појединих одредница стоји следећи тип информација: *дрвенарија, обућа, раја (обично зб.), кукуруз (обично у зб. значењу), род (често у зб. значењу),* а код појединих испред секундарних значења, нпр. *племе 3. (само јд.).* У наведеним и сличним случајевима прибегава се оваквим лексикографским решењима и поступцима јер се њима, као типовима информација из сфере граматичке норме, региструје збирност у семској структури лексичке јединице.

дрвенарија ж (обично зб.) **1. а.** *предмет одн. предмети израђени од дрвета, дрвени намештај, дрвена роба ... б.* *дрвена конструкција, дрвени делови (грађевине, разних предмета) ... в.* *дрвена грађа, дрвени грађевински материјал ... 2.* *израда предмета од дрвета, обрада дрвета.*

раја ж (обично зб.) тур. **1.** *ист. покорени турски поданици који нису муслимани и који плаћају данак; такав појединац, рајетин.* — Да Срби издаду и ситно оружје, једном

речју, да постану наново турска раја (Гавр. М. 4, РМС). **2.** разг. *сиромашан свет, народ, људи*. — Ханџија, пића! Дај овој раји нека пије (Марк. М. 2, РМС).

рѡд, рѡда м (**често у зб. значењу**) (лок. јд. рѡду; ном. мн. рѡдови, ген. рѡдѡвѡ) ... **3.** **а.** *свеукупни збир бића одређене врсте као целина, сој, раса, врста...* **б.** *народ (коме се припада), наџија; завичај, домовина ...*

плѣме, -ена с (мн. племѣна, ген. племѣнѡ) ... **3.** (**само јд.**) *род, обитељ, породица. ...* **4.** (**само јд.**) *нараштај, поколење. ...* **5.** (**само јд.**) **а.** *група, категорија људи повезаних каквим заједничким обележјем, интересима. ...* **б.** *група сродних животиња.*

Због нераспрострањености и ретке употребе појединих збирних именица дешава се да не постоје потврде за контекстуалне реализације, те се у речнику уместо њих наводе само извори потврда.

грѹнѡвље с покр. зб. им. од *грѹн (1)* (ЦГ, Јовић. 1).

кѡтѹрје с зб. им. од *котур* (Митр. Д.).

Често се код збирних именица реализују и **изрази** и они се, као и код осталих лексема, обрађују у посебном делу речничког чланка – на његовом крају. Поступак је следећи: наводи се израз, дефинише његово значење и илуструје примерима употребе. Рецимо, у речничком чланку речи *босиље*, у делу предвиђеном за изразе стоји израз **смиље и босиље (према некоме, нечему)**, који се дефинише као *далеко мање зло од нечег другог* и илуструје примерима: Читлук-сахибије су и у Србији народу биле и горе и теже ... од свију осталијех Турака, али су опет оне према Босанскијем читлук-сахибијама биле смиље и босиље (Вук 4, 261) или нпр. у речничком чланку речи *дрвље* стоји израз **бацати (ваљати, дићи, оборити, сипати итд.) дрвље и камење оштро напасти, нападати, (ис)критиковати (обично претерано, незаслужено)**. — Код Мане Кујунџије се ... најдуже задржаше. На њега и дрвље и камење! (Срем. 8, 51).

Закључна запажања у вези са лексикографским поступцима приликом обраде именица које изражавају збирност

Један од основних циљева описних речника јесте уједначеност, доследност и акрибичност. Увидом у корпус чини нам се да се лексикографска обрада збирних именица углавном спроводи доследно и систематично, по устаљеним лексикографским принципима. У Упутствима за израду Речника САНУ (чланови 244–247) дају се препоруке за обраду збирних именица. Истиче се да се на један начин обрађују именице које су збирне по творбеном образовању, нпр. **анђелчад** ж зб. им. од *анђелче*, а на други именице које су збирне по смислу, нпр. **живад** ж зб. **1. домаће пернате животиње, живина, перад; 2. домаће животиње; животиње уопште.** Међутим, и ту има одступања у зависности од тога да ли је именица моносемична или полисемична и да ли је збирност одлика целе лексеме или примарног/секундарног/секундарних значења. Свакако су најбројније збирне именице које су правилно изведене од неке друге именице, па преовлађује типска дефиниција: **збирна именица + ознака рода = зб. им. од X**, нпр. **голупчад** ж зб. им. од *голупче*, **жбуње** с зб. им. од *жбун*. Према томе, сматрамо да су препоруке из Упутстава у великој мери испоштоване у речничкој пракси.

Лексикографска обрада појединих збирних именица одступа од прописаних препорука, али то је и очекивано с обзиром на то да лексикографи имају пред собом огромну грађу коју треба разврстати, систематизовати, обрадити. Именица *мравад* представљена је на следећи начин у РСАНУ: **мрѡвѡд** ж зб. необ. *слаба чељад, људски ситнеж*; исп. мрав (1б). – И чини се, силна риека ова [људи] | Да не тече са обична тиека, | Већ да пузи, гмизи, промиче се [...] | А та мравад свуда простире се (Прер. П. 2, 274). Сматрамо да је изостављено

примарно значење описано граматичком дефиницијом *зб. им. од мрав*,²⁰⁷ а метафоричким трансформацијама заснованим на семама величине реализовало се секундарно значење **2** *слаба чељад, људска ситнеж*, чиме се деца доживљавају као мала, ситна бића.

Запитали смо се да ли код именице *есцајг* треба да стоји квалификатор *зб.* јер је говорници српског језика доживљавају као збирну именицу. У дескриптивним речницима српског језика (РСАНУ, РМС, РСЈ) именица *есцајг* није маркирана квалификатором *зб.* Концептуализује се као збирна на основу свог значења, слично као и именице из војног регистра (*армија, батаљон, чета* и др.), дакле означава једну затворену целину која стоји наспрам других таквих јединица које се састоје од више истоврсних ентитета, а потом има и множинске облике (Из кућа се износе фрижидери, телевизори, теписи, комади намештаја, есцајзи (СрпКор), те на основу морфолошких карактеристика и веома слабе распрострањености²⁰⁸, не додељује јој се квалификатор *зб.* Потом, поставља се питање да ли је оправдан квалификатор *зб.* уз именицу *народ*? У заглављу одреднице стоји квалификатор *зб.* чиме читава лексема добија карактер збирности. На основу контекстуалних реализација уз примарно значење **1.** *историјски створена већа заједница људи са заједничким етничким именом, обично настала на основу заједничког порекла, језика, територије друштвеног живота, традиције и културе*, прво, уочава се да именица има и плуралске облике (Поставих те (Аврама) оца многијем народима (Вук 11, 135), те са морфолошког аспекта не бисмо смели да је прогласимо збирном, а потом, тек путем синегдохе у неком од секундарних значења реализује се и збирно значење. Дакле, именица *народ* је обична заједничка именица која у својим

²⁰⁷ На исти начин обрађена је именица **мравеж**: *зб. им. од мрав*.

²⁰⁸ За разлику од именице *есцајг* много је распрострањенија и учесталија именица домаћег порекла – *прибор* (~ за јело) као део општег лексичког фонда.

секундарним семантичким реализацијама испољава и збирни карактер (в. Гортан Премк 1997: 85). Због тога није оправдан квалификатор зб. у заглављу одреднице. Именице *звожђурија*, *женскадија*, *мушкадија* маркиране су квалификатором зб. али испољавају и експресију, те би их требало адекватно и маркирати у речнику јер су *женскадија* и *мушкадија* обележене само квалификатором фам., а исти пропуст уочен је код именице *звожђурија* која је маркирана само квалификатором пеј. Дакле, код наведених именица уочава се недоследност приликом додељивања квалификатора (в. и Ристић 2004: 97, у фусноти). Код именице *ждребад* уместо граматичке ознаке за женски род (ж) стоји средњи (с) род. Лексема *чланство* у свом секундарном значењу није обележена граматичким квалификатором зб. којим би се регистровала збирност, али је из дефиниције и контекстуалне реализације очито да се путем метонимије развило ново, збирно значење: **чланство с 1. припадање неком друштву или организацији у својству члана → 2. скуп чланова једнога друштва.** — Раде ... увек у присном договору са чланством (Пол. 1951, РСМ). Именици *паркет*, по нашем мишљењу неоправдано је додељен квалификатор зб. у примарном значењу: **1. а. зб.** или у мн. *кратке, глатке дашчице са ужлебљеним бочним рубом којима се прекрива под.* — Купила сам девет квадратних метара храстовог паркета да покријем собу (Ред.). Сматрамо да именица *паркет* реализује на лексичком плану збирност, те није неопходно посебно је маркирати ако имамо у виду чињеницу да је у првом реду градивна: Бело-борово дрво употребљава се у грађевинарству ... даље се од њега израђују паркетни (Вас. М. 2, 26). Према томе, ако грађа указује на то да највећи број примера исказује збирно значење, треба да стоји квалификатор зб., међутим, ако је испуњен и формални критеријум, односно именица има и једински и множински облик, онда испред тог збирног значења стоји квалификатор зб., а не испред целе лексеме.

ГРАМАТИЧКА ДЕФИНИЦИЈА: ЗБ. ИМ. ОД Х	ГРАМАТИЧКА ДЕФИНИЦИЈА: ЗБ. ИМ. ОД Х У ОКВИРУ ПРИМАРНОГ ЗНАЧЕЊА	КВАЛИФИКАТОР ЗБ. УЗ ОДРЕДНИЧКУ РЕЧ	КВАЛИФИКАТОР ЗБ. ИСПРЕД ПРИМАРНОГ ЗНАЧЕЊА	КВАЛИФИКАТОР ЗБ. ИСПРЕД СЕКУНДАРНИХ ЗНАЧЕЊА	МЕТАЈЕЗИЧКЕ КОНСТАНТЕ СКУП, МНОШТВО, ГОМИЛА ЧЕГА, МАСА, ГРУПА ЉУДИ
именице на -ад (-чад) : дериштад, ждребад, зверад, јагњад, копилад, ланад, пилад, прасад, ћебад, штенад и др.; Американчад, анђелчад, близанчад, брбљивчад, говечад, голупчад, ђачад, мачад, мајмунчад, младунчад, одојчад, слончад, Српчад, и сл.		именице на -ад (-чад) : властелчад, вранад, гамад, гмизад, гуњад, даничад, женскад, зверињад, камилад, крњад, малишад, мравад, перад, препелчад, стаклад, старчад;	именице на -ад (-чад) : неваљад.		багра, банда, батаљон, вашар, војска, гарда, гунгула, ергела, јато, крдо, племе, посада, пук, рој, руља, стадо, хорда, чета, чопор, штампа и др.
		именице на -еж : дробеж, крњеж, младеж, мрвеж, стрвеж, шиљеж.	именице на -еж : гадеж, пилеж.	именице на -еж : гадеж, живеж, клатеж, липсеж,	
		именице на -ија (и проширеним варијантама -адија, -арија, -ерија, -урија): Арапија, балавурдија,	именице на -ија (и проширеним варијантама -адија, -арија, -ерија, -урија): бећарија,	именице на -ија (и проширеним варијантама -адија, -арија, -ерија, -урија): аргатија, атлија, Бугарија,	

		богаљија, Влашчадија, голотурија, грнчадија, гуланферија, гурбетија, дечурлија, ждребадија, женскадија, зверадија, јунадија, каурија, лоповија, млађарија, момчетија, официрија, поганија, чељадија.	боемија, гадија, гадурија, гвожђија, гвожђурија, лекарија, лончарија, мангупарија, незнанија, Татарија, Циганија, Шокадија.	варварија, дунђерија, ђаволија, кожарија, Мађарија, Немадија, слепарија, солдачија, факинарија, хохштаплерија, чобанија.	
		-ина (и проширеним варијантама - евина, -иња, - итина): адраповштина, гвоздурина, длакушина, здробина.	-ина (и проширеним варијантама - евина, -иња, - итина): гњиладина, дробнина, сухотина.	ина (и проширеним варијантама - евина, -иња, - итина): врбовина, гадина, дробина, дрвуљина, дудовина, ђаволштина, женштина, информбировшт ина, Мађарштина, малограђаншти на, туњевина, Циганштина.	
именице на -је : брезје, буквље, власје, глоговље,	именице на -је : бисерје, борје, брешће, возовље, врбље,	именице на -је : босиле, бродовље, валовље,	именице на -је : врбиње, женскиње, зеље,	именице на -је : коноплје.	

<p>грабље, грање, гребење, грмље, грумење, дрвеће, дудиње, жбуње, жирје, иверје, јаворје, кестење, класје, обручје, ордење, посуђе, прозорје, прстење, ремење, семење, сноплје, стабаље, стење, стубовље, трње, цреплје, цвеће и сл.</p>	<p>голубље, дрење, звезђе, јасење, камење, мравље, мраморје, перје, робље.</p>	<p>жрневље, каранфиље, кремовље, маториње, мрвље, мушкиње, особље, стаклиње, суђе, тракиперије, храстовље, шаторје.</p>	<p>каранфиље.</p>		
		<p>именице на - ство (-итво): земљаштво, издавалаштво, кавурство, латинство, маломештанств о, радништво, часништво.</p>	<p>именице на - ство (-итво): билинство, грађанство, ђаштво, латинство/Лат инство, малограђанств о, моћништво, студентство, укућанство.</p>	<p>именице на - ство (-итво): вођство, газдаштво, глумство, госпарство, господство, државништво, избеглиштво, исељеништво, мађаронство, малопоседништ во, монаштво, напредњаштво, научништво, племство, руководство, стручњаштво, суседство, хришћанство, четништво, чиновништво.</p>	

		<p>позајмљенице: гариг, депутација, едба, ехалија, клака¹, клер, обађ, хезела.</p>	<p>позајмљенице : делегација, козметика, милет, низам.</p>	<p>позајмљенице: атлија, бирократија, деликанлија, ђулистан, егзекуција, емиграција, еснаф, ешкија, имиграција, интелигенција, јабана, керамика, хајван.</p>	
				<p>немотивисане збирне именице: воће, ђубре, злато, милиција, пиринач, сребро, челик.</p>	

Табела 13: Представљање збирних именица у дескриптивним речницима РСАНУ и РМС.

Табеларно представљање збирних именица на основу њихове лексикографске обраде у РСАНУ и РМС показује да се збирне именице на *-ад* и на *-је* описују помоћу граматичке дефиниције **зб. им. од X**, што сведочи о томе да су правилно изведене од мотивне речи и да имају статус типичних збирних именица. Збирне именице које нису изведене директно од речи која је послужила као мотивација за настанак збирног значења, маркирају се квалификатором **зб.** уз одредничку реч, чиме се потврђује њихов статус збирности. Именице које су по свом значењу заједничке, градивне или апстрактне, а у неком од значења испољавају и збирни карактер, маркиране су квалификатором **зб.** испред тог значења. Као што се уочава из представљене табеле, такве именице збирно значење могу испољити и у

примарном и у неком од секундарних значења. У првом случају, оне су примарно збирне именице, али у полисемантичкој структури развијају и друга незбирна значења и обратно, у примарном значењу су заједничке, градивне или апстрактне, а у секундарном значењу/значењима реализују и збир. Сматрамо да је наведена табела индикативна за ишчитавање како творбених типова за исказивање збирности у српском језику тако и за регистровање лексичке збирности код појединих именица.

8. Фразеолошке јединице са збирном именицом као компонентом

Збирне именице из нашег корпуса улазе у састав различитих вишелексемних спојева: термилошких синтагми, фразеологизама и израза. Фразеологизам или фразеолошка јединица јесте вишелексемни спој којег карактерише „репродуковање као већ готове језичке јединице” и „експресивност као категоријална фразеолошка особина”, док се њихов „однос према денотату разликује од других јединица у језику које имају примарну функцију номинације” (Мршевић-Радовић 1987: 12–16). У складу с тим, категоријалне особине које одликују фразеологизме, осим репродуковања и устаљености су и: конотативност, идиоматичност, експресивност и индиректна номинација (Вуловић 2015: 25). Како термилошке синтагме немају секундарну функцију номинације ни идиоматичност, научници их не сврставају у фразеолошке јединице.

Поједине збирне именице из наше грађе јесу саставни део термилошких синтагми које именују појмове из различитих области науке, технике, струке или човекових делатности, нпр.: *властела*, *војска*, *гарда*, *народ*, *роба*, *угљевље* и др. Тако су посведочене синтагме из **војно-политичке терминологије**: **Војска спаса** *верско-добротворна организација у неким западним земљама*; **гласачка** *~ гласачи који гласају за некога не из уверења већ из користи или по наређењу*; **народна** *~ војска састављена од свих мушкараца способних за ношење оружја, који су обавезни да се одазову у случају рата (кад нема стајаће војске)*; **резервна** *~ војска састављена од старијих обвезника, који се позивају само у случају рата*; **стајаћа (редовна, регуларна, активна)** *~ стална војска састављена од обвезника који служе војни рок*; **служити војску** *налазити се на одслужењу војног рока, бити у сталном кадру*; **Уједињени народи**, **Организација уједињених народа (ОУН)** *пол. в. Уједињене нације (под нација изр.). — Уједињени народи ... међунар. организација чији су циљеви одржавање мира и сигурности у свијету, развијање пријатељских односа међу народима и унапређење међунар. сурадње (Енц. Лекс. под Уједињени народи)*; **историје**: **велика** *~*

властела на високим положајима или са великим поседима. — Велику властелу састављаху велики дворски доглавници, управници великих области, војводе и властела, која је имала велике баштине (Вукић. М. 4, 120); **мала** ~ *властела на нижим положајима и са мањим поседима.* — У малу властелу или властеличиће долазила је нижа властела, која је имала ниже чиновне и мање баштине (Вукић. М. 4, 120); **бела** ~ ист. 1) *контрареволуционарна војска у Октобарској револуцији.* 2) *колаборационистичка војска у Словенији у Другом светском рату;* **стара** ~ *искусни, прекаљени борци у некој области, ветерани; ветеран;* **телесна** ~ *одред војника за личну заштиту владара, шефа државе и сл.;* **црвена** ~ ист. *револуционарна војска у Октобарској револуцији;* **трговине и прехранбене терминологије:** **кратка** ~ *текстилна роба која се продаје на комад, на пар и сл. а не на метар (чарапе, плетнина и сл.);* **ситна** ~ а) *ситнице за домаћинство, украси, играчке, дугмад и сл.;* б) *фиг. неко или нешто без неке важности или значаја;* **јужно** ~ *воће које расте у јужним, топлим крајевима.* — Животне намирнице ... (јужно воће, смокве, урме, банане итд.) као и суво мешано воће домаће и иноземно (Зб. зак. 25, 92).

Фразеологизме који садрже збирну именицу класификоваћемо према традиционалној структуралној класификацији која, најшире гледано, укључује: предлошко-падежне конструкције, именичке конструкције, глаголско-именичке конструкције, поредбене и реченичне конструкције, при чему се може укључити и морфолошка категорија као релевантан фактор (Вуловић 2015: 80). Представићемо их према таквој подели, а потом ћемо из лингвокултуролошког угла поједине од њих који су нам били нарочито интересантни и проанализирати.

1) Предлошко-падежне конструкције:

а) дводелне (предлог+именица у зависном падежу): на гороцвеће (у народној бајалици) *речи у наздрављању некоме, кад нешто први пут види или окуси.* — На здравље, на гороцвеће, | На Турчина болешчина! (Вучитрн, Ел. Г. 1); **испод жита тајно, кришом, подмукло, мучки; на јабану бити неразумљив, бити нејасан.** — Никог не познаје, и све му је на јабану, што год проговори (Скар. С. 1, 93); **под камење под претњом, дејством казне каменовања.** — Хоћеш Богме јадан све сад редом каживати, али под камење (Љуб. 1, 145);

б) троделне (предлог+именичка конструкција): под седу косу у поодмакло доба, у старости. — Под сиду косу шенуо [је] умом (Виенац 1885, 212). Пуки сиромах, ето је под седу косу спао на оних 20 динара месечно (Весел. 19, 433). Шта дочека сила кукавица, под моју седу косу (Срет. М. 5, 49).

2) Именичке конструкције:

а) именичко-придевска конструкција: забрањено (запрећено) воће оно у што се не сме дирати. — Људи су обично такови, да све жуде за запрећеним воћем, као Адам и Ева у рају (Игњ. Ј. 8, 183). Она јако воли забрањено воће (Стан. Д. 3, 145). Марија ... на примјер ја вам се не допадам? ... Уосталом ви сте забрањено воће, жена мога пријатеља (Ћип. 7, 508); **живо гробље** *сувише мршави, слаби, изнурени људи.* — Краљ је гледајући ово живо гробље [изнурене војнике] био ... потресен (Ђук. 2, 57); **кисело грожђе** *ир. оно што је недостижно, неостварљиво; оно што се омаловажава, чему се пориче вредност зато што је недостижно.* — И сада се хвата неких светих морских правила и — осталог киселог грожђа (Цар Ем. 5, 154). А Павловић каже — основаће са српским газдама српску банку ... и шта још не — кисело је грожђе (Чипл. 2, 151); **јавно женскиње** *женске особе које продају своје тело за новац, проститутке.* — Од оног талого ... долазе: просјаци, злочинци и јавно женскиње (Марк. Св. 2, 128). У тој [су се] кући намештали пиљари и јавно женскиње (Вој. сп., 127); **лака роба** *ир. жена слабог морала; седа коса стара особа; старост, искуство.* — Шта није председник чинио да стане на пут томе лудовању! ... Али то су све његови рођаци, седе косе (Скерл. 13, 110). У инаду чује се: на те бесиде одговорија би ти ништо, али не ћу ништа, мушно ми је увридит сиду косу (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 230). Уздајући се у своје познанство, а још више у своју седу косу, стари Мунк је одлучио да посредује у корист Мункове куће (Матк. 1, 333); **изабрани народ** *Јевреји (према библијском предању). фиг. они који имају, уживају нарочите повластице, привилегије.* — Како би било кад бих ја ту населио какав „изабрани народ“ (Глиш. 8, 304). Појам, да је милитарија избрани народ, живи и у њиховим главама (Сек. 5, 47); **бело рубље** *жене које су откупом или на превару одведене у хареме или јавне куће; прљаво рубље интимни, домаћи, лични непријатни проблеми, неспоразуми и обрачуни које не треба износити пред другог, јавно; божја милет* *мноштво људи, гомила, маса.* — Наше су снаге мале, а непријатеља је „божја милет“, како веле наши борци (Бањевић М., Ств. 1948, 11–12/534); **златна младеж** *ир. омладина која живи лаким, лагодним, разузданим животом.* — [То је] „златна младеж“, којој су пустоловине, пијанке, ноћне гунгуле биле понајглавнијом забавом! (Шен. А. 23,

19). Угледај се у ту златну младеж, како безбрижно облијеће невине дјевојке (Леск. 1, 113). Они су представници поратног поколења, са психолошким постројењем битно карактеристичним ... за онај дух ... који је општи у „златној младежи” нашега доба (Богд. М. 6, 196). Оне живе глупим животом београдске златне младежи ... пију коктеле и виски као морнари, играју до зоре и спавају до подне (Андрић 11, 368); **друга младост прилив снаге и здравља у каснијим годинама живота** (Р.МС–МХ); **женска младост** заст. покр. *козметичко руменило, шминка* (Вуковар, Батут 1, 43; Поп. Ђ. 4);

б) именица+предлошко-падежна конструкција: девојка у коси покр. *неудата женска особа, девојка за удају (која, према народним обичајима, иде гологлава, не покрива главу, не забрађује се)*. — Можда би ... усрећио и Јулишку ил' Маришку, да је видео коју од њих док су биле још девојке у коси (Игњ. Ј. 7, 191). Босиљка ... годину дана млађа од Милана, већ је девојка у коси (Задр. 1879, 86); **врата на лишће** покр. *вањска, спољња врата са летвама косо уграђеним ради слевања кише*. — Направи врата на лишће да се вода слева кад пада киша (Банат, Бај. С.);

в) именице у напоредном односу: младеж – лудеж *луда, безбрижна омладина*; исп. младост – лудост (под младост изр.). — Тако мораде и он да иде старим утреником пјевајући и смијући се, како само младеж – лудеж зна (Вел. 4, 43); **младост лудост каже се када млади људи неразумно поступају, када се неразборито, неодговорно понашају** (Р. МС–МХ); **смиље и босиље (према некоме, нечему) далеко мање зло од нечег другог**. — Читлук-сахибије су и у Србији народу биле и горе и теже ... од свију осталијех Турака, али су опет оне према Босанскијем читлук-сахибијама биле смиље и босиље (Вук 4, 261).

3) Глаголско-именичке конструкције:

дићи (дизати) војску скупити (скупљати) војску за рат; отићи у (стару) гвожђурију бити одбачен, превазиђен, изгубити значај, вредност, утицај. — Потребно је рашчистити са једном „научном“ лажи ... ма да је у науци одавно отишла у стару гвожђурију (Туц. 1, 64); **пасти на ниско грање в. спасти на ниске гране (под грана¹ изр.)**. — Високо је држала главу и презирала сиротињу. А сада је пала на ниско грање (Тос. Д. 2, 160); **грожђе (грожђа) на врби (трњу) тражити (чекати и сл.) тражити (чекати и сл.) нешто немогуће, неостварљиво**. — Нека се деру чекајући на врби грожђа (Мил. М. Ђ. 21, 213). На трњу грожђа тражити (НПосл Вук); **наћи се (бити) у небраном грожђу доспети у неприлику**,

наћи се у незгодном положају. — На ове ријечи царева кћери нађе се стријелац у небраном грожђу ... стегло му се грло па ни бекнути (НПр Чајк., 236). Треба бити врло хладнокрван и миран, ако се човјек не жели наћи у небраном грожђу (Козарч. 3, 38). И сам се Нићифор нађе у небрану грожђу ... толико [се] беше збунио, да не знађаше шта да започне (Шапч. 11, 277); **(отпремити и сл.) у суво (црно) грожђе отпрати** *упропастити, уништити.* — Опремии га у суво грожђе. Упропастио га (НПосл Вук). Курјак матори, мисли да је све надмудрио, оправио је у суво грожђе сироту Јелицу ... па мисли и мене да изигра (Игњ. Ј. 8, 465). Одпратио га у црно грожђе (Трнски И., Виенац 1884, 466). Кад ко кога на фини начин упропасти каже се: „Он је њега оправио у суво грожђе” (Бачка, Радон. Н.); **(отерати, одагнати) у камење усамити кога, одвојити кога од људи, отерати, одагнати у усамљеништво.** — Известио се о несрећи која га је отерала у камење (Мил. М. Ђ. 18, 114); **бацати (ваљати, дићи, оборити, сипати итд.) дрвље и камење оштро напасти, нападати, (ис)критиковати (обично претерано, незаслужено).** — Код Мане Кујунџије се ... најдуже задржаше. На њега и дрвље и камење! (Срем. 8, 51). Он на мене баца дрвље и камење (Р–К 2). Дрвље и камење ваљаху на њу: да је лена, свадљива (Маш. 4, 165). Зашто би на другог дигли и дрвље и камење, од њега су примали са смејом (Весел. 16, 92). Оборили су дрвље и камење на писца (Ђорђ. Вл. 13, 61). Посланици ... су дотле сипали дрвље и камење на владоаца (И. 14, 255); **кварити друштво напуштањем скупа кварити расположење онима који су остали, крњити скуп напуштајући га.** — Ту никад није „кварио” друштво, већ остао док се хтело (Десанчић М. Н., БК 1899, 741); **правити (чинити) друштво (некоме) бити с неким заједно; забављати, разонођивати некога.** — Каткада нам је правио друштво магистер Хаман (Козарч. 2, 166). Правите јој друштво десетак минута (Крањч. Стј. 4, 238). Молио је свога побратима ... да му он прави друштво (Звоно 1910, 59/3). Како за лов и иначе не марим, идем само да оцу друштво чиним (Нов. 23, 13); **говорити на јабану говорити којешта, бесмислено, бунцати, трабуњати.** — Кад је увече кући дошао а он — на постељу. Гори као ватра ... Бунца — говори на јабану (Шант. 8, 177). (Шкаљ. А. 1, 356; **бацати се на бога камењем бити велики грешник.** — Није се ни он на Бога камењем бацао (НПосл Вук, 217). Нисам се ни ја ваљаде баш на Бога камењем бац’о (Срет. М. 3, 71). Судбина њена и моја! прихвати мајка њена — као да смо се на Бога камењем бацали (Доман., БВ 1901, 148); **бацати (дићи, осути, сипати) (дрвље и) камење (на кога), бацати се камењем (камењима) (на кога), и дрвље и камење (на кога) оштро, жестоко нападати (напасти), осуђивати (осудити) некога.** — Ко ... не назре ... песников патриотизам ... тај дабогме мора бацати дрвље и камење на песнике (Грч. Ј., БК 1906, 197).

Био је непомирљив опозиционар, и многи [су га] ... проглашавали лудим и бацали на њега дрвље и камење (Поп. Ј. 4, 69). На тога Малишу диже дрвље и камење (Ком. 7, 183). Јавно мњење осу ... дрвље и камење на сликаре, све ступи у бојни ред против те нове напасти (Доман. 2, 217). Посланици који су дотле сипали дрвље и камење на владоце излазе победоносно на улицу (Ђорђ. Вл. 14, 255). Ту исту владу помагали [су] они исти Пољаци, што су се некада на њега [Љубишу] бацали камењем (Вилов., БК 1906, 1066). Сељаци нека се бацају камењима на онога што не воле (Љуб. 2, 197). Ређаше јој све редом момке ... Код Мане Кујунџије се ... најдуже задржаше. На њега и дрвље и камење (Срем. 8, 51); **грести камење** *тешко, мучно живети* (Р. МС–МХ). **гутати камење** *доживљавати велике непријатности, врло рђаво пролазити*. — Кад тамо [у Француској] не ваља, овде културни људи камење гутају (КН 1955, 15/1); **вадити (извлачити) за другог кестење (из ватре)** и сл. *в. водити, вући за кога (вруће) кестене из ватре (под кестен изр.)*. — Није нам сувишна највећа обазривост у радњи ... да не би за другога вадиле кестење из ватре (Пир. 1, 51). Вадио је кестење из ватре за друге (Крл. 6, 226). Онда ти извлачиш кестење за њих (Ћос. Б. 3, 356). (Р–К 2); **купити класје по старом стрњишту в. клас (изр.)**. — Што ми ту сад купиш класје по старом стрњишту (Павлин. 1, 1385); **клипљем и камењем бацати се (на некога)** *в. дрвље и камење бацати (под дрвље изр.)*. — Наша је школа млада и лијепа воћка — зато ју је немила рука обранила и на њу се толико бацала клипљем и камењем (Трст., Напр. 1901, 57); **на кметство узети, узимати земљу, на (у) кметство доселити (доћи, прећи)** *ист. ступити, ступати у кметски однос, поста(ја)ти кмет на нечијој земљи*. — Људи почеше уз које му драго услове узимати земљу на кметство. На трећу, на злу пету, и још горе (Ђип. 2, 91). Радићи су прије 100 година ... доселили на кметство (Дед. Ј. 3, 320). Равлића дјед дошао је у кметство из Друноваца (И.). Гргић је прије 30 година с Умца прешао у кметство (И.); **навалити, ударити на кога част (части) као на шарова коље** *шаљ. указивати некоме велику част, обасути частима*. — Навалили част као на шарова коље (НПосл Вук, 226). Послије наишле године и удариле на ме части, као на шарова коље, па им незгодно било да ме зову хајдуком (Андрић 10, 205); **ићи (бити) у коси (под косом)** *ићи (бити) гологлава (о девојкама); бити девојка*. — У неким мјестима дјевојке иду под косом или у коси, (т.ј. не покривају ничим главу) (Куш. 1, 66). Драга ... [је] морала ... живовати и боравити — (... да ли у коси или као удовица) код сестре своје на двору у Вишеграду (Рув. И. 3, 334). Није се удала, још је у коси (Бачка, Макс. Ј. 1); **коса ми (му, јој и сл.) се диже (јежи и др.) згражам се, ужасавам се, грозим се; плашим се, бојим се**. — Често се је могао чути глас од кога се човеку диже коса у вис (Поп. Вл. 1, 26). Успут је

приповиједао ствари, од којих се коса дизала (Франгеш И. 2, 233). Коса ми се на глави дигне кад по неки пут лажући кажу ... баш тачно оно што ја мислим као највећу тајну (Ћос. Б. 3, 329). Вукодлак! Од тих ријечи и Мартину је порасла коса увис (Ћоп. 1, 143). Косе [ми се] при сјећању јеже (Комбол М. 2, 192); **уз косу бити (ићи)** *наспрот нечијој вољи, жељи бити, поступати и сл.; противити се.* — Уз косу је било Мустај-бегу, што га не поштиваше кметови (Новић, Матица 1866, 755). Кад то чуше старјешине Турци, | Уз косу је њима врло било, | Свак на своје набрекује Турке (Новић 3, 104). Са јетрвама се пази и слажи! Немој никад да им идеш „уз косу”, увек попусти јер си млађа (Весел. 3, 8); **ићи за марвом чувати марву, стоку.** — Момак, кад изађе из школе, иде за марвом, па док се не ожени (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2, 319). Мој мали ... ишо за марвом, па му неки људи дали ово (Чол. 5, 95); **не бити вредан (некоме) обућу одрешити (брисати прашину с обуће, отрти прах с обуће** и сл.) *бити недостојан некога, бити безначајан у односу на онога о коме је реч.* — Тврди да Старчевић није био „вриједан Јелачићу ни обуће одриешити” (Печат 1939, 371). (Матеш. 2, под обућа); **бити у рђаву перју бити у злу стању; китити се туђим перјем присвајати туђу духовну својину, бити плагијатор; красити се, китити се лажним перјем приказивати се бољим него што је то уистину, хвалисати се; покисло му, пало му перје покуњио се због неуспеха. расте му перје догађај се развија њему у прилог, поноси се; увалити се у перје докопати се благостања; гулити коме ремење с леђа искоришћавати, пљачкати кога.** — Отац је ... пљачкао људе и гулио им ремење с леђа (Козарч. 2, РМС); **ремење с кога здерати, садерати истући, ишибати кога.** — Баш је гад тај дјечак, ремење с њега да садерем (Бен., РМС); **одбити се од свога стада изгубити сваку везу са својом друштвеном заједницом; бацити у трње (копље, перо** и сл.) *одустати од даље борбе, даљег бављења нечим, напустити, прекинути рад на нечему; бос по трњу трчати бити извргнут највећим непријатностима и теškoћама.* — Зашто опет на јесен бос трчати по трњу, а све у име неких виших начела умјетности. ВУС 1970; **гасити угљевље празн. гатати, врачати бацајући жар у воду.**

4) Реченичне конструкције:

а) независне: братство за братство, сир (сирење) за паре *кад се тиче материјалних интереса, осећања не долазе у обзир.* — Са својим новцем можеш да живиш како хоћеш: братство за братство, сир за паре (С–Ђ 1, 198). (Р–К 2); **преко трња стићи до чега тешко и мучно остварити нешто.** — Пошто се до договора стигло „преко трња”, било је нормално

очекивање да ће после њега моћи много штошта и лакше и брже да се решава (НИН 1971, РМС); у друштву се и калуђер жени за вољу друштва човек чини и оно што иначе не би урадио. — Господа оци пробаху онако „испод жита” да наставе пити досадање вино ... Напоследку ... у друштву се и калуђер жени (Ранк. С. 3, 174);

б) зависне: кад на врби роди грожђе в. врба (изр.).

5) Поредбене конструкције:

као на угљевљу (бити) осећати се врло неугодно; бити крајње нестрпљив; као разбијена војска у неред, метежу (о мноштву људи у покрету); проћи, пролазити као мимо турско гробље, као поред турског (чивутског и сл.) гробља проћи, пролазити не осврнувши се, не погледавши, не обраћајући пажњу. — Пролази као мимо Турско гробље (НПосл Вук). Прође мимо мене као мимо турско гробље (Весел. 17, 115). Често прође поред вас као поред турског гробља (Матош 8, 80). Прође ... поред мене ка' поред чифуцког гробља (Срем. 4, 205).

б) Израз:

у дупе на вашар пеј. (у дијалогу као одговор на питање: куда) није важно куда, није те брига куда и сл.

Збирне именице које се јављају као компоненте највећег броја фразеолошких јединица су *грожђе*, *камење* и *коса*, које и припадају општем лексичком фонду српског језика. Највећи број фразеолошких јединица са збирном именицом као компонентом јавља се у облику глаголско-именичке конструкције (37), затим именичке конструкције (18). Терминолошке синтагме (15) именују појмове који припадају областима војне, политичке, историјске или трговинско-прехранбене терминологије.

На основу представљеног корпуса увиђамо да су фразеолошке јединице са збирном именицом као компонентом веома разноврсне, слојевите и да, као и остали фразеологизми, приказују специфичну језичку слику света. Фразеолошке јединице имају релативно стабилну структуру и

значење, те „ће се као вишелексемни спојеви, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава, као експресивне јединице које се репродукују у језику, понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна 'спремишта' за најразличитије културне садржаје” (Мршевић Радовић 2008: VI). Такви изрази углавном чине део активног фонда савременог говорника српског језика.

Ако пођемо од претпоставке да се збирне именице у фразеологији користе да би се сликовито говорило о безначајности или пак о великом значају неке масе појава, фразеолошке јединице са збирном именицом као компонентом можемо посматрати на такав начин. Из лингвокултуролошког угла употреба таквих фразеолошких јединица резервисана је за истицање позитивне (пожељне) или негативне (непожељне) симболике.²⁰⁹ Фразеологизми који у својој структури садрже збирну именицу чешће имају негативну него позитивну оцену. Њима се најчешће изриче непожељна, односно иронична или погрдна квалификација говорника према садржају који је предмет његове пажње. Та оцена је углавном усмерена на човека и на његове физичке или духовне особине, на његово понашање, социјални или друштвени статус и сл.

Особе женског пола често су предмет осуде, односно маркиране су у друштву најчешће због понашања које је од стране друштвене заједнице окарактерисано као недопустиво и непримерено, те се тако у фразеологизмима типа *јавно женскиње*, *лака роба*, придевима који стоје уз збирне именице појачава и изриче осуда таквог понашања. И на младост се гледа са неодобравањем, јер млади су често обесни, разуздани, одликује их недолично понашање, те представљају предмет негативне критике у друштву. О томе нам сведоче фразеологизми *златна младеж*, *младеж-*

²⁰⁹ Дешић (1982б: 81) сматра да можемо говорити о емоционално необојеним, односно неутралним и емоционално обојеним, односно експресивним фразеологизмима.

лудеж, младост-лудост. Збирна именица као компонента наведених фразеолошких јединица обједињује младе људе у непрегледно мноштво, чиме се нарочито постиже ефекат обезличавања, односно утопљености у масу. Дакле, генерализује се појам младости, без могућности издвајања појединца из колектива. Називи народа исказани збирном именицом готово увек су оквалификовани пејоративно због различитих друштвених, историјских, социјалних утицаја. Тако и у фразеологизму *изабрани народ*, према библијском предању, Јевреји се фигуративно представљају као они који уживају углед, повластице, привилегије.

Нарочиту симболику имају фразеологизми у чијем саставу је збирна именица којом се именује биљка. У човековом свакодневном животу биљке заузимају веома важно место јер су му вишеструко корисне. Збирна именица *грожђе* део је бројних фразеологизама, а посебну вредност има у фразеолошкој јединици *кад на врби роди грожђе*. Мршевић Радовић (2008: 45) овај тип фразеологизама сврстава у тзв. алогичне фразеологизме за које се са синхроног аспекта не може утврдити реална и логична веза међу појмовима. Дакле, именица *грожђе* представља нешто недостижно, митско, јер је реч о биљци која рађа рајским плодовима. Такви плодови симболички дају снагу, животну младост и плодност, те нису намењени обичним смртницима, па се због тога и сматрају божанским воћем. Због чега се грожђе везује баш за врбу? За врбу се сматра да је проклето дрво због тога што је једном, када је Исус гонио ђавола, показала ђаволу куда да иде да би се спасао. Према хришћанском веровању, свако дрво ће бити плодно када наступе рајска времена. Међутим, то је резервисано за далеку будућност. Овакав тип фразеологизма има значење „у далекој, али извесној будућности”, мада чешће значи „никада” (више у Мршевић Радовић 2008: 63–69).

Међутим, оно што није доступно обичном човеку, у њему најчешће изазива одбојност и дистанцираност, те се на такве појаве у друштву гледа са одређеном дозом ироније, омаловажавања, пориче им се вредност. На тај начин се ублажава немоћ онога ко нешто покушава да уради али не успева у томе, а о томе најбоље сведочи фразеологизам *кисело грозђе*. О киселости грозђа, односно о његовој неповољној карактеристици говори басна о лисици која није могла да дохвати грозђе, па је изјавила да га не жели јер је и онако кисело. Човек често запада у незгодне и непријатне ситуације из којих не зна како да се избави, те фразеологизам *наћи се (бити) у небраном грозђу* говори управо о човековим неприликама и неразрешеним ситуацијама. Значење овог фразеологизма везује се за причу о крадљивцима грозђа који су се нашли у неприлици јер су их ухватили чувари винограда и претукли у још небраном грозђу (Шипка 2009: 232). Дакле, овде се на симболичан начин грозђе посматра као воће које има велику вредност, које није доступно свакоме, а које нас мами слаткоћом, свежином и пуноћом. С друге стране, у фразеологизму (*отпремити и сл.*) у *суво (црно) грозђе отпремити* грозђу се одриче вредност, укидају му се нутритивне вредности, одузимају му се мириси, слаткоћа и свежина. Наведени фразеологизам се употребљава када се жели истаћи да неко треба да се уништи или упропасти. На симболичан начин човека уништавамо одричући му значај, као што грозђу одузимамо све вредности када се на њега примени процес сушења. Дакле, тим процесом из њега се извлачи све што је вредело.

Негативну конотацију има и фразеологизам *зобрањено воће*, који води порекло из Библије. Негативна и неприхватљива човекова особина јесте понирање у грех, односно искушавање греха. Фразеологизам *зобрањено воће* управо сведочи о греху јер је забрањено воће оно које се воли али се не сме упражњавати, користити. Именица *воће*, дакле,

представља симбол искушења и греха. Конкретније, воће на које се мисли у овом фразеологизму односи се на јабуку коју су, према хришћанском учењу, Адам и Ева пробали упркос забрани, а што је за последицу имало изгнанство из раја.

Поред воћа које је врло значајно у човековој исхрани, широку примену имају и житарице. Нарочито су значајни фразеологизми у чијем саставу је компонента *жито*. У фразеологизму *одвојити кукољ од жита* значи да треба одвојити лоше од доброг. Овај фразеологизам утемељен је у Библији, у Христовој параболи о човеку који својим слугама није дозволио да почупају коров из пшенице јер би на тај начин почупали и саму пшеницу. Рекао им је да пусте коров да расте заједно са пшеницом, а када дође време жетве, коров ће лако одвојити, везати у снопове и запалити, а пшеницу сместити у житницу. Наиме, наведеним фразеологизмом се симболично означава да треба одвојити лоше и штетно од корисног и доброг. Именица *жито* симболизује буђење живота и плодност земље, рађање. Међутим, да именица *жито* нема баш увек позитивну конотацију говори фразеологизам *испод жита*. Када пшеница добро роди, нисмо у могућности да јасно видимо шта се догађа у подножју стабљике, те се због тога каже да неко тајно, кришом, подмукло нешто чини или ради. У свести говорника прожима се мисао да оно што се ради тајно не може бити добро.

Поједине биљке, односно дивљи плодови који расту на дрвету нису човеку од користи у исхрани нити су део његове свакодневице, те према њима нема посебан однос јер не представљају део његовог непосредног искуства. Именица *кестење* у фразеологизму *вадити (извлачити) за другог кестење (из ватре)* има негативну експресивну вредност јер се на кестење фигуративно гледа као на мноштво, гомилу проблема за које недужан човек преузима одговорност и који сноси последице због туђе кривице. Сличну симболику има и фразеологизам *купити класје по лањском стрњишту*,

односно радити узалудан посао, обављати нешто што је завршено, од чега тренутно нема никакве користи. У српској пољопривредној култури постоји тачно утврђен временски период када се сеју житарице и када је жетва. Према томе, значење збирне именице *класје* у овом фразеолошком обрту је обесмишљено и нема никакву вредност. Дакле, опет се стиче утисак да је збирна именица погодна за исказивање нерашчлањиве целине која као таква нема већег значаја за друштво. Фразеологизми *бос по трњу трчати* и *преко трња стићи до чега* такође исказују непожељне ситуације и стања у којима се налази човек. Примарно значење именице *трн* означава облик код биљке чије је главно својство да боде, те се асоцијација пренела и на значење израза. Наиме, семе облика 'игличаст', 'оштар', 'крут' утицале су на развој негативне експресивне вредности, чиме се у свести говорника трње доживљава као нешто што је опасно, што представља несавладиву препреку, а потом симбол је бола и страха. Према томе, да би се дошло до циља, односно да би се тешком муком нешто остварило, мора се преко трња трчати, а када је човек изложен великим непријатностима, онда је, у ствари, бос по трњу трчао.

Збирна именица *гробље* као компонента фразеолошких јединица најчешће има непожељну квалификацију. У фразеологизму *живо гробље* негативна оцена тиче се физичког изгледа особе, те се изнуреност, мршавост, физичка слабост особе доводи у везу са фигуративном употребом именице *гроб* за болесну особу или за мртваца. У фразеологизму *проћи, пролазити као мимо турско гробље, као поред турског (чивутског и сл.) гробља*, именица *гробље* у синтагми *турско гробље* има изразито експресиван карактер јер су у српској историји и култури друштвена, историјска и политичка превирања у српско-турским односима у одређеном временском тренутку остала забележена као врло непријатна. Стога се из оправданих разлога усталио наведени фразеологизам којим се изриче врло

негативан однос према свему што је турско, па чак и према мртвима, иако постоји веровање да се према њима треба опходити с извесним поштовањем.

У нашем корпусу се као веома фреквентна издвојила и збирна именица *коса* као саставни део фразеологизма. Бележимо две фразеолошке јединице у којима се означава физичка карактеристика особе, односно, издваја се компонента узраста која је примарна. То су фразеологизми *под седу косу* и *седа коса*. Чини нам се да је фразеологизам *под седу косу* на известан начин иронично обојен јер означава поодмакло доба, старост, временски период у животу човека када није способан да се потпуно сам стара о себи, те у извесној мери зависи од других. С друге стране, фразеолошка јединица *седа коса* асоцира на старост, на искуство, дакле, на животне садржаје које млађи тек треба да искусе и досегну.

И збирна именица *камење* је фреквентна и учестала у фразеолошким обртима, а најчешће има негативну семантику. Непожељна квалификација је вероватно мотивисана значењем збирне именице која означава гомилу, камару, хрпу ентитета, различитих димензија, облика, разноврсних карактеристика – камење је од чврстог материјала, углавном је хладно, што значи да је постојано, неосетљиво, отпорно на било какве временске и друге непогоде и сл. Фразеологизми са збирном именицом *камење* као компонентом односе се на врло непријатне животне ситуације и околности у којима се може наћи човек. Нпр. *грести камење* значи тешко и мучно живети, односно преживљавати у немаштини без основних животних потреба, а *гутати камење* значи да особа свакодневно запада у врло тешке и непријатне ситуације и да се на мукотрпан начин носи са њима. Фразеологизмом *бацати (дићи, осути, сипати) (дрвље и) камење (на кога), бацати се камењем (камењима) (на кога), и дрвље и камење (на кога)* исказује се оштро и жестоко нападање, осуђивање кога. Сматра се да је наведени фразеологизам потекао из обичаја који је био познат још у старом

веку (Шипка 2009: 163). Наиме, код Египћана, Персијанаца, Јевреја, Римљана, па и старих Грка примењивала се казна каменовањем кривца. Осуђеника су одводили ван града где се налазило место извршења казне и сви присутни су бацали камење на њега док не би у мукама издахнуо. Затим, потребно је *некога (отерати, одагнати) у камење*, односно одвојити кога од људи, протерати га у усамљеништво. Највећа казна човеку јесте грубо га отерати, односно не признати га, осамити га и одвојити од људи и сместити га на место на коме сем голог камена и крша не постоји ништа друго. Символика именице *камење* у наведеним фразеологизмима је недвосмислена. У свести говорника камење нема посебну вредност јер се углавном везује за непријатне и незгодне ситуације, невоље којима је човек изложен. Камење представља тежину, терет, бреме нечега непријаног што човек носи на својим леђима.

Уочава се да је збирна именица врло погодна за исказивање става говорних представника према појму који су означени њоме. Утопљени у масу, референти (било да су то особе, предмети, биљке) се представљају као део нерашчлањеног, истоврсног скупа који функционише као нераздељива целина. На такав начин се постиже појачана експресивност која се прожима на читав колектив. Карактеристике се не приписују појединцу већ искључиво групи, мноштву (људима, предметима, биљкама и сл.).

Ређе се фразеологизмом исказује пожељна квалификација. О истицању физичке снаге и здравља у каснијим годинама живота сведочи фразеолошка јединица *друга младост*. Фразеолошка јединица *правити (чинити) друштво (некоме)*, односно бити са неким, забављати се, разонођивати кога, информише нас о томе да се мноштво, група, скупина људи не представља увек и искључиво као непожељна по друштвену заједницу, већ да може бити и значајна у одређеним сегментима културе и друштва.

На основу пожељних и чешће непожељних карактеристика које се наглашавају фразеологизмом, добијамо увид у то како језичка заједница доживљава колектив и свако одступање од прототипичних вредности које се негују у српској култури. Дакле, у српској традицији постоји потреба за истицањем појма који је веома битан и драгоцен по друштво, али и за осуђивањем сваке аномалије која се препознаје и издваја из друштвених оквира. У те сврхе, врло је погодна употреба збирне именице као компоненте фразеологизма јер означава мноштво у својој укупности.

Према томе, на основу фразеолошких јединица које у свом саставу садрже збирну именицу, можемо издвојити неколико група фразеологизама:

1) фразеологизме који се односе на човека и то:

а) према физичкој квалификацији човека: *живо гробље, под седу косу, седа коса*;

б) према моралној квалификацији, најчешће негативно оцењеној од стране друштва: *јавно женскиње, лака роба*;

в) према начину понашања које није у складу са правилима друштвене заједнице: *златна младеж, младеж-лудеж, младост-лудост*;

г) истицање сукоба, нетрпељивости међу људима, најчешће са лошим исходом по човека: *бацати (дићи, осути, сипати) (дрвље и) камење (на кога), испод жита (отпремити и сл.), у суво (црно) грозђе отпрати*;

д) страдати, наћи се у незгодној, неугодној или опасној ситуацији: *бело робље, бос по трњу трчати, вадити (извлачити) за другог кестење (из ватре), наћи се (бити) у небраном грозђу, преко трња стићи до чега*;

2) фразеологизми којима се истичу негативна својства предмета који су неповољни по човека: *грести камење, гутати камење*;

3) фразеологизми којима се истичу квалификације биљака:

а) непожељне: *кисело грозђе*;

б) пожељне, вредне: *забрањено воће*;

б) пожељне али неостварљиве: *кад на врби роди грозђе*.

На веома малом броју анализираних фразеологизама са збирном именицом као компонентом, увиђа се колико су они значајни у култури сваког народа јер представљају праве баштине вредних података.

9. ЗАКЉУЧАК

9.1. Статус збирних именица у систему српског језика

Предмет истраживања у овом раду биле су збирне именице у савременом српском језику, односно лексичке јединице које означавају збир, скуп, мноштво, колектив живих или неживих референата који се поимају као нераздељива целина. Пошли смо од хипотезе да збирне именице представљају засебне лексеме јер поседују сва граматичка обележја као и друге именице, те их нисмо посматрали само као облике за исказивање множине, како се махом о њима говори у граматичкој литератури, већ смо издвојили два основна типа збирних именица на основу творбеног критеријума: именице са творбеним формантом збирности: *-ад* (и проширеном варијантом *-чад*), *-еж*, *-ија* (и проширеним варијантама *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*), *-ина* (и проширеним варијантама *-евина*, *-иња*, *-итина*), *-је*, *-ство* (*-итво*) и именице без творбеног форманта збирности (*дружина*, *јато*, *накит*, *племе*, *трава* и др.), односно лексичке збирне именице. Дакле, с једне стране у оквиру творбено-семантичке категорије издвојили смо деривате који служе за исказивање мноштва именица у једнини, а с друге стране немотивисане именице којима се помоћу семантичких константи типа 'скуп', 'мноштво', 'збир', 'маса', 'група', 'гомила', 'велики број' људи, предмета, ствари и сл. исказује збирни карактер.

збирна именица:	број забележених лексема у РСАНУ и РМС који чини нашу грађу ²¹⁰ :
-----------------	--

²¹⁰ Наглашавамо да ово није коначан број лексема са збирним значењем које се налазе у наведеним дескриптивним речницима. Њихов број је већи, међутим, ми смо из грађе изузели поједине лексеме из практичних разлога. Прво, представљају мање познату и нераспрострањену лексику, а друго, услед недостатка контекстуалних реализација нису илустративне и немају већег значаја за наш рад.

<i>-ад (-чад):</i>	233
<i>-еж:</i>	21
<i>-ија</i> (и проширеним варијантама <i>-адија, -арија, -ерија, -урија</i>):	113
<i>-ина</i> (и проширеним варијантама <i>-евина, -иња, -итина</i>):	49
<i>-је:</i>	353
<i>-ство (-штво):</i>	91
<i>-ат, -ација, -иња, -шите, -ја, -лук, -ост:</i>	35
именице деклинационог типа на <i>-а:</i>	5
лексичке збирне именице:	155²¹¹

Табела 14: Бројчани приказ збирних именица анализираних у раду

На основу опсежне анализе уочили смо да је неопходно да се испуни неколико услова да би именица била збирна:

- означавање мноштва, збира, скупа ентитета у категорији живо/неживо (људи, животиње, биљке, предмети, ствари и др.);
- означавање класе истоврсних, истородних, једнородних референата;
- означавање нерашчлањивог, небројивог, неодређеног, несамерљивог, неиздиференцираног мноштва;
- хомогеност скупа;
- опредмећеност појмова означених збирном именицом;
- семе скупности, мноштва, збира;
- једински облик.

²¹¹ Ни број лексичких збирних именица није коначан.

Наведене карактеристике указују на то да збирне именице означавају истоврсне, нерашчлањиве, опредмећене ентитете у својој укупности који се схватају као целина исказана обликом једнине.

Према томе, не можемо под збирним именицама сматрати именице типа *азбука, атлетика, лексика, морфологија, фолклор* јер није задовољен један од услова, а то је да именица мора бити опредмећена. Без обзира што наведене именице у својој семској структури садрже семе збирности и скупности и што углавном стоје у једнини, дакле без могућности исказивања множинске парадигме, оне се не могу сврстати у збирне именице. У раду смо проблематизовали и статус именица типа *заступништво, министарство, начелство, отправништво, правобранилаштво, председништво, представништво, судство, тужилаштво* које поједини домаћи лингвисти сврставају у именице са збирним значењем. Дошли смо до закључка да би именица *судство* значење колектива могла да изрази у примарној семантичкој реализацији обухваћеној метајезичком константом исказаном у делу дефиниције СВИ, која може бити сигнализатор збирности: **1. правосудна служба, сви судови** и подразумевати и колектив, збир особа које су део наведене институције. Остале именице које су биле предмет полемике у свом примарном значењу активирају семе 'институција', 'орган', 'установа' 'простор', 'место' и најчешће немају могућност семантичког ширења у правцу збирног значења или то, како смо приметили, дескриптивни речници не бележе.

С друге стране, код немалог броја немотивисаних именица типа *армија, батаљон, војска, одред* значење има пресудну улогу јер збирност исказују семантичким садржајем који репрезентују на основу сема скупности, мноштва, збира. Према својим карактеристикама, ове и њима сличне именице спадају у заједничке именице на основу својих примарних

значења, али ширењем и преношењем номинације у секундарним значењима путем различитих семантичких компоненти реализују збирно значење. Када се у секундарним значењима реализује збирност преко механизма полисемије путем метајезичких константи типа 'скуп', 'мноштво' (људи), 'гомила' (предмета, ствари), 'маса' (чега), такве лексеме у дескриптивним речницима не треба да се марикирају квалификатором за збирност јер лексичким путем изражавају небројиву и неразделиву скупину ентитета. У томе се и разликују од збирних именица деривираних творбеним формантима код којих постоје и формални показатељи збирности.

У групу лексичких збирних именица спадају и немотивисане именице као што су *марва*, *раја*, *стока* које означавају мноштво, односно неодређен и нерашчлањив скуп ентитета узетих као један јединствен појам, а које у језику никада немају службу граматичког означавања множине већ се искључиво употребљавају у облику једнине. Међутим, уочили смо да постоје и лексичке збирне именице које су хетерогеног састава, дакле, састоје се од разнородних и неистоврсних ентитета који сачињавају нерашчлањив збир, односно јединствену целину, нпр. *накит*, *намештај*, *обућа* и сл. Ове именице такође поседују својства збирности која им обезбеђују збирни карактер, с том разликом што скуп није хомоген већ хетероген.

На основу наведених карактеристика и својстава закључили смо да збирне именице не представљају облик именица већ заслужују равноправан статус са другим врстама именица, односно да чине засебне, посебне именице у оквиру именске категорије речи.

9.2. Творбене и морфолошке карактеристике збирних именица

У лингвистичкој литератури, уочили смо, најчешће се спомињу следећи суфикси којима се деривирају збирне именице: *-ад*, *-је* и *-ство*. На

основу анализе наше грађе, издвојио се већи број творбених форманата, што је и разумљиво јер је истраживање спроведено на великом корпусу. Анализирани творбени форманти међу собом су веома различити у погледу дистрибуције, продуктивности, а именички деривати творени њима исказују неистоветне карактеристике, особености, имају неједнаку употребну вредност, изражавају различите емоције говорника према саговорнику, односно многе функционишу као именице субјективне оцене и сл. Збирне именице са творбеним формантом збирности јављају се у свим класама – у класи људи, животиња, биљака, предмета/ствари и др.

Творбени форманти *-ад* (и проширена варијанта *-чад*), *-је* и *-ство* (*-иство*) представљају веома продуктивне моделе за грађење збирних именица, те се стога могу сматрати прототипичним творбеним формантима за грађење збирних именица, будући да именице њима изведене припадају и прототипичним лексичко-семантичким групама у оквиру категорије збирних именица: људи, животиње, биљке и предмети. Збирне именице задржавају своју колективност и осећај јединства и скупности, те функционишу у језику као деривати који служе за исказивање мноштва именица у једнини. Према томе, главна одлика збирних именица јесте перцепција мноштва, скупа великог броја јединки, ентитета и сл. и јединства тог скупа што је показала грађа коју смо анализирали. Збирност је садржана у самом творбеном форманту који учествује у образовању збирне именице.

Творбени формант *-ад* најчешће учествује у деривацији збирних именица у класи животиња, односно младунчади: *јагњад*, *пилад*, *прасад*, *телад*, *штенад*, потом бића, најчешће младих колектива: *близнад*, *дериштад*, *жгебад*, *копилад* и ређе у класи неживих ентитета: *бурад*, *ћебад*, *ужад*. Напоредо са њим, развио се и творбени формант *-чад* за грађење збирних именица на *-че*, односно деминутива у класи живог и неживог, нпр. *Арапчад*, *каменчад*, *конопчад*, *кумчад*, *момчад*, *прозорчад*, *сирочад* и др.

Функционише као проширена варијанта форманта *-ад* и представља његов конкурент. Именички деривати са проширеном варијантом на *-чад* фреквентнији су и учесталији, самим тим и доминантнији у језику – и у класи људи и у класи животиња. Дакле, на плану дериватологије у погледу дистрибуције суфикса, обе варијанте представљају развијене творбене моделе у српском језику.

творбени формант	људи	животиње	предмети
<i>-ад</i>	15	32	13
<i>-чад</i>	108	56	9

Табела 15: Бројчани приказ именичких деривата на *-ад/-чад* (РСАНУ и РМС)

Збирним именицама на *-ад* конкуришу творбени деривати на *-ићи* да изразе множину јединки, али и облици системске множине, нпр. *јагње*: *јагњад–јагњићи*, *прасе*: *прасад–прасићи* али и *ђуле*: *ђулад–ђулета*, *звонце*: *звонцад–звонца* и др. Међутим, ни ту није уједначена ситуација. Поједине збирне именице употребљавају се паралелно са плуралним облицима, нпр. *парче*: *парчад–парчићи*, затим, неке збирне именице понашају се као супститути множинских форми, нпр. *бурад–бурета*, *ћебад–ћебета*, док је употреба појединих збирних именица ређа у корист суплетивног облика множине: *јарићи–јарад*, *пилићи–пилад*. Однос између суплетивних множинских облика на *-ићи* и збирних именица на *-ад* уочили смо, условљен је првенствено територијалном раслојеношћу, језичком праксом и језичким осећањем, а потом и додатним екстралингвистичким факторима као што су друштвени, социјални параметри, колективна експресија и др. Анкета нам је показала да испитаници чешће употребљавају множински облик – било

регуларни било суплетивни у односу на збирну именицу на *-ад*.²¹² Изузетак чине именице *одојче* и *теле*, које су испитаници искључиво заокруживали као збирне именице *одојчад* и *телад*.²¹³ Шта нам то говори? У говорној пракси све се више потискују збирне именице на *-ад* у корист множинских облика.

Именички деривати на *-је* најзаступљенији су у класи биљака. Мотивационим основама из ове групе деривата именују се биљке и дрвеће, односно растиње уопште. Уз именичке деривате на *-је* паралелно се јављају и регуларни множински облици: *биљка*: *биљке–биље*, *бреза*: *бресе–бресеје*, *жир*: *жиреви–жирје*, *јасен*: *јасенови–јасење*, *клас*: *класови–класје*, *прут*: *прутови–пруће*, *хрст*: *храстови–храстовље–храшће* и сл. На основу спроведене анкете коју смо представили у раду, утврдили смо да говорници српског језика добро уочавају разлику између множинског облика именице и збирне именице. Већина испитаника правилно примећује да регуларни множински облици означавају множину истоветних појмова који се могу избројати и раздвојити, тј. посматрати појединачно, док збирна именица обележава целину, скуп који се не може растављати на саставне делове.

Уочили смо и то да су поједине именице преузеле примат у односу на множинске форме, а то је због тога што је код њих и даље доминантна сема збирности, односно нерашчлањеног мноштва. Такве су нпр. збирне именице *грмље*, *жбуње*, *камење*, *пруће*, *цвеће* и сл.

Именички деривати на *-ство* (*-штво*) одлика су стандардне лексике за разлику од збирних именица на *-је* које су раслојене, односно јављају се и као део периферних идиома лексичког система. Најчешће се бележе у класи људи, издвајањем карактеристичних скупова јединки. Што се тиче њиховог

²¹² В. примере 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 и 15 из анкете у оквиру првог налога, који се налазе у прилогу на крају рада.

²¹³ В. примере 2 и 6 у оквиру првог налога.

морфолошког понашања, приметили смо да се наспрам њих такође јављају множински облици именица са истом мотивном основом: *потомство*: *потомак*–*потомци*, *радништво*: *радник*–*радници*, *становништво*: *становник*–*становници* и др.

Као мање продуктивни творбени форманти у овој класи именица издвајају се следећи: *-еж*, *-ија* (и проширеним варијантама *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија*), *-ина* (и проширеним варијантама *-евина*, *-иња*, *-итина*). Међутим, њихов број није занемарљив, те су стога чинили саставни део нашег истраживања.

Именичке деривате на *-еж* забележили смо у класи људи, животиња, предмета, а због слабе продуктивности нисмо могли да издвојимо ниједну као доминантну. На плану дериватологије уочили смо постојање конкурентних облика, односно збирних именица на *-ад* и на *-ија* које имају предност над збирним образовањима на *-еж*: *живеж*: *живад*, *крњеж*: *крњад*, *пилеж*: *пилад*, *ситнеж*: *ситнурија*, *стареж*: *старудија* и сл.

Са становишта категорије бројивости, најзначајнија морфолошка особина збирних именица на *-еж*, као и код осталих збирних именица (изузев појединих на *-ад*, које се јављају и у плуралским облицима) јесте одсуство множине. Наведене именице припадају класи *singularia tantum* и немају могућност исказивања у множини, дакле, једнином исказују мноштво, скупност. Тај скуп је најчешће хомоген, о чему сведоче именице *гњилеж*, *дробеж*, *младеж*, *ситнеж*, *трулеж*. Именице на *-еж*, нарочито оне које имају придев у основи, супротстављају се поимениченом придеву: *младеж*: *млад*–*млади*, *ситнеж*: *ситан*–*ситни* и сл.

Као још једна морфолошка особеност наведених именица издвојило се колебање у роду, односно њихова двородна природа и/или варирање рода у оквиру семантичке структуре именице. Истраживање и анализа корпуса потврдили су колебање између мушког и женског рода код ових именица.

Дакле, код појединих именичких деривата обележје рода у дескриптивним речницима не поклапа се са примерима употребе у различитим функционалним стиловима јер речничка норма и језичка пракса нису усаглашене. Такве именице су нпр. *гадеж*, *ситнеж* и *стареж*. Издвојио се и општи закључак (испоређивањем именица у речницима српског језика и на интернету у оквиру различитих функционалних стилова) да код именица на *-еж* ипак преовладава женски род тамо где речничка грађа указује на двородност. За разлику од именица на *-еж*, код осталих збирних именица ситуација је јасна у односу на категорију граматичког рода. Збирне именице на *-ад*, *-ија* и *-ина* су женског рода, а именице на *-је* и на *-ство* су средњег рода.

Примарна функција творбених форманата *-ија* и *-ина* јесте истицање експресије у језику. Збирна образовања деривирана њима садрже висок степен експресивности, а у зависности од комуникативне ситуације експресивност може бити позитивна или негативна. Дакле, збирност се испољава у функцији оцене. Често оцена зависи од самог контекста, па једна иста лексема у једном контексту бива употребљена као негативна, у другом као позитивна, а у трећем лишена било какве оцене, нпр. именица *муштина*. Најчешће се јављају у категорији људи, те тада испољавају нарочиту експресивну функцију, чиме се додатно наглашава негативна семантика именице, нпр. *богаљија*, *лоповија*, *малограђанићина*, *никоговина* и сл. Потом, додатни експресивни ефекти и стилска маркираност лексема постижу се и дуплирањем суфикса збирног значења, нпр *дерладија*, *чељадија*. Са морфолошког становишта збирне именице на *-ија* и на *-ина* познају само облик једнине и поимају се као једна дифузна целина, као нерашчлањиво мноштво које функционише као јединствен збир.

На морфолошком плану лексичке збирне именице се разликују од именица са творбеним формантом збирности у погледу изрицања граматичке категорије броја. И док именице са творбеним формантом ретко познају множину, већи део анализираних именица које лексички испољавају збирност, поред једнинске имају и регуларне множинске облике јер оне формално припадају групи заједничких именица, без обзира на специфичности на семантичком плану. Такве су именице *алат–алати, ансамбл–ансамбли, армија–армије, банда–банде, батаљон–батаљони, бригада–бригаде, ваишар–ваишари, војска–војске, гарда–гарде, екипа–екипе, збор–зборови, народ–народи, обитељ–обитељи, оркестар–оркестри, пециво–пецива, племе–племена, породица–породице, посада–посаде, пук–пукови, сабор–сабори, табор–табори, тим–тимови, трупа–трупе, фамилија–фамилије, хорда–хорде, чета–чете* и сл. Знато је мање лексичких збирних именица које познају само једнинску форму: *бижутерија, воће, елита, клер, накит, племс, обућа, одећа, публика, роба, руља* и сл.

категорија живо/неживо	збирне именице са творбеним формантом збирности	лексичке збирне именице
категорија живо	једнина	једнина множина
категорија неживо	једнина	једнина

Табела 16: Граматичка категорија броја код збирних именица

9.3. Семантичке и лексичке карактеристике збирних именица

Збирне именице деривирание творбеним формантима као и оне без творбеног форманта збирности значење збира реализују на више начина. У нашем корпусу издвојиле су се моносемичне лексеме са значењем збирности, односно именице које су збирне по облику и по смислу. Као

представници моносемичних збирних именица издвајају се именице на *-ад* и на *-је*. И именице на *-ија* су чешће моносемичне. Јединство скупа је код њих врло изражено, односно збирност је одлика целе лексеме, али се разликују од претходних по томе што најчешће имају експресивну функцију. Потом, значајан број именица има примарно збирно значење, а у секундарним значењима губе се семе 'збирности' и 'мноштва' у корист неких других. Дакле, код ових именица збирност је својство само примарног значења. Такве су и немотивисане именице типа *алат*, *бижутерија*, *пециво*, *роба*, које лексички реализују збирност. И обратно. На основу примарних значења именице припадају класи заједничких, градивних или апстрактних именица, а у секундарним значењима развијају збирно/збирна значења активирањем сема 'колективности', 'збира', 'скупности' и сл. Именице на *-ство* збирно значење чешће развијају у оквиру секундарних семантичких реализација у односу на остале именице са збирним карактером. Невелик инвентар именичких деривата на *-еж* такође сведочи о томе да је већи број лексема које су полисемичне, било да је примарно значење збирно, па се из те збирности даље развијају нова значења, било да збирно значење настаје секундарно. Издвајају се и вишезначне лексеме код којих је збирност одлика свих значења – и примарних и секундарних, нпр. лексичке збирне именице *воће*, *раја*.

творбени формант:	укупан број лексема:	моносемичне зб. им.	полисемичне зб. им.
<i>-ад:</i>	233	221	12
<i>-еж:</i>	21	6	15
<i>-ија:</i>	113	83	30
<i>-ина:</i>	49	21	28
<i>-је:</i>	353	312	41

-ство:	91	26	65
--------	----	----	----

Табела 17: Бројчани приказ збирних именица према семантичким реализацијама

Када се погледа читава грађа којом располажемо у нашем истраживању, можемо издвојити именицу *младај* као именицу којој је примарно значење збирно, а потом и остале секундарне семантичке реализације. Дакле, именица *младај* издваја се као именица која има највише збирних значења: **1. а.** *млади нараштај, младо поколење, младићи и девојке, омладина, млади; б.* покр. *младе животиње (обично домаће), младунчад; 2.* покр. *млада и младосења, младенци; 3.* покр. *изданци, младице; изр. златна младај* ир. *омладина која живи лаким, лагодним, разуданим животом.* Одмах потом следи именица *поганија*: **1.** *зли, опаки људи, људски олош; 2.* *гадне, одвратне животиње; 3.* *нечистоћа, гад, гнус.*

Од немотивисаних збирних именица највише значења има именица *воће*, дакле, и примарно и секундарна значења су збирна: **1.** *плодови (обично сочни) дрвенастих и неких зељастих биљака, који се најчешће могу јести и непрерађени; 2.* *воћке, воћне биљке; 3.* *засад једне или више врста воћака на извесној површини земљишта; земљиште на коме расту воћке, воћњак.* изр. **забрањено (запрећено) воће** *оно у што се не сме дирати; јужно воће* *воће које расте у јужним, топлим крајевима; стоно (асталско) воће* *воће бољег квалитета.*

Као што смо запазили, лексичке збирне именице јављају се и у категорији живог и у категорији неживог, односно у класи људи, животиња, биљака, предмета. Издвојили смо два типа именица код којих се реализује лексичка збирност. Први тип чине именице које чине скуп иначе различитих појава које се на основу неког важног, а заједничког им својства обједињују у јединствену укупност, па је тај скуп хетероген, нпр. *накит* представља

скуп ентитета који се носе као украс – минђуша, огрлица, прстен, под именицом *намештај* подразумева се скуп свих предмета за опремање стана: сто, столица, фотеља, кревет, плакар, ормар, сточић, под именицом *одећа* подразумевају се одевни предмети типа сукња, џемпер, панталоне, капут, јакна и др. Други тип чине именице које представљају хомоген скуп, као што су именице типа *армија, батаљон, бригада, војска, народ, породица, стадо* и др. које означавају мноштво јединки и поимају се као целовит скуп истоврсних референата.

У литератури о збирним именицама наглашава се да збирне именице означавају скуп бића или предмета/ствари. У нашем корпусу који броји преко хиљаду лексема издвојио се велики број семантичких поља у којима су регистрована збирна значења.

лексичко-семантичке групе:	број забележених збирних именица у РСАНУ и РМС:
биће/лице	473
биће/нелице/животиња	135
материјалне реалије: природни и вештачки предмети	140
биљке, дрвеће, њихови делови и остаци - фитони	173
географски појмови	31
ситни делови, остаци, талог и сл.	27
комад, део нечега, грумен, гомила	20
делови тела код људи и животиња	15

воће и поврће	12
атмосферске и небеске појаве	6
институција, организација	4
врста јела, гастрономски производ	1
место, станиште	1
нематеријалне реалије	17
1055 лексема	

Табела 18: Бројчани приказ збирних именица према лексичко-семантичким групама

Већ смо нагласили да се збирне именице реализују у свим категоријама – у категорији људи, животиња, биљака, предмета и др. Наведена класификација је то и потврдила. У оквиру појединих категорија издвојиле су се још уже поделе.

категирија живо: биће/лице							
према полу	према узрасту	по етничкој или верској припадности	према занимању, чину, сталежу	по друштвеном, социјалном статусу, понашању	према сродству, потомству	припадност одређеној друштвеној или каквој сличној групацији, заједници, покрету	према општем називу за људе, народ, свет

Табела 19: Ужа подела збирних именица које означавају лице

категорија живо: биће/нелице/животиња	
према узрасту: младунче животиње	према узрасту: одрасла домаћа животиња

Табела 20: Ужа подела збирних именица које означавају животињу

категорија неживо: материјалне реалије – природни и вештачки предмети						
предмети од камена	предмети од различитих метала (бабра, сребра, злата)	предмети од различитих материјала (коже, стакла, глине и др.)	предмети од дрвета	делови покућства, окућнице, намештаја, предмети који се користе у кући	одећа и обућа	превозна средства

Табела 21: Ужа подела збирних именица које означавају предмете

Из наведених табела примећује се да је категорија лица најразуђенија и да су унутар ње могуће бројне поделе. Већина језичких проучавалаца се слаже да је именичка врста – *збирне именице* много заступљенија у наведеној категорији у односу на остале. Неки граматичари чак истичу да се у категорији предмета веома ретко јављају. Међутим, наша табела показује да су материјалне реалије, односно природни и вештачки предмети заступљени у неколико лексичко-семантичких група, с тим што је њихов број у односу на лексеме са значењем лица знатно мањи, те можемо сматрати да се прототипичне збирне именице најпре односе на лица (што би се могло објаснити антропоцентризмом²¹⁴ у језику), а затим на животиње, биљке и предмете. Именице које припадају категорији животиња поделили смо према компоненти узраста на две велике скупине. То смо учинили због тога што именички деривати на *-ад* обележавају искључиво младунчад животиње за разлику од осталих именица са творбеним формантом збирности. Основна семантичка компонента која је уткана у садржај збирних именица јесте компонента 'младо', а деривацијом се учвршћује значење збира као нерашчлањивог мноштва младих јединки. Уз компоненту 'узраста' код ових именица доминира сема 'мало', 'умањујуће'. С обзиром на то да наведене именице у основи имају деминутивно или хипокористичко значење, садрже и допунске позитивне компоненте 'мио', 'драг', 'умилан', 'нежан' или пак негативне 'непожељан', 'неодговарајући' и сл. У секундарним значењима када се односе на људске референте – децу имају позитивну емотивну конотацију: *голупчад*, *грличад*, *ланад*, *мачад*, *магарад*, *пилад*. Дакле, функција умиљавања, тепања остварује се путем збирне именице којој у основи лежи деминутив или хипокористик.

²¹⁴ О антропоцентричности в. Гортан Премк 1997: 61.

Уопште, експресивна функција збирних именица условљена је ситуацијом, друштвеним моментима, односом средине према појединцу, што се у комуникацији испољава исказивањем говорниковог става према садржају који се исказује. Позитивне или негативне компоненте значења различито се реализују. Код једног броја именица као позитивна квалификација истиче се то што су бића део колектива, скупа, збира, односно припадају групи која функционише као заједница, целина и код којих је идеја јединства групе као такве доминантна, чиме се истиче постојаност такве целине и осећај заједништва, нпр. *коњадија, морнарија, напредњарија, официрија, радикалија*. Код других се уочава издвајање из тог мноштва, те се индивидуализација, различитост у односу на прототип процењује позитивном, односно негативном оценом у систему вредности друштвене и културне заједнице, нпр. *новорођенчад, одојчад, прворођенчад* у односу на *балавчад, дериштад, мртворођенчад, недоношчад, просјачад*. За компоненту 'узраста' често се везује и компонентна 'пола', тј. поларизација односа мушко-женско, типа *женитина, муштина* или компонента 'оцене' али као благо иронична или шаљива квалификација, нпр. *дечатина, дечина, младина, млађешина*. Поједине именице са негативном експресијом код којих су доминантне значењске компоненте ниподаштавања, непризнавања, неповољности, непожељности, несимпатисања, неретко и згражавања, гађења, нетрпељивости служе да се чланови групе поимају у датом збиру без могућности издвајања јединке чиме им се одриче појединачност, нпр. *богаљија, гуланферија, лоповија, простадија, скотија, студентарија*. Дакле, збирним именицама манифестују се различити видови изопштавања, дискриминације који су присутни у друштвеној заједници и друштву уопште.

Несимпатисање, ниподаштавајући, омаловажавајући став нарочито се исказује код назива народа, односно етника као што су *Влашчадија*, *немитина*, *Циганија*. На појачан емотивни набој утицала је временска димензија, политичка и друштвено-историјска превирања за која се везује дати етнос или конфесија, а одраз је колективне експресије. Погрдно и пејоративно именовање народа, етничких група проузроковано је семантичким трансформацијама које се заснивају на различитим ванјезичким чиниоцима – на објективном знању или пак на представама и уверењима које говорник има о именованим појмовима, односно условљен је његовим субјективним ставом, потом емотивним односом који испољава према датом појму или вредновањем особина које се приписују припадницима конкретних етничких скупина.

творбени формант	етник	позитивна/негативна/неутрална оцена
-ад	Бугарчад	негативна (-)
-ија	Бугарија, Бугарштија	негативна (-)
-ина	Бугарштина	негативна (-)
-ство	Бугарство	неутрална (0)

творбени формант	етник	позитивна/негативна оцена
-ад	Мађарчад	негативна (-)
-ија	Мађарија	негативна (-)
-ина	Мађарштина	негативна (-)

Табеле 22 и 23: Пример конкурентности творбених форманата при изрицању неутралне/позитивне/негативне оцене код назива етничких, националних скупина

Из наведених табела уочљива је примарна експресивна функција коју имају творбени форманти за збирност. Иако творбени формант **-ад** садржи компоненте 'мало', 'младо' јер номинује колективе младих бића којима је у

основи деминутив, у наведеним примерима нема позитивну оцену јер је условљен екстралингвистичким факторима који утичу на говорников став према појму означеном збирном именицом. Творбени форманти **-ија** и **-ина** су изразито експресивни у обележавању етничких, националних, верских скупина и углавном имају непожељну квалификацију: *латиништија*, *Немчадија*, *Турадија*, *Цигаништина*. Главна функција суфикса **-ија** јесте у изрицању оцене и то најчешће негативне. За разлику од претходних, творбени формант **-ство** у именовану људских референата са значењем припадности одређеној етничкој групи, народности или националности, остаје неутралан у примерима типа *Латинство*, *Словенство*, док је врло експресивно обојен у примерима типа *Албанство* (*албанство*), *Бошњаиство* (*бошњаиство*), *Српство* (*српство*), *Хрватство* (*хрватство*). Наглашена доза пејоративности или погрдности везују се за одређене друштвено-историјске и политичке околности, те је наглашена негативност одраз стања у датом временском тренутку.

Анализом збирних именица које чине наш корпус може се извести општа оцена о експресивности која је код њих веома наглашена. Висок степен експресије сведочи о томе да се добар део збирних именица употребљава у функцији оцене. Дакле, кључна семантичка тема у вези са збирним именицама јесте изрицање непожељних квалификација. Њима се исказује оцена културне вредности, физички или духовни недостатак, аномалија, емотивни односи субјекта према именованом појму, односно наглашава се увредљив или дискриминишући став према групама које су у друштву стигматизоване, на изванредан начин обележене и жигосане као мање вредне. Таквим скупинама утопљеним у масу, укида се било каква индивидуалност, односно посебност којом се одликују као самосталне, мислеће јединке.

Међутим, увидели смо да немају све збирне именице искључиво негативну оцену. Понекад се њима наглашава и пожељна квалификација, односно учесници у комуникацији збирном именицом исказују позитиван став према објекту именованја. Највише пожељних квалификација именује се збирним именицама на *-ад* које означавају младунчад животиња и колективе младих бића. Код њих, уочили смо, обавезна семантичка компонента 'младо' уз 'мало' и 'умањујуће' асоцира на нешто нејако, нежно, умилно, нпр. *мезимчад*, *новорођенчад*, *прворођенчад* или *мачад*, *мечад*, *пилад* и сл. Такође, када се збирна именица којом се означавају колективи младунчади животиња у секундарним значењима односи на децу, тада имају позитивну експресивну вредност, односно веома изражен емотивни однос према наведеним бићима: *голупчад*, *ланад*, *мачад*, *пилад*. На исти начин се понашају и именице *пилеж* и *ситнеж*, као и збирне именице које у основи имају биљку, нпр. *горуње*, *цвеће*, а у секундарним значењима се изриче пожељна карактеристика којом се квалификује особа. Освртом на поједине фразеологизме са збирном именицом као компонентом, приметили смо да се њима најчешће изриче непожељна квалификација која је маркирана у српској култури. С друге стране, неким фразеолошким јединицама наглашава се пожељна квалификација: нпр. воће као недостижна, божанска вредност: *зобрањено воће*, *кад на врби роди грозђе*. Велики значај и вредност имају житарице, нарочито жито, односно пшеница, те се у српској култури усталио фразеологизам *одвојити кукољ од жита*. Фразеолошки израз може имати позитивну квалификацију када се својим садржајем односи на физичке карактеристике чланова колектива, нпр. *друга младост*.

Када се сагледа целокупна грађа којом располажемо, увиђа се да збирне именице на *-је* и на *-ство* припадају неутралном слоју лексике (с тим да и код њих има лексема у којима је наглашена субјективна оцена

говорника према објекту именованја), док су именице на *-ад*, *-еж*, *-ија* и *-ина* чешће експресивно обојене, па је у таквим примерима код њих нарочито испољено одсуство емпатије блискости. Примећује се да је приближан број експресивних лексема у односу на неутралне лексичке јединице. Можда би тај број био и већи, међутим, најбројнију скупину збирних именица чине именице на *-је*, а оне припадају неутралном слоју лексике. Потом, из још једног разлога је тешко утврдити укупан број неутралних лексема у односу на експресивне, а то је да се поједине именице различито понашају у контексту, па иста лексема може имати све три реализације: неутралну, позитивну и негативну. Управо у тој разноликости се и огледа вредност и значај збирних именица.

творбени формант:	неутрална/позитивна/негативна оцена:
<i>-ад</i>	више експресивних лексема са (+) квалификацијом
<i>-еж</i>	више експресивних лексема са (-)
<i>-ија</i>	више експресивних лексема са (-)
<i>-ина</i>	више експресивних лексема са (-)
<i>-је</i>	највише лексема са (0) конотацијом
<i>-ство</i>	највише лексема са (0) конотацијом

Табела 24: Приказ збирних именица са творбеним формантима према исказивању неутралне/позитивне/негативне квалификације

Као прототипични семантички елементи збирних именица издвајају се семе које су садржане у творбеном форманту и односе се на компоненту *збирности*: 'мноштво', 'збир', 'скупност', 'нераздељивост', 'компактност'. Семантичка структура збирних именица уопште састоји се од нужног елемента са значењем збирности, а семе нижег ранга улазе у метафоричке процесе, метонимијске преносе и сл. како би се развила нова значења или нове нијансе значења. Богатство збирних образовања огледа се управо у

њиховој способности да развијају секундарна значења путем метонимијских преноса и метафоричких асоцијација, те тиме доприносе богаћењу језика и језичког израза уопште.

Секундарна збирна значења резултат су активације једне или више сема из примарног, полазног садржаја дате лексеме. Најчешће семе које утичу на реализацију збирног значења јесу семе 'скупности', 'мноштва', 'збира', 'јединства целине' удружене са семама 'изгледа', 'облика', 'интензитета'/'величине'. Уочили смо да су процесом полисемије захваћене и мотивисане и немотивисане именице из нашег корпуса. Секундарне семантичке реализације са збирним карактером најчешће настају путем метонимијских преноса. Издвојио се значајан број метонимијских модела. Запазили смо да су метонимијом чешће захваћени референти из категорије људи, а другим механизмима полисемије (метафором, синегдохом и понављањем истог творбеног модела) и именице из осталих категорија. Поједина секундарна значења којима су обухваћене јединке у нерашчлањивом скупу такође могу имати експресивну вредност. Психичке карактеристике појединца чешће представљају предмет негативне оцене од физичких особина, као и одређени модели понашања, емотивних стања, расположења, припадност одређеном узрасту, полу, друштвеном сталежу, социјалној групи, покрету, партији и сл.

Најфреквентнији су следећи метонимијски модели у категорији људи:

Модел: КОЛЕКТИВНА ОСОБИНА, СТАЊЕ, ПОЛОЖАЈ, СТАТУС → ОСОБЕ КОЈЕ СУ НОСИОЦИ ТИХ ОСОБИНА ИЛИ КОЈЕ СУ У ТОМ ПОЛОЖАЈУ, СТАТУСУ:

гадеж м и ж **1. а.** *нечистоћа, прљавићина* → **2.а.** зб. *људи који заслужују презир, према којима се осећа мржња, одвратност, гадови;*

господство с **2. а.** *положај, друштвени углед, моћ; господски начин живота, раскош* →

4. зб. *господа*.

малограђанштина ж 1. *малограђански поглед на живот и свет, малограђанско схватање и поступање, малограђански дух и менталитет* → 2. зб. *пеј. малограђани, малограђански сталез, малограђанство*;

свештенство с 1. *свештенички чин, свештеничко достојанство* → 2. *свештенички сталез; свештеници, клер*.

Модел: КОЛЕКТИВНО ДЕЛО, ЧИН, ПОСТУПАК → ОСОБЕ КОЈЕ ЧИНЕ ТО ДЕЛО:

варварија ж 1. *необразованост, грубост, суровост, нечовечност, дивљаштво* → 2. зб. *варвари, варварски народи*.

Модел: ДРЖАВА → НАРОД КОЈИ У ТОЈ ДРЖАВИ ЖИВИ:

Бугарија ж нар. заст. 1. *Бугарска* → 2. зб. *Бугари*.

Модел: КОЛЕКТИВНИ ПОЗИВ, ЗВАЊЕ, СЛУЖБА, ЧИН → ОСОБЕ КОЈЕ РЕПРЕЗЕНТУЈУ ТАКАВ ПОЗИВ:

калуђерство с 1. а. *калуђерски живот, статус, позив* → 2. у зб. *значењу: калуђери*.

кметство с 1. *положај, звање и служба кмета; време проведено у тој служби, кметовање* → 2. *ист. б. зб. кметови*.

Модел: ЗАНИМАЊЕ, ПРОФЕСИЈА, ГРАНА УМЕТНОСТИ → ОСОБЕ КОЈЕ ИМАЈУ ТО ЗАНИМАЊЕ:

глумство с заст. 1. *глумачка делатност, глумачки позив*. → 2. зб. *глумци, глумачко особље*.

научништво с 1. *учење, изучавање неке научне области, бављење науком, научна делатност* → 2. зб. *они који се баве науком, научници, знанственици*.

Модел: СПОСОБНОСТ, ОРГАНИЗАЦИЈА ВОЂЕЊА, УПРАВЉАЊА ЧИМЕ → ОСОБЕ КОЈЕ ПОСЕДУЈУ ТУ СПОСОБНОСТ:

бирографија ж вар. **1.** *бирографски систем управљања* → **2.** зб. *бирографи*.

државништво с **1.** *схватање значаја државе и смисао за државничке послове; руковођење државом* → **2.** *руководство државе; зб. државници; дипломатија*.

руководство с **1.** *руковођење, предвођење, управљање ким или чим; предводништво* → **2.** зб. *скуп оних који руководе, управљају ким или чим, руководиоци, руководеће тело, вођство*.

Модел БОРАВИШТЕ (ОРГАНИЗАЦИЈА) → ОНИ КОЈИ ТУ ПРЕБИВАЈУ (РАДЕ):

војска ж **1.** *целокупна војна сила једне државе (сувоземна, поморска и ваздухопловна) уређена по нарочитим правилима, армија; армија као војна установа, организација*. → **4.** зб. **а.** *људство једне војске, војници*.

милиција *наоружане јединице које имају задатак да одржавају јавни ред и мир и штите друштвену и личну имовину* → **зб.** *припадници таквих јединица, милиционари*.

Табеле 25, 26, 27, 28, 29, 30 и 31: Представљање метонимијских модела приликом реализације секундарних значења са збирним карактером

Уз метонимију, метафоричке асоцијације засноване на различитим трансформацијама представљају такође продуктиван модел настанка секундарних значења. Анализом именица из наше грађе дошли смо до најчешћих метафоричких преноса који су забележени у свим категоријама и код мотивисаних и код немотивисаних збирних именица:

- метафоричке асоцијације засноване на трансформацијама типа конкретно–апстрактно:

голубље **1.** зб. *им. од голуб* → **2.** *индив. живот, стање које подсећа на голубове; невиност, чедност*.

Секундарне семантичке реализације са значењем умањења или назива одмила остварују се такође путем метафоричких асоцијација

заснованих на трансформацијама типа конкретно–апстрактно, јер оно што је сићушно, мало, нејачко, у исто време је и беспомоћно, те се заузима заштитнички однос, саосећање, солидарисање према таквим бићима: *голупчад, јагњад, ланад, мачад, тилад, прасад*.

• метафоричке трансформације засноване на семама колективне експресије:

зверје а. зб. им. од *звер* → **б.** фиг. *сурови, свирепи људи, насилници*.

марва 1. а. зб. *четвороножне домаће животиње (овце, козе, говеда, коњи), стока; ретко појединачно сточно грло, марвинче* → **б.** фиг. *погрд. недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља*.

стока 1. а. *домаћа животиња, марва, благо* → **б.** фиг. *пеј. припроста, некултурна, глупа особа; недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља*.

Именице *марва* и *стока* реферишу о непожељним видовима понашања, а именица *зверје* о непожељним карактеристикама које се исказују зоонимским метафорама²¹⁵.

• метафоричке асоцијације засноване по сличности (облику, особинама, стању, ситуацији):

горуње 1. а. *храст* → **1. б.** *висок, лепо развијен човек, ђида, делија*.

мравље 1. а. зб. им. од *мрав* → **б.** фиг. *шаре сличне мравима*.

пилеж 1. зб. *тилад, пилићи*. → **2.** фиг. *много ситне, нејачке деце*.

Путем метафоричких асоцијација према сличности и према вредносној оцени индукована су семантичким компонентама и секундарна збирна значења са негативном конотацијом. Вредносна оцена проузрокована је полазном семом која је експресивна и негативна, те и садржај који се описује има негативну оцену, а метафоричком дисперзијом пејоративност се преноси и на човека, односно не само на човека већ и на остале материјалне

²¹⁵ Термин смо преузели из Новокмет 2016: 298.

ентитете.

Ћубре 1. смеће, нечистоћа, отпаци: сандук за ~, избацити → **4.** (и зб.) фиг. пеј. **а.** (зб. Ћубрад) рђава, неморална особа, односно рђаве, неморалне особе, олош: белосветско ~, Ћубрад једна! → **б.** безначајна, безвредна ствар (нпр. лоша књига, слаба, неквалитетна храна и сл.).

отпад 1. у зб. значењу: **а.** отпаци, смеће → **б.** фиг. најгори друштвени слој, олош, шљам: ~ друштва.

смеће 1. разни отпаци који се накупе у кући, на улици и сл., којима је што покривено (под, асфалт и др.), отпаци уопште → **2.** фиг. нешто рђаво, слабо, нешто што је без вредности.

• метафоричке трансформације по величини/интензитету:

армија 1. **а.** целокупне оружане снаге једне државе, војска. **б.** велика оперативна војна јединица копнене војске или авијације која делује на посебном бојишту. → **2.** фиг. велики број људи уједињених у некој борби, акцији; велико мноштво, маса људи: ~ незапослених.

бригада 1. вој. велика војна јединица састављена обично од два или три пука. **2.** организована радна јединица за извршење неког посла састављена од већег броја радника: радна ~, омладинска ~.

вашар м мађ. **1.** скуп великог броја продаваца и купаца у неком месту (обично у вароши(ца)ма), који се одржава повремено, у одређене дане у години, ради трговања, сајам → **2.** фиг. мноштво, маса људи на једном месту, гунгула, гужва.

чета ж 1. вој. основна војна јединица која улази у састав батаљона: почасна ~. **2.** већи број, мноштво људи окупљених заједно, група: ~ сватова, ~ момака.

Дакле, механизмима полисемије захваћене су и мотивисане и немотивисане именице које чине људски, животињски, биљни свет, материјалне и нематеријалне реалије из свих сфера живота и културе. Човек је најчешће у фокусу, и то у оквиру групе, скупа, колектива. Ретко је издвојен из мноштва, а када се то догоди трпи изрицање негативне критике и осуду друштва. Друштвена заједница се руководи одређеним нормама

понашања и све што се не уклапа у наметнути облик понашања сматра се неприхватљивим и непожељним. У ретким ситуацијама припадништво колективу, маси, групи има позитивну конотацију и то када јединствена целина реферише о осећају заједништва, припадништва, недељивости групе као такве (нпр. *армија, војска, одред* и др.).

Уочили смо и немали број именица које имају функцију партикуларизатора, односно партикуларизатора-уобличивача. Њихова улога јесте да сузе непрегледно мноштво издвајањем мање целине. Обухватају и бића (људе и животиње) и предмете: *ергела (коња), јато (риба), крдо (слонова), рој (пчела), стадо (оваца), чопор (паса)*, потом *армија (ходочасника), батаљон (људи), чета (ђака)* као и *гомила (људи, књига, проблема), група (деце), хорда (студената)* и сл. Анализом полисемантичке структуре партикуларизатора-уобличивача типа *јато, крдо, рој, стадо, чопор* закључили смо да се примарне семантичке реализације односе на животињу како би се сузило непрегледно мноштво у мању, организованију целину, док се секундарне семантичке реализације односе на скупине људи (*јато девојака, крдо деце, чопор људи*) и материјалних (*рој звезда*), ређе нематеријалних ентитета (*рој мисли*) чиме се исказује збир, мноштво, односно попримају карактер лексичких збирних именица.

Поједине лексеме са збирним значењем обележене су и другим квалификаторима у дескриптивним речницима. Наведена маркираност лексичких јединица проматрала се са нормативног и функционално-стилског аспекта, односно испитали смо какав је статус датих лексичких јединица у језику. Нестандардна лексика – територијално обележена квалификаторима покр.(ајински), дијал.(екатски), потом временски омеђена лексика обележена квалификаторима ист.(оризам), заст.(арело), арх.(аично), затим варв.(аризам), жарг.(онизам), а потом и стилски маркирана лексика неуоб.(ичајен), индив.(идуалан), песн.(ички) и др., сведочи о њиховој

раслојености у језику. С. Ристић (2006: 105–106) издваја два типа квалификатора: нормативне (стандарно-језичке) и функционално-стилске. Нормативним квалификаторима се маркирају нестандардне лексеме у односу на стандардне или у односу на норму понашања у говору. У нашем корпусу регистровани смо значајан број лексема са збирним значењем које су одлика нестандардне лексике, односно које су маркиране неким од наведених квалификатора. Функционално-стилски маркери регулишу правила употребе стандардне лексике, а потврђени су маркерима типа бот.(анички), зоол.(ошки), пом.(орски), цркв.(ени), разг.(оворно), експр.(есивно), шаљ.(иво), песн.(ички), хип.(окористично), дем.(инутивно), аугм.(ентативно) и др. у нашој грађи.

Значајан је број лексема из терминолошке сфере, нарочито из војног регистра: *армија, батаљон, бригада, војска, одред, чета*. У грађи је забележен и немали број позајмљеница. Највише позајмљеница са збирним значењем преузето је из турског језика или из турског преко персијског/арапског: *атлија, бераја, ешкија, згонија, јабана, метош, милет, раја, табор, тевабија, хезела*, а потом и из других језика: *архив* (нем.), *банда* (енг.), *бижутерија* (фр.), *галантерија* (итал.), *камара* (лат.), *колонија* (лат.) и др.

9.4. Прототипичне и периферне збирне именице

Ако бисмо на крају хтели да набројимо бар десет прототипичних збирних именица у српском језику, увидом у корпус и у анализирану грађу, издвојили бисмо следећа промишљања. Као прототипичне особине збирних именица на основу различитих критеријума примењених у нашем истраживању (творбеног, морфолошког, семантичког, лексичког) издвојили смо следеће: означавање скупа, мноштва истоврсних, једнородних ентитета у категорији живо/неживо (људи, животиње, биљке, предмети, ствари и др.), скуп је нерашчлањив, небројив, неиздиференциран, хомоген је, појмови

означени збирном именицом су опредмећени, у семском садржају лексеме присутне су семе скупности, мноштва, збира и именице имају једински облик.

Као збирне именице најчешће се препознају оне које имају неки од следећих творбених форманата: *-ад*, *-је*, *-ство*, као и именице женског рода на *-а* типа *властела*, *господа*, *деца*. Запазили смо да су најбројније збирне именице које се односе на лице, односно на особу. Према том односу, као прототипичне збирне именице у категорији лица издвојили бисмо именицу *браћа* и именице *господа* и *деца*. Претпостављамо да је у старија времена именица *властела* била фреквентнија и учесталија, али у данашње време она то свакако није. Када је реч о творбеним формантима којима се деривирају збирне именице, као прототипичне збирне именице на *-ство* издвојили бисмо именице *племство*, *потомство*, *становништво*, *човечанство*, а од мање продуктивних и фреквентних творбених форманата *-еж*, *-ија*, *-ина* издвојили бисмо именице *младаеж* и *омладина*. Збирне именице на *-ад* најчешће именују колективе младунчади, односно младе животиње, а потом и колективе младих лица, па би прототипичне именице у класи животиња свакако биле *јагњад*, *пилад* и *телад*. Збирне именице на *-је* су најбројније, али најчешће означавају растиње, односно, биљке, дрвеће и сл., те би се као прототипични представници категорије којој припадају издвојиле именице *грање*, *дрвеће*, *жбуње*, *класје*, *цвеће*. Као прототипичну лексичку збирну именицу издвојили бисмо именицу *воће* јер задовољава наведене критеријуме који су неопходни да би именица била збирна. Потом би се именице из наше грађе на основу губљења својстава збирности смештале ка периферији лексичког система и удаљавале од центра, односно од језгра прототипичности. На периферији лексичког система нашле би се именице које готово да не поседују никакве карактеристике које их чине збирним.

Међутим, отвара се још једно питање за размишљање. Као доминантна карактеристика значајног броја лексема издваја се хетерогеност скупа, о чему сведоче именице типа *алат*, *бижутерија*, *накит*, *намештај*, *одећа*. Да ли то значи да можда можемо говорити о бицентричном пољу збирних именица? Односно, у центру једног поља је збирна именица којом се означава хомоген скуп ентитета, исказан јединским обликом, а у центру другог поља је збирна именица којом се означава хетероген скуп референата. Или се једноставно удаљавањем од прототипичних особина такве именице измештају на периферију лексичког система? Ово питање остављамо отвореним за будуће опсежније и свеобухватније истраживање јер тренутно нисмо у могућности да понудимо прецизан одговор.

10. КОРИШЋЕНА И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аквавива 2008: Paolo Acquaviva, *Lexical Plurals, A Morphosemantic Approach*, Oxford University Press, Oxford.

Андрејчин 1944/1978: Л. Андрејчин, *Основна българска граматика*, Софиа: Наука и изкуство.

Бабих 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće poboljšano izdanje, Velika hrvatska gramatika, knjiga druga, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Бабих и сар. 2007: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić, Stjepko Težak, *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Globus.

Балтова 1989: J. O. Baltova, O strukturze semantycznej nazw zbiorowych w języku bułgarskim i polskim, *Studia gramatyczne bułgarsko-polski*, tom III, Wrocław, 59–66.

Барић и сар. 1997: Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Белај–Фалетар 2014: Branimir Belaj, Goran Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деκлинацијом, речи са конјугацијом*, четврти том, (Предавања др Александра Белића), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Изабрана дела Александра Белића, Нови Сад: Будућност.

Белић 2000: Александар Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*. Библиографија радова Александра

Белића, Четрнаести том, (Предавања др Александра Белића), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Изабрана дела Александра Белића, Нови Сад: Будућност.

Блум-Келемен 1995: Paul Bloom, Deborah Kelemen, Syntactic cues in the acquisition of collective nouns, *Cognition* 56, 1–30.

Богдановић 2008: Недељко Богдановић, „Везане” лексеме у фитонимији, *Јужнословенски филолог* LXIV, 15–19.

Болинџер 1992: Dwight Bolinger, About furniture and birds, *Cognitive Linguistics* 3–1, 111–117.

Бондарко 1971: А. В. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград, 33–35.

Бондарко 1984: А. В. Бондарко, *Функционална граматика*, Ленинград: Наука.

Бошњак 2005: Tomislava Bošnjak, Gramatička i semantička kolebljivost dvosložnih imenica sa sufiksom *-ež*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, 1–18.

Брабец-Храсте-Живковић 1954: Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Браун 1930: Maximilian Braun, *Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen, Ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch*, Druck von Frommhold & Wendler, Leipzig.

Буров 2004: Ст. Буров, *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*, Велико Търново: Фабер.

Бушелић 2015: Petra Bušelić, *Brdo problema, Iskazivanje količine nebrojivoga u hrvatskome*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, необјављен дипломски рад.

Васильевна 2013: Нилабович Иванна Васильевна, Значение единственного числа собирательных существительных в современном словацком языке, *В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии*, № 24.

Вахрушева 1999: Марина Ивановна Вахрушева, *Морфотемный анализ собирательных существительных, на материале немецкого и русского языков*, Москва, аутореферат докторске дисертације, www.dissercat.com.

Вебер 1876: A. Veber, *Slovnica hrvatskoga za srednja učilišta*, Zagreb.

Виноградов 1986: В. В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва.

Висоцка 2002: Высоцкая, Ирина Анатольевна, Русское собирательное имя в лингвопрагматическом аспекте, Ростов-на-Дону: Ростовский гос. экон. Университет РИНХ.

Вјежбицка 1988: Anna Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Studies in Language Companion Series (SLCS), Volume 18, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Вјежбица 1992: Anna Wierzbicka, Furniture and birds, A reply to Dwight Bolinger, *Cognitive Linguistics* 3–1, 119–123.

Вјежбица 1996: Anna Wierzbicka, *Semantics, Primes and Universals*, Oxford University Press, Oxford, New York.

Војводић 1991: Дојчил Војводић, Функционално-семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватскокрпског језичког система, *Научни састанак слависта у Вукове дане 20/2*, 269–279.

Војводић 1991: Дојчил Војводић, Функционално-семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватскокрпског језичког система, *Научни састанак слависта у Вукове дане 20/1*, 269–279.

Војводић 2000: Дојчил Војводић, О неким аспектима савремених функционално-семантичких истраживања у лингвистичкој русистици и славистици, *Славистика IV*, 167–182.

Вребалов 2012: Гордана Вребалов, Фразеологизми с називима јестивога биља, *Прилози проучавању језика 43*, 91–115.

Вуковић 1935: Јован Вуковић, О значењу речи: сермија, мал, благо и др., *Наш језик III*, 22–26.

Вуксан 2012: Сандра Вуксан, Фразеологизми пореклом из грчке митологије и историје, *Прилози проучавању језика 43*, 117–140.

Вуксановић 2008: Радојка Вуксановић, Лексикографски поступци у обради збирних именица у дескриптивном речнику, *Зборник радова са VII лингвистичког скупа Бошковићеви дани*, Зборници радова бр. 90, ОУ књ. 31, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица, 123–135.

Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања*, Монографија 23, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Гортан Премк 1983: Даринка Гортан-Премк, Синонимски низ у лексикографској дефиницији, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 12, 45–50.

Гортан Премк 1987: Даринка Гортан-Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1, 101–109.

Гортан Премк 1992: Даринка Гортан-Премк, О семантичкој позицији као месту реализације једне лексеме, *Јужнословенски филолог* XLVIII, 13–23.

Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.

Горшкова 1978: И. М. Горшкова, *Лексико-грамматическая характеристика и особенности функционирования существительных singularia tantum в чешском языке в сопоставлении с русским*, Москва, аутореферат докторске дисертације, www.dissercat.com.

Гочева 1994/2001: С. Гочева, *Събирателни съществителни със значение представители на живата природа (върху материал от руския и българския език)*, Велико Трново, Филолошки факултет, аутореферат докторске дисертације.

Григорик 2008: И. А. Григорик, Философские основы понимания категории собирательности, *Електронски архив украјинске Националне библиотеке „Вл. Ив. Вернадски”*, 78–83.

Гринбаум-Квирк 2007: Sidney Greenbaum, Randolph Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*. Harlow: Pearson Education, Longman.

Грицкат 1986: Ирена Грицкат, Експресивне синтагме са генитивом у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XLII, 71–93.

Грицкат 1995: Ирена Грицкат, О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолог* LI, 1–30.

Дабић 2000: Богдан Дабић, Белешке о категорији јединичности у српском језику, *Наш језик* XXXIII/ 3–4, 198–203.

Далевска-Фелешко 1984: Hanna Dalewska-Gren, Kazimierz Feleszko, Место бројева у одређивању граматичког рода и броја у српскохрватском и пољском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 13/1, 29–40.

Даничић 1850: Ђуро Даничић, *Мала српска граматика*, Беч.

Дектјарев 1982а: Дегтярьов В. И., Собирательность и категория числа в истории славянских языков, *Вопросы языкознания* 4, Москва: Академия Наук СССР, Институт языкознания, 92–101.

Дектјарев 1982б: Дегтярьов В. И., О происхождении типа имен собирательных на *-ād* в сербохрватском и словенском языках, *Этимология*, Москва: Наука.

Дектјарев 1987: Дегтярев В. И., Плюрализация имен собирательных в истории славянских языков, *Вопросы языкознания* 5, Москва: Академия Наук СССР, Институт языкознания, 59–73.

Десницка 1976: А. В. Десницка, Категория собирательности и категория массы в истории грамматического строя албанского языка, *Грамматический строй балканских языков. Исследования по семантике грамматических форм*, Ленинград: Наука.

Дешић 1980: Милорад Дешић, О дефиницијама у Речнику САНУ, *Наш језик* XXIV/3, 115–128.

Дешић 1982а: Милорад Дешић, Полисемија и хомонимија у рјечницима савременог српскохрватског језика, *Наш језик* XXV/4–5, 231–241.

Дешић 1982б: Милорад Дешић, Експресивна лексика у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 11/2, 71–85.

Димитрова 1967: М. Димитрова, Категорията събирателност в съвременния книжовен български език, *Известия на Института за български език* XII, София.

Домрачева 2011: Ирина Домрачева, *Квалитативно-квантитативних анализ функционално-поля количества*, <http://e-uroki.kiev.ua>.

Драгићевић 2000: Рајна Драгићевић, О партикуларизаторима-садрживачима, *Српски језик* 5/1–2, 427–447.

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога.

Драгићевић 2003а: Рајна Драгићевић, О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 31/1, 137–146.

Драгићевић 2003б: Рајна Драгићевић, Механизми настајања секундарних значења лексема, *Српски језик* VIII/1–2, 221–231.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Драгићевић 2016: Рајна Драгићевић, О експресивном лексичком исказивању количине у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 45/1, 291–299.

Дражић 2014: Јасмина Дражић, *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Ђинђић-Петровић 2013: Марија Ђинђић, Јелена Петровић, (Не)преводивост културе – погрдне речи и изрази, *Језик, књижевност, вредности: Језичка истраживања*, зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 405–417.

Ђорђевић 1984: Радмила Ђорђевић, Категорија броја именица у енглеском и српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 13/1, 139–150.

Зељић 2016: Горан Зељић, *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику*, Београд: Учитељски факултет.

Зника 2002: Marija Znika, *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Зника 2007: Marija Znika, Pokazatelj brojivosti, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 469–477.

Ивановић М. 2007: Милена Ивановић, Конгруенцијске класе именица у руском и српском језику, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, 587–597.

Ивановић М. 2013: Милена Ивановић, О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVI/1, 77–87.

Ивановић Н. 2013: Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексикографског аспекта)*, Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.

Ивановић Н. 2014: Ненад Ивановић, Лексикографски метајезик у Речнику САНУ, поглавље у колективној монографији: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, уредник Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 195–223.

Ивић 1960: Милка Ивић, Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, *Наш језик*, X/7–10, 192–211.

Ивић 1980: Милка Ивић, О „партикуларизаторима”, *Јужнословенски филолог* XXXVI, 1–13.

Ивић 1982: Milka Ivić, Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, The Hague 1982, XXV–XXVI, 209–211.

Ивић 1995: Милка Ивић, Избројивост онога што именица означава као граматички проблем, *Лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век, 9–36.

Ивић 2001: Милка Ивић, *Pravci u lingvistici*, Čigoja štampa – XX vek, 9. dopunjeno izdanje, Beograd, 206–210.

Иконикова 2007: Светлана Викторовна Иконникова, *Функционально-семантическое поле собирательности в современном английском языке в сопоставлении с русским языком*, Москва, аутореферат докторске дисертације, www.dissercat.com.

Илић 1860: Ј. Илијћ [sic!], *Српска писменица*, Нови Сад.

Јовановић 2008: Владан Јовановић, О неким поступцима лексикографске обраде твореница, *Наш језик* XXXIX/1–4, 43–52.

Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографија 9, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јовановић 2016: Владан Јовановић, *Српска војна лексика и терминологија*, Монографија 25, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Калинина 2009: Л. В. Калинина Лексико-грамматический потенциал имён существительных с суффиксом *-ств(о)*, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 1.

Кант 1819: Immanuel Kant, *Metaphysical Works of the Celebrated*, with A sketch of his life and writings, Tom 1, by John Richardson, London, преведено са немачког, 193.
<https://books.google.rs/books?id=0V8VAAAAAYAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=Metaphysical+Works+of+the+Celebrated+Immanuel+Kant&source=bl&ots=2bv165LmxS&sig=81fawVmWtb6eD2EBnOrOQB8KHic&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwi4hbTq54jMAhVmEpoKHfslAEMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Metaphysical%20Works%20of%20the%20Celebrated%20Immanuel%20Kant&f=false>.

Караџић 1814: Вук Стефановић Караџић, *Писменица сербскога језика, по говору простога народа написана*, Беч.

Караџић 1818: Вук Стефановић Караџић, „Српска граматика”, у: *Српски рјечник 1818. Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 2, Београд: Просвета, 1966, XXIX–LXXI.

Квајн 1960: Willard Orman Quine, *Word and Object*, Cambridge, Massachusetts.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српскога језика II), Београд: Завод за уџбенике / Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Српски језик*, IV/1–2, 171–203.

Конески Б. 1967: Блаже Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Конески К. 2003: Кирил Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески”, Скопје.

Корбет 2000: Greville G. Corbett, *Number*, Cambridge University Press, Cambridge.

Кримова-Цветкова 1994: Л. Крумова-Цветкова, Семантичната категорија количество и нејното изразување в българският и полският език, *Българско-полската спороставителна граматика*, том III, София: Академично издателство „Марин Дринов”, 82–101.

Кримова-Цветкова 2007: Л. Крумова-Цветкова, *Семантичната категорија количество и нејното изразување в българският език*, София: Академично издателство Марин Дринов.

Куна 2008: Branko Kuna, Gramatička kategorija broja i drugi načini izražavanja količinskih značenja, *Način u jeziku / Književnost i kultura pedesetih: Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb: Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste, 37–47.

Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics II*, Cambridge University Press, Cambridge.

Лашкова 1986: Лили Лашкова, О неким специфичним карактеристикама категорије рода у српскохрватском књижевном језику, *Јужнословенски филолог XLII*, 107–114.

Лешкова 1984: Ольга Олдржиховна Лешкова, *Функционально-семантическая категория собирательности в польском и русском языках*, Москва, аутореферат докторске дисертације, www.dissercat.com.

Лихошвај 1985: Лихошвай Т. В., *Синонимия форм числа и собирательности имен существительных русского языка*, Днепропетровск, аутореферат докторске дисертације, www.dissercat.com.

Ловорка 2008: Lovorka Zergollern-Miletić, *Kategorija određenosti i neodređenosti u engleskom i hrvatskom jeziku*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, докторска дисертација.

Ломпар 2016: Весна Ломпар, *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*, библиотека Књижевност и језик, књ. 49, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Лохман 1929/1931: J. F. Lohmann, *Das Kollektivum in Slavischen. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Neue Folge*, LVI, 37–77 и LVIII, 206–237.

ЛС 1990: *Лингвистическиј енциклопедическиј словарь*, Москва.

Маретић 1931/1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Марков 1973: Борис Марков, *Nomina singulativa и collectiva во современиот македонски јазик*, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, 391–402.

Марковић 2016: Александра Марковић, *Падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)*, Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.

Маслов 1982: Ю. С. Маслов, *Граматика на българския език*, София: Наука и изкуство.

Матијашевић 1981: Јелка Матијашевић, Структурно-семантичке компоненте категорије рода именице које означавају млада бића у руском и српскохрватском језику (са типолошког аспекта), *Научни састанак слависта у Вукове дане 7/1*, 199–211.

Матијашевић 1991: Јелка Матијашевић, Модели у творби речи и развитак језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2*, 335–343.

Матијашевић 1997: Јелка Матијашевић, Семантичка структура оценки у дериватов в руском и србском језиках, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/1*, 63–71.

Матијашевић 2000: Јелка Матијашевић, Деривација и типови значења оцене, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII*, 339–344.

Милаковић 1838: Димитрије Милаковић, *Србска граматика састављена за црногорску младежъ. Часть прва*, Црна Гора.

Милановић 1963: Б. Милановић, Употреба збирних бројева са именицама у множини, *Наш језик XIII/1–2*, 48–56.

Младеновић 2011: Радивоје Младеновић, Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 54/1*, 205–226.

Морк 1982: Henning Mork, Феномен синонимије у вези с категоријом броја у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 12/1, 117–122.

Мразовић-Вукадиновић 1990: Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Стојана Новаковића, Нови Сад: Добра вест.

Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет у Београду, Монографије, Књига LX, Београд.

Мршевић Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Мустакимова 2012: Г. В. Мустакимова, Вещественно-собирательные существительные в когнитивно-прагматическом аспекте, *Филологические науки в России и за рубежом: материалы междунар. заоч. науч. конф.*, Санкт-Петербург, 154–157.

Николић В. 2016: Весна Николић, Седмо небо и падање с неба у *Речи под лупом*, зборник радова о лексици српског језика, приредила Рајна Драгићевић, Београд: Танеси, 127–129.

Николић Мар. 2014: Марина Николић, *Категорија степена у српском језику – сложена реченица*, Монографија 21, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Николић Мир. 2002: Мирослав Николић, Тешкоће при утврђивању одреднице у речницима српског језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 49–56.

Ницолова 2008: Р. Ницолова, *Българска граматика. Морфологија*, София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд.

Новокмет 2016: Слободан Новокмет, *Семантичка анализа лексема које означавају животиње у савременом српском језику*, Београд: Филолошка факултет, необјављена докторска дисертација.

Норман-Супрунчук 2000: Борис Норман, Никита Супрунчук, О существительных pluralia tantum в славянских языках, *Зборник Матице српске за славистику* 58–59, 57–66.

Обућина 2016: Предраг Обућина, *Синтаксичка акомодација у пољском језику у поређењу са српским*, Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.

Панфилов 1976: В. З. Панфилов, Типология грамматической категории числа и некоторые ее исторического развития, №4, Москва: *Вопросы языкознания*.

Папагеоргиу 1985: Г. Папагеоргиу, *Новогръзка граматика*, София: „Наука и изкуство“.

Пети 2001: Mirko Peti, Zbrojina, *Rasprave Instituta hrvatskog jezika i jezikoslovlja* 27, 209–250.

Петров 2015: Велин Петров, *Събирателните имена в българския език, в съпоставка с други балкански езици*, Пловдив: Жанет 45.

Пецо 1956: Асим Пецо, Облици колективних именица на *-ад*, *Наш језик* VII/7–10, 234–246.

Пецо 1996: Асим Пецо, *Из живота наших речи*, Београд: Просвета, 271–272.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.

Пешикан 1977: Митар Пешикан, Лексикализација множине именица и обрада ове појаве у рјечницима, у: *Зборник радова поводом 70-годишњице живота академика Ј. Вуковића*, Сарајево, 339–347.

Пипер 1982: Предраг Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 11/2, Београд, 93–103.

Пипер 2000: Предраг Пипер, О полицентричности семантичких категорија, *Јужнословенски филолог* LVI/ 3–4, 829–840.

Пипер и сар. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Прилози граматици српског језика, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд.

Пипер 2009: Предраг Пипер, О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици, *Јужнословенски филолог* LXV, 65–88.

Пипер–Клајн 2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 2000: Љубомир Поповић, Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конкуренције граматичког и лексичког слагања, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 29/1, 65–80.

Потебња 1888: Потебња А. А., Значения множественного числа в русском языке, *Филологические записки*, Воронеж.

Прањковић 1984: Иво Прањковић, Збирне именице и категорија броја у хрватском или српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 13/1, 171–175.

Прањковић 2000: Ivo Pranjković, Izražavanje neodređenosti/određenosti u hrvatskome jeziku, *Riječki filološki dani: zbornik radova* 3, 343–350.

Прћић 1997: Твртко Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Прћић 1999: Твртко Прћић, Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито, *Језик данас* 9: 14–20.

Радовић Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, н. с., књ. 20, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ранђеловић 2012: Ана Ранђеловић, Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине, *Наш језик*, XLIII/3–4, 89–107.

Ранђеловић 2016: Ана Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*, Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.

РГ 1980: *Русская грамматика*, Москва: Наука.

Ристић 1995: Стана Ристић, Лексичке јединице као носиоци стилске информације, *Научни састанак слависта у Вукове дане 23/2*, 53–59.

Ристић 2004: Стана Ристић, Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија* у: *Експресивна лексика у српском језику*, Монографија 1, Београд: Институт за српски језик САНУ, 95–105.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографија 3, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић 2015: Стана Ристић, *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*, Институт за српски језик САНУ, Монографија 22, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ромало и др. 2005: V. G. Romalo, R. Brăescu, E. Carabulea, F. Ciobanu, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. Bucureşti: Editura Academiei Române.

Ружић 2008: Владислава Ружић, Тематско-семантичко поље: однос човека према раду (радан, вредан / нерадан, лењ), у: *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 301–317.

Савић Грујић 2011: Ана Савић Грујић, Множина апстрактних именица IV врсте, *Годишњак за српски језик и књижевност XXIV/11*, 203–218.

Силић 1984: Јосип Силић, Синтагматски и парадигматски карактер граматичких морфема, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 13/1, 105–109.

Силић 2002: Josip Silić, Kategorija neodređenosti/određenosti i načini njezina izražavanja, *Riječki filološki dani: zbornik radova* 3, Rijeka, 401–405.

Симић 2001: Радоје Симић, *Српска граматика II*, Београд: НДСЈ – Јасен.

Симић 2007: Радоје Симић, Род у множинским облицима именица на *-ад*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, 5–14.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, A–J, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Смолска 1991: Аделаида Смолска, Творбене категорије и њихови архимодели, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 20/2, 317–324.

Смолска 1997: Међуоднос граматичких и семантичких категорија код именица у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 26/2, 449–455.

Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Филолошки факултет београдског универзитета, Монографије, књига LXIV, 1988.

Станојчић 1999а: Живојин Станојчић, Појединачно и збирно у плуралском значењу неких именица са суфиксом *-је*, *Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*, ЦАНУ, Подгорица, 55–62.

Станојчић 1996: Живојин Станојчић, Рефлексија значењског односа *индивидуално : колективно* у неким морфолошким категоријама, *Научни састанак слависта у Вукове дане 28/2*, 79–85.

Станојчић–Поповић 2014: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић 1936: Михаило Стевановић, Предикат збирних именица, *Наш језик IV*, 1936, 202–206.

Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Стефановић 1927: Жив. Стефановић, *Српска граматика за ученике стручних и средњих школа*, Београд: издање књижарнице Рајковића и Ђуковића (3. издање).

Стијовић 2013: Рада Стијовић, Колебања у употреби збирних бројева у светлу развоја књижевнојезичке норме, *Научни састанак слависта у Вукове дане 42/1*, 229–237.

Стојка-Дину 2012: О. Стојка-Дину (Oana Stoica-Dinu), *Los sufijos colectivos en español y en rumano (La formación de los substantivos colectivos morfológicos)*, Букурешт, резиме докторске дисертације.

Стојанов 1964/1980: Ст. Стојанов, *Грамматика на българския книжовен език*, Софија: „Наука и изкуство”.

Суботић 1999: Љильана Суботић, О категорији броја код именица (*pluralia tantum*), *Научни састанак слависта у Вукове дане 28/2*, 87–96.

Супрун 1969: А. Е. Супрун, *Славянские числительные*, Минск.

Супрунчук 2012: Н. В. Супрунчук, *Сербское субстантивное словоизменение*, Минск: БГУ.

Тафра 2000: Branka Tafra, Morfološka obilježja brojevnih riječi, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 26, 261–275.

Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.

Тешић-Радовић 2002: Милица Радовић Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, н. с., књ. 20, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Тополињска 1987: Зузана Тополињска, Вишеструки аспекти синтаксичке релације број – именица, *Јужнословенски филолог* XLIII, 91–99.

Тополињска и сар. 2009: Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Букановић, Предраг Пипер, *Македонски јазик у: Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, у редакцији Предрага Пипера, Београд: Пут у речи, књига 15, 141–253.

Триандафилидис 1941/2002: Манолис Триандафилидис (Μανώλης Τριανταφλίδης) *Νεοελληνή Γραμματική (της δημοτικής)*, (ΟΕΣΒ 1941), Θεσσαλονίκη.

Тулина 1962: Т. А. Тулина, Грамматический анализ именных словосочетаний с родительным части и совокупности, *Русских язык в школе* 5, 7–10.

Ћорић 1991: Божо Ћорић, О неким творбеним моделима са становишта језичке економије, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 20/2, 325–334.

Ћорић 1994: Божо Ћорић, Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса), *Научни састанак слависта у Вукове дане 22/2*, 257–263.

Ћорић 1997: Божо Ћорић, Варијације у тумачењу изведених речи у једнојезичким речницима српског језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2*, 343–351.

Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Ћорић 2012: Божо Ћорић, О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику, у: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта*, Рајна Драгићевић и ур. одбор (ур.), Београд: Филолошки факултет, 367–385.

Фекете 1993: Егон Фекете, О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“, *Сто година лексикографског рада у САНУ, зборник радова*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 21–49.

Фекете 2002: Егон Фекете, Употребна вредност лексема и лексикографских дефиниција, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд–Нови Сад, 83–88.

Франчић 1961: Vilim Franczyć, *Budowa słowotwórcza serbskochorwackich kolektywów*, Kraków.

Цвијић 1966: Олга Ристић Цвијић, Употреба суфикса *-је* у језику неких српских и хрватских романтичарских песника, *Наш језик* XV/5, 288–294.

Цвијовић 2015: Драгана Цвијовић, Лексикографска обрада збирних именица на *-ад* у дескриптивној српској лексикографији, *Октоих*: Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори V/6, 2015, 21–35.

Цвијовић 2016а: Драгана Цвијовић, О лексичким јединицама са партикуларизаторском службом типа јато, крдо, рој, стадо, чопор, *Наш језик* XLVII 3–4, 2016, 73–88.

Цвијовић 2016б: Драгана Цвијовић, Малограђанштина ужива у празним речима, у: *Речи под луном*, зборник радова о лексици српског језика, приредила Рајна Драгићевић, Београд: Танеси, 111–113.

Чапел 1970/71: V. C. Chapell, *Stuff and Things*, Proceedings of the Aristotelian Society 70, 61–76.

Шарић 2002: Ljiljana Šarić, *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Шипка Д. 2006: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.

Шипка М. 2009: Милан Шипка, *Зашто се каже*, Нови Сад, Прометеј.

Шмељов 1982: Д. Н. Шмелев, *Способы номинации в современном русском языке*, АН СССР, Москва: Предисловие.

ИЗВОРИ:

Интернет: Корпус сачињен на основу примера преузетих из разних текстова са интернета.

ОРСЈ: Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска, 2000.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и матица хрватска (I–III), Нови Сад–Загреб, Матица српска (IV–VI), Нови Сад, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

СДР: *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: Човек – делови тела, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, (Лингвистичке свеске 3), 2003.

Скок I–IV: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.

СрпКор: Електронски *Корпус савременог српског језика* Математичког факултета Универзитета у Београду.

Упутства: Група аутора (А. Белић са сарадницима), *Упутства за израду Речника САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

https://en.wikipedia.org/wiki/Sorites_paradox.

11. ПРИЛОГ (анкета)

I. Да ли ћете употребити збирну именицу на *-ад* да означите младо биће или младунче животиње, регуларни множински облик или суплетивну множину на *-ићи*? Да ли експресија, емоција, однос према наведеним бићима или нешто друго утиче на избор? Подвуците један од понуђених одговора. На крају кратко образложите због чега сте се определили баш за те одговоре.

- 1) Дошла му је **унучад**/Дошли су му **унучићи**.
- 2) **Одојчад/одојчићи** су спокојно спавала/спавали.
- 3) У колицима је шетала своју **близанчад**/своје **близанчиће**.
- 4) Они су били права **грађанчад**/прави **грађанчићи**.
- 5) Угинули су му **пилићи**/Угинула му је **пилад**.
- 6) Продао је своју **телад**/Продао је своје **телиће**.
- 7) Мазио је **мачиће**/мачад.
- 8) Угледао је **јариће**/јарад и потрчао је ка њима.
- 9) **Пачићи**/пачад су се растрчали/се растрчала по дворишту.
- 10) За мечком су ишли њени **мечићи**/мечад.
- 11) У гнезду су била/су били/је била **голупчад**/голупчићи.
- 12) **Врапчад**/врапчићи је цвркулала/су цвркулали на грани.
- 13) У једном селу у Војводини постоји фарма која одгаја **заморчиће**/заморчад.
- 14) Имаш више **жгепчића**/жгепчади.
- 15) Невина **гушчад**/невини **гушчићи** пискала је/пискали су путем.

II. Опишите како видите разлику између именице у множини и збирне именице (нпр. борови/борје, гране/грање, жбунови/жбуње, каменови/камење, класови/класје, трнови/трње, цветови/цвеће и сл.).

III. Шта за вас значи *јабука* у реченици *Јабука је моје омиљено воће*? Да ли мислите на одређену јабуку или на јабуку као врсту?

IV. Наведите неколико збирних именица на *-је* за које сматрате да су типичне збирне именице.

12. РЕГИСТАР ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА

Лексичко-семантичка група „биће/лице”

адроповштина	балинчад
актив	бангалозија
албанство	банда
Американчад	бараберија
анђелчад	барабија
ансамбл	батаљон
Арапија	беамтерија
Арапчад	беговат
Арбанија	бегунчад
аргатија	бедничад
аргатарија	бераја
армија	бећарија
Арнаутлук	бираштво
Арнауачад	бирократија
атлија	близанчад
багра	близнад
балавадија	богаљија
балавандерија	богаљчад
балавардија	богатиња
балавурдија	боемија
балавчад	бошњаштво
баленчад	братинчад

братство	водство
браћа	вођство
брбљавчад	војничад
брбљивчад	војска
Брђанија	врева
бригада	Вузлад
Бугарија	гадеж
Бугарчад	гадија
Бугарштија	гадина
Буњевадија	гадурија
Буњевчад	газдаштво
варварија	гарда
варварчад	гарнизон
варошчад	гарнитура
вашар	гегавчад
вилинчад	германство
витешчад	гладеж
властела	гладиња
властелчад	гладничад
Влахалук	глумство
Влахиње	глупотиња
Влашадија	говедарчад
Влашчад	голадија
Влашчадија	голинчад

голобрчад	девојчад
голодија	девојчетија
голотрпчад	делегација
голотурија	деликанлија
голупчад	депутација
гомила	дерад
гомнадија	деранчад
госпарство	дериштад
господа	деришчад
господичад	дерлад
господство	дерладија
госпочад	дерчад
госпоштина	деца
градство	дечатина
грађанство	дечија
грађанчад	дечина
грличад	дечурлија
група	довочад
Грчадија	доморочад
гуланферија	дорамчад
гурбетија	државништво
гурбетлук	дроље
дворанство	дружбиње
дворје	дружина

дрчад	жгепчад
дрчајина	женскадија
дрчина	женскадиње
дуњалук	женскија
ђакончад	женскиње
ђаурлук	женчад
ђачад	женштина
ђаштво	живина
ђеладија	живорођенчад
евлад	живот
егба	жителиство
егзекуција	задруга
едба	заједница
екипа	заробљеништво
елита	збор
ељба	збрка
емиграција	званичност
епископат	згонија
еснаф	згонија
ехалија	земљаштво
ешкија	изасланство
жгадија	избеглиштво
жгебад	изрод
жгембад	

изрочад	католичанство
имиграција	каурија
имућност	каурчад
инобраћа	кипарство
иноверија	клака
инокоштина	клапчад
интелигенција	клатеж
информбировштина	клер
исељеништво	клинчадија
јабана	клинчурдија
јадничад	кметство
јарина	кнештво
Јеврејчад	колектив
јединица	колонија
јединчад	компанија
јоменрија	комшилук
јуначад	коњадија
јункерство	копилад
кавурство	копилија
калаушчад	копилчад
калашчад	котлокрпчад
калуђерство	крамарчад
калуђерштина	крањадија
капуташија	крањчадија

кристијанлук	малограђанство
лаикат	малограђанштина
ланад	маломештанство
Латинија	малопоседништво
Латинлук	мангупарија
латинлук	мангупчад
латинство	маториње
Латинство	мачад
Латинчад	мезимчад
Латинштија	мекушчад
лацманлук	мелешчад
Лацманлук	месо
лоби	метош
логор	милет
лупешчад	милиција
магарад	миљенчад
Мађарија	младарија
мађаронство	младеж
Мађарчад	младија
мађарштина	младина
макањчад	младост
максумчад	млађарија
малишад	млађешина

момад	натражњаштво
момчад	научништво
монаштво	нахочад
морнарија	нахранчад
морнарчад	националност
моћништво	нашинство
права	небраћа
мртворођенчад	невинашчад
муларија	невластела
муслиманство	недоношчад
мушина	недоучад
мушкадија	незнанија
мушкиње	нејакиња
муштина	нејачад
нагрље	Немадија
надриинтелигенција	немство
надстојништво	Немчад
назовигоспода	Немчарија
најменчад	немштина
напредњарија	несвојбина
напредњаштво	никоговина
напршчад	обадовштина
народ	обитељ
насишчад	обртништво

обрштарија	поганија
одабранчад	подмечад
одасланство	подсвојчад
одбор	полубраћа
одборништво	помечад
одветништво	породица
одојчад	порота
одред	посада
олош	посвојчад
омладина	посинчад
општинство	посланство
оркестар	послуга
особље	посмрчад
официрија	потера
паства	потомство
патрицијат	правништво
пијац	практикантерија
пилад	пратња
планинчад	првенчад
плебс	прворођенчад
племе	просјачад
племство	простадија
племчад	простачина
повојчад	публика

пук	служинчад
работа	слушатељство
радикалија	слушчад
радништво	Србадија
раја	српство
резерва	Српство
ренегатство	Српчад
робље	сталез
род	становништво
родбина	старост
руководство	стокупљевин
руља	стрвеж
сабор	стручњаштво
сабраћа	студентарија
свештенство	студентство
свита	суседство
својга	табор
сирочад	Татарија
сирочење	тевабија
сисанчад	тим
скотија	трупа
слепарија	туњевина
словенство	Турадија
Словенство	Турчија

ћифтарија	Цинцарчад
убожад	Црногорство
убошчад	црнчад
укућанство	чаршија
улема	часништво
улица	чедија
унијачад	челјадија
унучад	чета
урлапчад	четништво
факинарија	Чивутарија
фамилија	чиновништво
фрамасонство	читалаштво
фурештија	читатељство
хезела	Чифутарија
хорда	чланство
хохштаплерија	чобанчад
хрватство	човечанство
Хрватство	чукунунучад
хришћанлук	џгадија
Хришћанство	Швабурија
хунцутарија	шегрчад
Циганија	шиптарство
Циганштина	школа

Шокадија

Лексичко-семантичка група „биће/нелице/животиња”

алашчад	говечад
арсланчад	голубље
бибад	голупчад
бипчад	грличад
бирчад	гудад
блашчад	гушчад
бравад	гушчарчад
бравчад	дивљад
бучад	ергела
вашчад	ждребад
вижлад	ждребадија
вижљад	ждребоће
волија	живеж
врање	живинчад
врапчад	животињство
вучад	жутокљунчад
гаврање	зверад
гмаз	зверадија
гмизад	звериње
говедија	зверје
	зверство

зверчад	кловашчад
зечад	козлад
иманчад	кокошење
имањчад	кокошчад
јагањчад	кокошчење
јагњад	коњчад
јагњиште	кравчење
јаловиње	крдо
јаловчад	крмчад
јањад	лабуђе
јарад	лавчад
јарење	ланад
јариште	ластавичад
јато	ластавчад
једногочад	лепирје
јесенчад	липсеж
јунад	лисичад
јунадија	лишчад
камилчад	магарад
кезмад	мајмунчад
керчад	мангулчад
кизмад	марва
кисад	марвинчад
кленчад	мачад

машчад	пашче
медвечад	пелагијал
мечад	пилад
мисирчад	пиладија
мишчад	пилеж
младад	пилчад
младунчад	прасад
мравеж	псетиње
мравиње	птичје
мравље	рој
мрморје	свињчад
мулад	славујчад
мушад	слончад
мушиње	сомчад
назимчад	стадо
обадиње	стока
обађе	телад
овнашчад	ћурад
овчиње	чопор
огарчад	шиљеж
озимчад	шиљежад
омад	штенад
орлење	

Лексичко-семантичка група „материјалне реалије – природни и вештачки предмети”

аковчад	гвожђија
алат	гвожђурија
алемље	гвозденарија
архив	гвозденина
бакар	гвоздија
библиотека	гвоздурина
бижутерија	глиненина
бисерје	гређе
бљушће	грнетија
брвање	грнчарија
бренад	гуњад
бродовље	дрвенарија
буље	дрвовина
бурад	дривље
бурење	дугмад
буриње	ђинђувчад
валуће	ђулад
ваљовање	есцајг
возовље	жабовље
гардероба	железарија
гарнитура	железнарија
гвожђарија	жрневље

жрње	конопље
завесје	конопчад
звонцад	косјерје
злато	котуриње
јамборје	котурје
јарбоље	кочје
јастучје	кремење
једриље	кремовље
каменчад	крижевље
камење	крижје
каптарје	кристалерија
картеч	крпеж
катанчад	лемеђе
квареж	лемежђе
керамика	лемежје
киповље	лемезје
клинчад	ливенарија
клиње	литература
клубад	лова
клупчад	лончарија
кожарија	луковље
козметика	луминарје
колесје	махлукат
коље	мебл

мобиље	сребрнарија
мраморје	сребрнина
накит	сребро
намештај	стаклад
намештај	стакларија
натикавље	стаклиње
новац	степење
облачје	стубље
облуће	стубовље
оборје	ступовље
обручје	суђе
обућа	танад
одећа	тракиперје
периодика	ћебад
посуђе	ћилимчад
прозорје	ужад
прозорчад	храмовље
прошће	цревље
прстење	црепље
ремење	цреповље
роба	чадорје
рубље	челик
скутје	шаторје
сплавље	штампа

Лексичко-семантичка група „биљке, дрвеће, њихови делови и остаци – фитоними”

багремље	власје
багрење	влатовље
базовље	влаће
батавље	врбиње
белоборје	врбље
билије	врбовина
билинство	врбовље
билиње	врежје
биље	вресје
бодиље	гај
бокорје	гариг
борје	глогиње
боровље	глоговље
босиље	гложђе
брезје	гложје
брезовље	гњиладина
брешће	голоперје
брсје	горуње
бршље	грабље
бршће	грабровље
буковље	градинарство
бучје	грање

грбље	иверје
грмаље	ивље
грмљ	игаље
груње	игличје
густиш	ишибље
дебаље	јаблање
драчиње	јаворје
драчје	јасење
дрвеће	јеловље
дрвиште	јеље
дрвље	јесење
дрвуљина	јошје
дрвурина	калоперје
дрвеће	каранфиље
древје	кестење
дреновље	кладовље
дрење	клађе
дубље	класје
дудиње	клење
дудовина	кличје
ђулистан	клипље
жбуње	комушје
жирје	копривље
зеље	корење

коровље	лужје
коцење	маслиње
кочање	машичје
кошље	машиште
кречје	младежина
крљађе	млазје
кукуруз	облиње
ластарје	овршина
лежиковина	ограње
лекобилје	омарје
лесковље	пиљевина
лешје	плева
лешће	плође
ливадње	пруће
лијерје	ракиће
лисје	раслиње
лисковинје	русје
листина	свржје
лишће	семење
ловорје	сено
ложђе	скосје
лозје	слама
лопурје	стабаље
лотосје	стабарје

стрње	церје
струготина	честар
сувад	честарје
топоље	чечарје
трава	чокоће
трештиње	шеварје
трешће	шибарје
трње	шибље
трсје	шибљичје
трстије	шикарје
трусје	шипраг
тршће	шипражје
фрижје	шума
хвоје	шумарак
храстовље	шушље
храшће	шушње
цвеће	

Лексичко-семантичка група „географски појмови”

брђе	височје
брежје	вртложје
ваље	врховље
висје	вршје

голеће	ливађе
горје	овршје
горовје	острвље
гребење	островље
гричје	оточје
гроће	понорје
грушје	пруђе
доље	рудогорје
захриђе	стење
језерје	хриђе
клисје	хумље
клисурје	

Лексичко-семантичка група „ситни делови, остаци, талог, мноштво таквих делова”

вртиње	дробље
вршиње	дробљење
глотиње	дрожје
гњиладина	дропиње
гњилеж	дроптиње
дробеж	жарје
дробина	жаровље

жеравље	ситнеж
здробина	старез
кочевина	трулеж
мрвеж	труње
овршина	угљевље
огризоће	угљење
окрње	

Лексичко-семантичка група „комад, део, грумен нечега, гомила”

бремење	ђубрад
бусење	ђубре
бусје	комађе
грамађе	крњад
громађе	крњеж
груђе	наклађе
грумење	отпад
груневље	парчад
груновље	плашће
груње	смеће

Лексичко-семантичка група „анатомски појмови и делови тела код људи и животиња”

власиње	живчевље
глобље	костурје

кошће	перје
криље	роговље
ласиње	станичје
мадиње	трупље
мишићје	уђе
обрвље	

Лексичко-семантичка група „воће и поврће”:

бостанија	зелен
воћарија	зеље
воће	јагуриње
воћија	облиће
гомоље	поврће
грожђе	шемарје

Лексичко-семантичка група „атмосферске и небеске појаве”

вирје	звезђе
громовље	маглозвијежђе
даничад	облачје

Лексичко-семантичка група „институција, установа”

ваздухопловство	судство
издавалаштво	уредништво

Лексичко-семантичка група „место, станиште”

гробље

Лексичко-семантичка група „врста јела, гастрономски производ”

пециво

Лексичко-семантичка група „нематеријалне реалије”

гласје

песништво

гласовље

поломље

даворје

разногласје

дење

сврабеж

звуковље

сликарство

милодарје

срамеж

мирисаље

стваралаштв

мирисје

творје

називље

Биографија

Драгана Цвијовић (рођ. Настановић) рођена је 11.5.1979. године у Београду. Основну школу и Четрнаесту београдску гимназију завршила је у Београду. Дипломирала је на Групи за српски језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду у јануару 2006. године. На матичном факултету завршила је мастер студије и у октобру 2008. године одбранила рад *Англицизми у српском језику из области моде и њихова лексикографска обрада*. Уписала је докторске студије школске 2008/2009. године на истом факултету.

Током 2006. године радила је у три београдске школе као професор српског језика и књижевности: ОШ „Иван Гундулић”, Музичка школа „Ватрослав Лисински” и Техничка школа „Нови Београд”. Од децембра 2006. године запослена је у Институту за српски језик САНУ на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Напоредо са лексикографијом бави се и научним радом. Аутор је већег броја научних радова у разним научним и стручним часописима. Учествовала је на више међународних и домаћих научних скупова.

изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Драгана Ј. Цвијовић

Број индекса: 08126д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Збирне именице у савременом српском језику

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 10.4.2017. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Драгана Ј. Цвијовић**

Број индекса: **08126д**

Студијски програм: **српски језик**

Наслов рада: *Збирне именице у савременом српском језику*

Ментор: **Проф. др Рајна Драгићевић**

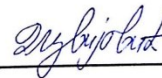
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 10.4.2017. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Збирне именице у савременом српском језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 10.4.2017. године

1. **Ауторство.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.